

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2, 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, 2024
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 4 від 20.03.2024 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. – 216 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2024

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.1>

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М.

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ЦІННІСТЬ
ТА ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП**

THE RULE OF LAW AS A VALUE AND A FUNDAMENTAL LEGAL PRINCIPLE

Актуальність статті полягає в тому, що верховенство права є визначальною рисою демократії та основним принципом, що лежить в основі правової держави. Даний принцип запобігає зловживанню державною владою, вимагає дотримання закону всіма та забезпечує виконання законних прав на практиці. Верховенство права також підтримує соціальне функціонування та стабільну економіку, надаючи чіткі та легітимні механізми вирішення спорів і сприяючи усуненню корупції. Для українського суспільства стає актуальним дослідження феномену верховенства права задля його втілення у життя як основи для забезпечення й розвитку прав людини. Мета статті полягає у розкритті загальнотеоретичної характеристики принципу верховенства права, його сутності та значення як цінності та основоположного принципу в національній правовій системі. У статті розкрито зміст верховенства права як фундаментального принципу сучасної держави. Проаналізовано наукові підходи щодо його тлумачення. Автор прийшов до висновку, що розуміння верховенства права зводиться до прозорого, підзвітного, демократичного і плюралістичного законотворчого процесу, ефективного судового захисту, включаючи доступ до правосуддя, незалежними та неупередженими судами та поділ влади. Верховенство права вимагає, щоб кожна людина користувалася рівним захистом закону, і запобігає свавільному використанню влади. Даний принцип забезпечує захист і дотримання основних політичних і громадянських прав, а також особистих свобод. Закладання міцної правової основи для прозорих, підзвітних та ефективних демократичних інститутів, які керуються цим принципом, має вирішальне значення для успіху встановлення міцного та сталого миру. Зроблено висновок, що принцип верховенства права є визначальною ознакою сучасної соціальної і правової держави, в якій не лише проголошуються, але і реально забезпечуються права і свободи людини як найвищої соціальної цінності. Верховенство права є основою, яка лежить в основі відкритих, справедливих і мирних суспільств. По суті, йдеться про забезпечення того, щоб: державна влада зобов'язана та несе відповідальність перед існуючими чіткими та відомими законами; громадяни є рівними перед законом; права людини захищені; громадяни можуть отримати доступ до ефективних і передбачуваних механізмів вирішення спорів; закон і порядок панують.

Ключові слова: право, цінність права, принципи права, загальні (універсальні) принципи права, верховенство права.

The relevance of the article lies in the fact that the rule of law is a defining feature of democracy and the main principle underlying the rule of law. This principle prevents the abuse of state power, requires compliance with the law by everyone, and ensures the implementation of legal rights in practice. The rule of law also supports social functioning and a stable economy by providing clear and legitimate dispute resolution mechanisms and helping to eliminate corruption. For Ukrainian society, it is becoming relevant to study the phenomenon of the rule of law in order to implement it in life as a basis for ensuring and developing human rights. The purpose of the article is to reveal the general theoretical characteristics of the principle of the rule of law, its essence and meaning as a value and fundamental principle in the national legal system. The article reveals the content of the rule of law as a fundamental principle of the modern state. Scientific approaches to its interpretation are analyzed. The author concluded that the understanding of the rule of law boils down to a transparent, accountable, democratic and pluralistic law-making process, effective judicial protection, including access to justice, independent and impartial courts, and the separation of powers. The rule of law requires that everyone enjoy the equal protection of the law and prevents the arbitrary use of power. This principle ensures the protection and observance of basic political and civil rights, as well as personal freedoms. Establishing a strong legal foundation for transparent, accountable and effective democratic institutions guided by this principle is critical to the success of building a strong and sustainable peace. It was concluded that the principle of the rule of law is a defining feature of a modern social and legal state, in which human rights and freedoms are not only proclaimed, but also actually ensured as the highest social value. The rule of law is the foundation that underlies open, just and peaceful societies. In essence, it is about ensuring that: public authorities are bound by and accountable to existing clear and well-known laws; citizens are equal before the law; human rights are protected; citizens can access effective and predictable dispute resolution mechanisms; law and order prevail.

Key words: *law, value of law, principles of law, general (universal) principles of law, rule of law.*

Актуальність теми. Верховенство права є визначальною рисою демократії та основним принципом, що лежить в основі правової держави. Даний принцип запобігає зловживанню державною владою, вимагає дотримання закону всіма та забезпечує виконання законних прав на практиці.

Верховенство права також підтримує соціальне функціонування та стабільну економіку, надаючи чіткі та легітимні механізми вирішення спорів і сприяючи усуненню корупції.

Для українського суспільства стає актуальним дослідження феномену верховенства права задля його втілення у життя як основи для забезпечення й розвитку прав людини.

Стан дослідження. Проблематика верховенства права знайшла відображення у наукових доробках таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: В. Авер'янов, С. Головатий, В. Зайчук, М. Козюбра, А. Колодій, М. Кравчук, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, В. Сіренко, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Не зважаючи на великий інтерес до досліджуваного явища, єдиного погляду на його сутність не існує ні в Україні, ні закордоном, про що можуть свідчити численні публікації з даної тематики, відтак реалізація зазначеного принципу на практиці залишається актуальною для сучасних науковців.

Мета статті – розкриття загальнотеоретичної характеристики принципу верховенства права, його сутності та значення як цінності та основоположного принципу в національній правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Верховенство права – це сукупність принципів або ідеалів для забезпечення впорядкованого та справедливого суспільства. Багато країн у всьому світі прагнуть підтримувати верховенство права, де ніхто не стоїть над законом, до всіх ставляться однаково за законом, усі несуть відповідальність за однакові закони, існують чіткі та справедливі процеси для виконання законів, існує незалежне судочинство, а права людини гарантовані для всіх.

Розуміючи верховенство права, в першу чергу, як принцип або сукупність принципів, варто визначитися із тлумаченням дефініцій «принцип» та «принцип права».

Поняття «принципи» походить від латинського слова «*principium*», яке означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу й соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [4, с. 106].

Природу, соціальну значущість права, його спрямованість та найбільш суттєві властивості та особливості визначають принципи права. В теорії права під ними розуміють вихідні, визначальні ідеї, загальні засади, положення, установки, керівні начала, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права.

На думку А. Колодія, принципи права покликані забезпечувати органічний взаємозв'язок правової системи, системи і структури права, норм права і правових відносин, єдність норм, інститутів і галузей права. Вони характеризують зміст і сутність права в концентрованому вигляді і демонструють підвалини відображення у ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають критеріями оцінки правомірності чи неправомірності дій соціальних суб'єктів, формують правове мислення і правову культуру, цементують систему і структуру права [5, с. 28–40].

Сформуувати вичерпний перелік усіх принципів права важко. До основних принципів права належать принципи свободи, рівності, справедливості, гуманізму, демократизму та законності, які сформульовані в конституціях держав, галузевому законодавстві та міжнародно-правових договорах.

Основним призначенням загальних принципів права є закріплення засад суспільного ладу, забезпечення єдиного підходу до формулювання норм права, забезпечення їх впливу на суспільні відносини шляхом правового регулювання та інших видів правового впливу.

В системі загальних (універсальних) принципів права принцип особливе місце займає принцип верховенства права, який визнають найбільш важливими та винятковим, важливим політико-правовим ідеалом сучасного суспільства.

Становлення цього принципу має тривалу історію. Традиційно вважається, що концепція верховенства права почала формуватися в епоху Відродження і Реформації. Проте, звичайно, витоки прагнень людей домогтися особистої свободи та захиститися від посягань держави сягають багатьох століть. Такі ідеї були започатковані ще давньогрецькими вченими, зокрема Платоном та Арістотелем. Сократом, Цицероном та ін., – філософські погляди яких стали основою для сучасного формування принципу верховенства права як основоположного принципу права.

Хоча витоки концепції верховенства права можна простежити ще в античності, її сучасне формування зазвичай пов'язують із такими мислителями, як Ш.Л. Монтеск'є, Дж. Локк тощо. У своїх працях вони протиставляли верховенство права абсолютному авторитету монархів і деспотичних лідерів, які часто довільно застосовували правила до своїх підданих, але себе ізолювали від застосування таких правил.

Більш сучасна ідея верховенства права сформувалася в XVII–XIX ст. в європейському культурно-юридичному середовищі і доктрині природного права. Поняття «верховенство права», за однією з версій, ввів у науковий обіг англійський вчений і політичний діяч Дж. Гаррінгтон у 1656 р. [10, с. 57]. Проте ґрунтовна розробка цієї концепції відбулася у XIX ст. і була пов'язана з іменем професора Оксфордського університету Альберта Венні Дайсі (англ. Albert Venn Dicey). У праці «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» (1885 рік) вчений зауважив, що для досягнення максимального ефекту від застосування ідеї верховенства права необхідно розрізнати три близькі за своєю суттю концепції: 1) панування права: людина може бути притягнута до відповідальності в разі прямого порушення закону, у передбаченому законом порядку та в суді загальної юрисдикції; 2) верховенства права: кожна людина, незалежно від посади і становища в суспільстві, рівна перед законом; 3) панування духу законності: відповідність змісту Конституції принципу верховенства права на основі загальних конституційних принципів (наприклад, право на особисту свободу, на публічні збори), які є результатом судових рішень, що визначають права індивідів у окремих справах, розглянутих судами [13].

Найбільшого ж розвитку теорія верховенства права досягла в країнах континентальної системи права. Під впливом політико-правових доктрин, обґрунтованих ідеологами епохи Просвітництва, почало формуватися усвідомлення верховенства права як верховенства природних прав і свобод особи [12, с. 341–342].

У середині XX ст. принцип верховенства права набув міжнародно-правового визнання, він був закріплений в багатьох міжнародних та європейських регіональних договорах, деклараціях, угодах, хартіях, статутних документах провідних організацій (наприклад, Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі тощо).

Варто зазначити, що принципу верховенства права (rule of law) відводиться чільне місце в сучасній вітчизняній правовій доктрині.

В енциклопедичній та словниковій літературі принцип верховенства права тлумачиться як: «принцип, основним змістом якого є забезпечення панування права над політичною владою держави та іншими суспільними нормативними регуляторами, унеможливлення прояву свавілля державної влади, забезпечення дотримання вимог справедливості, а також реалізації прав людини та основних свобод і їх відповідних гарантій» [1, с. 27]; принцип, що передбачає панування права в життєдіяльності громадянського суспільства та функціонуванні правової держави [12, с. 341].

Принцип верховенства права, як зазначає Ю. Шемшученко, – це принцип головним чином природного права як сукупності ідеальних, духовних і найвищою мірою справедливих уявлень про право. Але в державі реально діє не ідеальне, а позитивне право, виражене у законах та інших його джерелах. Воно є результатом державної правотворчої діяльності [11, с. 76].

Слід погодитися з М. Козюброю, який вважає, що феномен верховенства права може бути розкрито тільки за умови дотримання певних гносеологічних позицій щодо права: повинно мати місце розрізнення права і закону; право слід розглядати не як акт державної волі, а як соціальний феномен пов'язаний з такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; право має розглядатися у нерозривному зв'язку з правами людини [3, с. 47].

Отже, верховенство права за своїм змістом є дуже багатограним, інтегральним, своєрідним «мегапринципом». Не вдаючись до детального аналізу всіх існуючих його інтерпретацій, наголосимо, що цей принцип все ж варто розглядати як найбільш загальну засаду формування і функціонування держави та права, в тому числі і відображену у формалізованих законах. В такому випадку інші принципи є його складовими [6, с. 48].

Таким чином, розуміння верховенства права зводиться до прозорого, підзвітного, демократичного і плюралістичного законотворчого процесу, ефективного судового захисту, включаючи доступ до правосуддя, незалежними та неупередженими судами та поділ влади. Верховенство права вимагає, щоб кожна людина користувалася рівним захистом закону, і запобігає свавільному використанню влади. Даний принцип забезпечує захист і дотримання основних політичних і громадянських прав, а також особистих свобод.

Нами вже було зазначено, що верховенство права як принцип набуває міжнародного та європейського регіонального значення. Отримуючи своє відображення в міжнародних документах, цей принцип набуває статусу міжнародно-правового стандарту для країн, що прагнуть побудувати демократичної, правової держави і громадянського суспільства, а також є умовою інтеграції в світові та регіональні спільноти.

Верховенство права як принцип є фундаментальним для міжнародного миру, безпеки та політичної стабільності; досягнення економічного та соціального прогресу та розвитку; а також для захисту прав та основних свобод людини.

Так, європейські регіональні організації – ЄС, РЄ, ОБСЄ – нормативно закріпили принцип верховенства права як засадничий, основоположний по відношенню до правових систем як власне цих організацій, так і правових систем держав-членів зазначених міжнародних організацій в цілому. Вказаний принцип закріплений у: Загальна декларація прав людини 1948 р., Статуті Ради Європи (преамбула, ст. 3), Договорі про ЄС (ст.ст. 6, 11), Європейській конвенції з прав людини, Хартії основоположних прав ЄС 2000 р. та ін. Фундаментальне значення принципу верховенства права закріплене в договорах про створення ЄС, рекомендаціях і резолюціях РЄ, засадничих документах низки міжнародних та інших європейських регіональних організацій.

Узагальнення різних підходів до формулювання зазначеного поняття належить Венеційській Комісії Ради Європи, у звіті якої від 25–26 березня 2011 р. зазначено, що верховенство права є основоположною цінністю, яка охоплює сукупність суто формальних та матеріальних ознак, які передбачають консенсус верховенства права і правової держави. У підрозділі звіту під назвою «Пошук чіткого розуміння» до суттєвих ознак верховенства права віднесено: 1) законність (що окрім іншого означає те, що приписів права слід неухильного дотримуватися); 2) юридичну визначеність (яка вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними); 3) заборону свавілля (що передбачає недопущення ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права); 4) доступ до правосуддя, представлено незалежними та безсторонніми судами); 5) дотримання прав людини; 6) заборону дискримінації та рівність перед законом [2, с. 177–181].

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія), аналізуючи виклики майбутнього, наголоси, що «верховенство права має бути приведені до такого стану,

коли свобода для всіх буде забезпечена навіть у тих ділянках, де гібридні (державно-приватні) суб'єкти чи приватні особи є відповідальними за виконання завдань, які раніше належали до сфери компетенції державних органів», і тим самим визнає, що його сутність як керівного принципу має бути розширена так, «щоб охопити не лише ділянку співпраці між державою і приватними суб'єктами, а й діяльність приватних суб'єктів, можливості яких порушувати особисті права є такими ж, як і можливості органів державної влади» [2].

Принцип верховенства права закріплений і на рівні національного законодавства в Україні. Нормативне закріплення принципу верховенства права зафіксоване в законах України, постановках і розпорядженнях Кабінету Міністрів України, указах і розпорядженнях Президента України, рішеннях Конституційного Суду України тощо.

На рівні Основного Закону принцип верховенства права було зафіксовано в ч. 1 ст. 8 Конституції України, де визначено: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [7]. Окрім того, виявом верховенства права є і інші конституційні положення: ч. 2 ст. 5 – безпосереднє здійснення влади народом; ч. 3 ст. 5 – виключне право українського народу змінювати конституційний лад у країні; ст.6 – Конституція України зобов'язує органи всіх гілок влади підкорятися волеустановленому акту українського народу – працювати в межах, визначених Конституцією та законами України; ст. 13 – закріплення за українським народом права власності на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші ресурси на території України тощо; ст.ст. 76, 103 – закріплення за українським народом права на обрання депутатів Верховної Ради України та Президента України; ч. 4 ст. 124 – верховенство права українського народу виявляється і в тому, що він безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних тощо.

Досліджуваний принцип закріплений і в інших законах України, зокрема: ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»; ст.2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»; ст.ст. 7, 8 Кодексу адміністративного судочинства України; Стратегія інтеграції України до ЄС та ін.

Важливе значення для визначення сутності та цінності верховенства права мають і Рішення Конституційного Суду України. Так, у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 Конституційний Суд визначив, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [9].

Головними напрямками забезпечення верховенства права в Україні є: 1) реалізація відповідного нормативного закріплення поняття «верховенство права» для однакового його розуміння та застосування як на конституційному рівні, так і в законодавстві інших галузей; 2) гарантування конституційної законності, яку можна розглядати як основоположний принцип діяльності усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян, який полягає в неухильному дотриманні ними норм Конституції України; 3) надання доступу до правосуддя; 4) забезпечення справедливого вирішення справи неупередженим та незалежним судом; 5) гарантія ефективної процедури підбору кандидатів на посади суддів; 6) передбачення на законодавчому рівні чіткого механізму притягнення суддів до відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх повноважень, зловживання своїм правовим становищем та використання повноважень із метою досягнення корисливих цілей; за поведінку, яка дискредитує статус судді. Поряд із цим, оскільки судді, по суті, мало захищені від необґрунтованого кримінального переслідування, необхідно розробити ефективний механізм, який би зробив неможливим вплив на судовий розгляд справи шляхом передбачення відповідальності за здійснення такого впливу; 7) подолання корупції, що має психологічний прояв. Тому необхідно вживати усіх заходів для розвитку правової свідомості в суспільстві, підвищення моральних цінностей, рівня правової культури як окремого громадянина, так і громадянського суспільства загалом [8, с. 32].

Висновки. Таким чином, принцип верховенства права є визначальною ознакою сучасної соціальної і правової держави, в якій не лише проголошуються, але і реально забезпечуються права і свободи людини як найвищої соціальної цінності.

Верховенство права є основою, яка лежить в основі відкритих, справедливих і мирних суспільств. По суті, йдеться про забезпечення того, щоб: державна влада зобов'язана та несе відповідальність перед існуючими чіткими та відомими законами; громадяни є рівними перед законом; права людини захищені; громадяни можуть отримати доступ до ефективних і передбачуваних механізмів вирішення спорів; закон і порядок панують.

Список використаної літератури:

1. велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3. Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
2. Верховенство права (доповідь схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 р.). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
3. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і права людини. *Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної Декларації прав людини)*: Тези доп. та наук. повідомлень 10–11 грудня 1998 р. Х., 1998.
4. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.01. К., 1998. 391 с.
5. Колодій А. М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
6. Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Верховенство права та законність як принципи діяльності Національної поліції. *Правова держава*. 2021. Випуск 44. С. 45–53.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. Теорія держави і права: підручник. Харків : Право, 2014. 368 с.
9. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/246850__246915
10. Шевчук С.В. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права : до нових методів тлумачення конституції. *Українське право*. 2008. № 2. С. 56–68.
11. Шемшученко Ю. С. Вибране / Ю. С. Шемшученко. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2005. 529 с.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко та ін. Т. 1. А-Г. К.: «Укр. енцикл.», 1998. 672 с.
13. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Indianapolis: Liberty Classics, 1982. P. 102, 114.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.2>

МІЛІНЧУК С.В.

ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

У статті досліджено сучасні підходи до розуміння права на свободу думки. Вказано, що сьогодні не потрібно нікого переконувати в тому, що свобода думки є однією з основ демократичного суспільства. Це універсальна і незаперечна цінність. Завдяки конституційному визнанню свободи думки особи мають можливість вільно висловлюватися та розкривати свій потенціал. Констатовано, що справжня свобода думки визнається одним із ключових досягнень політичної реформи в Україні. Сучасне розуміння свободи думки ґрунтується на тому, що вона визнається основою демократії і водночас передумовою інших прав і свобод, таких як право на свободу мирних зібрань, свободу совісті та віросповідання, право на свободу творчості тощо.

Вказано, що свобода думки включає в себе свободу тримати свої думки в таємниці, щоб нас не примушували їх розкривати; свобода від індоктринації або впливу на нашу свідомість або підсвідомість за допомогою маніпуляцій; і заборона карати людину за її думки чи погляди. Але, незважаючи на очевидні інструменти захисту, що містяться в праві на сучасному етапі, окремі дослідники вказують, що було зроблено недостатньо для розвитку законодавчої та нормативної бази, яка б гарантувала, що реалізація права на свободу думки є реальним і ефективним у сучасному контексті

Зроблено висновок, що право на свободу думки є предметом дослідження фахівців з різних галузей, оскільки на сьогодні наявно мало наукового аналізу того, що саме розуміється під «правом на свободу думки». Немає консенсусу щодо того, що захищає це право, або як його можна використовувати. Існує мало ясності щодо того, що саме означає «думка» в цьому контексті, або що означає «свобода», коли застосовується до думки тощо.

Ключові слова: *свобода думки, права людини, свобода, демократичні цінності.*

The article examines modern approaches to understanding the right to freedom of thought. It is indicated that today there is no need to convince anyone that freedom of thought is one of the foundations of a democratic society. This is a universal and undeniable value. Thanks to the constitutional recognition of freedom of opinion, individuals have the opportunity to express themselves freely and reveal their potential. It is stated that true freedom of thought is recognized as one of the key achievements of political reform in Ukraine. The modern understanding of freedom of thought is based on the fact that it is recognized as the basis of democracy and at the same time a prerequisite for other rights and freedoms, such as the right to freedom of peaceful assembly, freedom of conscience and religion, the right to freedom of creativity, etc.

It is pointed out that freedom of thought includes the freedom to keep one's thoughts secret so that we are not forced to reveal them; freedom from indoctrination or influencing our conscious or subconscious mind through manipulation; and the prohibition of

punishing a person for their thoughts or views. But, despite the obvious instruments of protection contained in the law at the present stage, some researchers point out that which has not been done enough to develop a legislative and regulatory framework that would ensure that the exercise of the right to freedom of opinion is real and effective in today's context

It is concluded that the right to freedom of thought is the subject of research by specialists from various fields, since today there is little scientific analysis of what exactly is meant by the "right to freedom of thought". There is no consensus on what this right protects, or how it can be used. There is little clarity as to what exactly "opinion" means in this context, or what "freedom" means, when applied to an opinion, etc.

Key words: *freedom of thought, human rights, freedom, democratic values.*

Постановка проблеми. Сьогодні не потрібно нікого переконувати в тому, що свобода думки є однією з основ демократичного суспільства. Це універсальна і незаперечна цінність. Завдяки конституційному визнанню свободи думки особи мають можливість вільно висловлюватися та розкривати свій потенціал. Прикметно, що справжня свобода думки визнається одним із ключових досягнень політичної реформи в Україні.

Сучасне розуміння свободи думки ґрунтується на тому, що вона визнається основою демократії і водночас передумовою інших прав і свобод, таких як право на свободу мирних зібрань, свободу совісті та віросповідання, право на свободу творчості тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, праці яких присвячені тому чи іншому аспекту питання правового регулювання та реалізації свободи думки слід виділити Д. Бичавську-Синярьську, К. Барнич, М. Маковей, П. Ван Дейка та Г. Ван Хофа, Клювера та інших.

Мета статті. Дослідити сучасні підходи до розуміння права на свободу думки.

Виклад основного матеріалу. Варто підкреслити, що право на свободу думки є важливим елементом міжнародної системи прав людини. На відміну від багатьох інших прав, таких як право на приватне життя, які допускають обмеження за певних обставин, існує абсолютне право думати про те, що вам подобається, тобто у внутрішньому просторі свого розуму. Ця недоторканна свобода була описана як «основа демократичного суспільства» і «основа і походження всіх інших прав» [1]. Це пов'язано з відповідним правом на свободу вираження поглядів, що забезпечує соціальне тло, що має вирішальне значення для критичного та інтелектуального мислення. Варто вказати, що окремі дослідники вказують, що свобода думки є складовою більш широкого права – права на свободу вираження поглядів, яке включає свободу слова, думки, інформації та право на мовчання [2].

Абсолютний характер права на свободу думки відображає його фундаментальну важливість, але відсутність розвитку цього права означає, що важко визначити його точний масштаб у світі, що швидко змінюється. Захищене поряд зі свободою релігії, переконань, совісті, міжнародне право прав людини розрізняє внутрішній аспект права на свободу думки – право думати або вірити в те, що тобі подобається у внутрішньому святилищі свого розуму і є проявом цього права.

Свобода думки включає в себе свободу тримати свої думки в таємниці, щоб нас не примушували їх розкривати; свобода від індоктринації або впливу на нашу свідомість або підсвідомість за допомогою маніпуляцій; і заборона карати людину за її думки чи погляди. Але, незважаючи на очевидні інструменти захисту, що містяться в праві на сучасному етапі, окремі дослідники вказують, що було зроблено недостатньо для розвитку законодавчої та нормативної бази, яка б гарантувала, що реалізація права на свободу думки є реальним і ефективним у сучасному контексті [3].

Держави, що підписали міжнародні конвенції з прав людини, зобов'язані поважати право на свободу думки, а також захищати всіх, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, від втручання в це право. Це означає, що уряди повинні утримуватися від використання методів, які перешкоджають свободі думки особи, але вони також повинні вжити конкретних заходів для захисту від втручання з боку інших учасників правовідносин. У той час як за останні два десятиліття були розроблені детальні національні нормативні акти щодо конфіденційності та захисту даних як у державному, так і в приватному секторах у відповідь на експоненціальні зміни, що спричинені Інтернетом та іншими сучасними технологіями, свобода думки залишається до сьогодні в законодавчій базі не оптимально визначеною.

Свобода думки є абсолютним правом, закріпленим у ст.9 Загальної конвенції з прав людини, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і безпосередньо пов'язане

зі свободою вираження поглядів, яке також розглядається як абсолютне право. Зокрема у ст. 19 Загальної декларації прав людини, якою закріплено, що «Кожен має право на свободу вираження поглядів; це право включає свободу шукати, отримувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або друковано, у формі мистецтва або будь-якими іншими засобами на свій вибір» [4].

Крім того Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ICCPR) гарантує, що: 1. Кожен має право дотримуватися своєї думки без втручання. 2. Кожна людина має право на свободу вираження поглядів; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, усно, письмово або друковано, у формі мистецтва або за допомогою будь-яких інших засобів за своїм вибором. 3. Здійснення прав, передбачених пунктом 3 цієї статті, тягне за собою особливі обов'язки та відповідальність [5].

Комітет з прав людини ООН у своєму Загальному коментарі № 2221 від 1993 року щодо статті 18 пояснює обсяг та абсолютну природу цього права: «1. Право на свободу думки, совісті та релігії у статті 18 (1) є далекосяжним і глибоким; це право включає в себе свободу думки з усіх питань, особисті переконання і відданість релігії або переконанням, незалежно від того, проявляються вони індивідуально або в спільно з іншими. Комітет звертає увагу держав-учасниць на те, що свобода думки і свобода совісті є захищені нарівні зі свободою релігії та переконань. Основоположний характер цих свобод також відображається в тому, що це положення не може бути відступлене, навіть під час надзвичайного стану, як зазначено в статті 4 (2) Пакту. 3. Стаття 18 відрізняє свободу думки, совісті, релігії або переконань від свободи сповідувати релігію або переконання. Вона не допускає жодних обмежень свободи думки та совісті, а також свободи мати чи приймати релігію чи переконання за власним вибором. Ці свободи захищені беззастережно, так само як і право кожного дотримуватися своїх переконань без втручання у статтю 19 (1). Відповідно до статей 18 (2) і 17, ніхто не може бути примушений виявляти свої думки або прихильність до релігії чи переконання» [6]. Таким чином, свобода думки є абсолютним правом, і не може бути законних підстав для його обмеження або втручання. Утім варто дослідити чи відповідає наведена теза дійсності.

З аналізу міжнародно-правової бази можна зробити висновок, що право на свободу думки містить три ключові елементи: право не розголошувати свої думки чи погляди; право не піддаватися маніпулюванню своїми думками або поглядами; право не бути покараним за свої думки [7]. Всі три елементи мають вирішальне значення для забезпечення абсолютного характеру права на свободу думки.

З огляду на абсолютний характер права на свободу думки, як тільки втручання або обмеження будуть встановлені, воно буде незаконним і не може бути виправданим. Це означає, що урядом заборонено діяти у спосіб, який перешкоджає свободі думки, і що вони зобов'язані захищати від втручання у свободу думки [3].

У цьому контексті варто згадати, що у жовтні 2021 року Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з питань свободи релігії або переконань Ахмед Шахід подав членам Генеральної Асамблеї «Доповідь про свободу думки». Це стало першим предметним розглядом права на свободу думки на рівні Організації Об'єднаних Націй з тих пір, як це право було спочатку визнано частиною Загальної декларації прав людини у 1948 році. Таким чином, хоча Звіт не вирішив наявні суперечки щодо того, що являє собою думку або право свободи думки, він зробив першу спробу всебічно сформулювати зміст і сферу застосування права в системі Організації Об'єднаних Націй.

Звіт став результатом довготривалої праці, яка включала круглі столи та зустрічі з ключовими зацікавленими сторонами з усього світу, включаючи юридичних експертів, психологів, нейробіологів, політиків, ЗМІ, компанії цифрових технологій, а також міжурядові та міжнародні організації, що вказує на те, що для досягнення оптимальної концепції права на свободу думки потрібен міждисциплінарний підхід.

Отже у своїй доповіді Спеціальний доповідач вважає, що право на свободу думки привернуло «незначну увагу в юриспруденції, законодавстві та науці, міжнародній та інших» [8]. Разом з тим Спеціальний доповідач намітив чотири можливі складові права на свободу думки, а саме: не бути змушеним розкривати свої думки; не бути покараним та/або мати санкції за свої думки; відсутність неприпустимої зміни думок; державна підтримка щодо розвитку та укріплення права на свободу думки.

Крім того Спеціальний доповідач розглядає потенційні порушення свободи думки в семи різних сферах: 1) тортури або жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження

або покарання; 2) спостереження; 3) примусовий прозелітизм; 4) зусилля проти конверсії та боротьби з богохульством; 5) інтелектуальна свобода та освіта; 6) нові технології; 7) психічне здоров'я [8].

Зрозуміло, право на свободу думки має потенційно широкий спектр застосування, кож-на сфера містить різні проблеми. Проте в контексті рекомендацій Спеціального доповідача, основними питаннями про потенційне використання права на свободу думки є питання реалізації цього права в галузі існуючих та нових технологій.

Нарешті, Спеціальний доповідач робить кілька рекомендацій державним та недержавним суб'єктам щодо того, як «поважати, захищати та виконувати право на свободу думки» [8].

Варто вказати, що окремі дослідники вказують на те, що право на свободу думки має більше символічне значення, ніж практичну цінність. По-друге, може бути, що інтереси, які підпадають під його захист, вже належним чином захищені іншими правами, такими як право на свободу вираження поглядів або право на недоторканність приватного життя [8].

У спеціальній літературі право на свободу думки підкреслюється, що це право складає основу для цілого ряду інших прав. Дійсно, право на свободу думки є «священним і непорушним правом [1] основою та походженням усіх інших прав». У 1937 році, у справі Верховного суду США Палко проти штату Коннектикут суддя Кардозо визначив свободу думки як «матрицю, незамінну умову, майже будь-якої іншої форми свободи» [8].

Тим не менш, незважаючи на популярність права в твердженнях такого роду, право на свободу думки, що розуміється як відмінна від інших суміжних прав, рідко має особливості в судовому процесі або як спеціальний предмет вивчення в юридичній науці. Це, ймовірно, тому що «абсолютна природа свободи думки – в поєднанні з тим, що деякі стверджують, є вузькою сферою захисту – ускладнила уявлення того, як і коли це право може бути порушено, тим самим підживляючи його практичне застосування» [9].

Утім теза про те, що право на свободу думки не має виключне формальне значення на сучасному етапі поступово втрачає сенс. Вчені пов'язали право на свободу непрямої думки з нейронаукою [3], в тому числі в контексті використання веб-сайтів щодо психічного здоров'я, і маніпулювання (політичного зокрема) в процесі прийняття рішень [10].

Таким чином сьогодні варто говорити про те, що існуючі та нові технології є потенційною сферою щодо реалізації та захисту права на свободу думки, включаючи прогнози технології та мікротаргетинг, як на основі збору даних, так і на основі нейротехнології.

На сучасному етапі розвитку людства нейронаука може бути використана для «санкціонування наявних думок» і навіть «змінення або маніпулювання думками всередині мозку» [8].

Проте варто вказати, що фрагментарним поясненням незначної уваги, яку отримало право на свободу думки, є констатація того факту, що інші права вже захищають інтереси, про які йде мова, навіть якщо вони роблять це опосередковано (зокрема зв'язок між правом на свободу думки та правом на свободу вираження поглядів та недоторканність приватного життя). Варто також згадати про заборону катувань або жорстокого та принижуючого гідність поводження, де також є підстави для деякого наближення до права на свободу думки.

У правових системах, заснованих на верховенстві права та правах людини, право на свободу вираження поглядів, як правило, є основоположним правом, яке так само пов'язується з правом на свободу думки і навіть окремі дослідження вказують на їх певну підпорядкованість. Зокрема наші думки, проявляються в нашій мові та/або поведінці, вказуючи на важливий зв'язок між свободою вираження поглядів та свободою думки.

Проте не варто спрощувати наведене, оскільки картина складніша, у зв'язку з тим, що взаємодія між думкою та мовою повинна розумітися в їх реляційних контекстах. Хоча «думки та вираження концептуально та практично різні, вони беруть участь у вічному циклі зворотного зв'язку, в якому вираз є засобом обміну та розвитку думок, а думки живлять вираз» [8]. Ця більш складна картина також визнана в правовій доктрині, оскільки право на свободу вираження поглядів, як правило, розуміється як свободу отримувати, так і передавати інформацію та ідеї. На цьому тлі, можливо, не дивно, що окремі автори розглядають право на свободу вираження поглядів як засіб захисту основних інтересів у свободі думки, принаймні в деяких ситуаціях.

Таким чином можна вказати, що захист права свободи думки може призвести до створення подальших допустимих обмежень на право на вираження поглядів. Вирішальне питання щодо свободи думки полягає в тому, де ми проводимо межу між допустимим впливом на мислення інших і тим, що має назву «неприпустимої зміни» думок [8].

При проведенні такої межі певні мовні дії можуть вважатися такими, що порушують свободу думки інших людей. Якщо право людини бути вільною від неприпустимого впливу на її думки суперечить праву іншої людини бути вільною для певних висловлювань, то абсолютний статус права на свободу думки означає, що вона завжди повинна перемогти в такому конфлікті.

Зрозуміло, існують тісні асоціації, як концептуальні, так і юридичні, між правом на свободу думки, з одного боку, і правом на свободу вираження поглядів, з іншого. Однак суттєва різниця полягає в тому, що останні права кваліфіковані як у міжнародному праві прав людини, так і в більшості національних правових систем. На відміну від цього, право на свободу думки забезпечує абсолютний захист внутрішнього процесу мислення перед вираженням. Стаття 18(1) ICCPR та стаття 9(1) Загальної конвенції з прав людини, наприклад, перераховують свободу «думки» поряд з «совістю» та «релігією», але в статтях 18(3) ICCPR та статті 9(2) Загальної конвенції з прав людини (положення, які встановлюють допустимі обмеження), лише «свобода проявляти свою релігію чи переконання» підлягає обмеженням, що означає, що свобода (непроявленої) думки є абсолютним правом.

Право на свободу думки у спеціальній літературі розглядають, як взаємозамінне з правом на свободу вираження поглядів, утім на наш погляд, право на свободу думки є самостійним правом у міжнародному праві, яке можна відокремити від цих суміжних прав [11]. Проте звісно важливо зазначити, що це предмет дослідження фахівців з конституційного права, оскільки на сьогодні наявно мало наукового аналізу того, що саме розуміється під «правом на свободу думки». Немає консенсусу щодо того, що захищає це право, або як його можна використовувати. Існує мало ясності щодо того, що саме означає «думка» в цьому контексті, або що означає «свобода», коли застосовується до думки.

Незважаючи на ці двозначності, є деякі чіткі відправні точки, які допомагають визначити, як право може застосовуватися. Зокрема як стаття 18 UDHR, так і стаття 18(1) МПГПП перераховують три права, які розуміються як окремі та «рівні»: свобода думки, свобода совісті та свобода віросповідання. Кожен з цих документів включає окреме, але тісно пов'язане право на свободу вираження поглядів. Рішення зробити чітке посилання на «думку» на відміну від «совісті» та «релігії» було навмисним. У своїх доповідях Рене Кассін, французький представник і одна з провідних фігур у запровадженні свободи думки разом з ліванським представником Шарлем Маліком, підкреслив «метафізичне значення свободи внутрішньої думки» [12].

На цьому тлі «думку» можна розуміти як таку, що охоплює всі форми *непроявленої* психічної діяльності, включаючи «міркування, уяву, віру, роздуми, запам'ятовування, бажання, відчуття, бажання» [13]. Крім того, з тексту статті 18(1) МПГПП та статті 9 Загальної конвенції з прав людини зрозуміло, що існує юридична відмінність, *непроявлена думка* користується абсолютним правовим захистом, як тільки думка проявляється через мову або поведінку, вона може стати предметом законних обмежень.

Свого часу Декарт займав дуалістичну позицію «розум-тіло», згідно з якою, на відміну від інших фізичних об'єктів і систем, люди були унікально складені додатковою нематеріальною мислячою субстанцією – душею – основною характеристикою або визначальною рисою якої було мислення (на відміну від фізичного, яке по суті поширюється в просторі) [14]. Але під терміном «думка» Декарт визначав дуже широкий спектр психічних станів і процесів, включаючи переконання, бажання, наміри, спогади, міркування, сновидіння, мовні здібності та емоції.

Разом з тим Декарт вказував: той факт, що термін «думка» може стосуватися як процесу, так і продукту цього процесу, це може здатися очевидним або тривіальним; «свобода думки» має бути захищена як настільки, наскільки вона стосується процесу міркування, за допомогою якого ми прийдемо до переконань, бажань тощо, а також наскільки це стосується переконань, бажань, які ми в кінцевому підсумку тримаємо як продукти цих процесів [14]. Дж. Локк писав про те, що свобода думки прямо пов'язана з притаманним людині типом існування [15, с. 30].

Висновок. Наведені погляди, в тій чи іншій мірі, приймають психічні стани та процеси, або когнітивні системи, які по суті залежать від або навіть складаються з аспектів тіла або навколишнього середовища. Певні умови все ще повинні бути виконані, щоб аспекти навколишнього середовища вважалися частиною когнітивного процесу. Отже, нам не потрібно обговорювати метафізику цього твердження воно залишається дещо філософськи суперечливим, але за цих обставин визначення того, що саме має бути охоплено правом на свободу думки, визначити може бути складно.

Проте звісно важливо зазначити, що це предмет дослідження фахівців з інших галузей науки, оскільки на сьогодні наявно мало наукового аналізу того, що саме розуміється під «правом

на свободу думки». Немає консенсусу щодо того, що захищає це право, або як його можна використовувати. Існує мало ясності щодо того, що саме означає «думка» в цьому контексті, або що означає «свобода», коли застосовується до думки тощо.

Список використаних джерел:

1. Why Freedom of Thought requires Free Media and why Free Media require Free Technology URL: <https://re-publica.com/en/file/republica-2012-eben-moglen-freedom-thought-requires-free-media-0>
2. Simon McCarthy-Jones The Autonomous Mind: The Right to Freedom of Thought in the Twenty-First Century URL: <https://www.frontiersin.org/journals/artificial-intelligence/articles/10.3389/frai.2019.00019/full>
3. Susie Alegre Rethinking Freedom of Thought for the 21st Century URL: <https://www.dough-tystreet.co.uk/sites/default/files/media/document/Rethinking%20Freedom%20of%20Thought%20for%20the%2021st.pdf>
4. Universal Declaration of Human Rights URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права URL: <https://www.info.dfat.gov.au/Info/Treaties/treaties.nsf/AllDocIDs/8B8C6AF11AFB4971CA256B6E0075FE1E>
6. Background Paper or Meetings Hosted by the UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression. URL: <http://www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2010/07/10.03.Paper-on-Restrictions-on-FOE.pdf>
7. Council of Europe Guide to Article 9: Freedom of Thought, Conscience and Religion, http://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf
8. Ahmed Shaheed, Interim report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief: Freedom of Thought. A/76/380. United Nations, Geneva (2021) URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Religion/A_76_380_AUV.do
9. UNECOSOC, Commission on Human Rights, Third Session, Summary Record of the Sixtieth Meeting (23 June 1948) UN Doc E/CN.4/SR.60, 10.
10. The Cambridge Handbook of New Human Rights, ed. Andreas von Arnould, Kerstin von der Decken and Mart Susi. Cambridge: Cambridge University Press. 2020. P. 387–403
11. Patrick O’Callaghan and Bethany Shiner The Right to Freedom of Thought in the European Convention on Human Rights *European Journal of Comparative Law and Governance*. № 2–3. 2021. P. 112–145.
12. General comment № 22 (48) (art. 18) of the Human Rights Committee (27 September 1993)
13. Lucas Swaine Freedom of Thought as a Basic Liberty *Political Theory* № 3. 2018. P. 405–425
14. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії. Львів, 2001 р.
15. Скрипнюк О. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 28–32.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.3>

ЗАДОРЖНА А.П.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ

PROBLEM ISSUES OF THE INSTITUTE OF SMALL CASES

В Основному Законі України визначено стратегічний курс на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, у зв'язку з чим Україна має забезпечувати високий рівень захисту прав громадян на доступ до правосуддя та ефективний судовий захист їхніх прав та інтересів.

Доступ до правосуддя охоплює низку людських прав, а саме: право на справедливий суд згідно зі статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і право на ефективний засіб правового захисту згідно зі статтями 13 Європейської конвенції про захист прав людини.

Право на доступ до суду – це право людини, що передбачає можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав.

Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права.

Право на судовий захист, гарантоване статтею 55 Конституції України, та всі складники цього права, зокрема ті, що забезпечують доступ до суду та визначають обсяг і зміст процесуальних прав учасників процесуальних відносин, мають бути практичними та ефективними, а не теоретичними й ілюзорними.

Інститут «малозначних справ» було введено для розумного спрощення, ефективності процесу, а також зменшення навантаження на судову систему, зокрема щодо строків розгляду справ та фактично обмеження права на касаційне оскарження шляхом застосування «фільтрів» допуску справ до касаційного перегляду.

Вже більш ніж як 6 років законодавцем внесені зміни до процесуальних кодексів, в тому числі й до Цивільного процесуального кодексу України, якими було запроваджено інститут малозначних справ, що покликаний прискорити розгляд справ незначної складності.

Однак все ще лишається актуальним питання щодо функціонування інституту малозначних справ, оскільки судова практика, в тому числі і рішення Конституційного Суду не надають відповіді, які ж все ж таки категорії справ мають бути віднесені до малозначних.

У статті здійснено аналіз інституту цивільного процесуального права «малозначних справ». У ході дослідження проаналізовано судову практику, положення вітчизняного законодавства України та рішення Конституційного Суду України. Зроблено висновки щодо відсутності єдності у розумінні змісту правової категорії «малозначні справи» та критеріїв її визначення та виділено три найважливіших проблемних питань, які необхідно вирішити для приведення законодавства у відповідність до Конституції України та принципів цивільного судочинства.

Ключові слова: *малозначні справи, критерії малозначних справ, спрощене провадження, цивільний процесуальний кодекс, суд.*

The Basic Law of Ukraine defines a strategic course for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union, in connection with which Ukraine must ensure a high level of protection of citizens' rights to access to justice and effective judicial protection of their rights and interests.

Access to justice encompasses several human rights, namely: the right to a fair trial according to the Article 6 of the European Convention on Human Rights and the right to an effective remedy according to the Article 13 of the European Convention on Human Rights.

The right of access to the court is a human right, which provides for the possibility of unhindered appeal to the court for the protection of one's rights.

No one may be restricted or deprived of the right to access to justice, which includes the ability of a person to initiate legal proceedings and to participate directly in the judicial process.

The right of judicial protection, guaranteed by Article 55 of the Constitution of Ukraine, and all components of this right, in particular those that ensure access to the court and determine the scope and content of procedural rights of participants in procedural relations, should be practical and effective, not theoretical and illusory.

The institute of "small cases" was introduced for reasonable simplification, efficiency of the process, as well as to reduce the burden on the judicial system, in particular regarding the terms of consideration of cases and actually limiting the right to cassation appeal through the application of "filters" for the admission of cases to cassation review.

For more than 6 years, the legislator has made changes to the procedural codes, including the Civil Procedure Code of Ukraine, which introduced the institute of small cases, which is designed to speed up the consideration of cases of minor complexity.

However, the question of the functioning of the institution of small cases is still relevant, since judicial practice, including the decision of the Constitutional Court, leaves open the question of which categories of cases should be classified as small.

In the article we analyze the institute of civil procedural law of "small cases" through the judicial practice, the domestic legislation of Ukraine and acts of interpretation of the Constitutional Court of Ukraine. This made it possible to see the lack of unity in the understanding of the content of the legal category "small cases" and the criteria for its definition.

Key words: *small cases, criteria of minor cases, simplified proceedings, civil procedural code, court.*

Інститут «малозначних справ» введено в цивільне законодавство в 2017 році і з того часу він посідає важливе місце в ЦПК України, оскільки це основна категорія справ, що розглядається в межах спрощеного позовного провадження.

Варто відмітити, що в загальному прискорений розгляд справ незначної складності є доцільним, однак тільки за умови його чіткого законодавчого регулювання, а також за умови, що такий фільтр є об'єктивним до реалій суспільства та його потреб.

Важливість правильного застосування інституту «малозначних справ», перш за все, пов'язана з тим, що він підлягає застосуванню судами усіх інстанцій і на всіх стадіях цивільного процесу.

Проблемними теоретичними та практичними питаннями інституту малозначних справ займається багато вчених, таких як К.А. Алексанян, В.І. Бобрик, К.В. Гусаров, Т.А. Діброва, І.О. Ізарова, О.О. Кармаза, Д.А. Король, Д.Д. Луспеник, В.Ю. Мамницький, Н.Ю. Сакара, О.І. Попов, Ю.Д. Притика та інші.

Не дивлячись на те, що з введення інституту «малозначних справ» пройшло чимало часу, немає єдності в науковій спільноті щодо критеріїв визначення малозначних справ та доцільності його закріплення саме в такому вигляді, в якому він існує зараз. Однак приведення до спільного знаменника наукових напрацювань та судової практики необхідне для створення підґрунтя для майбутніх ефективних законодавчих змін.

Серед численних новел нового ЦПК України, які є доволі складними у правозастосуванні, важливе місце відведене інституту «малозначних справ», який ніколи не застосовувався в судовій практиці. Інститут «малозначних справ» був введений в ЦПК України Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017, який набрав законної сили 15.12.2017 [1].

Як зазначалось в пояснювальній записці до законопроекту, дотримання розумних строків розгляду справ, процесуальна економія та зменшення навантаження на суди мають бути досягнуті за рахунок спрощення процедури та прискорення розгляду нескладних та менш значних справ, а в визначених законом випадках – розгляду справи без виклику сторін.

Запровадження такого порядку відповідає положенням Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, відповідно до яких слід запровадити конкретні правила чи збір правил, які прискорюватимуть розв'язання спорів, зокрема у справах, що стосуються незаперечного права та у випадках подання позову на невеликі суми [2, с. 5–6].

Тобто, зазначені зміни були направлені на усунення перешкод для належного функціонування цивільного судочинства, розвантаження судової системи шляхом визначення справ, що підлягають швидкому, спрощеному розгляду. Для досягнення зазначених цілей законодавцем були проваджені критерії, які визначають віднесення тієї чи іншої судової справи до категорії «малозначні справи»; особливу процедуру здійснення правосуддя в цих справах (в порядку так званого «спрощеного провадження»); звужено юрисдикцію суду в зазначеній категорії справ до двох інстанцій: першої та апеляційної.

Проте, незважаючи на задекларовану в пояснювальній записці до законопроекту мету, її законодавцю досягти в повній мірі не вдалось.

Стаття 19 Цивільного процесуального кодексу України [3] визначає справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів, а саме, суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

ЦПК України встановлює два шляхи розгляду справ в порядку позовного провадження: загальний та спрощений.

В ст. 19 ЦПК України зазначено, що спрощене позовне провадження призначене для розгляду: **малозначних справ**; справ, що виникають з трудових відносин; справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; **справ незначної складності** та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

В ЦПК України також передбачено, що для цілей цього Кодексу малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) **справи незначної складності**, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Зазначені положення містяться в загальній частині ЦПК України. В свою чергу в особливій частині ЦПК України міститься Глава 10 «Розгляд справ у порядку спрощеного провадження», яка складається з шести статей (274–279), які регламентують процедуру розгляду справ, щодо яких застосовано спрощений алгоритм розгляду.

Стаття 274 ЦПК України встановлює, що у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються **малозначні справи**; справи, що виникають з трудових відносин; справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає

окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

З аналізу вищевказаних норм ЦПК України вбачається, що така категорія як справи незначної складності спочатку законодавцем в загальній частині ЦПК України (ст. 19) винесена окремо в справи, що можуть розглядатись в порядку спрощеного провадження, а потім ще раз з'являється як категорія справ, що віднесені до малозначних. Крім того, вже в основній частині ЦПК України (ст. 274) в переліку справ, що розглядаються в порядку спрощеного провадження, відсутні справи незначної складності, проте наявні критерії віднесення фактично будь-якої справи до справ незначної складності.

З цього випливає **перший проблемний аспект**: дублювання одних і тих самих положень у ЦПК України.

Як зазначає В.І. Бобрик, у ст. 19 і ст. 274 ЦПК України закріплені різні підходи до регулювання одного і того ж питання. Так, у ст. 19 ЦПК України наведений перелік справ спрощеного позовного провадження, з якого випливає, що дана процедура має винятковий характер, тоді як у ст. 274 ЦПК України закріплено загальний характер спрощеного провадження за деякими винятками [4, с. 98]

При порівнянні ст. 19 і ст. 274 ЦПК України виникає питання щодо сенсу дублювання в ЦПК України вказаних правових норм, ще й такого невизначеного?

Як відомо, юридична техніка українського законодавця досить часто піддається критиці через правову невизначеність, наявність чималої кількості оціночних понять. Так, малозначні справи, справи незначної складності, неоднозначно сформульовані в ЦПК України із застосуванням оціночних понять. З викладеного випливає, що під час конструювання вказаних положень ЦПК, законодавець не звернув належну увагу на формулювання основних понять та продемонстрував низький рівень юридичної техніки, чим порушив закріплені у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права, відповідно до якого правові норми мають бути чіткими, зрозумілими та однозначними, аби їх зміст був доступний для всіх зацікавлених осіб, а суд міг точно застосувати правові норми, не виходячи за їх межі. Про відповідну вимогу до юридичної техніки, яка отримала назву «правової визначеності», неодноразово вказували у своїх рішеннях як Конституційний Суд України, так і Європейський Суд з прав людини [5, с. 80].

У рішенні Великої палати Конституційного Суду України від 6.06.2019 № 3-р/2018 способом забезпечення стабільності юридичного становища індивіда визнається принцип юридичної визначеності, який містить вимоги до системи права, правотворчості та правозастосування [6]. У рішеннях Великої палати КСУ від 20.06.2019 № 6-р/2019 та від 23.01.2020 № 1-р/2020. визначені такі складові юридичної визначеності: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права, право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачення наслідків застосування норм права [7; 8].

Важливу роль у розвитку теорії правової визначеності відіграють і положення рішення КСУ від 6.04.2022 № 1-р (II)/2022 щодо принципу пропорційності, який мав би забезпечувати справедливий баланс між вимогами захисту загального інтересу та потребою забезпечення індивідуальних прав особи (цілі обмежень мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для особи) [9].

Загальна ідея юридичної визначеності у праві Європейського Союзу відіграє більш конкретну роль і базується на таких ідеях: відсутність зворотної сили у нового закону, закріплення права на законні очікування [10, с. 23].

Отже, на нашу думку, необхідно привести норми статей 19 та 274 ЦПК України у відповідність одна одній. Це можливо зробити двома шляхами.

Перший шлях: з ч. 4 ст. 19 ЦПК України вилучити п. 4 щодо стосується справ незначної складності, залишаючи цю категорію справ в переліку справ, що відносяться до малозначних.

Другий шлях: вилучити з ЦПК України поняття малозначних справ взагалі, перемістивши категорії справ, що були віднесені до малозначних до ч. 4 ст. 19 ЦПК України, тобто до переліку справ, що розглядаються в порядку спрощеного провадження. Проте, другий шлях неможливо реалізувати, оскільки він буде суперечити Конституції України. Адже в ст. 131² Конституції України згадується про **малозначні спори** в контексті наявності винятків щодо представництва в суді, де вказується, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [11].

Наявність в Основному Законі України терміну малозначні спори породжує **другий проблемний аспект** запровадження інституту малозначних справ, адже в статті 19 та 274 ЦПК України міститься поняття саме малозначних справ, а не спорів.

Крім того, в ч. 2 ст. 60 ЦПК України також згадується про малозначні як справи так і спори. Зокрема зазначеною статтею передбачено, що під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 цього Кодексу [3].

А тому варто привести норми ЦПК України у відповідність до норм Конституції України замінивши термінологію: малозначні справи на малозначні спори.

Неможливо оминати *рішення Конституційного Суду України від 22.11.2023 № 10-р(П)/2023* за 4 конституційними скаргами щодо малозначних справах у цивільному процесі. Зазначеним рішенням було визнано неконституційними дві категорії справ, що були віднесені до малозначних: справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, та справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. (На 2023 рік це 268 400 грн. та 671 000 грн., відповідно.) Зазначені пункти частини 6 ст. 19 ЦПК України втратили чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України Рішення, тобто 21.05.024.

Конституційний Суд України в своєму рішенні зазначив, що визначені в частині шостій статті 19 ЦПК України розміри ціни позову як критерій віднесення справи до категорії малозначних у сумі 268400 грн (пункт 1) та 671000 грн (пункт 5) є не лише значними, а й перевищують установлені в законі розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб та мінімальної заробітної плати. Конституційний Суд України зазначає, що Кодекс не містить приписів, які в будь-який спосіб умотивовували б домірність визначення у пунктах 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу саме таких розмірів ціни позову [12].

Отже, Конституційний Суд України вважає, що визначені в пунктах 1, 5 частини шостої статті 19 Кодексу розміри ціни позову як критерій віднесення справи до категорії малозначних не відповідають розумінню справи та спору в ній як малозначного.

При аналізі домірності визначеному в ЦПК України розміру ціни позову як критерію віднесення справи до категорії малозначної Конституційний Суд України спирався на Європейську процедуру розв'язання дрібних позовів у країнах ЄС, затверджену постановою Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу 11.07.2007 № 861/2007 (далі – Правила ESCP).

У Правилах ESCP визначено одним із критеріїв для визнання позову дрібним – розмір позовних вимог, що не перевищує 5000 євро.

Водночас в Україні, щоб цивільна справа не вважалася малозначною, ціна позову має становити за офіційним курсом Національного банку більше 6801 євро, а у справах про захист прав споживачів – більше 17002 євро. Отже, як вказав Конституційний Суд України, приписи пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 ЦПК України визначають грошовий критерій віднесення справ до категорії малозначних у розмірах, що перевищують аналогічний показник, установлений у Правилах ESCP [10].

З зазначеного випливає **третій проблемний аспект** і найсуттєвіший: визначення критеріїв віднесення справ до малозначних.

В Верховній Раді України зареєстровано три законопроекти, які направлені на приведення норм ЦПК України у відповідність до Конституції України у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України:

– проект Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах (реєстр. № 11026 від 19.02.2024) [13];

– проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зміни законодавчих критеріїв визнання судових справ малозначними у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України (реєстр. № 11026-1 від 06.03.2024) [14];

– проект Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо приведення у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 22.11.2023 № 10-р(П)/2023 (реєстр. № 11053 від 29.02.2024) [15].

Профільним комітетом рекомендовано Верховній Раді України проект Закону № 11026 від 19.02.2024 за результатами розгляду в першому читанні прийняти за основу, у зв'язку з чим законопроекти за реєстр. №№ 11026-1, 11053 відхилити.

Законопроектами передбачається різні грошові критерії віднесення справ до категорії малозначних. Зокрема, законопроектом № 11026 пропонується встановити, що до малозначних відносяться справи, у яких ціна позову не перевищує **п'ятнадцяти** розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, та справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує **тридцяти** розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

В законопроекті № 11026-1 до малозначних віднесені справи, у яких ціна позову не перевищує **сімдесяти** розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а справи про захист прав споживачів взагалі виключені.

Відповідно до законопроекту № 11053 малозначними є справи у яких ціна позову не перевищує **тридцяти** розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, справи про захист прав споживачів також виключені.

Також необхідно звернути увагу, що Проектом № 11053 пропонується змінити термінологію. Автор ініціативи звертає увагу, що з початку впровадження в дію положень процесуальних кодексів постало питання про те, що термін «малозначні справи» нівелює їх значення для держави. Ці спори не є малозначними для учасників, а можуть бути навпаки значущими для них. Тож у даному випадку слід користуватися терміном «справи незначної складності». Проте вище вже задувалося, що виключення поняття малозначні справи (спори) буде йти в розріз з положеннями Конституції України.

Позитивним є те, що законодавець доволі швидко відреагував на необхідність внесення змін до законодавства, проте вчергове постає питання про якість пропонованих змін. В пояснювальних записках до законопроектів відсутні будь-які аналітичні, статистичні чи інші дані на підтвердження того, що запропоновані у проєктах розміри ціни позову, за якими справи визнаються малозначними, відповідають принципу домірності, на який вказує Конституційний Суд України як на підставу віднесення справи до малозначної.

Межа ціни позову, яка застосовується законодавцем, прив'язана до прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» [16], а також законом Про Державний бюджет України на кожний рік.

До прикладу варто проаналізувати формування межі позову в малозначних справах, яка передбачена п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України.

Як правильно зазначає Д. Король, згідно з чинним законодавством України визначення малозначних справ здійснюється на підставі застосування положень законодавства, що щорічно зростає, створюючи ефект нестабільної визначеності малозначних справ, зокрема, ліміт таких справ впродовж 2017–2019 року зріс з 176 200 грн. до 192 100 грн., що складає 9,02% [17, с. 260].

Якщо продовжити розрахунок збільшення ціни малозначних справ, то маємо, що в 2020 році згідно зі ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» [18] було встановлено прожитковий мінімум на одну працездатну особу: з 1 січня 2020 року – 2102 грн., з 1 липня – 2197 грн., з 1 грудня – 2270 грн.

Відповідно до малозначних справ у 2020 році законом було віднесено справи, в яких ціна позову не перевищувала з січня – 210 200 грн., з липня – 219 700 грн., а з грудня – 222 700 грн.

Згідно з ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» [19] було встановлено прожитковий мінімум на одну працездатну особу: з 1 січня – 2270 грн., з 1 липня – 2379 грн., з 1 грудня – 2481 грн. Тобто до малозначних справ у 2021 році законом було віднесено справи, в яких ціна позову не перевищувала з січня – 222 700 грн., з липня – 237 900 грн., а з грудня – 248 100 грн.

В 2022 році ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» [20] було передбачено прожитковий мінімум на одну працездатну особу: з 1 січня – 2481 грн., з 1 липня – 2600 грн., з 1 грудня – 2684 грн. Отже, до малозначних справ у 2022 році законом було віднесено справи, в яких ціна позову не перевищувала з січня – 248 100 грн., з липня – 260 000 грн., а з грудня – 268 400 грн.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [21] було встановлено прожитковий мінімум на одну працездатну особу 2684 грн., тобто до малозначних справ у 2023 році законом було віднесено справи, в яких ціна позову не перевищувала 268 400 грн.

Отже бачимо, що в порівнянні з 2017 роком, коли до малозначних справ відносились справи, в яких ціна позову не перевищувала 176 200 грн., в 2023 році ця сума вже сягала 268 400 грн., тобто збільшилась майже в півтори рази, що є доволі суттєвим.

Такий самий розрахунок можна застосувати до всіх категорій малозначних справ в яких визначальним є ціна позову.

Отже, законодавцю необхідно знайти ту саму оптимальну межу, яка б відповідала принципу домірності, та відповідала принципам цивільного судочинства, які закріплені у ч. 3 ст. 2 ЦПК України, а також врахувати, що не можна прирівнювати цивільну справу з невеликою ціною до простої цивільної справи, оскільки справа, в якій предмет спору та розмір вимог можуть мати невисоку ціну, може бути дуже складною, та навпаки.

Для приведення ЦПК України у відповідність до принципу правової визначеності необхідно також звернути увагу на практику Верховного Суду.

В постанові Верховного Суду від 27.12.2018 у справі №589/3937/17 [22] суд робить кілька висновків. По-перше: суд вправі відносити справу до категорії малозначних на будь-якій стадії її розгляду; по-друге: справа може бути визнана малозначною лише за постановлення ухвали суду про віднесення її до категорії малозначних; по-третє: справа не може бути малозначною в силу закону, якщо серед позовних вимог наявні вимоги немайнового характеру.

До таких самих висновків прийшов Касаційний цивільний суд в постанові від 01.03.2021 у справі № 759/19059/19 [23] зазначивши, що у цій справі позивач заявив вимоги немайнового характеру, у зв'язку з чим у ній неможливо визначити ціну позову, а тому справа не належить до категорії малозначних на підставі пункту 1 частини шостої статті 19 ЦПК України, та не визнана судом малозначною відповідно до пункту 2 частини шостої статті 19 ЦПК України.

В той же час в постанові 18.08.2022 у справі № 205/2614/19 Касаційний цивільний суд [24] зазначив, що предметом позову у розглядуваній справі є вимога немайнового характеру – визнання особи такою, що втратила право користування житловим приміщенням. Справа, що переглядається, не належить до тих, які відповідно до частини четвертої статті 274 ЦПК України не можуть бути розглянуті у порядку спрощеного позовного провадження. Врахувавши вказані обставини та вимоги статті 19, частини третьої статті 274 ЦПК України, суд першої інстанції обґрунтовано визнав розглядувану справу справою незначної складності та дійшов висновку про можливість її розгляду в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням сторін.

У ухвалі у справі № 684/865/18 від 31.05.2019 Верховний Суд зазначив, що малозначною справа є в силу своїх властивостей, незалежно від того, визнав її такою суд першої чи апеляційної інстанції [25].

Отже бачимо, що й Верховний Суд не може сформулювати одностайну думку з приводу віднесення справ до малозначних в тому числі й у зв'язку з відсутністю чіткого регулювання цього інституту в законодавстві.

З огляду на аналіз норм законодавства України та судової практики можна прийти до таких **висновків**:

1) не чітке розмежування малозначних справ та справ незначної складності, тому що в ч. 4 ст. 19 ЦПК вони використовуються як окремі категорії справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, а вже у ч. 6 ст. 19 ЦПК сутність малозначних справ розкривається через справи незначної складності, які визнаються судом малозначними, проте з деякими винятками, тобто наявне фактичне дублювання норм;

2) У зв'язку з рішенням Конституційного Суду України щодо неконституційності пунктів 1, 5 ч.6 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу необхідно передбачити такі критерії визначення справи малозначною, які б відповідали принципу правової визначеності та домірності розмірів ціни позову до сучасних реалій життя українських громадян;

3) в законодавстві України наявні дві дефініції: «малозначні справи» та «малозначні спори», що потребує приведення норм Цивільного процесуального кодексу у відповідність до Конституції України.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text>.

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" (реєстр. № 2147-VIII від

03.10.2017) / *Офіційний портал Верховної Ради України* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pF3516=6232&skl=9.

3. Цивільний кодекс України: Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

4. Бобрик В.І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 18–19 жовт. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 97–100. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15636/1/Bobrik_97-100.pdf.

5. Мамницький В.Ю., Алексанян К.А., Діброва Т.А. Проблемні питання інституту малозначних справ за цивільним процесуальним кодексом України. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 9, 2021. с. 79–82. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/20.pdf.

6. Рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними). Рішення Конституційного Суду України від 6.06.2019 № 3-р/2019 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>.

7. Рішення у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». Рішення Конституційного Суду України від 20.06.2019 № 6-р/2019 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>.

8. Рішення у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2.03.2015 № 213–VIII. Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 № 1-р/2020 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text>.

9. Рішення у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 163 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). Рішення Конституційного Суду України від 6.04.2022 № 1-р(П)/2022 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>.

10. Луць Л.А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8, 2023. с. 21-27 URL: http://lsej.org.ua/8_2023/2.pdf.

11. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

12. Рішення у справі за конституційними скаргами Дорошко О.Є., Євстіфеева М.І., Кушаби І.П., Якіменка В.П. щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах): Рішення Конституційного Суду України від 22.11.2023 № 10-р(П)/2023 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text>.

13. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах. Проект Закону реєстр. № 11026 від 19.02.2024 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43730>.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зміни законодавчих критеріїв визнання судових справ малозначними у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України. Проект Закону реєстр. № 11026-1 від 06.03.2024 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43805>.

15. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо приведення у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 22.11.2023 № 10-р(П)/2023. Проект Закону реєстр. № 11053 від 29.02.2024 / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43784>.

16. Про прожитковий мінімум. Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.
17. Король Д. Малозначні справи в законодавстві та доктрині цивільного процесуального права Європейських країн. *Університетські наукові записки*. Том 18, № 3 (71), 2019. с. 260–275. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/71_260-275/pdf/.
18. Про Державний бюджет України на 2020 рік. Закон України; Бюджет, Розподіл, Перелік від 14.11.2019 № 294-IX / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>.
19. Про Державний бюджет України на 2021 рік. Закон України; Бюджет, Розподіл, Перелік від 15.12.2020 № 1082-IX / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.
20. Про Державний бюджет України на 2022 рік. Закон України; Бюджет, Розподіл, Перелік від 02.12.2021 № 1928-IX / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.
21. Про Державний бюджет України на 2023 рік. Закон України; Бюджет, Розподіл, Перелік від 03.11.2022 № 2710-IX / *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.
22. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 27.12.2018 у справі № 589/3937/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78979430>.
23. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 01.03.2021 у справі № 759/19059/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95241803>.
24. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 18.08.2022 у справі № 205/2614/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105813691>.
25. Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 31.05.2019 у справі № 684/865/18 *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82119324>.

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.4>

ЛАНТУХ Я.В.

ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНІСТЬ

PROTECTION OF RIGHTS OF PARTICIPANTS IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS: GENESIS AND MODERNITY

Стаття присвячена розкриттю генези захисту прав учасників виконавчого провадження у порівнянні із його сучасним станом, визначенню перспектив подальшого дослідження проблематики захисту прав учасників виконавчого провадження. Проаналізувавши історичний етап становлення та розвитку виконавчого провадження та інституту захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження, констатовано, що на законодавчому рівні у різні часи відбувалися постійні зміни, завдяки яким відбулася побудова вітчизняної системи виконавчого провадження та захисту суб'єктивних прав та законних інтересів

© ЛАНТУХ Я.В. – аспірант кафедри цивільного права та процесу (Державний податковий університет)

учасників виконавчого провадження, яка заснована в першу чергу на принципі незалежності та організаційно-правовій визначеності. Запропоновано періодизацію становлення даного інституту. Перший, дорадянський період – з 1864 р. до 1917 р. (залучення сторонніх осіб, у якості подібно до поняттях, до процесу виконання судового рішення з метою забезпечення законності виконання). Другий, радянський період – з 1917 р. до 1991 р. (становлення адміністративного оскарження актів суб'єктів виконання судових рішень, запровадження судового контролю за виконанням, закріплення заборони особистого обшуку боржника та інших окремих гарантій прав учасників виконавчого провадження). Третій, період незалежної України – з 1991 р. до 2016 р. (розвиток адміністративної та судової форм захисту прав сторін виконавчого провадження, деталізація процедури виконавчого провадження як гарантія законності його здійснення). Четвертий, сучасний період – з 2016 р. по теперішній час (переосмислення виконавчого провадження як стадії судового процесу; здійснення виконавчого провадження на засадах прав людини та верховенства права, з урахуванням правових підходів ЄСПЛ). Наголошено, що подальше дослідження захисту прав учасників виконавчого провадження має бути спрямоване на розвиток спеціальних засобів такого захисту, таких як адміністративне та судове оскарження актів виконавця судового рішення, інших форм здійснення судового контролю у виконавчому провадженні. Також наголошено, що зазначений розвиток має здійснюватись у контексті права на суд.

Ключові слова: *виконавче провадження, захист, учасники виконавчого провадження, цивільне судочинство, державний виконавець, приватний виконавець, судовий контроль.*

The article is dedicated to the disclosure of the genesis of the protection of the rights of the participants in executive proceedings in comparison with its current state, to the determination of the prospects for further research into the issue of the protection of the rights of participants in the executive proceedings. Having analyzed the historical stage of the formation and development of executive proceedings and the institution of protection of subjective rights and legitimate interests of participants in executive proceedings, it was established that at the legislative level at different times constant changes took place, thanks to which the domestic system of executive proceedings and protection of subjective rights was built and legitimate interests of the participants in executive proceedings, which is based primarily on the principle of independence and organizational and legal certainty. Periodization of the establishment of this institute is proposed. The first, the pre-Soviet period – from 1864 to 1917 (involvement of outsiders, as witnesses, in the process of execution of a court decision in order to ensure the legality of execution). The second, Soviet period – from 1917 to 1991. (establishment of administrative appeals against acts of subjects of execution of court decisions, introduction of judicial control over execution, establishment of prohibition of personal search of the debtor and other separate guarantees of the rights of participants in enforcement proceedings). The third, the period of independent Ukraine – from 1991. until 2016 (development of administrative and judicial forms of protection of the rights of parties to enforcement proceedings, detailing of the procedure of enforcement proceedings as a guarantee of the legality of its implementation). The fourth, modern period – from 2016 to the present (rethinking executive proceedings as a stage of the judicial process; carrying out executive proceedings on the basis of human rights and the rule of law, taking into account the legal approaches of the ECHR). It is emphasized that further research into the protection of the rights of participants in enforcement proceedings should be aimed at the development of special means of such protection, such as administrative and judicial appeals against acts of the executor of a court decision, other forms of judicial control in enforcement proceedings. It is also emphasized that the mentioned development should be carried out in the context of the right to a court.

Key words: *enforcement proceedings, protection, participants in executive proceedings, civil justice, state executor, private executor, judicial control.*

Вступ. Історію виникнення виконавчого провадження та розвиток інституту захисту суб'єктивних прав і законних інтересів учасників виконавчого провадження в Україні необхідно досліджувати з часу його організаційного оформлення й законодавчого закріплення.

Багато науковців розподіляють історію розвитку законодавства про виконавче провадження на два періоди: до судової реформи 1864 р. і після судової реформи (з 1864 р. до 1917 р.). Однак розвиток законодавства України мав суттєві відмінності, оскільки в її історії були виділені періоди, які науковці називають періодами української державності, коли землі України були підпорядковані Великому князівству Литовському, а з часом приєднані до Польщі. Тож можна говорити про те, що на формування правової системи України вплинуло законодавство Литви і Німеччини – зокрема, Литовські статuti й Магдебурзьке право. І якщо говорити про еволюцію законодавства про виконавче провадження в цей період, слід наголосити на більшій прогресивності законодавства цих держав, тому перебування українських земель під владою інших держав у плані розвитку законодавства відіграло значну роль в подальшому розвитку вітчизняного законодавства про виконавче провадження.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття генези захисту прав учасників виконавчого провадження у порівнянні із його сучасним станом, визначення перспектив подальшого дослідження проблематики захисту прав учасників виконавчого провадження.

Результати дослідження. Пам'ятки історії свідчать про те, що першими виконавцями рішень суду на Русі були пристави, про них уперше згадується у договорі Великого Новгороду з князем Ярославом 1270 р., тобто ініціатива виконання перейшла від осіб, що були зацікавлені у здійсненні їхнього права, до органу, що розглядав спір. Пристави були службовими особами і призначались на службу виключно князем. До їхніх обов'язків, крім виконання судових рішень, входило також затримання боржника на вимогу стягувача і забезпечення явки осіб, які викликались до суду.

У Магдебурзькому праві цього періоду, чітко було визначено правовий статус судового виконавця. Він обирався суддею з числа вільних громадян, мав право «брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна по праву, коли він уповноважений до того судовим рішенням» та отримував кошти за рахунок боржників (зарплатню) [1].

Досліджуючи особливості виконавчого провадження на українських землях у період української державності, слід відмітити той факт, що норми Литовського статуту і Магдебурзького права залишались діючим правом й у період гетьманщини, однак з невідомих причин не змогли знайти належного, своєчасного та повного застосування.

Внаслідок проведеної на Лівобережній Україні кодифікації українського права, що завершилась у 1743 р., був розроблений проект кодексу українського права, що називався «Права, за якими судиться малоросійський народ» [2, с. 223]. Однак, цей проект так і не набрав юридичної чинності, але неодноразово застосовувався на практиці. В ньому регламентовано була система сплати боргів і, відповідно, система заходів примусового стягнення до боржників. Так, «Права, за якими судиться малоросійський народ», містили цілий розділ (розділ 16 «Про борги, заклади, поруки, поклажу і про арешт»), в якій були визначені черговість задоволення вимог кількох кредиторів на заставлене майно, черговість задоволення вимог кредиторів на майно боржника, пропорційність задоволення вимог у разі нестачі майна для повного задоволення вимог, відсутність строку позовної давності щодо боргових зобов'язань, порядок продажу майна боржника. Серед заходів примусового стягнення передбачалась віддача боржника на службу кредитору, і навіть були випадки коли з дружиною та дітьми, арешт майна боржника, а потім самого боржника.

Запозиченням із законодавства того часу, яке стосується виконавчого провадження є звернення стягнення на будинок в останню чергу, а також положення коли вартість будинку боржника значно перевищує суму боргу, стягнення проводиться з іншого майна боржника.

На Лівобережній Україні на початку XVIII ст. функції органів виконання здійснював посильний суду, що прибував до місця виконання рішення для стягнення майна в присутності не менше трьох шляхтичів, явку яких повинна забезпечити особа, на чю користь виконувалась постанова. Якщо боржник чинив опір, то направляли двох посильних і запрошували 5 шляхтичів.

20 листопада 1864 року відбулася в історії суттєва судова реформа, яка заснувала особливий стан судових приставів, згідно з якою вони уже належали до судової системи як спеціальні службові особи для виконання судових рішень [3]. У цей час суд відсторонювався від керівництва органами виконання і виконавче провадження фактично ставало позасудовим інститутом.

Виконання судових рішень за зазначеним актом було самостійним і цілком відокремленим провадженням, в якому діяв судовий пристав, що було досить прогресивним для того часу. Суду

та органи прокуратури не мали права здійснювати контроль та нагляд за діяльністю судового пристава. Право нагляду мали лише стягувач та боржник.

Разом з тим виконавче провадження характеризувалося повільністю. Науковці також звертали увагу на велику цінову політику виконавчого провадження, яке покладало всі витрати з виконання на сторони.

Аналізуючи Статут цивільного судочинства заходами стягнення, що були спрямовані проти особи боржника, можна вважати особистий арешт боржника, заборону боржникові виїжджати з місця проживання або тимчасового перебування, виклик боржника для надання відомостей про кошти для задоволення вимог стягувача. Особливостями розвитку цивільного обігу в той час був обумовлений окремий захід, як звернення стягнення на нерухоме майно. В періоди перебування України під владою інших держав і до прийняття Статуту цивільного судочинства при виконанні рішень, на території українських земель цей захід також існував. У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» (глава 16, артикул 12) мова велася, що спочатку стягнення звертається на гроші боржника, а якщо коштів у нього немає, то тоді, в першу чергу, на рухоме майно, а потім на нерухоме майно.

Інститут судових приставів був скасований після Жовтневої революції одночасно зі старою судовою системою царської Росії, про що зазначалось у Декреті РНК РРФСР «Про суд» № 2. В перші дні існування радянської влади нові органи виконання судових рішень організовувались з ініціативи народу і виконували їх різні органи. Як зазначають історики, рішення судів у цивільних справах і вироки у кримінальних провадженнях виконувались судовими виконавцями, органами тогочасної міліції, волосними і сільськими виконками.

4 січня 1918 року Постановою Народного Секретаріату «Про запровадження народного суду» ліквідовано інститут судових приставів. Інститут судових виконавців у часи радянської влади вперше створювався Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали Української РСР, що затверджувалось Декретом РНК УРСР «Про суд» від 14 лютого 1919 року для сприяння народним судам у діяльності по виконанню судових рішень.

У той час радянське законодавство про виконавче провадження скасувало засоби примусового виконання, що діяли роками у царській Росії, і встановило принцип недоторканності особи боржника.

Тимчасова Інструкція для судових виконавців 1920 р. встановлювала такі заходи примусового стягнення, як: звернення стягнення на рухоме майно та гроші боржника, звернення стягнення на винагороду, одержану боржником за місцем служби або роботи, вилучення у боржника і передача стягувачу певної речі, провадження дій за рахунок боржника, які він не виконав у встановлений судовим рішенням строк. У ст. 20 «Наказу судовим виконавцям» 1927 р. була чітка заборона посягання на гідність боржника, судовий виконавець не має права проводити особистий обшук боржника, навіть якщо є підозри у наявності цінностей або грошей.

Якщо проаналізувати норми ЦПК УРСР 1929 р., то нам стає зрозуміло те, що відбувалось суттєве регулювання виконання судових рішень, Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р. визначав судових виконавців як єдиний орган примусового виконання, констатував, що судові виконавці перебувають при народних та обласних судах, а також при Верховних Судах автономних і союзних республік, і встановив, що вони призначаються Наркомом юстиції союзної республіки, а в автономних – Наркомом юстиції автономної республіки.

Слід звернути увагу, що тодішній ЦПК не передбачав усіх питань виконання, він потребував доповнення, і тому, з часом були видані наступні інструкції: Інструкція про порядок виконання судових рішень, затверджена НКЮ СРСР 28 вересня 1939 року; Положення про Наркомат юстиції УРСР було прийнято 27 грудня 1939 року, яким передбачалось створення у складі НКЮ відділу судових виконавців. За Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1955 року «Про порядок призначення судових виконавців» було встановлено, що судові виконавці перебувають тільки при народних судах, а Закон «Про судоустрій УРСР» від 30 липня 1960 року остаточно визначив, що судові виконавці перебувають при районних (міських) народних судах і призначаються головою обласного суду за поданням народних суддів або голів районних (міських) народних судів.

ЦПК УРСР 1963 р. встановив, що виконавче провадження втілено в особі єдиного державного органу – судового виконавця, надавши право участі громадськості в стадії судового виконання, розширив об'єкт стягнення, урегулював питання про порядок виконання судових рішень, за якими боржник зобов'язаний виконати певні дії на користь стягувача, встановив подвійний порядок оскарження дій судового виконавця. Відповідно до ст. 373 ЦПК УРСР 1963 р. (станом

на 11.03.1996 р.) передбачалась можливість оскарження актів державного виконавця до того суду, при якому знаходиться виконавець [4].

Восени 1966 р. Президія Верховного Суду УРСР затвердила Інструкцію «Про порядок виконання судових рішень», а навесні 1973 р. Міністром Юстиції СРСР була затверджена нова Інструкція «Про порядок виконання судових рішень». Але на нашу думку, одним із основних актів, який у радянський період регулював становище сторін та учасників виконавчого провадження була Інструкція «Про виконавче провадження», затверджена наказом Міністерства юстиції СРСР від 25 листопада 1985 року № 22. Даний документ чітко відмежовував судові рішення, які виконують судові виконавці та рішення органів публічної адміністрації, які виконуються спеціально уповноваженими на те суб'єктами. У цій Інструкції наводився перелік рішень, які підлягали примусовому виконанню.

Дослідивши радянське законодавство, яке безпосередньо стосувалось питань виконавчого провадження щодо примусових заходів, можна сміло стверджувати той факт, що був зроблений вагомий крок вперед у забезпеченні громадянам процесуальних гарантій виконавчого провадження. Законодавству були невідомі ні боргові тюрми, ні арешт боржника, ні заборона йому виїздити з певної місцевості на час виконання рішення суду.

З утворенням самостійної і незалежної України на початку приймалися різні нормативно-правові акти, які регулювали питання інституту захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження, однак на нашу думку занадто довго суттєвих та значних змін у цивільному процесуальному законодавстві щодо захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження так і не відбувалось. Тривалий час поза увагою законодавця в цьому плані залишались новоутворені суб'єкти підприємницької діяльності, особливо юридичні особи, зміст заходів примусового виконання став застарілим і не відповідав реаліям життя та змінам у суспільному розвитку держави, і, особливо, в новому законодавстві з інших галузей права. В результаті цього авторитет судових виконавців, і навіть судів, значною мірою пішов на спад, а кредитори прагнули вирішити питання, які виникали щодо виконавчого провадження, шляхом звернення до кримінальних структур, де рішення завжди виконувались своєчасно.

Відомий вчений Б.В. Дерев'яно у своїх працях дійшов висновку, що «у перші роки незалежності України рішення суду, як і в радянські часи, виконували судові виконавці, які контролювалися судами. З початку 1990-х років до 2005 року проходив черговий етап становлення законодавства про органи, які забезпечують виконання господарських, адміністративних і загальних судів» [5, с. 255]. Реформування пострадянської системи виконавчого провадження було закономірним явищем, адже соціально-політичні зміни, які відбувались в Україні, вимагали значно нового, демократичного підходу для функціонування окремих правових інститутів. Безпосередньо це стосувалось сфери примусового виконання рішень, яка ще з радянських часів перебувала під впливом судової влади.

Етапом вдосконалення виконавчого провадження стало прийняття Верховною Радою України Конституції України. Впродовж наступних років українська влада законодавчо оформила систему примусового виконання, надавши їй статус самостійного правового інституту. Першим кроком стало ухвалення Закону України «Про Державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 року та Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року, у якому виконавче провадження розглядалось вже як завершальна стадія судового провадження [6].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну виконавчу службу» ДВС стала єдиним органом примусового виконання рішень в Україні та мала забезпечити своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень. ДВС входила до системи органів Міністерства юстиції України і здійснювала виконання всіх юрисдикційних рішень, які відповідно до законодавства підлягали примусовому виконанню [7].

У 2005 році розпочався процес реформування органів примусового виконання, яка стала визначальною подією того часу, оскільки обумовила структурні зміни та стала початком оновлення системи виконавчого провадження. Наказом Міністерства юстиції України «Про ліквідацію відділів Державної виконавчої служби територіальних управлінь юстиції» від 19 серпня 2005 р. № 1482/н у структурі міністерства створено Департамент ДВС, безпосередньо підпорядкований міністру. Це сприяло підвищенню ефективності примусового виконання юрисдикційних рішень шляхом оперативного реагування на введення справ [5, с. 257].

3 серпня 2005 р. Кабінет Міністрів України видав постанову «Про затвердження Положення про Департамент державної виконавчої служби України», якою було вже більш чітко визначено склад, принципи діяльності та повноваження департаменту [8].

Проте відсутність ефективності виконавчої служби в Україні надалі продовжувала бути головним недоліком системи і навіть була відома за межами України. Зокрема, у резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи № 1787 (2011) від 26 січня 2011 року «Виконання рішень Європейського суду з прав людини» відзначалося існування основних системних недоліків, які викликали велику кількість повторюваних висновків щодо порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод й серйозно підривали верховенство права, і в Україні ці проблеми пов'язувались, зокрема з хронічним невиконанням рішень національних судів.

З часом, намагаючись змінити існуючу практику, підвищивши при цьому довіру громадян до цивільного судочинства, у якості чергового з етапів судової реформи у 2016 році було прийнято Закони України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII, «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. № 1403-VIII та оновлена редакція Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Слід зазначити, що прийняття даних правових актів призвело не лише до зміни загального підходу (у зв'язку з новою регламентацією) щодо захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження, але й трансформувало відношення самих учасників процесу до захисту своїх прав та інтересів.

Запровадження інституту приватних виконавців є вагомим та значним кроком вперед, головна мета якого полягає, розвантажити органи державної виконавчої служби України та, як наслідок, прискорити відновлення порушених прав приватних осіб шляхом швидкого виконання рішення суду. Разом з тим, на наш погляд, цей інститут потребує покращення.

В період незалежності нашої держави, відбулося значне вдосконалення механізмів забезпечення захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження, шляхом формалізації таких прав: виключне право подання заяви про відкриття виконавчого провадження; право на отримання дубліката виконавчого документа; право подання заяви про поновлення строку подання виконавчого документа до виконання; право ініціювати початок та завершення виконавчого провадження; право подання заяви про накладення арешту на майно боржника; право на представника у виконавчому провадженні [9]. З цього випливає, що велика увага до особи стягувача та бажання влади забезпечити його від випадків невиконання рішення, прийнято на його користь.

Слід відмітити, що формування інституту захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження в Україні відбувалося з порушенням системного порядку та досить повільно по часу. Між окремими етапами тривав значний проміжок часу, що тягло за собою вагомі та повсякденні труднощі, пов'язані з захистом суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження. Впродовж багатьох років базовими нормативно-правовими актами які регулювали цю діяльність були: Закон України «Про виконавче провадження» та «Інструкція про проведення виконавчих дій», однак вони мали прогалини та суттєві недоліки, що досить часто слугувало порушенню прав та інтересів сторін, одним із найголовніших недоліків – тривале невиконання рішень суду.

Лише у 2016 році як зазначалося уже вище були прийняті Закон України «Про виконавче провадження» та Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів».

Прийняття цих нормативних актів значно зміцнило гарантії захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження, оскільки заповнило прогалини у законодавстві, що визначало правила звернення стягнення на кошти і майно боржників, створило правові передумови для реального і своєчасного виконання рішень судів, актів інших органів, тим самим піднявши їх ефективність та авторитет у суспільстві, а також підвищивши відповідальність осіб за свої обов'язки.

У своїй праці, відомий український професор Рябенко Ю.Ю. зазначає про те, що подальший розвиток організації виконання судових рішень має ґрунтуватись на визнанні виконавчого провадження невід'ємною стадією цивільного судочинства та вдосконалення на її основі системи гарантій законності діяльності суб'єктів виконання судових рішень, в тому числі приватних виконавців [10].

Висновки. Проаналізувавши історичний етап становлення та розвитку виконавчого провадження та інституту захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження, ми бачимо, що на законодавчому рівні у різні часи відбувалися постійні зміни, завдяки яким відбулася побудова вітчизняної системи виконавчого провадження та захисту

суб'єктивних прав та законних інтересів учасників виконавчого провадження, яка заснована в першу чергу на принципі незалежності та організаційно-правовій визначеності.

На підставі історичного аналізу, який ми детально зробили під час написання даної статті, доречно запропонувати періодизацію становлення даного інституту. Перший, дорадянський період – з 1864 р. до 1917 р. (залучення сторонніх осіб, у якості подібно до понятих, до процесу виконання судового рішення з метою забезпечення законності виконання). Другий, радянський період – з 1917 р. до 1991 р. (становлення адміністративного оскарження актів суб'єктів виконання судових рішень, запровадження судового контролю за виконанням, закріплення заборони особистого обшуку боржника та інших окремих гарантій прав учасників виконавчого провадження). Третій, період незалежної України – з 1991 р. до 2016 р. (розвиток адміністративної та судової форм захисту прав сторін виконавчого провадження, деталізація процедури виконавчого провадження як гарантія законності його здійснення). Четвертий, сучасний період – з 2016 р. по теперішній час (переосмислення виконавчого провадження як стадії судового процесу; здійснення виконавчого провадження на засадах прав людини та верховенства права, з урахуванням правових підходів ЄСПЛ).

До 1864 року спеціальні засоби захисту прав учасників виконавчого провадження не були розвиненими, сторони виконавчого провадження значною мірою залежали від волевиявлень та актів суб'єктів виконання судових рішень.

Подальше дослідження захисту прав учасників виконавчого провадження має бути спрямоване на розвиток спеціальних засобів такого захисту, таких як адміністративне та судове оскарження актів виконавця судового рішення, інших форм здійснення судового контролю у виконавчому провадженні. Зазначений розвиток має здійснюватись у контексті права на суд відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Список використаних джерел:

1. Саксонське зерцало (перша половина XIII ст.): в 2 ч.- Кн. 2 – ст. 56 // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закл. і фак.: у 2 т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – К.: Ін Юре, 1998. – Т.І. – 504 с.
2. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави М18 і права ім. В. М. Корещько; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К.: Довіра: Генеза, 1996. 942 с.
3. Шандра В.С. Судова реформа 1864 [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sudova_reforma_1864 (останній перегляд: 20.05.2024).
4. Цивільний процесуальний кодекс України (ст. 289 – ст. 428) від 18.07.1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1503-06/ed19960311#o464> (дата звернення: 20.05.2024 р.).
5. Дерев'яно Б.В. Становлення законодавства й практики діяльності органів із забезпечення виконання рішень господарських та інших судів у 1990–2005 роках. Актуальні проблеми держави і права. 2014. № 73. с. 255–260.
6. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 24. Ст. 207.
7. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 36-37. Ст. 243.
8. Про затвердження Положення про Департамент державної виконавчої служби: постановова Кабінету Міністрів України від 03 серпня 2005 р. № 711. Офіційний вісник України. 2005. № 32.
9. Історико-правова природа правового регулювання прав стягувача у виконавчому провадженні: роз'яснення Міністерства юстиції України від 13 січня 2011 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/n0011323-11> (дата звернення: 02.12.2022).
10. Рябченко Ю.Ю. Місце виконавчого провадження у національній правовій системі як вихідний критерій розвитку організації системи виконання судових рішень. Матеріали круглого столу, присвяченого питанням діяльності приватних виконавців, (м. Харків, 15 черв. 2021 р.). 2021. с. 54–57. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Gusarov_2021.pdf (дата звернення: 02.12.2024).

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.5>

ПОЗОВ Д.А.

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В ПРОЦЕСІ МЕДІАЦІЇ

PROTECTION OF THE CHILD'S RIGHTS IN THE MEDIATION PROCESS

З науково-практичної точки зору розкрито зміст поняття «правосуб'єктність дитини у процесі медіації». Доведено, що захист прав дитини може відбуватися у судовому та позасудовому порядку, а саме, в суді та в процесі медіації. Дитина може бути стороною медіації, а її законні представники – учасниками медіації. Правосуб'єктність дитини у процесі медіації – це право дитини мати суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, визначені законодавчими актами України, а також здатність своїми діями реалізовувати та набувати суб'єктивних прав та обов'язків в межах, визначених законом України, нести юридичну відповідальність за свої дії, в межах визначених законом. Правосуб'єктність дитини у процесі медіації складається із загальної та спеціальної правосдатності, дієздатності та деліктоздатності, які пов'язані із цивільною правосдатністю та цивільною дієздатністю дитини. Встановлено, що якщо стороною медіації є неповнолітня особа, вона приймає рішення з дотриманням вимог законодавства з урахуванням обсягу її дієздатності. Відтак, правосуб'єктність дітей в процесі медіації залежить від обсягу їх цивільної дієздатності. Зроблено висновок про те, що участь дитини в процесі медіації як сторони медіації має особливості, визначені іншими законами України. Наприклад, Цивільним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства», «Про освіту» тощо. Метою статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» є аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо захисту прав дитини в процесі медіації. Теоретико-методологічну основу статті становлять система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання об'єктивних, достовірних результатів.

Ключові слова: медіація, права людини, права дитини, сторона медіації.

From a scientific and practical point of view, the meaning of the concept of "legal personality of a child in the process of mediation" is revealed. It has been proven that the protection of the child's rights can take place in a judicial and extrajudicial manner, namely, in court and in the mediation process. A child can be a party to mediation, and his legal representatives can be participants in mediation. The legal personality of a child in the process of mediation is the right of the child to have subjective legal rights and subjective legal obligations, defined by the legislative acts of Ukraine, as well as the ability to exercise and acquire subjective rights and obligations within the limits, defined by the law of Ukraine, bear legal responsibility for their actions, within the limits defined by the law. The legal personality of a child in the mediation process consists of general and special legal capacity, legal capacity and tortious capacity, which are related to the child's civil legal capacity and civil legal capacity. It is established that if the party to the mediation is a minor, he makes decisions in compliance with the requirements of the law, taking into account the extent of his legal capacity. Therefore, the legal personality of children in the mediation process depends on the scope of their civil capacity. It was concluded that the child's participation in the mediation process as a party to the mediation has features determined by other laws of Ukraine. For example, the Civil

---

© ПОЗОВ Д.А. – аспірант відділу проблем приватного права (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії педагогічних наук України) ORCID: 0000-0003-3357-1937

Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Childhood Protection", "On Education", etc. The purpose of the article is a scientific and practical analysis of the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" is an analysis of the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" regarding the protection of the rights of the child in the mediation process. The theoretical and methodological basis of the article is a system of philosophical, general scientific and special methods designed to obtain objective, reliable results.

Key words: *mediation, human rights, child rights, mediation party.*

Вступ. Захист прав дитини у різних сферах суспільних відносин є актуальним напрямком дослідження вже багато століть. Права дитини гарантуються на міжнародному та національному рівнях. Конвенцією про права дитини, ратифікованою Постановою Верховної Ради № 789-ХІІ від 27.02.91, передбачено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [1]. Згідно зі ст. 6 Сімейного кодексу України малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Статтею 2 Конвенції про права дитини визначено, що Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин. Також універсальним та ефективним механізмом захисту прав дитини є Декларація прав дитини, прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1386 (XIV) від 20 листопада 1959 року, а також інші міжнародні договори.

Загальновідомо, що захист прав дітей здійснюється у визначеній законом формі (юрисдикційна та неюрисдикційна), за допомогою встановлених законом способів (ст. 16 Цивільного кодексу України) та з використанням не заборонених законом засобів (скарг, позову, угоди за результатами медіації та ін.), в межах і в порядку, передбачених законом.

Отже, захист прав дітей може здійснюватися у судовому порядку, в адміністративному порядку (звернення до органів місцевого самоврядування, органів державної влади), нотаріальному порядку (при вчиненні нотаріальних дій), а також в процесі медіації. Разом з тим, питання щодо участі дитини в процесі медіації, порядку захисту її прав, є малодослідженим в юриспруденції, хоча темі медіації приділено багато уваги вітчизняними дослідниками (О. Верба, О. Кармаза, К. Карашук, О. Кірдан, Д. Кушерець, С. Короед, Н. Крестовська, Л. Логуш, Н. Мазаракі, О. Можайкіна, Т. Подковенко, Ю. Притика, С. Сулейманова, Н. Троцюк, Т. Федоренко та ін.).

Метою статті є аналіз норм Закону України «Про медіацію» щодо захисту прав дитини в процесі медіації.

Виклад основного матеріалу. Конвенція про права дитини за своєю природою є міжнародним договором. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Сімейного кодексу України міжнародні договори, які регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять частину національного сімейного законодавства України, а якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України (ч. 2 ст. 13 СК) [2]. Відтак, захист прав дитини визначається на міжнародному та національному рівнях.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» (далі – Закон) медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Натомість, в юриспруденції розкриття змісту поняття медіації викликає жваву дискусію серед вчених. Про це ми вже зазначали [3]. Відтак, в межах цієї статті зосередимо увагу на суб'єктному складу процесу медіації, а саме, на правах дитини як сторони медіації в процесі медіації.

Конфлікти за участю дитини можуть відбуватися в різних сферах суспільних відносин. Наприклад, в освітньому процесі, у сімейних відносинах, при вчиненні дрібних побутових правочинів, при відшкодуванні шкоди, спричиненої діями дитини, при вчиненні кримінального чи адміністративного правопорушення дитиною.

Здійснивши аналіз норм Закону дійдемо висновку, про те, що в значенні суб'єктного складу процедури медіації в Законі використано такі терміни як: «сторони медіації», «учасники медіації», «суб'єкт, що забезпечує проведення медіації», які, як нами зазначалося в попередніх дослідженнях, за змістом є різними правовими категоріями та мають спільні й відмінні ознаки.

Відповідно до ст. 1 Закону сторони медіації – це фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації. Тобто, Закон використав термін «фізичні особи», до яких згідно норм Цивільного кодексу України відносяться й діти. Підтвердженням того, що дитина є стороною медіації, є ст. 8 Закону.

Нами доведено, що правосуб'єктність у процесі медіації – це можливість мати суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, визначені законодавчими актами України у сфері медіації та/чи договором (правочином), який не передбачений актами законодавства, але відповідає загальним засадам законодавства, а також здатність своїми діями реалізовувати та набувати нових суб'єктивних прав та обов'язків, нести особисто юридичну відповідальність за свої дії. У різних учасників процесу медіації правосуб'єктність не є однаковою, оскільки, наприклад, медіатор та сторони медіації (фізичні особи, які звернулися до медіатора) мають різні за змістом права та обов'язки. Правосуб'єктність у процесі медіації складається із загальної та спеціальної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності (здатності суб'єкта нести відповідальність за свої дії). Суб'єкти процесу медіації – це учасники (фізичні та юридичні особи), які мають суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки (правосуб'єктність), та на підставі яких вони беруть участь відносинах у процесі (процедурі) медіації чи забезпечують надання послуг у процесі медіації. Система суб'єктів процесу медіації зумовлена структурою відносин у процесі медіації. Тож, поняття «суб'єкт» є ширшим від поняття «учасника» правовідносин у сфері медіації [4].

Здійснивши аналіз норм Закону, дійдемо висновку, що хоча цей Закон не містить окремих процедурних норм щодо захисту прав дитини у процесі медіації чи особливостей участі дитини в процесі медіації, разом з тим, визнає за дитиною право бути стороною медіації. Натомість участь дитини в процесі медіації як сторони медіації має особливості, визначені іншими законами України. Наприклад, Цивільним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства», «Про освіту» тощо.

Згідно зі ст. 24 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) дитина як фізична особа є учасником цивільних відносин. Її цивільна правоздатність виникає в момент її народження (ст. 25 ЦК). Разом з тим, за ст. 25 ЦК у випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням дитиною відповідного віку. Відповідно до ст. 31 ЦК дитина, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право: 1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість; 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. За ст. 32 ЦК, крім правочинів, передбачених ст. 31 ЦК, дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право: 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку); 5) самостійно укладати договір про отримання електронних довірчих послуг. Крім того, ст. 33 ЦК визначено, що неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник. Неповнолітня особа несе відповідальність за шкоду, завдану нею іншій особі, відповідно до ст. 1179 ЦК.

В контексті процесу медіації цікавість викликає зміст ст. 171 Сімейного кодексу України (далі – СК), за якою дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка

може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Тобто, ЦК, СК, а також Закон не містять норм, які б вказували на те, що дитина не може бути стороною медіації. Разом з тим, ст. 1 Закону передбачено, що учасником медіації може бути законний представник. Тобто, ст. 1 цього Закону визначає, що стороною медіації може бути дитина, а її законний представник – є учасником медіації, який має права та обов'язки законного представника сторони медіації.

За загальним правилом, закріпленим в ст. 242 ЦК, батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Відповідно до ст. 14 СК якщо дитина не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника. За ст. 19 СК у випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування. Статтею 154 СК визначено, що батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Тобто, в процесі медіації законними представниками інтересів дитини є батьки (усиновлювачі), опікуни чи піклувальники, які мають право звертатися за захистом своїх дітей з дотриманням принципів медіації до медіатора (медіаторів).

Під час представництва інтересів дитини в процесі медіації слід дотримуватися принципів медіації, а також принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, визначеного в Законі України «Про охорону дитинства», за яким це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

На дотримання цього принципу у суспільних відносинах, звертають увагу й суди України та Європейський суд з прав людини. Наприклад, у постанові від 18.03.2019 р. у справі № 215/4452/16-ц Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду звернув увагу на те, що основне значення має вирішення питання про те, що найкраще відповідає інтересам дитини. На сьогодні існує широкий консенсус, у тому числі й у міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що у всіх рішеннях, які стосуються дітей, їхні найкращі інтереси повинні мати першочергове значення. При цьому Європейський суд з прав людини у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13) зауважив, що при визначенні найкращих інтересів дитини в кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язку із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку в безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним [5].

Статтею 8 Закону встановлено, що якщо стороною медіації є неповнолітня особа, вона приймає рішення з дотриманням вимог законодавства з урахуванням обсягу її дієздатності. Відтак, правосуб'єктність дітей в процесі медіації залежить від обсягу їх цивільної дієздатності.

Узагальнивши наукові праці вчених, норми законодавства України, міжнародних договорів України, дійдемо висновку, що у разі, коли стороною медіації є дитина, медіація проводиться із дотриманням норм законодавства України щодо захисту прав дитини, а саме: за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів чи піклувальників – законних представників дитини. При цьому представники дитини можуть брати участь в процесі медіації разом з дитиною чи представляти її інтереси та надають згоду на укладення (укладають) процесуальних (процедурних) документів в межах процедури медіації, як от: договору про проведення медіації, угоди за результатами медіації, медіаційної угоди. Правила проведення медіації, а саме, порядок та методика проведення медіації, права та обов'язки учасників медіації, визначені договором про проведення медіації або затверджені суб'єктом, що забезпечує проведення медіації, відповідно до вимог цього Закону, повинні передбачати особливості участі дитини в процесі медіації та враховувати її цивільну дієздатність. Крім законних представників дитини в процесі медіації можуть бути залучені й інші учасники медіації, наприклад, психолог, педагог, адвокат тощо. Процедура медіації за участі дитини повинна відбуватися на підставі принципу добровільності, конфіденційності та з дотриманням інших принципів медіації, визначених Законом, а також загальних принципів щодо захисту прав дитини. Угода за результатами медіації не повинна містити положень, що порушують права та інтереси дитини та повинна відповідати принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Процедура проведення медіації за участі дитини має особливості, які визначаються законом та правилами проведення медіації. Загалом ми підтримуємо теоретичну модель медіації, запропоновану О.Кармазою та Т.Федоренко [6], та звертаємо увагу на те, що теоретична модель медіації повинна враховувати особливості проведення медіації за участі дитини, а саме відповідати віку дитини та рівню розвитку дитини, враховувати цивільну дієздатність дитини, передбачати випадки, в яких може бути присутня дитина – сторона медіації, а в яких випадках інтереси дитини представляють її законні представники, тощо.

На нашу думку, слушним є висновок про те, що медіація пропонує різні способи врахування голосу дітей у вирішенні питань, які їх безпосередньо стосуються: медіатор обговорює інтереси дитини з батьками; дитина може безпосередньо зустрітись з медіатором (за згодою батьків) для врахування її думки під час прийняття рішень батьками; батьки, медіатор та дитина разом працюють над кращими рішеннями для родини, такій роботі передусім індивідуальна зустріч медіатора з дитиною, щоб визначити її готовність до такого процесу та підготуватись до зустрічі; особа від 14 років сама може бути стороною медіації. Медіація за участю дитини проводиться за її згоди [7].

Слушними є також пропозиції про те, що під час медіації за участі дитини медіатор: інформує про медіацію та організовує процедуру у спосіб, що відповідає віку та рівню розвитку особистості дитини; роз'яснює батькам або особам, які їх замінюють, іншим особам їх роль та важливість участі в процедурі; отримує інформацію про соціально-психологічну характеристику дитини від відповідних фахівців (за потреби); створює безпечний та комфортний для дитини простір; досліджує інтереси та потреби дитини враховуючи інформацію, отриману в медіації від сторін, залучених фахівців та безпосередньо дитини; перевіряє, щоб домовленості сторін відповідали інтересам та потребам дитини, були реалістичними та виконуваними, не принижували честь та гідність дитини; визначає осіб, які можуть приймати рішення, що стосуються дитини (родичі, посадові особи органів опіки та піклування тощо), та бути залученими до прийняття рішень (педагоги, представники громади у сфері освіти, культури, спорту тощо); надає консультації та рекомендації щодо фіксування результатів медіації; інформує сторін про важливість, за допомогою фахівця у сфері права, перевірити домовленості на дотримання законних прав та інтересів дитини [8].

Висновок. Захист прав дитини може відбуватися у судовому та/чи позасудовому порядку, а саме, в суді та/чи в процесі медіації. Дитина може бути стороною медіації, а її законні представники – учасниками медіації. Правосуб'єктність дитини у процесі медіації – це право дитини мати суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, визначені законодавчими актами України, а також здатність своїми діями реалізовувати та набувати суб'єктивних прав та обов'язків в межах, визначених законом України, нести юридичну відповідальність за свої дії, в межах визначених законом. Правосуб'єктність дитини у процесі медіації складається з загальної та спеціальної правосуб'єктності, дієздатності та деліктоздатності, які тісно пов'язані із цивільною правоздатністю та цивільною дієздатністю.

Список використаних джерел:

1. Все законодавчі акти України, використані в цій статті, розміщені на Офіційному веб порталі Верховної Ради України. Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
2. Шатіло В.А. Проблеми імплементації Конвенції про права дитини в аспекті вирішення спорів про визначення місця проживання дитини. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 95–97.
3. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм урегулювання спорів і конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних у законі. Часопис Київського університету права. 2022. № 2-4. С.73–76.
4. Позов Д.А. Суб'єктний склад процесу медіації. Право і суспільство. 2023. № 4. С. 115–120.
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 18.03.2019 р. у справі № 215/4452/16-ц. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80521632>
6. Кармаза О.О., Федоренко Т.В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. Право і суспільство. 2023. № 2. Том 1. С. 67–72.
7. Медіація під час розлучення та врахування інтересів дитини. https://sk.lv.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud1321/mediacia/%D0%A1%D1%96%D0%BC%D

0%B5%D0%B8%CC%86%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%82-D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf

8. Медіація. Безоплатна правнича допомога. <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.6>

ПОКОТИНСЬКИЙ М.А.

РОЗВИТОК НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ АВТОРІВ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ ТА СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИХ ПРАВ

DEVELOPMENT OF REGULATORY CONSOLIDATION OF THE RIGHTS OF AUTHORS OF COMPUTER PROGRAMS AND JUDICIAL PROTECTION OF THESE RIGHTS

Стаття присвячена наданню характеристики розвитку правового регулювання прав авторів комп'ютерних програм та їх судового захисту, визначенню на цій основі перспектив подальшого дослідження окресленої проблематики. Виокремлено наступну періодизацію розвитку правового регулювання прав авторів комп'ютерних програм та їх судового захисту. Перший етап охоплено вказаний розвиток за період до набуття Україною незалежності. Другий – починається із набуттям Україною незалежності та триває наразі. У межах першого етапу виділено два принципово різні процеси розвитку правового регулювання прав авторів комп'ютерних програм. Перший мав місце у світі, у США та державах європейського простору (Німеччина, Велика Британія, Бельгія, Франція, Австрія та деякі інші). Другий мав місце на території сучасної України починаючи з 1925 року та завершуючи 1990 роком. У межах першого процесу констатовано поступове формування проблематики співвідношення авторського права та патентного права як різних правових форм охорони прав авторів (розробників) комп'ютерних програм. У межах другого процесу поступово сформувався підхід щодо застосування авторського права до охорони прав авторів комп'ютерних програм. У межах другого етапу констатовано істотний вплив радянської спадщини правового регулювання досліджуваного питання та водночас активні євроінтеграційні процеси, що зумовили активне проникнення світових правових підходів до національної правової системи. Констатовано розгляд законодавцем комп'ютерних програм як об'єктів авторського права, водночас в окремих випадках можливим є отримання на комп'ютерну програму патенту на винахід (корисну модель), зокрема якщо програма інтегрована у певний пристрій або процес, що є об'єктом патентування. Перспективами подальших досліджень визначено питання уточнення співвідношення авторського та патентного права у врегулюванні питань захисту прав авторів (розробників) комп'ютерних програм.

Ключові слова: автор, винахідник, корисна модель, комп'ютерна програма, судовий захист, цивільне судочинство.

The article is devoted to providing a description of the development of the legal regulation of the rights of authors of computer programs and their legal protection, determining on this basis the prospects for further research of the outlined issues. The following periodization of the development of legal regulation of the rights of authors of computer programs and their legal protection is highlighted. The first stage covered the specified development for the period before Ukraine gained independence. The second – begins with the acquisition of independence by Ukraine and continues to this day. Within the framework of the first stage, two fundamentally different processes of development of the legal regulation of the rights of authors of computer programs are distinguished. The first took place in the world, in the USA and the states of the European space (Germany, Great Britain, Belgium, France, Austria and some others). The second took place on the territory of modern Ukraine starting from 1925 and ending in 1990. Within the framework of the first process, the gradual formation of the problem of the relationship between copyright and patent law as different legal forms of protection of the rights of authors (developers) of computer programs was ascertained. Within the framework of the second process, an approach regarding the application of copyright to the protection of the rights of authors of computer programs was gradually formed. Within the scope of the second stage, the significant influence of the Soviet heritage on the legal regulation of the researched issue and at the same time active European integration processes, which led to the active penetration of world legal approaches into the national legal system, were ascertained. It is noted that the legislator considers computer programs as objects of copyright, while in some cases it is possible to obtain a patent for an invention (utility model) for a computer program, in particular if the program is integrated into a certain device or process that is the object of patenting. Prospects for further research are defined as the issue of clarifying the ratio of copyright and patent law in the settlement of issues of protection of the rights of authors (developers) of computer programs.

Key words: *author, inventor, useful model, computer program, legal protection, civil proceedings.*

Вступ. Пунктом 26 статті 1, статтю 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX (далі – Закон «Про авторське право і суміжні права») [1] комп'ютерна програма віднесена до об'єктів авторського права. Водночас, у юридичній літературі зустрічаються позиції про можливість застосування патентного законодавства щодо надання правової охорони комп'ютерній програмі, зокрема положень Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. № 3687-XII, при цьому аналізуються переваги та недоліки патентування порівняно із реєстрацією авторського права, що свідчить про затребуваність такої форми захисту [2; 3, с. 206].

Історичний досвід розвитку врегулювання питань захисту прав авторів комп'ютерних програм свідчить про неоднозначність процесів становлення законодавства, велику питому вагу патентного законодавства у розвинених зарубіжних державах, в тому числі державах – членах ЄС, що ставить проблематику співвідношення авторського права та патентного права щодо врегулювання досліджуваних питань. Питання чи розглядати комп'ютерну програму як об'єкт авторського права або як об'єкт патентного права має критичне значення для судового захисту прав авторів комп'ютерних програм. Адже, принципово різними є: положення матеріального законодавства, в тому числі презумпцій, що застосовуються судами; судові експертизи, що проводяться у таких справах; спеціалізовані знання судових представників, що здійснюють представництво інтересів у таких справах тощо. Умовою розв'язання окресленої проблематики є її історичне дослідження.

Проблематиці захисту прав авторів комп'ютерних програм приділяла увагу значна кількість дослідників. Варто відзначити роботи, присвячені: режиму правової охорони комп'ютерних програм у контексті національного та міжнародного досвіду (2023 р.) [3], уніфікації і гармонізації законодавства з охорони прав інтелектуальної власності держав-членів ЄС та законодавства України (2019 р.) [4], проблемам удосконалення правової охорони результатів інтелектуальної діяльності в процесі інтеграції України в Європейський дослідницький простір (2017 р.) [5, с. 242–243]. Водночас, вказані роботи або не містять відповідних пропозицій, або недостатньо мірою враховують історичний досвід розвитку досліджуваного законодавства.

Постановка завдання. Метою статті є надання характеристики розвитку правового регулювання прав авторів комп'ютерних програм та їх судового захисту, визначення на цій основі перспектив подальшого дослідження окресленої проблематики.

Результати дослідження. Правове регулювання використання комп'ютерних програм та судового захисту їх авторів починає своє становлення із середини 1950-х років, коли почали з'являтися перші електронно-обчислювальні машини (далі – ЕОМ).

Ознаками комп'ютерної програми як об'єкта авторського права виділяються зокрема: здатність приводити в дію комп'ютер і досягати результату; вираження у формі, придатній до зчитування комп'ютером (п. 26 ст. 1, ст. 20 Закону «Про авторське право і суміжні права»). Водночас, виділяється й така вимога до комп'ютерної програми: вираження у вихідному або об'єктному коді. Комп'ютерна програма може являти собою набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді (п. 26 ст. 1 вказаного Закону). Комп'ютерна програма як об'єкт права інтелектуальної власності складається з тексту комп'ютерної програми та додаткових інформаційних елементів [6, с. 54, 183]. Тому комп'ютерна програма є об'єктом охорони саме авторського права. З огляду на це, історичне дослідження розвитку правового регулювання та судового захисту прав авторів комп'ютерних програм варто проводити у контексті історичного розвитку авторського права. Такий підхід дозволить, з одного боку, виявити сутнісні аспекти авторського права з точки зору захисту прав авторів комп'ютерних програм, а з іншого, дозволить виділити ключові властивості комп'ютерної програми як об'єкта авторського права.

Перші згадки про нормативне закріплення прав автора сягають часів Давнього Риму, водночас у римському приватному праві не розрізняли права інтелектуальної власності автора та право власності на матеріальний об'єкт, у якому відображено результати діяльності автора [7, с. 28]. Відповідно, захист прав автора міг здійснюватись у межах легісаційного процесу, одночасно із правом власності на річ. При цьому існувала можливість укладення мирової угоди, що називалась *transactio* та полягала у досягненні сторонами домовленості щодо вирішення їх спору. *Transactio* могла укладатись на першій стадії легісаційного процесу, у межах якої відбувалась підготовка справи до другої стадії (розгляд суддею по суті). Таким чином, мирова угода могла бути укладена до передання справи на розгляд судді. Невиконання *transactio* мало наслідком утворення «недоброї репутації» щодо боржника [8, с. 17–18].

Починаючи з X століття на території сучасної України захист прав автора відбувався за положеннями Руської Правди, що містила норми не тільки матеріального, але й процесуального характеру. Так, закріплювались єдині загальні засади судового процесу (які можуть бути охарактеризовані як обвинувально-змагальні), визначались основні правила використання доказів [7, с. 28]. Водночас, варто констатувати не притаманність тогочасному судовому процесу розглядів спорів про захист авторського права, оскільки основними категоріями справ були спори побутового характеру: відшкодування шкоди внаслідок крадіжки чи заподіяння тілесних ушкоджень, сімейні та спадкові спори тощо. Певною мірою цьому сприяв і стан матеріального законодавства тих часів: відсутність виділення авторського права чи права інтелектуальної власності у окремий правовий інститут.

Подібна ситуація спостерігалась протягом достатньо тривалого часу, аж до 1920-х років, коли особливості захисту саме авторських прав отримали нормативне закріплення у «Основах авторського права», що було прийнято 30.01.1925 р. До цього часу можливо умовно виділити наступні ключові періоди розвитку судового захисту суб'єктивних прав, в тому числі прав авторів: X ст. – перша половина XIV ст. (застосування правил Руської Правди з питань судового захисту суб'єктивних прав, в тому числі прав авторів); 1864 р. (перебування переважної частини території України під владою Речі Посполитої, Польського та Литовського князівств, і відповідно, дія на відповідній території України Першого, Другого та Третього Литовських статутів); до 1917 року (прийняття у 1864 році Статуту цивільного судочинства, яким визначено змагальні засади цивільного судочинства, вирішено проблеми, пов'язані із становим характером судового процесу, скорочено кількість судових інстанцій, запроваджено передовий європейський досвід судочинства, а в ряді випадків – навіть випереджено його); з 1917 р. по 1990 р. (негативне відношення до приватної власності та приватного інтересу, як наслідок – інквізиційні засади судового процесу. Хоча процесуальними кодексами 1924 р. та 1929 р. й було закріплено принципи диспозитивності та змагальності, реально їх дія була достатньо обмеженою. Вказане стосувалось і розгляду справ про захист авторських прав) [7, с. 28–30; 9, с. 118].

Вказані позиції характеризують загальні тенденції розвитку судового захисту прав авторів у період до набуття Україною незалежності. Виділяючи окремі акценти, варто вказати, що

Литовські статuti не визначали спеціальних засад судового захисту прав авторів, тобто щодо розгляду цих справ поширювався загальний порядок цивільного судочинства. Водночас, Литовські статuti відзначались високим рівнем деталізації порівняно із положеннями Руської Правди та мали новаційний характер на свій час. Зокрема, було запроваджено такі інститути судочинства, як: можливість оскарження судових рішень (у визначених законодавством випадках); любовні суди, для яких основною метою діяльності визначалось примирення сторін. Крім того, порівняно із Руською Правдою було деталізоване визначення процесуальних прав та обов'язків сторін, а також деталізовано правила процедури цивільного судочинства у цілому [8, с. 18–24].

Дослідження розвитку судового захисту прав авторів комп'ютерних програм на території сучасної України у період часу до 1990 року вимагає проведення порівняльного аналізу із відповідними світовими тенденціями, оскільки саме із 1950-х років у США та Європі створюються передумови для активного розвитку вказаного правового регулювання: поява перших електронно-обчислювальних машин [6, с. 54].

Першими подібними до комп'ютерних програм продуктами були програми діяльності ЕОМ, які розглядалися як невід'ємне ціле із ЕОМ: програмно-апаратний обчислювальний комплекс. Іншою особливістю були ускладнення обігу комп'ютерних програм, зумовлених некомпактністю методів та засобів збереження та перенесення інформації, забезпечення їх читабельності для машини. Крім того, виробник ЕОМ та програмно забезпечення до неї виконував і функції сервісного обслуговування конкретної ЕОМ, що надавало можливість запобігати несанкціонованому поширенню своїх комп'ютерних програм. Вказане зумовлювало й відсутність умов для порушення прав авторів на ці програми (алгоритми). Початок принципово нових напрямів розвитку правового регулювання охорони комп'ютерних програм пов'язується із появою нового способу фіксації та використання програми, а саме за допомогою перфострічок та перфокарт. Почалось усвідомлення програми як окремого продукту, хоча у правовому полі єдиним об'єктом права продовжувала виступати система «машина-програма». Втім, зазначена система вже могла виступати об'єктом патентного права.

Про подальші якісні зміни у правовому регулюванні використання комп'ютерних програм та засобів захисту прав їх авторів можна стверджувати починаючи з 1964 року, коли у Відомстві з авторських прав США вперше було розпочато реєстрацію комп'ютерних програм. Комп'ютерна програма визнавалася видом твору та мала відповідати двом критеріям охороноздатності, що висувалися для творів: бути опублікованим та бути здатним для читання (сприйняття очима). У Європі в той час мала місце патентна реєстрація винаходів, що засновувались на комп'ютерних програмах. Водночас, через неготовність патентної системи до нових об'єктів цивільного обігу (комп'ютерних програм), в окремих випадках винаходи, що ґрунтувались на комп'ютерних програмах, не могли отримати правову охорону, що призводило до судових спорів. Відповідна судова практика сприяла формуванню критеріїв патентоздатності щодо таких винаходів. У підсумку з'являється новий об'єкт патентування: комп'ютерна програма, але за умови що вона нерозривно пов'язана із новим застосуванням ЕОМ або новим способом керування ЕОМ [6, с. 54–60].

Третій етап правової охорони комп'ютерних програм як об'єкта права інтелектуальної власності відбувався протягом 1960-х–1970-х років та характеризувався відсутністю єдиної позиції патентних відомств щодо визнання комп'ютерної програми об'єктом патентного права. Патентні відомства США, Австрії, Швейцарії, Австралії зайняли принципову позицію про неможливість надання патентної охорони комп'ютерній програмі у випадках, коли у ній використовувались математичні алгоритми, оскільки це призводило б до патентування математичних алгоритмів. Інший підхід, про визнання таких комп'ютерних програм об'єктом правової охорони, базувався на визнанні їх не математичними алгоритмами, а вказівками щодо раціональної організації діяльності. Таким чином, комп'ютерна програма продовжувала бути предметом охорони авторського права та патентного права.

Четвертий етап правового регулювання правового регулювання охорони комп'ютерних програм та захисту прав авторів розпочався з середини 1970-х років, з появою персональних комп'ютерів, які набули масового поширення. Комп'ютерні програми почали виробляти без жорсткої прив'язки до конкретного апарату та виконання вузькоспеціалізованих задач, а виробляти комп'ютерні програми почали спеціалізовані суб'єкти, що виробляли тільки їх і не виробляли обладнання, для якого програми призначаються. Це зумовило поступове визнання комп'ютерних програм як окремого об'єкта правової охорони, хоча єдиного підходу до правового регулювання їх використання не було сформовано. Засоби зберігання та перенесення комп'ютерних програм теж зазнали змін, замість перфокарт та перфострічок використовувались аудіокасети,

а у подальшому – дискети. Внаслідок цих процесів утворилися умови для незаконного використання комп'ютерних програм («піратства»). Основна проблематика розвитку нормативного регулювання правової охорони комп'ютерних програм полягала у обранні двох підходів: застосування авторського права із необхідними адаптаціями (цим шляхом пішли економічно розвинені держави, такі як США, Велика Британія, ФРН тощо); централізована розробка спеціального законодавства із цих питань. Головною причиною першого підходу можна вважати подібність процесів створення комп'ютерних програм та літературних (наукових) творів. При цьому розвиток обох напрямів гальмувався стрімким розвитком самих комп'ютерних програм та їх ринку. Це ускладнювало побудову ефективного та стабільного законодавства. Загальним напрямом четвертого етапу розвитку правової охорони комп'ютерних програм можна вважати конкретизацію наявного законодавства про авторське право [6, с. 60–70].

Певна соціальна та політична ізоляція України протягом 1917–1990 років від світових процесів розвитку захисту прав авторів комп'ютерних програм зумовили особливості правового регулювання у цій сфері. Основними рисами вказаного розвитку можна вважати наступні: основою розвитку законодавства був обмін досвідом із розвиненими державами, які на той час вже були на третьому етапі розвитку; використання комп'ютерних програм та алгоритмів передбачалося на безоплатній основі у вільному доступі, а винагорода авторів програм охоплювалася їх заробітною платою; існувала практика переведення алгоритмів у «матеріальну» площину шляхом створення спеціалізованих пристроїв, що їх використовували, і тільки у цьому разі на відповідний алгоритм можна було отримати авторське свідоцтво; до 1987 року комп'ютерні програми не розглядалися як об'єкт авторського права, а після – як об'єкт авторського права і речового права одночасно [6, с. 70–72].

До 1963 року процесуальне законодавство не закріплювало процесуальних особливостей розгляду і вирішення спорів про захист авторських прав. Більше того, до прийняття 30 січня 1925 року Основ авторського права матеріально-правове регулювання теж не містило авторського права як відокремленого інституту.

18.07.1963 р. було прийнято Цивільний процесуальний кодекс України, яким у ч. 1 ст. 126 встановлено альтернативну підсудність позовів, що виникають з авторського права на винахід, відкриття, промисловий зразок, корисну модель, раціоналізаторську пропозицію, зокрема що такі позови можуть подаватися також за місцем проживання позивача [10]. Вказану норму варто вважати першим випадком нормативного закріплення процесуальних особливостей розгляду справ про захист авторського права.

У період незалежності України нормативним актом, яким врегульовано одночасно і матеріально-правові авторських прав і процесуальні аспекти їх захисту став Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ, яким комплексно врегульовано питання: сфери правового регулювання (ст. 1); кола творів, які отримують авторсько-правову охорону (ст. 5); виникнення та здійснення авторського права (ст. 9) та інші принципові матеріально-правові питання авторського права. В тому числі, отримали охорону авторським правом комп'ютерні програми як літературні письмові твори (п. 1 ч. 1 ст. 5 вказаного Закону), а також закріплено положення щодо вільного відтворення комп'ютерних програм: випадки, сфера обов'язків суб'єкта відтворення, умови відтворення (ст. 18 вказаного Закону). Крім того, у розділі 5 зазначеного Закону вирішено окремі питання, що мають безпосереднє значення для здійснення судового захисту прав авторів: визначення порушення авторського права (ч. 1 ст. 41); найзагальніші положення про порядок захисту авторських прав (ст. 42); способи захисту авторських прав (ст. 43) та деякі інші. Водночас, процесуальні особливості розгляду цивільних справ щодо захисту прав авторів саме комп'ютерних програм не знайшли свого закріплення і в цьому Законі.

Водночас, необхідно відмітити акти міжнародного регулювання, в яких отримали нормативне закріплення підсумки дискусії щодо визначення правового статусу комп'ютерних програм як об'єктів авторського права чи об'єктів патентного права. Такими актами є: Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 20.12.1996 р., Директива ЄС про правову охорону комп'ютерних програм від 14.05.1991 р. № 91/250/ЄС, Угода СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 01.01.1995 р. (Угода TRIPS). Комп'ютерна програма була віднесена до об'єктів авторського права. Втім, залишились недостатньою мірою врегульованими питання охорони способу реалізації ідеї та об'єктивованого вираження комп'ютерної програми як критерію її охороноздатності [6, с. 73].

Розвиток нормативного закріплення процесуальних особливостей судового захисту прав авторів, в тому числі й прав авторів комп'ютерних програм відбувся із прийняттям у 2004 році

Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України) [10]. Так, закріплено повноваження суду забезпечити позов до його подання з метою запобігти порушенню права інтелектуальної власності. Викладено умови застосування такого забезпечення позову та окремі вимоги до документів, що подаються до суду (ч. 4 ст. 151 ЦПК України у редакції від 18.03.2004 р.). Необхідно зазначити, що процесуальні особливості розгляду та вирішення справ про захист авторських прав отримали закріплення значною мірою у судовій практиці. Знаковою у цьому відношенні можна вважати Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» від 04.06.2010 р. № 5 [11].

Особливістю розвитку положень про авторське право, в тому числі про судовий захист авторських прав є критичне значення євроінтеграційних процесів національної правової системи, відображених передусім, в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. [12].

У юридичній літературі вказують на ключові положення, закріплені у: ст. 3 Всесвітньої конвенції про авторське право 1952 р., ст. 2bis Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів 1971 р., статті 3, 31, 32 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 р., Договорі Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право 1996 р. та деяких інших міжнародних договорах. Важливе значення також мають акти рекомендаційного характеру, що утворюють стандарти та принципи європейського правового регулювання у сфері авторського права: Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 05.05.1989 р.; Європейська конвенція про спільне кінематографічне виробництво від 02.10.1992 р.; Європейська конвенція щодо питань закону про авторське право та суміжні права в межах транскордонного супутникового мовлення від 11.05.1994 р. та деякі інші. Крім міжнародних договорів згадуються також Директиви Європейського парламенту та ради ЄС, що також встановлюють принципи правового регулювання у певних сферах: Директива ЄС № 93/83/ЄС про узгодження деяких норм авторського права та прав, що відносяться до авторського права, які застосовуються до ефірного мовлення через супутник і до ретрансляції по кабелю; Директива ЄС № 93/98/ЄС про гармонізацію строку дії охорони авторського права й деяких суміжних прав та деякі інші [7, с. 33–34].

Попри національні та зарубіжні напрацювання, станом на 2010 рік склалась ситуація, коли комп'ютерна програма юридично входила до об'єктів авторського права, але фактично мала безпосередній зв'язок із раціоналізацією роботи комп'ютера для досягнення практично значимих задач, що наближало її за своїм призначенням до об'єктів патентного права. У зв'язку із цим авторське право не забезпечувало повну правову охорону комп'ютерної програми як способу реалізації певної ідеї [6, с. 73–74].

Окреслена проблема продовжує існувати протягом достатньо тривалого часу й не має остаточного вирішення й досі. Так, О.В. Іванюченко пропонує запровадити такий об'єкт патентного права, як «винахід, пов'язаний із комп'ютерною програмою», оскільки такий винахід охоплює не тільки технічні рішення, але й математичні, а отже виходить за межі класичного патентного права, що надає можливість патентувати виключно в межах технічних рішень. На практиці вказане призводить до, фактично, «обходу закону»: математичні рішення, що виходять за межі патентоспроможності, приховуються у апаратному забезпеченні, що містить виключно технічні рішення. Дослідниця наводить досвід Німеччини щодо відповідного розширення патентоспроможності та можливості патентування не тільки винаходів, що містять технічні рішення, але й винаходів, що містять математичні (науково-технічні) рішення [13, с. 191–194]. Не наводить конкретних пропозицій і Є.А. Булат, попри опрацювання вченою проблематики удосконалення правової охорони результатів інтелектуальної діяльності в процесі інтеграції України в Європейський дослідницький простір, опрацювання проблема правової охорони таких об'єктів, як наукове відкриття та бізнес-метод [5, с. 242–243]. Ю.М. Капіца, за результатами опрацювання проблематики уніфікації і гармонізації законодавства з охорони прав інтелектуальної власності держав-членів ЄС та законодавства України наводить відповідні пропозиції щодо наукового відкриття та раціоналізаторської пропозиції, але не торкається такого об'єкта, як комп'ютерна програма [4, с. 213–223].

А.В. Ходош, опрацьовуючи проблематику режиму правової охорони комп'ютерних програм, вказує про дуалістичний характер цього об'єкта права інтелектуальної власності: програма становить собою код, але водночас цей код нерозривно пов'язаний із функціональним призначенням програми та її функціональними можливостями. Тому автор стверджує про необхідність

застосування комплексного підходу та використання різних форм правової охорони комп'ютерної програми, за умови чіткого визначення меж використання кожної з форм. При цьому дослідник розглядає дві форми охорони комп'ютерних програм: авторським правом та патентним правом [3, с. 206–208].

Сьогодні обидві форми правової охорони є вельми затребуваними на практиці. Так, відповідно до інформації про діяльність Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ), у 2023 році на розгляд надійшло 2911 заявок на винаходи, прийнято рішення про реєстрацію об'єкта промислової власності у 1566 випадках. Надійшло 8580 заявок про реєстрацію авторського права на твір. Зареєстровано авторське право на твір у 6909 випадках. [14, с. 2, 11]. Водночас, офіційна статистика не містить даних щодо обсягів реєстрації прав саме на комп'ютерні програми у межах першої чи другої форм правової охорони.

Висновки. Доцільно виокремити наступну періодизацію розвитку правового регулювання прав авторів комп'ютерних програм та їх судового захисту:

Перший етап охоплює вказаний розвиток за період до набуття Україною незалежності. Другий – починається із набуттям Україною незалежності та триває наразі.

У межах першого етапу варто казати про два принципово різні процеси розвитку правового регулювання прав авторів комп'ютерних програм. Перший мав місце у світі, у США та державах європейського простору (Німеччина, Велика Британія, Бельгія, Франція, Австрія та деякі інші). Другий мав місце на території сучасної України починаючи з 1925 року та завершуючи 1990 роком. Перший процес характеризувався поступовим формування проблематики співвідношення авторського права та патентного права як різних правових форм охорони прав авторів (розробників) комп'ютерних програм. У межах другого процесу поступово сформувався підхід щодо застосування авторського права до охорони прав авторів комп'ютерних програм.

У межах другого етапу (із набуттям Україною незалежності) варто констатувати істотний вплив радянської спадщини правового регулювання досліджуваного питання та водночас активні євроінтеграційні процеси, що зумовили активне проникнення світових правових підходів до національної правової системи.

Наразі варто констатувати розгляд законодавцем комп'ютерних програм як об'єктів авторського права, водночас в окремих випадках можливим є отримання на комп'ютерну програму патенту на винахід (корисну модель), зокрема якщо програма інтегрована у певний пристрій або процес, що є об'єктом патентування.

Перспективи подальших досліджень становлять питання уточнення співвідношення авторського та патентного права у врегулюванні питань захисту прав авторів комп'ютерних програм, а також процесуальних особливостей захисту прав цих осіб.

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 01.12.2023 – 2023 р., № 57, стор. 2, стаття 166.
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 15.02.1994 – 1994 р., № 7, стаття 32.
3. Ходош А.В. Режим правової охорони комп'ютерних програм: національний та міжнародний досвід. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 3. С. 205–208. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/46.pdf (дата звернення: 18.04.2024 р.).
4. Капіца Ю.М. Уніфікація і гармонізація законодавства з охорони прав інтелектуальної власності держав-членів ЄС та законодавство України : дис. ... д.ю.н.: 12.00.03. Центр інтелектуальної власності та передачі технологій. Київ, 2019. 477 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U001601/> (дата звернення: 18.04.2024 р.).
5. Булат Є.А. Проблеми удосконалення правової охорони результатів інтелектуальної діяльності в процесі інтеграції України в Європейський дослідницький простір: дис. ... д.ю.н.: 12.00.03. Придніпровський науковий центр НАН України та МОН України. Київ, 2017. 389 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0518U000379/> (дата звернення: 18.04.2024 р.).
6. Петренко С.А. Правова охорона комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності: шляхи розвитку: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності АПРН України. Київ, 2010. 214 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0410U003240/> (дата звернення: 10.04.24 р.).

7. Кирдан Б.В. Захист прав автора у порядку цивільного судочинства: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 211 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0417U002881/> (дата звернення: 16.04.2024 р.).
8. Горещкий О.В. Процедури примирення в цивільному судочинстві: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 201 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U000859/> (дата звернення: 27.04.2024 р.).
9. Довгань Г.В. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект): дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Л., 2008. 222 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text> (дата звернення: 17.04.2024 р.).
11. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 5. Вісник господарського судочинства від 2010 – 2010 р., № 5, стор. 15.
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. Офіційний вісник України офіційне видання від 26.09.2014 – 2014 р., № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125.
13. Іванюченко О.В. Патентно-правова охорона винаходу, пов'язаного з комп'ютерною програмою. дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2014. 250 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U004457/> (дата звернення: 18.04.2024 р.).
14. Інформаційний дашборд: показники діяльності ІР офісу за 2023 рік. URL: <https://nipo.gov.ua/publiczna-informatsiia/> (дата звернення: 18.04.2024 р.).

УДК 347.65

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.7>

ТИТКОВ Д.І.

**ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО
В ЦИВІЛІСТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ**

**GROUND S FOR ACQUIRING OWNERSHIP OF REAL ESTATE
IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL PROVISIONS**

У статті розкрито підстави набуття права власності на нерухоме майно в нотаріальному процесі, цивільному процесі та виконавчому процесі України. Розглянуто основні джерела регулювання відносин щодо набуття права власності на нерухоме майно. Удосконалено визначення поняття «цивільістичний процес» в частині віднесення до його складу процесу медіації. Окреслено шляхи подальших наукових досліджень, спрямованих на захист права власності на майно. Проведено науково-практичний аналіз норм цивільного права у частині підстав набуття права власності на нерухоме майно. Запропоновано авторське визначення поняття «підстави набуття права власності на нерухоме майно». Об'єктом дослідження є підстави набуття права власності на нерухоме майно в сучасних умовах розвитку України, а саме, в умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану. Метою дослідження є науково-практичний аналіз норм законодавства України. Запропоно-

---

© ТИТКОВ Д.І. – аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін (ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна») ORCID: 0009-0005-4688-9495

вано авторське бачення модифікації права власності на нерухоме майно в умовах дії воєнного стану. Встановлено, що підстави набуття права власності на нерухоме майно в цивілістичному процесі це юридичні факти, визначені в цивільному законодавстві, використовуючи які особа набуває права власності на нерухоме майно. Пропонується застосовувати в юриспруденції термін «нерухоме майно, обтяжене дією правового режиму воєнного стану», оскільки набуття та реалізація права власності на нерухоме майно, наприклад, розташованого на тимчасово окупованій території України, відбувається на території України, а не на окупаційній території, де це майно знаходиться, на підставі законів України. Будь-які правочини вчинені щодо такого майна на підставі законодавства держави-агресора є недійсними з моменту вчинення і не створюють юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з їх недійсністю. Методологічною основою дослідження є філософсько-правові засади пізнання соціальних явищ, зокрема тих, що стосуються забезпечення та охорони права власності на нерухоме майно. В статті застосовано діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний, соціологічний, порівняльно-правовий методи пізнання.

Ключові слова: *цивілістичний процес, нотаріальний процес, судовий процес, виконавчий процес, право власності, нерухоме майно.*

The article discloses the grounds for acquiring ownership rights to immovable property in the notarial process, civil process and executive process of Ukraine. The main sources of regulation of relations regarding the acquisition of ownership of real estate are considered. The definition of the concept of "civilization process" has been improved in terms of including the mediation process as part of it. The ways of further scientific research aimed at protecting property ownership are outlined. A scientific and practical analysis of the norms of civil law was carried out in the part of the grounds for acquiring the right of ownership of immovable property. The author's definition of the concept of "grounds for acquiring ownership of real estate" is proposed. The object of the study is the grounds for acquiring the right to own real estate in the modern conditions of Ukraine's development, namely, in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine. The purpose of the research is a scientific and practical analysis of the legislation of Ukraine. The author's vision of the modification of the ownership of immovable property in the conditions of martial law is proposed. It has been established that the grounds for acquiring the right of ownership of immovable property in the civil process are legal facts defined in civil legislation, using which a person acquires the right of ownership of immovable property. It is proposed to use the term "immovable property encumbered by the legal regime of martial law" in jurisprudence, since the acquisition and realization of ownership rights to immovable property, for example, located in the temporarily occupied territory of Ukraine, takes place on the territory of Ukraine, and not on the occupied territory, where this property is based on the laws of Ukraine. Any acts committed in relation to such property on the basis of the legislation of the aggressor state are invalid from the moment they are committed and do not create legal consequences, except those related to their invalidity. The methodological basis of the study is the philosophical and legal basis of knowledge of social phenomena, in particular those related to the provision and protection of property rights to real estate. The article uses dialectical, systemic-structural, normative-logical, sociological, comparative-legal methods of cognition.

Key words: *civil process, notarial process, judicial process, executive process, ownership, real estate.*

Постановка проблеми. Право власності на майно гарантується Конституцією України. Так, відповідно до ст. 41 Конституції [1] кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Тобто, власник на свій розсуд має право вирішити «долю» майна, зокрема і нерухомого майна, яке йому належить на праві власності, а саме, подарувати, продати, здати в оренду тощо. Однак, реалізуючи своє право власності, власник не має права завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян,

інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Наприклад, продаючи свою частку в нерухомому майні, не порушувати права інших власників на це майно, дотримуватися вимог цивільного законодавства України щодо порядку відчуження частки у майні тощо. Таким чином, Конституція України, наділяючи власника нерухомого майна певними правами, містить застереження щодо недопущення порушення прав інших осіб. Конституційний Суд України зазначав, що право власності, в тому числі й приватної, не є абсолютним. Його здійснення має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами частини третьої ст. 13, частини сьомої ст. 41 Конституції України, в яких зазначається, що власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, правам, свободам та гідності громадян (Рішення Конституційного Суду України від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008) [2].

Конституція України передбачає, що право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Тобто, порядок реалізації власником права власності на нерухоме майно (процедура) ґрунтується на процесуальних нормах, визначених в законах, а не підзаконних актах України. Крім того, в ст. 41 Конституції України міститься імперативний припис про те, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конституція визначає, що право власності на нерухоме майно є непорушним, набувається в порядку, визначеному законом. Аналогічні норми закріплені і в Цивільному кодексі України.

Слід також зазначити і те, що в Україні на сьогодні діє режим воєнного стану, який створює певні обмеження щодо способів та порядку реалізації права власності на нерухоме майно. Крім того, в судовому процесі виникають проблеми щодо притягнення винних осіб держави-агресора, які порушують права власності на нерухоме майно, яке зареєстроване в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми, пов'язані із захистом та охороною права власності на нерухоме майно, досліджуються в різних галузях права вітчизняними дослідниками. Так, наприклад, Кармаза О.О. досліджує проблеми щодо набуття права власності у спадковому процесі [3], Цюра В. розглядає проблеми припинення права власності на нерухоме майно як способ захисту та проблеми його застосування [4], Лаговська Н.В. зосереджує увагу на проблемах захисту прав власності під час воєнного стану [5] тощо.

Разом з тим, в юриспруденції відсутні комплексні наукові роботи щодо набуття права власності на нерухоме майно в цивілістичному процесі, а саме, в нотаріальному процесі, цивільному та господарському процесах, а також у виконавчому процесі. Крім того, розвиток сучасних відносин права власності, обтяжених дією воєнного стану, наближенням законодавства України до законодавства Європейського Союзу тощо, спонукає дослідників оновити дослідження.

Метою статті є науково-практичний аналіз норми законодавства України щодо набуття права власності на нерухоме майно в цивілістичному процесі.

Виклад матеріалу. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64, затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 р. № 2102-ІХ, на території України введено воєнний стан, який діє й нині та зумовлює модифікацію цивільних прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, а в науці – нові дослідження.

Відносини щодо набуття права власності на нерухоме майно, як і процедура набуття цього права, в цивілістичному процесі регулюються в Україні національним законодавством України, а саме: Конституцією України, Цивільним кодексом України, Земельним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, а також законами України: «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», «Про виконавче провадження», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тощо.

Крім того, порядок (процедура) набуття права власності на нерухоме майно в Україні визначається підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема, Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22 лютого 2012 р. із змінами, Наказом Міністерства юстиції України «Про забезпечення організації доступності населення до нотаріальних послуг та поліпшення роботи із надання таких послуг» від 7 липня 2014 р. із змінами, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 164 тощо.

Що стосується регулювання зазначених відносин чинними міжнародними договорами України зазначимо, що відповідно до ст. 38 Закону України «Про міжнародне приватне право» право власності та інші речові права на нерухоме майно визначаються правом держави, у якій це майно знаходиться, якщо інше не передбачено законом. Статтею 40 цього Закону визначено, що право власності та інші речові права, відомості про які підлягають внесенню до державних

реєстрів, визначаються правом держави, у якій це майно зареєстровано. Статтею 71 цього Закону передбачено, що спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, – правом України. Крім того, ст. 77 Закону встановлено виключну підсудність справ з іноземним елементом судам України, у разі коли нерухоме майно, щодо якого виник спір, знаходиться на території України, крім справ, що стосуються укладення, зміни, розірвання та виконання договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства, зокрема концесійних договорів, згідно з якими нерухоме майно є об'єктом такого партнерства, зокрема об'єктом концесії, а спір не стосується виникнення, припинення та реєстрації речових прав на такий об'єкт.

Тобто, порядок (процедура) набуття права власності на нерухоме майно, що знаходиться в Україні та право на яке зареєстроване в Україні, регулюється законом України, як от, наприклад, Законом України «Про нотаріат» тощо, а спори щодо нерухомого майна з іноземним елементом (наприклад, суб'єктом відносин є іноземець) вирішуються судами України.

На сьогодні в Україні введено та діє правовий режим воєнного стану, який визначає особливості відносин права власності на нерухоме майно, зокрема, й майна, яке розташоване на окупованих територіях України. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. Статтею 11 цього Закону передбачено, що набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. У разі неможливості здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на тимчасово окупованій території орган державної реєстрації визначається Кабінетом Міністрів України. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Тобто, регулювання відносин права власності на нерухоме майно в Україні має особливості, визначені законом, а в юриспруденції може йти про використання правової конструкції «нерухоме майно, обтяжене дією правового режиму воєнного стану», оскільки набуття та реалізація права власності на нерухоме майно, наприклад, розташоване на тимчасово окупованій території України, відбувається на території України, а не на окупаційній території, де це майно знаходиться, на підставі законів України. Будь-які правочини вчинені щодо такого майна на підставі законодавства держави-агресора є недійсними з моменту вчинення і не створюють юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з їх недійсністю.

Разом з тим, захист права власності на нерухоме майно гарантується і закріплюється в чинних міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Так, наприклад, в Протоколі № 1 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод проголошується, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Крім того, норми про захист права власності на майно закріплюються в ст. 46 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, укладеної в Гаазі 18 жовтня 1907 р. (дата набрання чинності для України: 24.08.1991), в ст. 53 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, укладеної в Женеві 12 серпня 1949 р. (дата набрання чинності для України: 03.01.1955) тощо.

Отже, джерелами регулювання матеріальних та процесуальних відносин у сфері набуття права власності на нерухоме майно в Україні є національне законодавство України, а саме: внутрішнє законодавство України (закони та підзаконні акти України) та зовнішнє законодавство України (чинні міжнародні договори України). Слід також зазначити, що відповідно до ст. 55 Конституції України захист права власності на майно здійснюється у судах України, в Європейському суді з прав людини, а також здійснюватися в процесі mediaції, оскільки в частині п'ятій цієї статті Конституції України йдеться про те, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Тобто, в ст. 55 Конституції використано правову конструкцію «засіб юридичного захисту», під якою у вузькому значенні вченими розкривається і процес медіації. На нашу думку, в юриспруденції ще не закінчено дискусію щодо того чи є медіації «засобом», «способом» чи «механізмом» захисту прав [6]. Вважаємо, що тема медіації в частині захисту права власності є актуальною та буде наступним нашим кроком в дослідженні.

Відповідно до ст. 181 Цивільного кодексу України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Разом з тим, в іноземному законодавстві до нерухомих речей можуть відноситися й інші речі.

Стаття 182 Цивільного кодексу України містить імперативну норму про те, що право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Ця норма є логічною та взаємодіє з нормами Закону України «Про міжнародне приватне право», оскільки визначає, що право власності на нерухоме майно реєструється у Державному реєстрі прав на нерухоме майно України, а всі процесуальні дії щодо набуття права власності на нерухоме майно відбуваються в порядку, в спосіб та в межах, визначених законодавчими актами України, а не іноземних держав.

Як вже зазначалося, загальні положення щодо права власності на нерухоме майно містяться в Цивільному кодексі України. Так, відповідно до ст. 316 цього Кодексу правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. За ст. 317 цього Кодексу власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна.

Крім того, ст. 319 Цивільного кодексу України розкриває зміст терміну «реалізація права власності», який нами було використано вище, а саме: власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав. Власність зобов'язує. Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природної якості землі. Держава не втручається у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

Тобто, власник нерухомого майна має право реалізувати своє право власності, а інша особа набути право власності у цивільно-правовому процесі (нотаріальному, цивільному, виконавчому процесі) у спосіб та на підставах, які не суперечать законам України.

Стаття 11 Цивільного кодексу України встановлює, що цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Тобто, право власності на нерухоме майно у фізичних та юридичних осіб може виникнути із дій осіб, наприклад власника нерухомого майна, які передбачені нормами цивільного законодавства, яка є одним із джерел регулювання суспільних відносин у цивільно-правовому процесі, а також із дій, які не визначені в цивільному законодавстві, але відповідно до принципу аналогії породжують права власності на нерухоме майно.

Частина друга ст. 11 Цивільного кодексу України визначає загальні підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, а саме: 1) договори та інші правочини; 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; 4) інші юридичні факти. Крім того, в частині третій, п'ятій та шостій цієї статті Кодексу йдеться про те, що цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства, у випадках, встановлених актами цивільного законодавства – з рішення суду, а у випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою може бути настання або ненастання певної події.

Отже, підстави набуття права власності на нерухоме майно в цивільно-правовому процесі це юридичні факти, визначені в цивільному законодавстві, використовуючи які особа набуває права власності на нерухоме майно. Наприклад, у нотаріальному процесі як складовому елементові цивільно-правового процесу право власності на нерухоме майно в особи виникає на підставі договору

купівлі-продажу нерухомого майна, спадкування за законом чи за заповітом, у цивільному процесі чи у виконавчому процесі – за рішення суду, яке набрало чинності.

Ми погоджуємося з науковцями, які в юриспруденції підстави набуття права власності на майно загалом та нерухоме майно зокрема поділяють на первісні та похідні. Так, до первісних дослідники слушно відносять набуття права власності на безхазяйну річ (ст. 335 Цивільного кодексу України), новостворене майно (ст. 331 Цивільного кодексу України, за набувальною давністю (ст. 344 Цивільного кодексу України) тощо, до похідних – підстави, за якими право власності на річ виникає за волею власника, а саме, на підставі цивільних правочинів чи спадкування. Крім того, в юриспруденції існує й інша класифікація підстав набуття права власності на майно, яка також заслуговує на увагу. Наприклад, вченими виділяються загальні підстави (правочини, спадкування та ін.) та спеціальні (конфіскація, реквізиція та ін.).

Звертаємо увагу, що відповідно до норм ст. 334 Цивільного кодексу України, Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону.

У зв'язку з цим зазначимо, що в юриспруденції вченими слушно виділяються також способи набуття права власності на майно, як-от, державна реєстрація правочину та державна реєстрація права власності на нерухоме майно. Ми погоджуємося з тим, що поняття «підстави набуття права власності» та «способи набуття права власності» є різними, а правове значення розмежування зазначених понять полягає в тому, що наявність способу набуття права власності сама по собі не тягне виникнення права власності. Спосіб – це інструмент законодавця, що забезпечує правильний з погляду суспільної волі напрямок реалізації волі набувача. Правові наслідки у вигляді набуття права власності породжуються тільки наявністю підстави набуття права власності як конкретного завершеного юридичного факту або складу. Спосіб же служить нормативною передумовою для появи підстави. Підстава виступає результатом реалізації способу. Відповідно, вони співвідносяться як загальна передумова (спосіб) і окрема основа (підстава) виникнення правовідносин власності [7].

Набуваючи прав на нерухоме майно та реалізуючи право власності на нерухоме майно в цивільно-правовому процесі фізичні та юридичні особи повинні дотримуватися загальних вимог цивільного законодавства України, зокрема, ст. 13 Цивільного кодексу України, за якою цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Крім того, ст. 328 Цивільного кодексу України закріплює принцип законності та правомірності набуття права власності, а саме, право власності вважається набути правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом.

У разі порушення права власності на нерухоме майно захист права власності особи відбувається, зокрема, в судовому процесі, а саме, в цивільному процесі. Це право гарантується громадянам Конституцією України та закріплюється в законодавстві України. Так, наприклад, згідно з ст. 16 Цивільного кодексу України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого майнового права та інтересу. Відповідно до ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Отже, в разі порушення, невизнання або оспорювання права власності на нерухоме майно у порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом України позивач має право звернутись до суду з позовом до особи, яка порушує чи не визнає право власності на нерухоме майно позивача, надавши відповідні докази, що підтверджують факт порушення права власності та винуватість відповідача у її вчиненні.

Разом з тим, на сьогодні у зв'язку із дією в Україні правового режиму воєнного стану, наявності факту окупації території України державою-агресором, у цивільних справах щодо порушення права власності на нерухоме майно складно притягнути до відповідальності винних осіб держави-агресора, які порушують права власності на нерухоме майно, яке розміщено на території України та право на яке зареєстровано в Україні.

Слід також зазначити, що захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності може відбуватися за допомогою альтернативних позасудових механізмів захисту права,

а саме, в процесі медіації, який, на нашу думку, слід також віднести до юридичних процесів, які охоплюються поняттям цивілістичний процес. Особливості захисту права власності на майно в процесі медіації є темою актуальною та буде розкрита нами в подальших наукових роботах.

Термін «цивілістичний процес» використовується в юриспруденції, наприклад, Кучер Т.М., Кармазою О.О., Фурсою С.Я. та іншими українськими вченими. Під ним розуміється узагальнююча правова категорія, що об'єднує самостійні цивільні юридичні процеси (нотаріальний, цивільний, виконавчий), а також альтернативні недержавні форми захисту осіб, що мають процесуальний характер, та які пов'язані спільною метою – забезпечення охорони, захисту та відновлення прав громадян. Теоретична модель цивілістичного процесу в контексті забезпечення прав обґрунтовується його процесуально-правовою природою, структурою, взаємозв'язком та взаємодією самостійних цивільних юридичних процесів (нотаріального, цивільного, виконавчого), особливим місцем нотаріального процесу як саморегулятивного механізму забезпечення безспірних прав осіб, забезпечувальним змістом цивільного та виконавчого процесів щодо захисту та відновлення прав осіб [8].

Висновок: власник нерухомого майна реалізує своє права власності, а інша особа набуває право власності у цивілістичному процесі (нотаріальному, цивільному, виконавчому процесах, в процесі медіації) у спосіб та на підставах, які не суперечать законам України. Підстави набуття права власності на нерухоме майно в цивілістичному процесі – це юридичні факти, визначені в цивільному законодавстві, використовуючи які особа набуває права власності на нерухоме майно. Поняття «підстави набуття права власності» та «способи набуття права власності» мають різний зміст. Джерелами регулювання відносин у сфері набуття права власності на нерухоме майно в Україні є національне законодавство України, а саме: внутрішнє законодавство України (закони та підзаконні акти України) та зовнішнє законодавство України (чинні міжнародні договори України).

Список використаних джерел:

1. Всі законодавчі акти України, використані в цій статті, розміщені на Вебпортал Верховна Рада України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/zak>.
2. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4314-pravo-vlasnosti>.
3. Кармаза О. О. Модифікація спадкових прав в умовах дії воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4. Ч. 1. С. 136–141.
4. Цюра В. Припинення права власності на нерухоме майно як спосіб захисту та проблеми його застосування. Право України. 2023. № 4. С. 97–105.
5. Лаговська Н. В. Проблеми захисту прав власності під час воєнного стану в Україні. Ірпінський юридичний часопис. 2022. Вип. 2. С. 78–85.
6. Див., наприклад, Закон України «Про медіацію». Науково-практичний коментар станом на 1 квітня 2023 р. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О. О., к.ю.н., доцента Федоренко Т. В., к.ю.н., доцента Ізюти П. О. К.: Талком, 2023. 241 с.
7. Підстави набуття права власності. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.
8. Кармаза О. О. Теорія цивілістичного процесу та її значення в контексті охорони та захисту прав громадян в Україні. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 188–192.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.8>

ГРИНЬ Д.В.

**ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ЧЕРЕЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ
МІЖ РОБОТОЮ ТА ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ**

**INCREASING LABOR PRODUCTIVITY BY ENSURING A BALANCE BETWEEN
WORK AND PERSONAL LIFE**

У статті досліджуються взаємозв'язки між забезпеченням балансу між роботою та особистим життям і продуктивністю праці працівників. Акцент робиться на сучасні тенденції, виклики та переваги впровадження політик, що сприяють підтримці гармонійного поєднання професійних і особистих зобов'язань.

Розглядаються соціально-демографічні зміни та технологічний прогрес, що впливають на сучасне робоче середовище. Висвітлюються такі аспекти, як збільшення участі жінок у робочій силі, старіння населення та зміна культурних цінностей. Зазначається, що нові покоління працівників, такі як міленіали, мають інші очікування щодо балансу між роботою та особистим життям у порівнянні з попередніми поколіннями.

Основний зміст статті аналізує вплив балансу між роботою та особистим життям на різні аспекти продуктивності працівників. Зокрема, підкреслюється, що гармонійне поєднання цих двох сфер знижує рівень стресу, підвищує мотивацію та задоволеність роботою, що в свою чергу сприяє зростанню продуктивності. Окрему увагу приділено впливу технологій на робочий процес, зокрема можливості віддаленої роботи та її впливу на межі між робочим і особистим часом.

Розглядаються переваги для організацій, що впроваджують політики підтримки балансу між роботою та особистим життям. Зазначається, що такі організації мають конкурентні переваги на ринку праці, зокрема у залученні та утриманні талановитих працівників, зниженні плинності кадрів та покращенні корпоративної культури.

Підкреслюється важливість розробки програм, що враховують специфічні потреби різних груп працівників. Вказується на необхідність подальших досліджень для вивчення ефективності різних заходів з підтримки балансу між роботою та особистим життям у різних культурних, економічних та правових контекстах. Впровадження ефективних політик у цій сфері сприяє покращенню добробуту працівників, створенню гармонійного робочого середовища та забезпеченню успіху організацій.

Ключові слова: працівник, роботодавець, трудові відносини, продуктивність праці, гнучкий графік роботи, корпоративна культура, трудова функція, організація праці.

The article explores the relationship between work-life balance and employee productivity. The emphasis is placed on current trends, challenges and benefits of

implementing policies that promote a harmonious combination of professional and personal commitments.

Socio-demographic changes and technological advances affecting the modern work environment are discussed. The article highlights such aspects as the increasing participation of women in the labor force, the aging of the population, and changing cultural values. It is noted that new generations of workers, such as millennials, have different expectations regarding work-life balance compared to previous generations.

The main content of the article analyzes the impact of work-life balance on various aspects of employee productivity. In particular, it is emphasized that a harmonious combination of these two areas reduces stress, increases motivation and job satisfaction, which in turn contributes to productivity growth. Special attention is paid to the impact of technology on the workflow, in particular the possibility of remote work and its impact on the boundaries between work and personal time.

The benefits for organizations that implement work-life balance policies are considered. It is noted that such organizations have a competitive advantage in the labor market, in particular in attracting and retaining talented employees, reducing staff turnover and improving corporate culture.

The importance of developing programs that take into account the specific needs of different groups of employees is emphasized. It is pointed out that further research is needed to study the effectiveness of various work-life balance measures in different cultural, economic and legal contexts. The implementation of effective policies in this area contributes to improving employee well-being, creating a harmonious work environment and ensuring the success of organizations.

Key words: *employee, employer, labor relations, labor productivity, flexible working hours, corporate culture, labor function, labor organization.*

Вступ. Працівник – це людський ресурс, який, по суті, є конкурентною перевагою для будь-якої організації, оскільки від нього вимагається виконання її цілей, місії та бачення. Окрім того, що людина є працівником, вона також є членом сім'ї, виконуючи різні ролі щодня, виконуючи обов'язки чоловіка/дружини та маючи інтереси та хобі поза роботою. Жінки-працівниці стикаються з власними проблемами як в особистій, так і в професійній сфері, оскільки їм доводиться жонглювати різними ролями в особистому житті, де не існує концепції розподілу відповідальності з чоловіком чи дружиною та членами сім'ї. Інші фактори, такі як розклад, гендерна упередженість, бар'єри на шляху просування по службі та інші повсякденні проблеми професійного життя, продовжують випробовувати їх на міцність балансу між роботою та особистим життям.

Концепція балансу між роботою та особистим життям (далі – БРЖ) підтримує зусилля працівників, спрямовані на розподіл часу та енергії між роботою, сім'єю та іншими аспектами їхнього життя. В останні роки БРЖ відіграє значну роль у секторі вищої освіти – наукових дослідженнях та академічному середовищі, дозволяючи працівникам або факультетам приділяти увагу особистим, суспільним та професійним аспектам свого життя.

Виклад основного матеріалу. Маємо констатувати про те, що підприємства загалом усвідомили, що існує потреба у плануванні та просуванні політики балансу між роботою та особистим життям для підвищення як якісної, так і кількісної продуктивності. Кроки, зроблені організаціями для цього, включають – розподіл роботи, гнучкий графік роботи, сімейні заходи на роботі тощо. Це робиться для того, щоб подолати розриви між професійним, особистим і соціальним життям працівників з метою покращення організаційної культури праці та ефективності. Козер [1] сказав: «Баланс між роботою та особистим життям – це підтримання рівноваги між обов'язками на роботі та вдома. Робота і сім'я все частіше стають антагоністичними сферами, однаково жадібними до енергії та часу і відповідальними за конфлікт між роботою і сім'єю».

Спробуємо на яскравому прикладі проаналізувати особливості порушеної проблематики. Так, Японія вважається однією з найбільш працьовитих країн, а культура країни орієнтована на роботу. Але це призвело до серйозних проблем для більшості громадян, оскільки їхнє життя обертається лише навколо професійної діяльності. На сьогоднішній день Японія має найвищий показник тривалості робочого часу, що становить 80 годин понаднормової роботи на місяць, які не оплачуються працівникам. Проблеми країни – низька народжуваність, самотній спосіб життя громадян, перевантаженість роботою та епідемія безсоння. Тому країна докладає всіх зусиль для впровадження політики балансу між роботою та особистим життям, щоб покращити становище

своїх громадян [2]. Якість трудового життя, запропонована Тапомой Деб [3], як рішення для вирішення проблем дисбалансу між роботою та особистим життям, має на меті залучення та утримання талантів, запобігання стресу та вигорання, підвищення задоволеності роботою, її якості та продуктивності через вищу задоволеність роботою, а також збалансування особистих/сімейних та робочих вимог до окремого працівника для підтримання оптимального рівня особистої ефективності.

Ми переконані, що баланс між роботою та особистим життям порушується через міжрольові конфлікти: 1) конфлікт між роботою та сім'єю та 2) конфлікт між сім'єю та роботою. Конфлікт «робота-сім'я» можна визначити як міжрольовий конфлікт, коли деякі обов'язки в робочій та сімейній сферах несумісні і мають негативний вплив на працівника на робочому фронті, наприклад, низька задоволеність роботою, негативне ставлення, запізнення на роботу, повторювані помилки, опір змінам. Тоді як конфлікт між сім'єю та роботою виникає тоді, коли сімейні та робочі обов'язки несумісні, що негативно впливає на домашній фронт, наприклад, конфлікти в сім'ї, низька задоволеність життям.

Така вчена як Кетрін Герсон [4] зазначає, що молоді чоловіки вимагають балансу між оплачуваною роботою та особистими зобов'язаннями, не піддаючись побиттю на роботі, тоді як порівняно з жінками, традиційні стереотипи щодо обов'язків по догляду за дітьми починають зменшуватися. Незважаючи на те, що роботодавці зараз пропонують різні можливості для забезпечення балансу між роботою та особистим життям, для жінок-працівниць це виявляється пасткою 22. Причиною цього є те, що навіть якщо така можливість є, вона розглядається як професійний глухий кут, оскільки вони не хочуть бути маргіналізованими.

Галінський і Штайн [5] описали, що основними проблемами, з якими стикаються працюючі жінки, є догляд за дітьми та людьми похилого віку, довгий робочий день, переведення на іншу роботу, вимоги до роботи тощо. В умовах зростаючого тиску з боку організацій жінкам стає важко підтримувати баланс між роботою та особистим життям, і вони починають жити життям трудоголівків. Термін «трудоголівки» означає людину, яка повністю присвячує себе роботі, що зрештою може стати питанням ризику для її здоров'я, особистого щастя, міжособистісних стосунків та соціального функціонування в цілому [6].

У нинішніх умовах, коли організаційне розмаїття перебуває на піку, на ринки праці активно виходять жінки, пари, що поєднують дві кар'єри, батьки-одинаки, все більше працівників беруть на себе обов'язки інших, а також працівники, які вийшли за межі свого традиційного пенсійного віку. Для того, щоб організація була різноманітною, необхідно планувати і готувати численні ролі і численні вимоги від людини, щоб досягти задоволення, розробляючи стратегії і розуміючи ролі інших з усіх аспектів. З розвитком технологій організації також намагаються надати своїм працівникам різноманітні можливості для роботи у зручний для них час і місце, оскільки роботодавець і працівник можуть легко отримати доступ один до одного.

Важливо, що технології також допомогли у створенні робочого місця для працівників, де всі способи комунікації практично завжди відкриті, а зв'язок підтримується за допомогою різних каналів тощо. Хоча це допомагає роботодавцю отримати доступ до своїх працівників будь-де і будь-коли, такі дії вважаються незаконними, оскільки перешкоджають приватності людини і вторгаються в її особистий простір. Досягнувши балансу в особистому та професійному житті, працівник може підвищити свою ефективність та продуктивність на роботі. Організація, яка піклується про своїх працівників, працює над розробкою стратегій, політик, керівних принципів або певного кодексу поведінки всередині організації, щоб забезпечити стійкість і продуктивність працівників [3]. Прикладом може бути іноземна компанія Price Waterhouse Coopers, яка впроваджує політику балансу між роботою та особистим життям, їм вдалося підвищити рівень задоволеності роботою серед своїх співробітників на 30%. Саме завдяки фактору щастя працівників на робочому місці вони змогли створити щасливіший простір вдома, оскільки їхній емоційний коефіцієнт прямо чи опосередковано пов'язаний з рівнем задоволеності роботою на робочому місці. Будь-яка організація, яка прагне забезпечити збалансовані умови праці для своїх співробітників, дозволяє їм досягти балансу між робочим життям і потребами бізнесу [6].

В організації існують різні фактори, які впливають на баланс між роботою та особистим життям, оскільки вимоги організації постійно змінюються відповідно до мінливих потреб її зовнішнього та внутрішнього середовища. Вимоги зовнішнього середовища, такі як політичні, економічні, соціальні, технологічні, правові сили, сприяють інтенсивному тиску та організаційній реструктуризації. В умовах таких змін для організації стає важливим пристосувати своїх працівників до цих змін і продовжити процес роботи над досягненням цілей і завдань

організації. Різні конфлікти на робочому місці корелюють з організаційними та індивідуальними результатами [5]. Якщо результати несприятливі і не на користь організації, це призводить до абсентеїзму, збільшення управлінського стресу, низької продуктивності та зниження задоволеності роботою.

Як варіант збереження БРЖ – це можливість запровадження гнучкого графіку роботи. Забезпечуючи гнучкий графік роботи, організація дає можливість працівникам мати власний час і свободу працювати так, як їм зручно. Незважаючи на те, що гнучкий графік роботи є альтернативою традиційному, працівники намагаються поєднувати різні ролі навіть за гнучкого графіка, щоб зберегти баланс між роботою та особистим життям.

Іншим варіантом, який заслуговує на увагу є політика організації та/або програми у сфері робочого часу та побутового життя. Для того, щоб підтримувати та зберігати конкурентну перевагу організації, життєво важливо, щоб організація була готова почути потреби своїх працівників та дотримуватися потреби у якісному балансі між роботою та особистим життям. Отже, для організації стає важливим розробляти стратегію та впроваджувати політику і програми щодо поєднання роботи та особистого життя для своїх працівників задля їхньої власної вигоди в довгостроковій перспективі [3]. Впроваджуючи політику балансу між роботою та особистим життям, організація повинна підняти такі питання, як:

- Чи зможе навколишнє середовище витримати зміни?
- Чи буде це економічно ефективним для організації?
- Чи принесе це користь організації та її працівникам?
- Чи потрібна зміна культури?

– Чи готова організація до ініціатив, пов'язаних з роботою та особистим життям? Різноманітні дослідження показали, що програми поєднання роботи та особистого життя сприяють більшій відданості, меншій плинності кадрів та зменшенню кількості конфліктів між роботою та сім'єю. Крім того, спостерігається позитивний зсув у робочому ставленні працівників та сприйнятті підтримки з боку керівництва [6].

Ще один варіант, який заслуговує на увагу, це розподіл обов'язків. Він є основним ключем до внутрішнього контролю і найскладнішим завданням, яке можна виконати в організації. Розмежування та делегування обов'язків, якщо коротко, дозволяє контролювати всю робочу силу організації, а також дає змогу працівникам усвідомити свою роль і значення в їхньому середовищі. Чітке розмежування відповідальності та обов'язків дає працівникам відчуття приналежності до організації та робить їх відповідальними за виконання покладених на них обов'язків.

Треба зважати на те, що заміжні жінки на професійному рівні вирішують сповільнити свій кар'єрний рух, навіть якщо організація надає можливість поєднувати роботу та особисте життя, оскільки після народження дитини їхні інтереси змінюються, а постійні турботи про здоров'я немовляти чи догляд за дитиною турбують їх [4]. Залучення працівників через систему винагород, перспективи кар'єрного зростання, просування по службі, надбавки до заробітної плати та інші пільги забезпечують системне управління кар'єрою для працівників.

У контексті порушеної проблеми, ми маємо наголосити ще на соціальному факторі. Організаційне середовище називають соціальним фактором балансу між роботою та особистим життям, який, як правило, сумісний з культурою країни, де функціонує організація. Тобто кожен регіон має свій погляд на практику балансу між роботою та особистим життям, тобто практика балансу між роботою та особистим життям у Сполучених Штатах та Європейському Союзі буде відрізнитися, оскільки їхні культурні відмінності зосереджуватимуться на різних вимогах та цілях, яких необхідно досягти. Кожна політика або стратегія, розроблена організацією, розробляється з урахуванням повернення інвестицій, будь то у фінансовому плані або у вигляді екологічної вигоди для організації. Практика балансу між роботою та особистим життям є інвестицією в своїх співробітників, щоб підтримувати їхню високу продуктивність, демонструючи, що компанія дбає про них. Це основний метод зниження рівня плинності кадрів та підвищення залученості працівників до роботи [6].

Ми погоджуємося з Дайк, що робоча сила на сучасному ринку є різноманітною, і організація повинна відповідно управляти різноманітністю працівників. Різноманітність робочої сили з різними вимогами, особливо щодо досягнення задовільного балансу між роботою та особистим життям, вимагає від організації більш пристрасного ставлення до впровадження програм з підвищення якості балансу між роботою та особистим життям [2].

Висновки. Забезпечення гармонійного поєднання професійних обов'язків та особистих потреб є ключовим фактором, що впливає на загальну продуктивність працівників. Високий

рівень задоволення від роботи та життя в цілому сприяє зниженню стресу, підвищенню мотивації та лояльності працівників.

Збільшення участі жінок у робочій силі, старіння працездатного населення та зміна культурних цінностей вимагають нових підходів до управління робочим часом. Гнучкий графік роботи, можливості для віддаленої роботи та підтримка сімейних обов'язків стають невід'ємною частиною сучасного робочого середовища.

Сучасні технології дозволяють працівникам виконувати робочі завдання з будь-якого місця і в будь-який час, що, з одного боку, сприяє підвищенню продуктивності, а з іншого – створює ризик втручання роботи в особисте життя. Важливо розробляти політики, що регулюють використання технологій для збереження здорового балансу.

Компанії, які підтримують баланс між роботою та особистим життям, мають конкурентні переваги на ринку праці. Вони залучають і утримують талановитих працівників, знижують рівень плинності кадрів та покращують корпоративну культуру.

Таким чином, забезпечення балансу між роботою та особистим життям є важливим аспектом управління сучасними організаціями. Це сприяє підвищенню продуктивності, покращенню добробуту працівників та створенню гармонійного робочого середовища, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на успіх компанії.

Список використаних джерел:

1. Bird J. Work Life Balance Doing it Right & Avoiding the Pitfalls. *Employment Relations Today*. 2006. Vol. 33 No. 3.
2. Kudachimath B. & Rotti A. Work Life Balance: Emerging Challenge to HR Professionals. *International Journal of Multifaceted and Multilingual Studies*. 2014. Vol. I, Issue II.
3. Newth D. Stress and Work/Life Balance : Insight for Managers. 2011. pp. 31–33.
4. Singh S. Measuring Work life balance in India. *International Journal of advance Research in Computer Science and Management Studies*, Vol. 2 Issue. 5. 2014. pp. 35–45.
5. Visser F. & Williams L. Work life Balance: Rhetoric Versus Reality? 2006,
6. Dr. Bhawani Shankar Sharma, Neelima Gokhroo WORK LIFE BALANCE OF EMPLOYEES: THEORETICAL CONCEPTUAL FRAMEWORK. *International Journal of Education, Modern Management, Applied Science & Social Science*. Volume 01, No. 02, April – June, 2019, pp. 118–128.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.9>

БОГОМОЛОВ Д.А.

ФРАНЧАЙЗИНГ У ПРИВАТНИХ ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я**FRANCHISING IN PRIVATE HEALTHCARE FACILITIES**

У статті проаналізовано питання застосування франчайзингу у приватних закладах охорони здоров'я. Закцентовано увагу на необхідність знання та врахування цілої низки нормативних актів при підготовці різнопланової документації для започаткування приватного закладу охорони здоров'я. Так, підприємець повинен мати знання і розуміння бізнес-процесів, фінансів, законодавства, медицини, управління персоналом, навіть будівництва та дизайну. Крім того, необхідно пройти низку бюрократичних процедур – реєстрації, ліцензування тощо. При цьому зберігаються значні інвестиційні ризики, адже ніхто не може гарантувати прибутковості нового бізнесу.

На думку авторів, допомогти вирішити усі ці проблемні питання може такий порівняно новий для України вид ведення бізнесу, як франчайзинг, який на сьогодні не має широкого поширення в приватній медичній практиці, однак має значний потенціал, пропонуючи готові бізнес рішення для підприємців.

Адже в сучасних умовах саме франчайзинг є тією формою ведення бізнесу, яка в поєднанні з іншими формами інвестування та розповсюдження інновацій могла б прискорювати антикризові процеси і сприяти покращенню ефективності роботи вітчизняних підприємств.

У статті зазначається, що поки що відносини франчайзингу недостатньо врегульовані в національному законодавстві, відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який регулював би даний вид діяльності. На сучасному етапі відносини між Франчайзером та Франчайзі, як правило, врегульовуються за допомогою договорів комерційної концесії, ліцензійних договорів та договорів про спільну діяльність.

Проаналізовано переваги, які отримує покупець франшизи при відкритті приватного закладу охорони здоров'я за схемою франчайзингу. Це готова концепція закладу, налагоджені бізнес процеси, адаптоване програмне забезпечення, юридичний та консультаційний супровід, впізнаваність бренду, позитивний досвід надання послуг на ринку.

Зазначено, що створення мережі під одним брендом та з одними стандартами є перевагою як для самої мережі, так і для підприємця-початківця, і для пацієнтів. Останні є більш захищеними, отримують гарантований рівень якісних послуг.

На основі проведеного дослідження, враховуючи зазначені у статті переваги застосування франчайзингу в приватних закладах охорони здоров'я, автор дійшов висновку, що франчайзинг може бути ефективною моделлю для розвитку та розширення приватних закладів охорони здоров'я в Україні.

© БОГОМОЛОВ Д.А. – аспірант кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін (Інститут права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «УКРАЇНА»)

Ключові слова: комерційна концесія, ліцензійні умови, приватний заклад охорони здоров'я, публічне адміністрування, сфера охорони здоров'я, франчайзер, франчайзинг, франчайзинговий пакет, франчайзі.

The article analyses the use of franchising in private healthcare facilities. The author emphasises the need to know and take into account a number of regulations when preparing various documentation for starting a private healthcare facility. Thus, an entrepreneur must have knowledge and understanding of business processes, finance, legislation, medicine, human resources, even construction and design. In addition, it is necessary to go through a number of bureaucratic procedures, such as registration, licensing, etc. At the same time, significant investment risks remain, as no one can guarantee the profitability of a new business.

According to the authors, a relatively new type of business for Ukraine, franchising can help solve all these problematic issues. It is not widely used in private medical practice today, but has significant potential by offering ready-made business solutions for entrepreneurs.

Indeed, in the current conditions, franchising is the form of doing business which, in combination with other forms of investment and dissemination of innovations, could accelerate anti-crisis processes and contribute to improving the efficiency of domestic enterprises.

The article draws attention to the fact that so far franchising relations are not sufficiently regulated in national legislation, and there is no single legal act regulating this type of activity. At the present stage, the relations between the Franchisor and the Franchisee are usually regulated by means of commercial concession agreements, licence agreements and joint venture agreements.

The article analyses the benefits that a franchise buyer receives when opening a private healthcare facility under a franchise scheme. These include a ready-made concept of an institution, established business processes, adapted software, legal and consulting support, brand recognisability, and positive experience of providing services in the market.

It is noted that expansion of a network under one brand and with the same standards is an advantage for the network itself, for the start-up entrepreneur, and for patients. The latter are more protected and receive a guaranteed level of quality services.

Based on the study, taking into account the advantages of franchising in private healthcare facilities mentioned in the article, the author concludes that franchising can be an effective model for the development and expansion of private healthcare facilities in Ukraine.

Key words: commercial concession, licence conditions, private healthcare facility, public administration, healthcare sector, franchisor, franchising, franchise package, franchisee.

Постановка проблеми. Публічне адміністрування в сфері охорони здоров'я завжди тісно пов'язане з поточними проблемами та динамікою суспільного розвитку. Завдяки проактивному підходу, ґрунтовному аналізу та співпраці з різними учасниками системи охорони здоров'я можна забезпечити доступність, якість та стійкість медичної допомоги для всіх громадян.

Наразі система охорони здоров'я, крім зміни концепції надання медичних послуг, стикається із рядом викликів, які вимагають пришвидшення її розвитку. До таких викликів можна віднести наступні: чимало лікарень, амбулаторій та інших медичних закладів були пошкоджені або зруйновані внаслідок обстрілів, що призвело до дефіциту медичних послуг у багатьох регіонах країни, особливо у зонах активних бойових дій; як наслідок, також виникла серйозна нестача медикаментів та медичних виробів; перевантаження системи охорони здоров'я в тих регіонах, де зосередилися внутрішньо переміщені особи; дефіцит кадрів у багатьох закладах охорони здоров'я тощо. Водночас воєнні дії призвели до значного зростання рівня тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу (ПТСР) серед населення. Система охорони здоров'я України не має достатніх ресурсів для того, щоб надати допомогу всім, хто її потребує.

На сьогоднішній день популярними стають консалтингові послуги, метою яких є консультування щодо відкриття медичного закладу «під ключ» та/або організація процесу роботи медичного закладу. Але вони не можуть реально відповідати за результат, не мають поточного досвіду ведення власного бізнесу та у гіршому випадку можуть сказати «ви не дотримуетесь наших інструкцій».

Мета статті. Спираючись на доступні джерела, дослідити можливості застосування франчайзингу у приватних закладах охорони здоров'я в Україні, та дати цьому правову оцінку за результатами дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад проблем реалізації механізмів публічного управління у сфері охорони здоров'я внесли такі вчені: В. Авер'янов, С. Боровець, В. Борщ, С. Булеца, Ю. Гринчук, В. Карлаш, В. Колпаков, В. Костюк, О. Краснова, Р. Майданик, В. Москаленко, М. Музика, Л. Самілик, І. Сенюта, В. Стеценко, С. Стеценко, О. Торгун, О. Хамходера та інші. Адміністративно-правові аспекти управління у сфері охорони здоров'я стали предметом дослідження, зокрема С. Болдіжара, Б. Логвиненко, В. Пішти. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень у сфері охорони здоров'я, дане питання вивчено недостатньо та потребує особливої уваги наукового середовища.

Виклад основного матеріалу. Для відкриття приватного медичного закладу потрібно мати потужну базу знань, як з точки зору знання бізнес-процесів, законодавства, так і розуміння медицини в цілому.

Коли лікар відкриває кабінет як самозайнята особа, в більшості випадків він та його пацієнти можуть стикатися з незлагодженими процесами обслуговування, принаймні перші рік-два. Зазвичай у лікаря відсутній управлінський досвід, що може призводити до фінансових втрат. Пацієнти страждають від погано організованого алгоритму обслуговування.

Те ж саме можна сказати про підприємців, котрі наважуються на відкриття медичного закладу, беручи організатором медичного директора без управлінського досвіду. Нерідко виникають ситуації, коли кошти інвестуються без попередніх розрахунків, а виключно під ім'я лікаря.

Новий можливий спосіб відкриття приватного закладу охорони здоров'я – це франшиза. Зайцев О.В. та Кордас А.Р. зазначають, що в Україні франчайзинг з'явився понад 20 років тому. Одними з перших закладів, що працювали за франшизою, стали McDonald's та Pizza Celentano. З того часу на ринку спостерігалось декілька падінь кількості Франчайзерів у 2009 та 2017 рр., після чого знов відновилась динаміка збільшення чисельності Франчайзерів в Україні [1].

Для України це новий досвід, так як франчайзинг в цілому знаходиться на початку свого розвитку в нашій країні та найбільш популярними є такі формати бізнесів, як торгівля та громадське харчування. Сфера медичних та навколomedичних послуг представлена в більшості пунктами забору аналізів (цьому розвитку активно сприяла пандемія 2019–2022 рр.) та салонами краси. Публічне управління у сфері охорони здоров'я, на думку вченої В. Костюк, відіграє одну з ключових ролей у реалізації внутрішньої політики, а саме прийняття державною адміністрацією рішень щодо реалізації концепції доступності медичної допомоги для всіх без винятку громадян [2]. Тому для того, щоб самостійно відкрити приватний медичний заклад, потрібно вивчити велику нормативно-правову базу, ознайомитись зі всіма складовими ведення господарської діяльності.

В сучасних умовах і на даному етапі розвитку України франчайзинг є тією формою ведення бізнесу, яка в поєднанні з іншими формами інвестування та розповсюдження інновацій могла б прискорювати антикризові процеси і сприяти покращенню ефективності роботи вітчизняних підприємств. Розвиток економічної системи України в ринкових умовах передбачає становлення великих підприємств і одночасно створення потужного сегменту малого бізнесу, який буде запорукою успішності та стабільності розвитку регіонів зокрема та держави в цілому. Послідовне та гармонійне зростання великого та малого бізнесу може зміцнити економічне становище країни. На думку вчених, франчайзинг є одним із сучасних методів розвитку підприємства як великого, так і малого бізнесу, а також їх найефективнішої співпраці; є формою співпраці або підприємницької діяльності, в межах якої одна сторона (Франчайзер) на договірних засадах повинна надати іншій стороні (Франчайзі) на певних умовах та у визначений строк ноу-хау, комерційні таємниці, права на користування логотипу для товарів і послуг, фірмової назви, спеціалізоване обладнання і технологічний процес, а також інші окреслені договором предмети виняткових преференцій (франшизу). Одним з факторів впровадження франчайзингу на великих підприємствах є висока частка збанкрутілих підприємств-початківців і необхідність залучення інвестицій [3].

На сьогодні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який регулював би діяльність у сфері франчайзингу та взаємодію між Франчайзером та Франчайзі. Такі відносини регулюють за допомогою договорів комерційної концесії, ліцензійних договорів та договорів про спільну діяльність.

Договором франчайзингу в Україні називають зазвичай договір комерційної концесії, визначений статтею 1115 Цивільного кодексу України як договір, у якому одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг [4].

Предметом такого договору є право здійснювати комерційну діяльність за готовою системою згідно так званого «франчайзингового пакету». У рамках цього пакету власник виключних прав на будь-яку ідею, фірмовий стиль або бренд передає покупцеві франшизи (Франчайзі) спеціально розроблений посібник, що містить організаційні, кадрові і технологічні вимоги до матеріально-технічної бази, а також містить комплекс інструкцій та стандартів роботи і обслуговування, описує всі аспекти бізнес-моделі Франчайзера, правила та алгоритми надання послуг, ведення бізнесу та використання торговельної марки, фірмового стилю тощо. Франчайзинговий пакет складається з інформації, вираженої в матеріальній формі шляхом фіксації її на папері, магнітній, відео-, фотоплівці або на іншому носії або пристосуванні, за допомогою якого інформація записується, обробляється або зберігається.

Інші умови, які регулює договір комерційної концесії – це зобов'язання та права Франчайзера до початку діяльності Франчайзі та протягом дії договору, зобов'язання та права Франчайзі до початку діяльності та протягом дії договору, умови стажування майбутніх працівників Франчайзі, відступлення прав, відповідальність сторін, умови припинення договору, умови конфіденційності, термін дії договору, вирішення спорів тощо. Також договір може регулювати перелік послуг, які може надавати Франчайзі, умови щодо матеріально-технічного забезпечення майбутнього бізнесу та умови перевірок якості послуг, які буде надавати Франчайзі.

Також можуть застосовуватись певні платежі, такі як рекламні відрахування, пов'язані з обслуговуванням поточної діяльності Франчайзі та направлені на просування як всього бренду, так і окремої локації.

Як вже згадувалося вище, франчайзинг в приватній медичній практиці поки не має широкого поширення. Так, у сфері охорони здоров'я франшизи мають медичні лабораторії «ДІЛА», CSD та «Сінево», а також UNIVERSUM.CLINIC. Причиною такого стану речей є складність ведення даного бізнесу, як з точки зору адміністрування, так і ризиків від безпосереднього надання медичної допомоги.

При відкритті закладу охорони здоров'я за франчайзинговою моделлю покупець франшизи має «бонуси» у вигляді вже вирішених питань, серед яких:

- готова концепція закладу. Це можуть бути декілька різних форматів, наприклад, клініка на декілька кабінетів або більший медичний заклад;
- визначений перелік спеціалізацій;
- готова база клієнтів клініки за рахунок вже існуючого бренду;
- готове ціноутворення, мінімізація ризиків шляхом напрацьованої бізнес-моделі;
- економія коштів на розробці дизайн-проекту, розуміння ремонтних робіт;
- закупівля обладнання, чітке орієнтування в його асортименті, умовах придбання;
- готова програма навчання персоналу;
- прописані бізнес-процеси;
- адаптоване програмне забезпечення;
- юридична та консультативна підтримка тощо.

За користування франшизою передбачений франчайзинговий або вступний платіж, паушальний внесок. Франчайзі сплачує його одноразово незалежно від терміну дії договору концесії та ліцензійного договору, включаючи їх продовження. Він представляє собою винагороду Франчайзеру за надання права користування франчайзинговим пакетом, бізнес-моделлю Франчайзера, а також за супровід запуску медичного закладу Франчайзі: прорахунок фінансової моделі розвитку бізнесу Франчайзі (обсяг інвестицій, повернення інвестицій, період окупності та дохідності), надання критеріїв відбору локації для медичного закладу, рекомендації щодо обладнання, матеріалів, організаційної структури персоналу, надання пакету документів з відбору, навчання та роботи з персоналом, стажування, інформаційну підтримку Франчайзером бізнесу Франчайзі та інше.

Як правило, за користування франшизою Франчайзі також сплачує Франчайзеру періодичний платіж – роялті. Розмір, періодичність та строки сплати роялті узгоджуються сторонами окремо.

Процес відкриття закладу охорони здоров'я може потребувати значних фінансових вкладень та витрат часу на залучення сторонніх організацій, вивчення нової інформації. За франчайзинговою моделлю частина таких затрат включена до паушального внеску та значно економить час завдяки наявному безперервному досвіду.

При виборі готового приміщення або будівництва нового для розміщення медичного закладу необхідно враховувати норми ДБН В.2.2-10:2022 «Заклади охорони здоров'я», Державні санітарні норми та правила «Санітарно-протиепідемічні норми вимоги до новозбудованих, реставрованих і реконструйованих закладів охорони здоров'я», затверджені Наказом МОЗ № 354 від 21.02.2023 р., ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» [5].

Знання вищезазначених норм та фактичний досвід необхідні для розробки медичного завдання та подальшого створення робочого проекту.

Перед реєстрацією суб'єкта господарювання необхідно враховувати його вид, форму оподаткування, обрати коди видів економічної діяльності, розробити установчі документи тощо.

Окремого опрацювання потребує процес підготовки документації для ліцензування. Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», медична практика підлягає ліцензуванню [6]. Порядок та процедурні аспекти отримання ліцензії регулюються постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» [7].

До Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я» включено нові кваліфікаційні характеристики для юридичних осіб, а саме: обов'язкова наявність медичного директора, який здійснює керівництво закладом охорони здоров'я (крім аптечних закладів) у порядку делегованих йому керівником повноважень з медичних питань, відповідно до чинного законодавства України [8].

Перед відкриттям медичного закладу та для здійснення поточної діяльності обов'язкова наявність певної документації. Окремого переліку такої документації не існує, це сукупність різних законів України, наказів Міністерства охорони здоров'я України, інструкцій тощо. Серед них набір установчих документів, документів щодо діловодства, контролю якості роботи медичних спеціалістів, кадрова документація, посадові інструкції, публічні оферти, документи, що регулюють метрологічне забезпечення, санітарно-епідемічне забезпечення, медичні огляди працівників, охорону праці тощо; це різні журнали, які повинні бути прошиті, пронумеровані та завірені печаткою підприємства, зберігатися та заповнюватись згідно інструкцій.

Відкриття закладу охорони здоров'я за франчайзинговою моделлю також вирішує ці питання. Адже створення мережі під одним брендом та з одними стандартами є перевагою як для пацієнтів, так і для самої мережі. Пацієнти, як споживачі послуг більш захищені – мережеві заклади більше пильнують за репутаційними ризиками. Для самих закладів охорони здоров'я – це більш легке просування, впізнаваність серед споживача та медичної сфери (легше шукати персонал).

Щодо договору про ліцензування, яким здійснюється передача власником виключного права на використання торговельної марки на чітко визначених умовах. Якщо франшиза стосується медичної сфери, торговельна марка має бути зареєстрована за Класом 44 згідно Міжнародної класифікації товарів і послуг, що діє на підставі Ніщцької угоди [9].

Також ліцензійний договір передбачає в яких територіальних межах і як може використовуватись торговельна марка, розмір роялті за користування торговельною маркою, права та обов'язки сторін, відповідальність, умови припинення договору, термін його дії та інші умови, якщо сторони про це домовились. Додатково може уточнюватись перелік послуг, що можуть надаватись при використанні торговельної марки.

Висновок. Таким чином, франчайзинг може бути ефективною моделлю для розвитку та розширення приватних закладів охорони здоров'я в Україні. Він дозволяє використовувати вже перевірені та успішні бізнес-моделі, отримувати підтримку та ресурси від Франчайзера, а також використовувати його впізнаваний бренд. Також сфера надання медичних послуг приватними медичними закладами може розвиватись більш стрімкими темпами, бо наявність повністю прописаних процесів та детально прорахованої фінансової моделі сприятиме довірі інвесторів.

На основі проведеного дослідження, ми визначаємо деякі переваги застосування франчайзингу в приватних закладах охорони здоров'я: франчайзинг може допомогти приватним закладам

охорони здоров'я швидко розширитися та відкрити нові філії, а також може бути менш ризикованим, ніж початок нового закладу охорони здоров'я з нуля, оскільки Франчайзі використовує вже перевірену та успішну бізнес-модель. Франчайзер може надати приватним закладам охорони здоров'я навчання, маркетингову підтримку та інші ресурси, необхідні для успішного ведення бізнесу, а також допоможе дотримуватися високих стандартів якості та надати пацієнтам якісні медичні послуги. У свою чергу Франчайзі можуть використовувати впізнаваний бренд Франчайзера, що може допомогти їм залучити пацієнтів.

На жаль, на сьогоднішній день в Україні недостатньо врегульовані відносини та умови франчайзингу. Окрім складних умов воєнного стану, це також залишається фактором стримування інвестування в медицину, але українська медицина має право на масштабування, багато наших співгромадян перевірили це на собі, перебуваючи за межами нашої країни під час повномасштабного вторгнення РФ до України.

Список використаних джерел:

1. Зайцев О.В., Кордас А.Р. Поточний стан франчайзингу в Україні та у світі. Проблеми і перспективи економіки та управління. № 1 (21). 2020. С. 53–62. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/211369/211410> (дата звернення: 25.05.2024).

2. Костюк В.С. Реформування охорони здоров'я в Україні в умовах європейської орієнтації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24 (2). с. 40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_24%282%29__11 (дата звернення: 15.05.2024).

3. Яновська В.П., Душко Д.В., Бабак В.В. Франчайзинг як форма інвестування та інструмент розподілу бізнес-ризиків. Збірник наукових праць ДУІТ. Серія «Економіка і управління», 2019. Вип. 46. URL: <https://em.duit.in.ua/index.php/home/article/view/106/102> (дата звернення: 15.05.2024).

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.05.2024).

5. Про затвердження ДБН В.2.2-40:2018 Будинки і споруди. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.11.2018 № 327. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832 (дата звернення: 16.05.2024).

6. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення: 05.05.2024).

7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

8. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. ВИПУСК 78. Охорона здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

9. Міжнародна класифікація товарів і послуг для реєстрації знаків (Ніщцька класифікація). URL: <https://nice.nipo.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2024).

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.10>

ГОЛУБ М.В.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ:
ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ****LEGAL REGULATION OF FACTORING IN UKRAINE:
CURRENT STATE AND PROSPECTS**

У статті визначено правове регулювання факторингу в Україні, здійснено його аналіз, а також виявлено недоліки та проблемні питання діючого законодавства. Окрім викликів сучасності, ринок факторингу на своєму шляху становлення, розвитку та функціонування щодня протистоїть давно існуючим проблемам, серед яких залишається: недостатня поінформованість про факторинг, складні та бюрократичні процедури факторингу, відсутність довгострокових факторингових програм та інші. Ключовою проблемою інституту була і залишається на сьогодні недосконалість чинного законодавства. З'ясовано, що на сьогодні у вітчизняному правовому полі відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, присвячений комплексному врегулюванню інституту факторингу. Аналіз існуючої законодавчої бази показав низький рівень правового регулювання факторингу.

У дослідженні встановлено, що окремі аспекти інституту факторингу регулює Господарський кодекс України, Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», Конвенція УНД-РУА про міжнародний факторинг. Окрім вказаного, Цивільний кодекс України закріплює спеціальне правове регулювання факторингу як правового інституту в окремому розділі, який визначає основні правові норми для цього виду договірних зобов'язань та регламентує вимоги щодо регулювання факторингової діяльності. У ході наукового пошуку розкрито ключові аспекти Глави 73 Цивільного кодексу України.

Запропоновано вирішити проблеми і недоліки, що існують сьогодні на факторинговому ринку, шляхом розробки та введення в дію спеціального нормативно-правового акту «Про факторинг» та відповідно внесення змін до діючих законодавчих актів.

Ключові слова: законодавство, правове регулювання, нормативно-правовий акт, факторинг, факторингові операції, договір факторингу, фінансовий інструмент.

The article determines the legal regulation of the factoring market in Ukraine, analyzes it, and identifies deficiencies and areas of concern in the current legislation. Besides the challenges of today, the factoring market in its path of formation, development, and functioning faces long-existing problems every day, including insufficient awareness of factoring, complex and bureaucratic factoring procedures, the absence of long-term factoring programs, and others. The key issue of the institution has been and remains the imperfection of the current legislation. It has been found that so far there is no specific normative legal act in the domestic legal field dedicated to the integrated regulation of the factoring institution. An analysis of the existing legislative framework has shown a low level of legal regulation of the factoring market.

The paper assumes that certain aspects of the factoring institution are regulated by the Commercial Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Banks and Banking», the Law of Ukraine «On Financial Services and Financial Companies» and the UNIDROIT

Convention on International Factoring. In addition, the Civil Code of Ukraine secures special legal regulation of factoring as a legal institution in a separate part, which defines the basic legal norms for this type of contractual obligation and regulates the requirements for the regulation of factoring activities. In the course of the scientific search, the key aspects of Chapter 73 of the Civil Code of Ukraine were revealed.

It is suggested to resolve the issues and deficiencies that exist today in the factoring market by developing and enacting a specific normative legal act «On Factoring» and, respectively, making changes to the existing legislative acts.

Key words: *legislation, legal regulation, normative legal act, factoring, factoring operations, factoring agreement, financial instrument.*

Вступ. Факторинг являється ефективним фінансово-правовим інструментом, який дає вагомі переваги, пов'язані з управлінням дебіторською заборгованістю, залученням підприємствами оборотних коштів для розвитку і функціонування їх бізнесу. Інститут факторингу в правовій системі України вважається одним із відносно нових. Разом з тим, вітчизняний ринок факторингу протягом останніх років демонструє динамічне зростання. За даними Національного банку України, обсяг факторингового ринку у 2023 році склав 1,2 трлн грн, що на 30% більше, ніж у 2022 році [1]. Цьому зростанню сприяли низка факторів, зокрема: зростання потреб малого та середнього бізнесу в доступному фінансуванні, підвищення обізнаності про факторинг, збільшення конкуренції на ринку факторингу. Незважаючи на значне зростання, ринок факторингу в Україні все ще залишається на початковій стадії у порівнянні з іншими країнами.

Ключовою проблемою інституту була і залишається на сьогодні недосконалість чинного законодавства. Також, слід вказати, що практика Верховного Суду щодо застосування норм і положень законодавства під час врегулювання спорів між сторонами факторингу також є доволі суперечливою та перебуває на стадії формування. Неоднозначність розуміння самої сутності факторингових операцій та відсутність єдиної законодавчої бази, яка б в повній мірі регулювала факторингову діяльність, визначають актуальність та необхідність розгляду даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Факторинг, як важливий інструмент фінансування бізнесу, є предметом постійних наукових пошуків. Дослідження охоплюють широкий спектр тем, пов'язаних з факторингом, включаючи юридичні, економічні та теоретичні аспекти. Найбільше напрацювань у даній сфері провели науковці-економісти, які розглядають факторинг як додаткове джерело фінансування підприємництва. Заслужують на увагу роботи: Ч. Азімова, І. Безклубого, О. Вовчак, С. Дерев'янка, М. Дубини, О. Дзера, А. Єпіфанової, Д. Кучерявого, І. Красько, Л. Момот, Я. Чапичадзе, В. Янишена та інші. Разом з тим, варто вказати, що на сьогодні в правовому полі юридичної науки відсутнє комплексне та всебічне дослідження правового забезпечення факторингу, а недоліки та проблемні питання діючого законодавства, що регулює даний інститут, необґрунтовано залишаються поза увагою науковців, теоретиків та практиків.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити правове забезпечення, що регулює факторинг в Україні, здійснити його аналіз, виявити недоліки та проблемні питання діючого законодавства, а також запропонувати шляхи вирішення існуючих проблем.

Результати дослідження. Правове забезпечення інституту факторингу складає Господарський кодекс України (далі – ГК України) [2], Закон України «Про банки і банківську діяльність» [3], Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [4], Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг [5].

У той же час, спеціальне правове регулювання факторингу як правового інституту закріплено в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Даний нормативно-правовий акт визначає поняття та предмет факторингу; його правову природу; сторони договору факторингу; їх права, обов'язки, відповідальність та інші положення [6].

Аналізуючи чинне законодавство, що регулює сферу факторингу, варто розуміти таку характерну обставину – ЦК України тлумачить факторинг як цивільно-правовий інститут, у той же час ГК України та Закон України «Про банки і банківську діяльність» розглядають факторинг як вид фінансово-господарської діяльності, що передбачає кредитування фактором клієнта, а також передбачає можливість надання останньому супутніх послуг, пов'язаних із таким кредитуванням (зокрема, інформаційного чи консультаційного характеру).

Глава 73 ЦК України складається з 10 статей та визначає правове регулювання факторингових угод в Україні. Вказані статті ЦК України розкривають наступні ключові аспекти:

Поняття та предмет договору факторингу. Так, за договором факторингу одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати іншій стороні (клієнту) грошові кошти в розпорядження клієнта за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) щодо оплати товарів або послуг, поставлених клієнтом боржнику. Окрім законодавця, вітчизняні науковці також тлумачать поняття «факторинг». Л. Момот розкриває факторинг як банківську операцію чи комплекс послуг, наданих клієнту спеціалізованою компанією (фактором) в обмін на передачу дебіторської заборгованості (обов'язковим є перехід права власності на дебіторську заборгованість) [7]. О. Добровольська вказує, що факторинг – це комплекс фінансових послуг, що полягають у передачі права вимоги коштів (дебіторської заборгованості) за поставлену продукцію або наданні послуги банку (фактора) в одержання постачальником негайної оплати [8].

Ми погоджуємося з вищевказаними позиціями і враховуючи їх, розуміємо, що предмет договору факторингу обов'язково має визначати право грошової вимоги, яке відступається, а також розмір та порядок фінансування фактором клієнта.

Отже, правова сутність договору факторингу полягає в одержанні клієнтом від фінансової установи (фактора) грошових коштів в обмін на відступлення факторові належного клієнту права грошової вимоги до третьої особи (боржника) за укладенням між клієнтом і боржником договором.

Сторони договору факторингу. Законодавець визначив, що у договорі факторингу беруть участь дві основні сторони – фактор та клієнт. Фактор або факторингова компанія кредитує Постачальника – це юридична особа, яка здійснює факторингову діяльність відповідно до законодавства України. Клієнт (Кредитор або Постачальник) продає дебіторську заборгованість (вимоги), виступаючи кредитором Боржника. Клієнт – це юридична особа або фізична особа-підприємець. Отже, в силу закону, суб'єктний склад договору факторингу є чітко визначеним та незмінним, це – фактор і клієнт.

Я. Карп'як стверджує, що учасниками факторингових відносин виступають: клієнт; фактор; особа, яка надає грошові кошти в розпорядження клієнта за плату, а також надає додаткові послуги у межах договору факторингу; боржник [9]. Я. Чапичадзе вважає, що у факторингових відносинах беруть участь три сторони: фактор, клієнт (кредитор, продавець) і боржник (покупець); при цьому факторингові відносини характеризуються переминою учасників, яка головним чином відбувається на стороні кредитора [10].

На основі проведених досліджень, а також з урахуванням позицій науковців, розуміємо, що окрім двох основних сторін, у договорі факторингу можуть фігурувати ще такі сторони, як боржник та посередник. Боржник (він же дебітор) – це клієнт Постачальника, тобто компанія, яка зобов'язана перед клієнтом сплатити за товари або послуги. А також, посередник – це учасник, який надає площадку для проведення факторингових операцій.

Права та обов'язки сторін договору факторингу. Основні права та обов'язки сторін договору факторингу можуть бути виділені безпосередньо з легальної дефініції цього договору. Фактор зобов'язаний передати клієнту кошти у визначеному у договорі розмірі, а клієнт, у свою чергу, зобов'язаний відступити на користь фактора право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Відповідно вищезазначеним обов'язкам сторін – фактор має право вимагати від клієнта вчинення дій, спрямованих на відступлення на його користь права грошової вимоги до третьої особи (боржника клієнта), а клієнт має право на отримання від фактора обумовленої у договорі грошової суми, як плати за відступлене майнове права вимоги.

Відповідно до діючого законодавства, сторони договору факторингу можуть мати також інші права та обов'язки. Так, договором може бути встановлено обов'язок однієї з сторін з направлення повідомлення боржнику клієнта про укладення договору факторингу. Не отримання боржником такого повідомлення або не відповідність останнього законодавчим вимогам (необхідно визначити розмір заборгованості, що підлягає поверненню, назвати фактора, якому слід здійснити платіж) надасть боржнику право не здійснювати платіж фактору. Це, в свою чергу, може мати негативні майнові наслідки для сторони договору факторингу, яка не виконала названих обов'язок.

Отже, враховуючи вище зазначене, є всі підстави вважати, що права та обов'язки сторін за договором факторингу мають взаємний залежний характер.

Відповідальність сторін договору факторингу. Сторони несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань за договором факторингу відповідно

до законодавства України. Окрім цього, сторони не несуть відповідальності за порушення своїх зобов'язань, якщо воно сталося не з їх вини. Також, Сторона вважається невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання.

Слід вказати, всі спори, що пов'язані із договором факторингу, його укладанням або такі, що виникають в процесі виконання умов договору, вирішуються, як правило, шляхом переговорів між сторонами. Якщо спір неможливо вирішити шляхом переговорів, він вирішується в судовому порядку відповідно до норм чинного законодавства.

Захист прав боржника. У разі порушення клієнтом своїх зобов'язань за договором, укладеним з боржником, боржник не має права вимагати від фактора повернення сум, уже сплачених йому за відступленою грошовою вимогою, якщо боржник має право одержати ці суми безпосередньо від клієнта.

Боржник, який має право одержати безпосередньо від клієнта суми, сплачені факторові за відступленою грошовою вимогою, має право вимагати повернення цих сум фактором, якщо фактор не виконав свого зобов'язання передати клієнтові грошові кошти, пов'язані з відступленням права грошової вимоги, або передав клієнтові грошові кошти, знаючи про порушення клієнтом зобов'язання перед боржником, пов'язаного з відступленням права грошової вимоги.

Погоджуємося з науковою позицією Д. Кучерявого, який вважає, договір факторингу є окремою цивільно-правовою конструкцією, яка має цивільно-правову природу, для якої характерні певні особливості, що дають змогу відокремити його від інших договорів про надання фінансових послуг [11].

Слід вказати, що в главі 73 ЦК України відсутні норми, які регламентують форму договору факторингу. Це свідчить про те, що за відсутності окремих приписів підлягають застосуванню загальні правила про форму правочину (статті 205–209 ЦК України) та договору (ст. 639 ЦК України), а також норми, що визначають форму правочину щодо заміни кредитора у зобов'язанні (ст. 513 ЦК України) [6].

Водночас у ст. 9 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» визначені умови до форми всіх договорів про надання фінансових послуг. Також вказаний Закон визначає факторинг як фінансову послугу, що може надаватися лише ліцензованими фінансовими компаніями. Даний нормативно-правовий акт значно розширив можливості факторингових компаній щодо залучення фінансування, а також дав змогу поліпшити регулювання факторингу, зокрема на небанківському ринку [4].

У той же час, ГК України визначив, що банк має право укласти договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити банку своє право грошової вимоги до третьої особи [2].

У постанові від 16 березня 2021 р. у справі № 906/1174/18 (провадження № 12-1гс21, п. 48) Велика Палата Верховного Суду додатково навела ознаки договору факторингу: предметом договору є надання фінансової послуги за плату; зобов'язання, в якому клієнтом відступається право вимоги, може бути тільки грошовим; договір факторингу має передбачати не тільки повернення фінансування фактору, а й оплату клієнтом наданої фактором фінансової послуги; договір факторингу укладається тільки в письмовій формі та має містити визначені Законом про фінансові послуги умови; мета договору полягає у наданні фактором та отриманні клієнтом фінансової послуги [12].

Висновки. За наслідком дослідження встановлено, що факторинг – унікальний фінансовий інструмент, який може ефективно вирішувати велику кількість завдань і проблем. Окремі питання факторингових відносин регулюються ЦК України, зокрема главою 73, а також іншими нормативно-правовими актами. Наразі в Україні немає спеціального єдиного уніфікованого нормативно-правового акту, який би в повній мірі та всебічно регулював інститут факторингу, що створює реальну прогалину в даній сфері.

Вбачаємо зменшення проблем та недоліків, що існують сьогодні на факторинговому ринку, шляхом розробки та введення в дію спеціального нормативно-правового акту «Про факторинг» та відповідно внесення змін до діючих законодавчих актів. Вказане буде важливим кроком на шляху до розвитку української економіки та покращення її конкурентоспроможності на світовому ринку, а також допоможе Україні імплементувати європейське законодавство у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Обсяг факторингового ринку у 2023 році. URL: <https://bank.gov.ua>.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
4. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг : Закон України від 11.01.2006 № 3302-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3302-15>.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
7. Момот Л. В. Розвиток факторингу в Україні. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnuhkt_2015_21_2_15.
8. Добровольська О. В. Ринок факторингових послуг: проблеми розвитку та перспективи. Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. 2015. № 1 (31). С. 166–169.
9. Карп'як Я. С. Факторинг як інструмент вирішення фінансових проблем підприємства. URL: https://vlp.com.ua/files/12_52.pdf.
10. Чапчадзе Я. О. Договір факторингу. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/11.pdf>.
11. Кучерявий Д. В. Договір факторингу за законодавством України. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.18>.
12. Постанова Верховного Суду від 16.03.2021 у справі № 906/1174/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342866>.

УДК 342.6; 342.9; 352.07

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.11>

КОЗІН А.О.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**FOREIGN EXPERIENCE IN ENSURING THE FUNCTIONING OF EXECUTIVE BODIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES**

Наукова стаття присвячена дослідженню функціонування і взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах. Наведено понятійно-категоріальний апарат у визначеній сфері, виокремлено повноваження органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, наведено особливості міжнародного досвіду взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади. Досліджено та визначено особливості практичної реалізації повноважень та компетенції органів місцевого самоврядування виконавчої влади в зарубіжних країнах. Співвіднесено особливості функціонування вищезазначених інституцій в Україні та зарубіжних країнах. Виокремлено ефективний зарубіжний досвід взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої

© КОЗІН А.О. – доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник відділу актуальних питань філософії права та юридичної лінгвістики (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0009-0000-5793-6852>

влади для застосування в Україні. Зроблено висновок, що належне функціонування органів місцевого самоврядування та їх взаємодія з органами виконавчої влади, зокрема з огляду на досвід зарубіжних країн, враховуючи вищезазначене, є важливим завданням муніципальної влади, а особливо коли мова йде про міста з особливим статусом в Україні (м. Київ та м. Севастополь). Законодавство в Україні та країнах континентальної правової системи розмежує регулювання місцевого самоврядування та управління; крім того, правова система вищезазначених країн характеризується функціонуванням органів місцевого самоврядування та виконавчих органів разом. Ефективний досвід чіткого розмежування таких повноважень мають Франція та Німеччина, що потребує подальшого дослідження. Для забезпечення ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, зокрема у частині забезпечення реалізації делегованих повноважень, слід використати досвід Німеччини, у частині ефективності роботи представника органу виконавчої влади в органі місцевого самоврядування, з метою налагодження взаємодії з органами виконавчої влади в частині спільної діяльності. Варто також підсумувати, що питання функціонування і взаємодії між органами і інституціями є достатньо глобальним, тож потребує відповідної регуляції і роль державних органів у відповідній сфері, зокрема центральний орган виконавчої влади у визначеній сфері має ефективно формувати і реалізовувати політику через стратегії, державні програми тощо.

Ключові слова: *органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади, взаємодія між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, зарубіжний досвід функціонування органів місцевого самоврядування та виконавчої влади.*

The scientific article is devoted to the study of the functioning and interaction of executive bodies and local self-government bodies in foreign countries. The conceptual and categorical apparatus in a certain field is given, the powers of local self-government bodies and executive bodies are distinguished, the peculiarities of international experience of interaction of local self-government bodies and executive bodies are given. The peculiarities of the practical implementation of powers and competence of local self-government bodies in foreign countries have been investigated and determined. The peculiarities of the functioning of the above institutions in Ukraine and foreign countries are correlated. The effective foreign experience of interaction of local self-government bodies and executive bodies for use in Ukraine is distinguished. It was concluded that the proper functioning of local self-government bodies and their interaction with executive authorities, in particular in view of the experience of foreign countries, taking into account the above, is an important task of municipal authorities, and especially when it comes to cities with a special status in Ukraine (the city of Kyiv and Sevastopol). Legislation in Ukraine and the countries of the continental legal system demarcates the regulation of local self-government and management; in addition, the legal system of the above-mentioned countries is characterized by the functioning of local self-government bodies and executive bodies together. France and Germany have an effective experience of clearly demarcating such powers, which requires further research. In order to ensure effective interaction between local self-government bodies and executive bodies, in particular in the area of ensuring the implementation of delegated powers, the experience of Germany should be used in terms of the effectiveness of the representative of the executive body in the local self-government body, with the aim of establishing interaction with executive bodies in terms of joint activities. It is also worth summarizing that the issue of functioning and interaction between bodies and institutions is quite global, so it requires appropriate regulation and the role of state bodies in the relevant field, in particular, the central executive body in the specified field must effectively form and implement policy through strategies, state programs, etc.

Key words: *local self-government bodies, executive bodies, interaction between executive bodies and local self-government bodies, foreign experience of functioning of local self-government bodies and executive power.*

Постановка проблеми. В Україні, як і в деяких країнах континентальної правової системи, модель муніципальної влади передбачає подвійне підпорядкування органів місцевого самоврядування в певних містах, наприклад, у м. Києві органами місцевого самоврядування є Київська міська рада, Київська міська державна адміністрація, яка наразі призупинила свою діяльність, Київська міська військова адміністрація (діє на період воєнного стану замість КМДА), районні у місті Києві державні адміністрації, районні у місті Києві ради не функціонують, бо були ліквідовані відповідним рішенням Київської міської ради у 2010 році. Подвійне підпорядкування полягає у тому, що виконавчий орган Київської міської ради є підзвітним та підконтрольним у частині повноважень Київській міській раді, а у частині виконання делегованих повноважень – органу виконавчої влади. Визначений перелік органів місцевого самоврядування, які функціонують одночасно в одному місті, викликає складність у розмежуванні повноважень і компетенцій, налагодженні взаємодії з органами виконавчої влади тощо. Тож, дослідження ефективного зарубіжного досвіду дасть можливість виокремити корисні пропозиції для функціонування органів місцевого самоврядування та взаємодії з органами виконавчої влади в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування досліджувалось у наукових працях Калиновського Б., Камінської Н., Кулик Т.; питанню дослідження зарубіжного досвіду функціонування органів місцевого самоврядування у своїх наукових роботах приділили увагу Осадча К., Осадчий В., Спірін О., Круглик В., та зарубіжні науковці Свіфт Н., Кервелла Г., Шульце С., Ганлікс А., Весперіні Г., Канель М., Наварро С. та інші. Дослідженням питань удосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади, зокрема, у частині покращення операційного процесу реалізації повноважень та компетенцій органів місцевого самоврядування займались науковці Ладиченко В., Гулак О., Данилюк Ю., Курило В., Гавриленко Т., Солоненко О. та інші.

Метою наукової статті є дослідження зарубіжного досвіду функціонування та взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, виокремлення позитивних шляхів уникнення дублювання повноважень чи компетенцій і формування пропозицій для удосконалення вищезазначеного функціонування інституцій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Влада народу, що передбачена конституціями країн Європейського Союзу свідчить насамперед про можливість впливати на вирішення питань як загальнодержавного, так і муніципального значення. Децентралізація влади, курс на яку тримає Україна під час євроінтеграційного шляху, полягає у необхідності забезпечення максимальної автономії влади на місцях, та надання можливості громадам самостійно вирішувати питання місцевого значення. Складна іноді структура органів місцевого самоврядування допускає дублювання повноважень та компетенцій, що призводить до необхідності викоринення та ліквідації зазначеної проблеми. Ефективним інструментом для ліквідації зазначеної проблеми виступає використання досвіду зарубіжних країн, зокрема країн континентальної системи права, проаналізувавши який стає можливим запропонувати ефективні рішення для України.

Питанням наближення регіонів один до одного у частині дослідження досвіду функціонування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах займався науковець Ковбасюк Ю., який стверджує, що сучасна регіональна політика країн Європейського Союзу ділиться на три напрямки, які характеризують сприяння економічному наближенню, щоб допомогти менш розвиненим регіонам; реалізацію системи заходів, спрямованих на покращення регіональної конкурентоспроможності й зайнятості; співпраці між регіонами і країнами, щоб зменшити економічне значення національних кордонів [1, с. 248].

Питання організації та співвідношення повноважень і компетенцій органів місцевого самоврядування та державної влади розглядалось у науковій праці Гулак О., яка зазначила, що Україна потребує реконструкції співвідношення державного управління й місцевого самоврядування в напрямках: самостійності вирішувати питання місцевого значення; визнання публічності самоврядної влади, «двох рівнів публічної влади – держави і самоврядування, державної і публічно-самоврядної влади»; контролю за реалізацією таких повноважень; юрисдикційного захисту правового статусу місцевого самоврядування й подібного ж захисту держави та громадян від незаконних дій органів місцевого самоврядування [2, с. 119–131].

Науковець Калиновський Б., досліджуючи взаємодію функціонування органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, у науковій праці зазначає, що державна політика у сфері місцевого самоврядування має бути побудованою так, щоб систему внутрішньої територіальної організації держави, відповідно до якої формується система місцевих органів державної

влади та органів місцевого самоврядування, реалізувала місцева публічна влада та забезпечувалася розвиток регіонів, що сприяє збалансованому розвитку держави [3, с. 129]. Кулик Т. у частині дослідження взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади запропонувала вирізняти повноваження останніх через розподілення їх на повноваження і компетенції, власні і делеговані, адже на відміну від повноважень компетенцією є окреслений обсяг таких повноважень, що визначені метою діяльності суб'єкта [10, с. 54–57].

Поточна фінансова, економічна та соціальна криза, яка вплинула на більшість національних урядів Європи, призвела до підвищення ролі місцевих і регіональних органів влади і їх впливу на майбутнє Європи. Так, органи місцевого самоврядування європейських країн здатні самостійно втілювати й реалізовувати проекти розвитку на місцях, а також налагоджувати співпрацю з національними урядами та європейськими інституціями з метою створення оптимальних умов для сталого зростання.

Протягом багатьох років місцеві та регіональні органи влади констатували спільну взаємодію, адже працюючи разом та обмінюючись передовим досвідом, ставало можливим більш ефективно вирішувати поставлені задачі й виклики.

Рада європейських муніципалітетів і регіонів (CEMR), що представляє 54 національні асоціації місцевих і регіональних органів влади в 40 європейських країнах, є найстарішою та найбільш розгалуженою організацією органів місцевого самоврядування, яка займається стратегічним плануванням, опрацюванням пропозицій для формування політик тощо. Загалом, ефективне функціонування органів місцевого самоврядування як в межах країни, так і міждержавне, передбачає необхідність створення та забезпечення функціонування асоціації, інших міжнародних об'єднань, тощо. В Україні діє Асоціація міст, яка підтверджує свою користь через взаємодію органів місцевого самоврядування через подолання спільних недоліків, викликів, проблем тощо.

Досвід місцевого самоврядування європейських країн є давнім, автентичним і таким, що довів свою значущість й ефективність ще починаючи з часів так званого періоду магдебурзького права, тож потребує дослідження у частині аналізу практик провідних європейських держав.

Французька Республіка як країни континентальної системи права, та найбільш дотична до України за системою місцевого самоврядування, хоч і має довгу історію децентралізації, характеризується найбільш радикальними змінами у сфері місцевого самоврядування в останні 20 років. Система органів місцевої влади є складною, адже Франція є однією з небагатьох країн Європейського Союзу з чотирма рівнями управління: держава або центральний уряд, регіон, департамент і комуна. Закон про децентралізацію та законодавчі акти, що його доповнюють, характеризують прагнення уряду Франції змінити баланс влади між державою та місцевими органами влади (регіонами, департаментами та комунами). Цей нормативно-правовий акт надав останнім значно більшої автономії у прийнятті рішень завдяки розподілу адміністративних і бюджетних завдань між центральною та місцевою владою.

У Франції є три основні рівні місцевої адміністрації: комуна, департамент і регіон. На всіх цих рівнях виконуються адміністративні рішення, прийняті на національному рівні, а також діють місцеві органи влади, які мають власні повноваження. Тобто, з правової точки зору, місцева влада є публічно-правовою корпорацією з власною назвою, територією, бюджетом, працівниками, яка наділена власними повноваженнями, та має певний ступінь автономії стосовно центрального уряду. Крім того, існують заморські землі Франції з регіональними організаціями (*collectivités territoriales*) зі спеціальним статусом (Париж, Марсель, Ліон, Корсика, Майотта та Сен-П'єр і Мікелон) [5].

Найнижча ланка адміністративної ієрархії – комуна, застосовується до всіх муніципалітетів незалежно від їх розміру (80% із них мають менше 1000 жителів), заохочена урядом до злиття для створення міських громад (*communes urbaines*) або до об'єднання в асоціації з кількох комун (*syndicats intercommunaux*). Загалом, французькі форми співробітництва з метою раціоналізації муніципального управління шляхом врахування спільних інтересів, на практиці не виходять за межі об'єднання для надання декількох видів послуг; злиття взагалі є надзвичайно рідкісним явищем, оскільки і в жителів, і місцевих рад зберігається сильне почуття самобутності й приналежності до своїх громад [5]. Деякі точкові реформи в Україні, зокрема реформа охорони здоров'я, передбачали необхідність злиття громад для зменшення кількості профільних закладів надання послуг, однак в Україні достатньо велика територія, а отже – відстань між громадами може бути значною, що стало перешкодою у злитті громад в частині покращення надання окремих послуг та зменшення установ.

У Франції функціонує 100 департаментів: 96 у метрополії та чотири за кордоном (Мартініка, Гваделупа, Реюньон і Французька Гвіана). Важливо зазначити, що майже 200 років (з 1800 по 1982 рр.) у руках префектів регіональних департаментів була зосереджена вся виконавча влада, хоч згодом відбулись певні зміни. Однак, призначений урядом префект все ще є єдиною особою, уповноваженою діяти від імені штату в департаменті; він представляє прем'єр-міністра та всіх членів уряду, контролює зовнішні служби штату в департаменті та забезпечує здійснення адміністративного нагляду над його місцевими органами влади. Україні, за певними ознаками, є притаманним контроль з боку органів виконавчої влади через голів адміністрацій, які одночасно є головами виконавчих органів рад і головами органів, що підпорядковані виконавчій вертикалі влади у частині виконання делегованих повноважень.

Федеративна Республіка Німеччина також має багаторічну та складну систему місцевого самоврядування ще з часів, коли німецькі міста отримали самоврядний статус і створили такі інститути, як Rat (рада). Під час тридцятилітньої війни королівства, герцогства та інші князівства, що входили до складу Священної Римської імперії, підтвердили своє панування над містами та іншими місцевими установами. 19 листопада 1808 року барон фон Штайн запровадив Preussische Städtordnung (систему міського управління Пруссії), мета якої полягала в тому, щоб створити прямий зв'язок між державою і громадянами, що дало б змогу останнім брати участь у державному управлінні. Головним наміром барона фон Штайн було зменшення централізованого впливу держави на діяльність громад і надання останнім можливості брати на себе відповідальність за власні рішення. Це був початок розвитку автономного місцевого самоврядування [6]. У Німеччині існує чотири рівні територіального управління з правом самоврядування: федеральний уряд (Bund), землі (Länder), округи (Kreise) і громади (Gemeinden). Діяльність округів та громад регулюється законами земель. При цьому конституції останніх відрізняються, що відображається на здійсненні місцевого самоврядування. Втім, повноваження органів місцевої влади практично однакові в усіх штатах.

Округи та асоціації муніципалітетів також є автономними, але вони не користуються тим самим Allzuständigkeit, як окремі муніципалітети. Замість цього закон надає їм повноваження, які відповідають конституційним гарантіям, тобто до їх компетенції входить вирішення тих завдань, які виходять за рамки можливостей невеликих муніципалітетів [7].

Місцева та регіональна автономія є інституційною основою уряду, а не його другорядною гілкою. Погляд на автономне самоврядування ґрунтується на принципі субсидіарності, який є протилежністю інституту делегації повноважень. Так, регіональні та місцеві органи влади не мають тієї ж компетенції, що й центральний уряд, проте вони наділені універсальною юрисдикцією у вирішенні справ за винятком сфер, які підпадають під регулювання іншого рівня управління. Крім того, і що найважливіше, вони фінансово не залежать від спеціальних державних дотацій.

У Німеччині питання місцевого самоврядування, незалежно від того, регулюються вони законом землі чи ні, є адміністративною відповідальністю міста та законодавчою відповідальністю обраних міських рад. Такі міста не мають державної адміністративної влади нижчого рівня для здійснення окремих урядових завдань; натомість їх реалізують міські адміністрації в якості виконання делегованих функцій. За законом, міста без округів підлягають функціональному та правовому нагляду з боку адміністративних окружних офіцерів (або державного міністра внутрішніх справ). На практиці ж, відносини між державними службовцями в наглядових установах і містах носять скоріше колегіальний, ніж ієрархічний характер, тож фактично такий нагляд є мінімальним. Тим не менш, міські адміністрації зобов'язані дотримуватися вимог законодавства при виконанні функцій місцевого самоврядування [8].

Досвід Федеративної Республіки Німеччини для покращення взаємодії українського місцевого самоврядування та органів виконавчої влади є корисним з огляду на чіткість розмежування компетенції і повноважень, чіткість виокремлення питань різних суб'єктів системи місцевого самоврядування та затверджені нормативно шляхи взаємодії.

Італійська Республіка, що також має ознаки континентальної правової системи, що характерно європейській країні, має такі складові системи місцевого самоврядування як область (regioni), провінція (province) і комуна (comuni). Міське самоврядування в Італії передбачає наявність 5-ти автономних регіонів з 20 загальних: Сицилія, Сардинія, Трентіно-Альто-Адідже, Фріулі-Венеція-Джулія та Валле-д'Аоста. Україні також характерне присвоєння особливого статусу певним містам. Зокрема, українським законодавством присвоєно особливий статус містам Київ та Севастополь, реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в яких здійснюється з певними особливостями.

Органами регіонального управління є регіональна рада – обраний громадянами дорадчий орган, який має право приймати закони та видавати адміністративні постанови; регіональний комітет – виконавчий орган, який обирається радою зі свого складу; голова регіонального комітету. Регіональний комітет і його голова зобов'язані піти у відставку, якщо вони втратили довіру ради.

Участь в роботі національного уряду є основною функцією регіонів: ради можуть ініціювати парламентські закони, пропонувати зібрання референдумів та призначати трьох делегатів для допомоги на президентських виборах, за винятком регіону Валле д'Аоста, який має лише одного делегата. Що стосується регіонального законодавства, то п'ять регіонів зі спеціальним статусом мають виключну компетенцію в таких областях як сільське господарство, лісове господарство та містобудування, тоді як звичайні регіони мають компетенцію щодо цих питань у межах основних принципів, встановлених державними законами.

Зауважимо, що в Італії нараховується 107 провінцій (Province), 14 столичних міст (Città metropolitane), 904 муніципалітети (comuni). Міська рада (Giunta comunale) є виконавчим органом муніципалітету, яка реалізовує рішення, прийняті радою. Її члени називаються заступниками мера (Assessori) і ним же призначаються. Мер (Sindaco) обирається загальним прямим голосуванням строком на п'ять років. Частина своїх повноважень він передає своєму заступнику, якого сам же й призначає. Мер також очолює місцеву державну службу [9].

Італійська система функціонування органів місцевого самоврядування та їх взаємодії з органами виконавчої влади відрізняється від української, однак має ряд неоднозначних ознак: спрощеність організації функціонування представницького органу, однак відповідне супроводжується обмеженням повноважень представників такої ради; добре розгалужений адміністративно-територіальний устрій, про що свідчить кількість муніципалітетів найнижчої ланки місцевого самоврядування, однак найнижча ланка не має виконавчих органів.

Висновки. Належне функціонування органів місцевого самоврядування та їх взаємодія з органами виконавчої влади, зокрема з огляду на досвід зарубіжних країн, враховуючи вищезазначене, є важливим завданням муніципальної влади, а особливо коли мова йде про міста з особливим статусом в Україні (м. Київ та м. Севастополь). Законодавство в Україні та країнах континентальної правової системи розмежовує регулювання місцевого самоврядування та управління; крім того, правова система вищезазначених країн характеризується функціонуванням органів місцевого самоврядування та виконавчих органів разом. Ефективний досвід чіткого розмежування таких повноважень мають Франція та Німеччина, що потребує подальшого дослідження. Для забезпечення ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, зокрема у частині забезпечення реалізації делегованих повноважень, слід використати досвід Німеччини, у частині ефективності роботи представника органу виконавчої влади в органі місцевого самоврядування, з метою налагодження взаємодії з органами виконавчої влади в частині спільної діяльності. Варто також підсумувати, що питання функціонування і взаємодії між органами і інституціями є достатньо глобальним, тож потребує відповідної регуляції і роль державних органів у відповідній сфері, зокрема центральний орган виконавчої влади у визначеній сфері має ефективно формувати і реалізовувати політику через стратегії, державні програми тощо.

Список використаних джерел:

1. Ковбасюк Ю. Нові підходи до формування регіональної політики та регіонального управління. *Актуальні проблеми економіки*, № 7 (157), 2014. С. 248.
2. Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти: *Колективна монографія / За заг. ред. А.С. Нестеренко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 528 с.* (Гулак О.В., розділ «Шляхи побудови ефективних державних інституцій: складові визначення вектору руху країни», С. 119–131).
3. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку: *монографія Вінниця: ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. 426 с.*
4. Солоненко О.М. Делеговані повноваження органів державної влади у структурі компетенції суб'єктів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. К., 2000. № 3. С. 62–67.
5. Swift N., Kervella G. (2003). A complex system aims to bring French local government closer to the people. URL: http://www.citymayors.com/france/france_gov.html
6. Schulze S. Local government in the Federal Republic of Germany – some useful ideas for South Africa? *South African Public Law*, 1993, №. 1, pp. 102–112.

7. Gunlicks A. Local Government in the German Federal System. *Durham: Duke University Press*, 1986. 247 p.
8. Humes, I. Local Governance and National Power. *London: IULA*, 1991. URL: <https://scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2494000>
9. Vesperini G. Regional and Local Government in Italy: An Overview. *SSRN Electronic Journal*, 2009. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1332762
10. Кулик Т. Співвідношення понять повноваження та компетенція органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної влади. *Становлення сучасного Українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 25 березня 2015 р.)*. С. 54–57. URL: http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/TEZI_I-chast-z-dodatkami.pdf#page=54

УДК 336.463:347.731

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.12>

КУР'ЯН В.В.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КАТЕГОРІЙ: «ОЦІНОЧНА ВАРТІСТЬ НЕРУХОМОГО МАЙНА» ТА «ОЦІНОЧНА ОПОДАТКОВУВАНА ВАРТІСТЬ НЕРУХОМОГО МАЙНА»

DIFFERENTIATION OF THE CATEGORIES: “ESTIMATED VALUE OF REAL ESTATE” AND “ESTIMATED TAXABLE VALUE OF REAL ESTATE”

В статті обґрунтовано необхідність вдосконалення норм чинного законодавства України, в частині визначення бази оподаткування нерухомого майна відмінного від земельної ділянки.

А саме, встановлення бази оподаткування як, оціночної оподаткованої вартості нерухомого майна, базуючись на диференціації категорій «оціночна вартість нерухомого майна» та «оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна».

Застосовуючи методи аналізу та синтезу, авторкою досліджено норми чинного законодавства України та зарубіжний досвід застосування обох категорій, як бази оподаткування.

Але, зважаючи на те, що в Україні, наразі, багато територіальних громад потерпають від збройної агресії росії, і платоспроможність платників є достатньо низькою, то запропоновано більше уваги приділити досвіду і механізму визначення, як бази оподаткування нерухомого майна, саме оціночної оподаткованої вартості нерухомого майна, що застосовується, зокрема, у штаті Невада, США, публічне адміністрування місцевих податків в якому, починало формуватися за часів Громадянської війни в США, а податок на нерухоме майно був одним із основних джерел наповнення місцевих бюджетів, який, власне, таким залишається і в сучасності.

Запропоновано, надати, саме органам місцевого самоврядування, як органам найбільш наближеним безпосередньо до платника податку, а відтак, є такими, що володіють інформацією, про фактичний соціально-економічний стан територіальної громади, можливість і повноваження щодо визначення бази оподаткування податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки та/або визначення розміру «оподаткованої оціночної вартості».

У висновку, як результату диференціації категорій: «оціночна вартість нерухомого майна» та «оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна», запропоно-

---

© КУР'ЯН В.В. – доктор філософії у галузі «Право», старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

вано, внести зміни до статті 14 Податкового кодексу України, додавши до статті 14 пункту 14.1. підпункт 14.1.129-2, виклавши його в наступній редакції: «оподатковувана оціночна вартість об'єктів нерухомості – це відсоток від ринкової вартості об'єкту, враховуючи знос (знецінення) та поліпшення об'єкту нерухомості, який підлягає оподаткуванню та є базою для застосування ставки податку на нерухоме майно».

Ключові слова: податок на нерухоме майно, оціночна вартість, оціночна вартість нерухомого майна, база оподаткування, оподатковувана оціночна вартість об'єктів нерухомості.

The article substantiates the need to improve the provisions of the current legislation of Ukraine in terms of determining the tax base for real estate other than a land plot.

Namely, establishing the tax base as the estimated taxable value of real estate based on the differentiation of the categories «estimated value of real estate» and «estimated taxable value of real estate».

Applying the methods of analysis and synthesis, the author has studied the provisions of current Ukrainian legislation and foreign experience of using both categories as the tax base.

However, given that many territorial communities in Ukraine are currently suffering from Russia's armed aggression and the solvency of taxpayers is quite low, it is proposed to pay more attention to the experience and mechanism of determining the estimated taxable value of real estate as the tax base, which is used, in particular, in the State of Nevada, USA, where the public administration of local taxes began to be formed during the US Civil War, and the real estate tax was one of the main sources of local budget revenues, and which, in fact, remains so today.

It is proposed that local governments, as the bodies which are closest to the taxpayer and therefore possess information about the actual socio-economic status of the territorial community, should be given the opportunity and authority to determine the tax base for real estate tax other than land and/or to determine the amount of «taxable assessed value».

In conclusion, as a result of the differentiation of categories: «assessed value of immovable property» and «assessed taxable value of immovable property», it is proposed to amend Article 14 of the Tax Code of Ukraine by adding to Article 14, paragraph 14.1. subparagraph 14.1.129-2, setting it out in the following wording: «the taxable assessed value of real estate is a percentage of the market value of the object, including depreciation (impairment) and improvements of the real estate object, which is subject to taxation and is the basis for applying the real estate tax rate».

Key words: real estate tax, assessed value, assessed value of real estate, tax base, taxable assessed value of real estate.

Вступ. Стабілізація та подальший розвиток територіальних громад України в сьогоденні, залежить від багатьох факторів але не можна применшувати ролі місцевих податків, як джерела дохідної частини фінансів органів місцевого самоврядування та соціально-економічної складової суспільства цієї громади, як під час стабілізації так і, під час прогресивного розвитку громад.

Від ефективності публічного адміністрування місцевих податків залежить не лише наповнення бюджету, а й зменшення видатків на, власне, саме адміністрування цих податків.

Зважаючи на те, що авторка переконана, в неефективності визначення, як бази оподаткування нерухомого майна відмінного від земельної ділянки, як «оціночної вартості», що пропонується авторами законодавчої ініціативи, народними депутатами Дмитрук А.Г. та Яковенко Є.Г. [1], з огляду неможливості в результаті таких змін, досягти вертикальної та горизонтальної рівності фундаментального принципу оподаткування – платоспроможності, постає необхідність в проведенні диференціації категорій: «оціночна вартість нерухомого майна» та «оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна».

Постановка завдання. Метою даної статті є проведення диференціації категорій: «оціночна вартість нерухомого майна» та «оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна», задля виведення чіткого законодавчо визначеного терміну для бази оподаткування, та застосування

його в правозастосовній практиці, в цілях ефективного публічного адміністрування такого місцевого податку, як податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки.

Результати дослідження. Серед зарубіжних дослідників у сфері оподаткування, існує погляд, що податок на нерухомість є місцевим податком з низькою вартістю, а також є податком з низькою вартістю щодо інших податкових інструментів на всіх рівнях управління.

Як доказ цьому J.J. Wallis зазначає, що цей податок використовується урядами штатів більше двох століть і, незважаючи на те, що у XX столітті органи місцевого самоврядування для своїх доходів більше поклалися на міжурядові гранти, але гранти не витіснили місцевий податок на нерухомість [2, с. 10].

Наразі, в Україні, на рівні держави, ведуться пошуки ліберальних шляхів податкової реформи.

Кабінет Міністрів України схвалив Національну стратегію доходів на 2024–2030 роки [3], яку розроблено Міністерством фінансів України в консолідованій співпраці з іншими міністерствами та відомствами, враховуючи результати консультацій із міжнародними партнерами з розвитку, зокрема таких, як МВФ, Світового банку, ОЕСР [4], офіс Президента України спільно з Міністерством економіки працює над концепцією податкової реформи.

Офіційний текст Концепції податкової реформи в публічному просторі відсутній, тож, які бачення урядовців стосовно місцевих податків, аналізувати на даному етапі, зарано.

Але, наразі, Законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення системи оподаткування місцевих податків і зборів в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки» № 8317 від 29.12.2022 року [1], що подано до Верховної Ради, авторами якого є Дмитрук А.Г. та Яковенко Є.Г. пропонується внесення змін до Податкового кодексу України, зокрема, в частині зміни бази оподаткування з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, із «загальної площі» на «оціночна вартість» об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток.

Практика застосування, як бази оподаткування, саме вартості нерухомого майна, а не його площі відома у країнах Європи та США.

Так, наприклад, у Німеччині ставка податку на майно становить 1 відсоток від вартості майна фізичних осіб та 0,6 відсотка – майна промислових компаній і підприємств. Пільга у вигляді пониженої ставки поширюється на майно в сільському та лісовому господарствах. Не оподатковується майно вартістю до 70 тис. марок. При досягненні власником майна віку 60 років пільга підвищується до 100 тис. марок [5].

У Великій Британії податок на майно справляється з власників і орендарів нерухомого майна, вартість якого оцінюється один раз у 10 років, та в залежності від кількості членів родини, проживаючих за однією адресою [5].

Але, аналізуючи, наприклад, досвід становлення публічного адміністрування податку на нерухоме майно в штаті Невада, США, де спочатку застосовувалась саме ринкова вартість нерухомого майна для цілей оподаткування, можливо відслідкувати і результат таких дій, – це призвело до суттєвого невдоволення платників податків, коли штат виявився неспроможним продовжувати надавати пільги з податку на нерухомість на усталеному рівні [6, с. 80].

В 1981 році, в штаті Невада, США, було змінено процедуру оцінювання майна. Оцінка майна повинна була здійснюватись з врахуванням здійснених поліпшень та амортизації, замість визначення ринкової вартості [6, с. 86].

До речі, перша поправка до розділу Конституції штату Невада у сфері оподаткування була запропонована та прийнята Законодавчими зборами у 1899 році (через 35 років після схвалення Конституції штату Невада, США) [7, с. 80], що свідчить про достатню стабільність законодавчих норм в штаті Невада, США.

Тож, на переконання авторки, вивчення досвіду публічного адміністрування місцевих податків у цьому штаті є доцільним, як з наукової точки зору так і, з позицій законотворення.

Перш ніж здійснити диференціацію категорій «оціночна вартість нерухомого майна» та «оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна», доречним є зазначити, що законодавчо вірно визначений термін чи поняття, сприятиме і побудові ефективного механізму публічного адміністрування податку на нерухоме майно відмінного від земельної ділянки і, знизить ризики щодо зловживань та ухилення платників податку від оподаткування.

Адже, формування дохідної частини місцевого бюджету, в практичній реалізації, має корелюватися з його теоретичною частиною – інститутом місцевих податків, головною функцією якого є – забезпечення цілісним правовим регулюванням формування дохідної частини бюджету.

Відповідно до статей 3 та 9 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», встановлено, що оцінка майна, майнових прав – це процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами, такими як: положення (національні стандарти) оцінки майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, методики та інші нормативно-правові акти, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності [8].

Розроблення нормативно-правових актів з оцінки майна здійснюється на засадах міжнародних стандартів оцінки. Положення (національні стандарти) оцінки майна повинні містити визначення поняття, у тому числі поняття ринкової вартості, принципів оцінки, методичних підходів та особливостей проведення оцінки відповідного майна залежно від мети оцінки, вимоги до змісту звіту про оцінку майна та порядок його рецензування [8].

Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440 [9], визначено поняття «вартість», «ймовірнісна сума грошей», «поточна вартість», «ринкова вартість», «оціночна вартість», «дійсна вартість майна для цілей страхування».

Дослідивши зазначені, законодавчо визначені поняття, за допомогою методів аналізу та синтезу можемо дійти висновку, що зміст категорії «оціночна вартість нерухомого майна» виражає еквівалент цінності об'єкта оцінки, тобто найбільшу суму грошей, яку може отримати продавець та може погодитися сплатити покупець, яка по своїй сутності та змісту кореспондується з ринковою вартістю.

Адже, Національним стандартом № 1 визначено, що ринкова вартість – вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна із сторін діяла із знанням справи, розсудливо і без примусу [9].

До принципів, на яких базується оцінка майна відносяться: принцип корисності, попиту і пропонування, заміщення, очікування, граничної продуктивності внеску, найбільш ефективного використання [9].

Але, з огляду, оцінки нерухомого майна для цілей оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, окрім, принципів на яких базується оцінка майна, необхідно, також, дотримуватися як законодавчо визначених так і, фундаментальних принципів оподаткування, введеними економістом А. Смітом, зокрема, принципу платоспроможності, з притаманними йому вертикальною та горизонтальною рівністю, а також принципу фінансової самодостатності місцевого самоврядування.

Чинне законодавство України не містить як, визначення поняття «оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна» так і, алгоритму визначення такої вартості.

Тож, для прикладу пропонуємо взяти до уваги механізм визначення оціночної оподаткованої вартості нерухомого майна в штаті Невада, США.

Під час розрахунку податку на нерухомість в штаті Невада, США, спочатку оцінюється вартість майна але оподаткуванню підлягає лише певний відсоток від оціночної вартості.

Множення оціночної вартості на цей відсоток (у Неваді – 35%) дорівнює оподаткованій вартості. Потім ця вартість множиться на ставку податку (яка зазвичай виражається як певна кількість доларів і центів на 100 доларів оціночної вартості), щоб отримати суму податку на майно, яку повинен сплатити власник такої нерухомості. Органи штату та місцеві органи влади (муніципалітети) часто надають знижки на податок на нерухомість, кредити або здійснюють інші програми, які зменшують загальну суму податкових зобов'язань власника нерухомості.

Різниця між сумою податку на майно, яку повинен сплатити власник такої нерухомості та розміром знижки за будь-якою з цих програм, в результаті, отримується чисте податкове зобов'язання з податку на нерухоме майно. Вираження остаточного чистого податкового зобов'язання на нерухомість як частки від ринкової вартості нерухомості дає ефективну ставку податку на нерухомість. [10, с. 62].

Як колись писав суддя Холмс, податки можуть бути ціною (показником) цивілізованого суспільства але вони повинні бути максимально цивілізованими [10, с. 81].

Тож, відповідно, враховуючи досвід публічного адміністрування місцевих податків зарубіжних країн але не сліпо копіюючи його, а адаптуючи до вітчизняних умов, можемо стверджувати, що наразі, застосовуючи індивідуальний підхід оподаткування нерухомого майна у кожній

територіальній громаді, можливим стає як, врахування суспільного стану в громаді так і, збільшення дохідної частини фінансів органів місцевого самоврядування та руху у напрямку до втілення принципу фінансової самодостатності громад.

На переконання авторки, наділення органів місцевого самоврядування повноваженнями, щодо визначення бази оподаткування податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки та/або визначення розміру «оподатковуваної оціночної вартості», як органу, що найбільш наближений до платника податку тож, є таким, що володіє інформацією, про фактичний соціально-економічний стан територіальної громади, є вкрай необхідним та важливим кроком, як під час дії воєнного стану так і під час повоєнної відбудови.

Але, перш ніж наділити органи місцевого самоврядування такими повноваженнями необхідно на законодавчому рівні визначити термін «оподатковувана оціночна вартість об'єктів нерухомості».

Висновки. Тож, підсумовуючи здійснену диференціацію категорій «оціночна вартість нерухомого майна» та «оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна», пропонуємо для категорії оціночна оподатковувана вартість нерухомого майна визначити наступний законодавчий термін оподатковуваної оціночної вартості нерухомого майна відмінного від земельної ділянки, як «оподатковувана оціночна вартість об'єктів нерухомості» та, відповідно, внести зміни до статті 14 Податкового кодексу України [11], додавши до статті 14 пункту 14.1. підпункт 14.1.129-2, виклавши його в наступній редакції: «оподатковувана оціночна вартість об'єктів нерухомості – це відсоток від ринкової вартості об'єкту, враховуючи знос (знецінення) та поліпшення об'єкту нерухомості, який підлягає оподаткуванню та є базою для застосування ставки податку на нерухоме майно».

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення системи оподаткування місцевих податків і зборів в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: Законопроект від 29.12.2022 № 8317. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41084> (дата звернення 06.05.2024).
2. John Joseph Wallis, A History of the Property Tax in America, Department of Economics University of Maryland & National Bureau of Economic Research 44 с. URL: <http://econweb.umd.edu/~wallis/mypapers/ptfinal.pdf>.
3. Національна стратегія доходів на 2024–2030 роки: Схвалено Розпорядженням КМУ від 27.12.2023 року № 1218-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223> (дата звернення 06.05.2024).
4. Уряд затвердив Національну стратегію доходів 2024–2030: Міністерство фінансів України, 27.12.2023 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdvyv-natsionalnu-stratehiu-dokhodiv-20242030> (дата звернення 06.05.2024).
5. Бурцева О.Є, Власов О.О. Порівняльний аналіз податкових систем країн ЄС. Ефективна економіка № 12, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6011>
6. Revenue Reference manual. Fiscal analysis division January 2013, 223 с. URL: <https://www.leg.state.nv.us/Division/fiscal/FinalRRM2013.pdf> (дата звернення 06.05.2024).
7. Кур'ян В.В. Публічне адміністрування місцевих податків (на прикладі України та штату Невада, США) дис. на здобуття ступеня д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022, 266 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4e960615-fa9b-4219-8a59-ce77b00019c1/content>.
8. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України в редакції від 22.05.2023 року № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення 06.05.2024).
9. Національний стандарт № 1 Загальні засади оцінки майна і майнових прав: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.05.2024).
10. Joseph Henchman Simplifying Nevada's taxes: a framework for the future. Assembly Committee: Taxation Exhibit, 02.24.15. 83 p. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.leg.state.nv.us/Session/78th2015/Exhibits/Assembly/TAX/ATAX343C.pdf>.
11. Податковий кодекс України: в редакції від 01.04.2024 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 06.05.2024).

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES

У статті проаналізовано адміністративно-правове забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю та дано визначення цьому поняттю. Відзначено, що соціальний захист – це соціально орієнтована діяльність держави, спрямована на забезпечення гідного рівня життя для всіх членів суспільства, незалежно від їхніх особливостей. Водночас соціальний захист – це не просто надання матеріальної допомоги. Це також і система заходів, спрямованих на: надання особам з інвалідністю можливості жити повноцінним та незалежним життям, тобто реабілітація та інтеграція в суспільство; профілактику таких соціальних проблем, як бідність, безробіття, безпритульність, злочинність тощо; а також захист прав та інтересів інших вразливих груп населення: дітей, сиріт, багатодітних сімей, людей похилого віку тощо.

Автор сформував основні напрямки соціального захисту осіб з інвалідністю: матеріальне забезпечення (пенсії, державна допомога, компенсації, пільги тощо), надання соціальних послуг з догляду, реабілітації, інтеграції, здійснення реабілітаційних заходів (медична та професійна реабілітація, психосоціальна реабілітація), встановлення опіки (піклування) або забезпечення стороннього догляду.

Держава за допомогою адміністративно-правового забезпечення формує комплексну систему у відповідній сфері правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються у зв'язку з впливом процесів, що відбуваються в житті суспільства, пов'язаних із захистом та охороною державних інтересів або викликаних непередбачуваними подіями, наприклад, пандемією COVID-19 чи воєнною агресією РФ проти України. Привернуто увагу до викликів в умовах воєнного стану для системи соціального захисту, зокрема й для осіб з інвалідністю.

Автором сформульовано поняття «адміністративно-правового забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю» як законодавчо регламентована діяльність суб'єктів публічного адміністрування для функціонування, впорядкування, розвитку та охорони правовідносин щодо соціального захисту осіб з інвалідністю шляхом реалізації конституційного права кожного на соціальний захист, зокрема, через матеріальне забезпечення (пенсії, державна допомога, компенсації, пільги тощо), надання соціальних послуг з догляду, реабілітації, інтеграції, здійснення реабілітаційних заходів (медична та професійна реабілітація, психосоціальна реабілітація), встановлення опіки (піклування) або забезпечення стороннього догляду.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, публічне адміністрування, воєнний стан, особа з інвалідністю, соціальна політика, соціальний захист.

The article analyses the administrative and legal support for social protection of persons with disabilities and defines this concept. It is noted that social protection is a socially oriented activity of the State aimed at ensuring a decent standard of living for all members of society, regardless of their peculiarities. At the same time, social protection is not just the provision of material assistance. It is also a system of measures aimed at: enabling persons with disabilities to live a full and independent life, i.e. rehabilitation and

integration into society; prevention of social problems such as poverty, unemployment, homelessness, crime, etc.; and protection of the rights and interests of other vulnerable groups: children, orphans, large families, the elderly, etc.

The author has identified the main ways of social protection of persons with disabilities: material support (pensions, state aid, compensation, benefits, etc.), provision of social services for care, rehabilitation, integration, rehabilitation measures (medical and vocational rehabilitation, psychosocial rehabilitation), guardianship or third-party care.

The state, through administrative and legal support, forms a comprehensive system in the relevant area of legal relations that arise, change and terminate due to the impact of processes occurring in society related to the protection and safeguarding of the state interests or caused by unforeseen events, such as the COVID-19 pandemic or the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. Attention is drawn to the challenges under martial law for the social protection system, including for persons with disabilities.

The author formulates the concept of 'administrative and legal support for social protection of persons with disabilities' as a legally regulated activity of public administration entities for the functioning, regulation, development and protection of legal relations related to the social protection of persons with disabilities through the exercise of everyone's constitutional right to social protection, in particular, through provision of material assistance (pensions, state aid, compensation, benefits, etc.), provision of social services for care, rehabilitation, integration, and rehabilitation of persons with disabilities.

Key words: *administrative and legal support, public administration, martial law, person with disabilities, social policy, social protection.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правове забезпечення як ключова правова категорія науки адміністративного права відіграє дуже важливе значення, а тому часто є предметом дослідження вчених та науковців.

Згідно із Основним Законом наша держава є соціальною державою, яка створює належні умови для повноцінного життя, у т.ч. і осіб з інвалідністю, їх реабілітації та інтеграції в суспільство.

Аналіз наукових досліджень щодо адміністративно-правового забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю свідчить, що наукові погляди щодо розуміння цієї категорії потребують актуалізації з огляду на триваючу воєнну агресію РФ. Так, за даними Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я та Пенсійного фонду України, на початок 2023 року загальна кількість осіб з інвалідністю складала 2 721,7 тис. осіб [1], однак протягом 2023 та 2024 років у медіа неодноразово підкреслювалася динаміка до зростання цієї кількості до 3 млн осіб.

Мета статті. Спираючись на доступні джерела, дослідити та актуалізувати поняття адміністративно-правового забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю з огляду на триваючу воєнну агресію РФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового регулювання окремих сфер діяльності неодноразово ставали предметом дослідження таких вчених, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Безпалова, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Є. Додін, Р. Калюжний, І. Кириченко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кривенко, О. Кузьменко, І. Неклонський, Н. Нижник, І. Пастух, О. Стрельченко, Ю. Шемшученко, Х. Ярмакі та інші.

Окремі аспекти соціального захисту осіб з інвалідністю досліджували такі вчені, як: М. Авраменко, О. Аніна, С. Богданова, Н. Болотна, Н. Борещька, К. Бугайчук, Л. Денисова, М. Іншина, О. Єрмоловська, Е. Лібанова, М. Калашник, П. Коломоєць, О. Макарова, Д. Матусевич, В. Мельник, К. Міщенко, М. Романенко, В. Скуратівський, В. Сушкевич, О. Полякова, І. Таланчук, Н. Теплова, А. Терещенко, М. Чекан, Є. Яригіна, І. Ярошенко та ін. Проте вказані праці розкривають лише окремі аспекти комплексної наукової проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю. Відтак, актуальність дослідження поняття адміністративно-правового забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю залишається високою, таке дослідження має спиратися на новітні наукові здобутки та відповідати на виклики часу.

Виклад основного матеріалу. Статтею 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю [2]. Це означає, що держава зобов'язана вживати всіх можливих заходів для захисту цих прав та свобод людини.

Виходячи із конституційних положень, держава має ставити інтереси людини та її добробут понад усе. Право на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку є базовими правами людини, які мають бути гарантовані всім без винятку. У разі необхідності мають бути визначені державні гарантії здійснення громадянами країни права на соціальний захист. Зазначене реалізується шляхом розроблення та впровадження політики, яка спрямована на покращення життя людей та захист їхніх прав, що є безпосереднім орієнтиром для всіх органів державної влади.

Право на соціальний захист належить до найважливіших соціально-економічних прав особи, які повинні гарантувати держава. Соціальну спрямованість нашої держави в частині забезпечення соціального захисту населення визначено, зокрема, в статті 46 Конституції України. Згідно неї громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2]. Таким чином, базові юридичні гарантії права на соціальний захист закріплені в Конституції України та знайшли своє подальше закріплення в нормативно-правових актах.

Наприклад, Закон України «*Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування*» визначає державне соціальне страхування як систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [3].

Закон України «*Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування*» визначає задачі соціального захисту працюючих громадян у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, у разі нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, а також щодо охорони їх життя та здоров'я [4]. Закон України «*Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні*» визначає основні принципи соціального захисту осіб з інвалідністю, форми та методи реабілітації, а також гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості та створення необхідних умов для реалізації їхніх прав та свобод [5]. Закон України «*Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю*» встановлює види державної соціальної допомоги таким особам, порядок її надання та умови отримання [6]. Подальше розкриття законодавчих норм щодо соціального захисту громадян здійснюється у постановках Кабінету Міністрів України, якими затверджуються, наприклад, порядки надання соціальних виплат, визначення розміру соціальних виплат, перелік документів, необхідних для отримання соціальних виплат тощо, та наказах Міністерства соціальної політики України, якими затверджуються методики визначення потреб у соціальній допомозі, форми заявок на отримання соціальної допомоги тощо. Крім того, Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, одним із основних завдань якого є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення, зокрема осіб з інвалідністю [7].

На думку Тимофєєва М.І., метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності, можливості вільно розвиватися, реалізувати власні здібності, а також підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю [8, с. 171].

У свою чергу Ярошенко І.С. розглядає соціальний захист як діяльність держави, яка здійснюється в межах державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя, і закріплена в системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються під час задоволення потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [9, с. 24].

Устинов С.О. зазначає, що соціальний захист – це діяльність соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для непрацездатних належних умов для забезпечення своїх

соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму [10, с. 94].

Зауважимо, що соціальний захист – це дійсно соціально орієнтована діяльність держави, спрямована на забезпечення гідного рівня життя для всіх членів суспільства, незалежно від їхніх особливостей. Водночас соціальний захист – це не просто надання матеріальної допомоги, адже така думка також знаходить свій прояв у розумінні деяких громадян України. Це також система заходів, спрямованих на надання особам з інвалідністю можливості жити повноцінним та незалежним життям, тобто реабілітація та інтеграція в суспільство; профілактику соціальних проблем, наприклад: бідності, безробіття, безпритульності, злочинності тощо; а також захист прав та інтересів вразливих груп населення: дітей, сиріт, багатодітних сімей, людей похилого віку тощо.

Досліджуючи поняття адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю в Україні Кандиба С. визначив соціальний захист як економічні заходи публічної адміністрації, спрямовані на забезпечення першочергових мінімальних потреб населення, окремо передбаченої законодавством категорії осіб [11].

Таким чином, соціальний захист – це важлива складова частина соціальної політики держави, що має на меті забезпечити гідний рівень життя для всіх членів суспільства та створити умови для їхнього повноцінного особистісного розвитку.

Конвенція про права осіб з інвалідністю визначає, що інвалідність – це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Відповідно до цієї Конвенції до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [12].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист [5].

Статтю 1 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та статтю 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» особа з інвалідністю визначається як повнолітня особа зі стійким обмеженням життєдіяльності, якій в порядку, визначеному законодавством, встановлено інвалідність [13; 14].

Виходячи із наведеного, особою з інвалідністю можна вважати людину, яка має стійкий розлад функцій організму, зумовлений захворюванням, травмою, або з уродженими дефектами, що обмежують її життєдіяльність.

Варто зазначити, що досліджуючи поняття «інвалід», «особа з інвалідністю», «особа з обмеженими вадами розвитку», «особа з особливими освітніми потребами», «особа з функціональними обмеженнями», Коханчук С.С. виділив такі основні ознаки категорії інвалідності, як: 1) значні фізичні або психічні вади особи, за яких встановлюється група інвалідності; 2) ступінь втрати працездатності, яка зумовлена станом інвалідності особи; 3) обмеження нормальної життєдіяльності особи у різних сферах публічного управління; 4) постійний або довготривалий характер; 5) встановлення групи інвалідності на основі рішення медико-соціальної експертної комісії. На його думку, головним критерієм для ідентифікації суб'єкта як особи з інвалідністю є висновок медико-соціальної експертної комісії (далі – МСЕК), яка належить до системи Міністерства охорони здоров'я України. Правове регулювання здійснення медико-соціальної експертизи та прийняття відповідного управлінського рішення визначене у Наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності» від 5 вересня 2011 року № 561 та Постанові Кабінету Міністрів України «Про Питання медико-соціальної експертизи» від 3 грудня 2009 року № 1317. Висновок МСЕК є, по суті, одним із найголовніших критеріїв для ідентифікації особи як особи з інвалідністю і надання їй такого статусу, після якого держава в особі органів публічної адміністрації бере на себе зобов'язання забезпечувати права та свободи осіб з інвалідністю [15].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному

житті та полягає у: виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу (далі – об'єкти фізичного оточення), транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; охороні здоров'я; соціальному захисті; забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю; наданні пристосованого житла; сприянні громадській діяльності. Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду [5].

Отже, основними напрямками соціального захисту осіб з інвалідністю є: матеріальне забезпечення (пенсії, державна допомога, компенсації, пільги тощо), надання соціальних послуг з догляду, реабілітації, інтеграції, здійснення реабілітаційних заходів (медична та професійна реабілітація, психосоціальна реабілітація), встановлення опіки (піклування) або забезпечення стороннього догляду. Водночас реалізація соціального захисту осіб з інвалідністю має ґрунтуватися на принципах рівності, недискримінації, інклюзивності та поваги до гідності, адже особи з інвалідністю повинні поважатися та цінуватися як особистості з унікальними здібностями та можливостями.

Формулюючи поняття «адміністративно-правове забезпечення» Чистоклетов Л. та Хитра О. визначили його як адміністративно-правова основа впливу суб'єктів державно-владних повноважень на суспільні відносини у сфері публічного управління та їх діяльність, спрямована на формування, використання й удосконалення цієї основи з метою реалізації цілей адміністративного права [16].

О.В. Надьон визначає поняття «адміністративно-правове забезпечення» як безперервну діяльність суб'єктів права у сфері державного управління зі створення правових умов закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [17].

В.Б. Авер'янов наголошує, що своєрідність «адміністративно-правового забезпечення» полягає у тому, що адміністративне право за своїм глибинним призначенням має визначатися як «право забезпечення і захисту прав людини». У цьому – сутність усієї трансформації теорії і практики українського адміністративного права на сучасному етапі [18, с. 67].

Вартою уваги є наукова думка І.М. Шопіної щодо адміністративно-правового забезпечення, яке визначається як система адміністративно-правових засобів та способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин [19, с. 145].

У своїх працях вчені-адміністративісти відзначають багатогранність розуміння поняття «адміністративно-правове забезпечення». Так, з одного боку, воно охоплює діяльність суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на реалізацію норм права у визначених сферах шляхом видання нормативно-правових актів та їх застосування у своїй діяльності, наприклад, при розгляді справ про адміністративні правопорушення, при прийнятті рішень про надання адміністративних послуг тощо, а також під час здійснення контрольно-наглядових функцій.

З іншого боку, адміністративно-правове забезпечення також включає набір правового інструментарію, завдяки якому діяльність суб'єктів публічної адміністрації стає більш ефективними. Адже суб'єкти публічної адміністрації при реалізації своїх повноважень здійснюють ряд процедурних дій, заходи, які забезпечують захист прав та законних інтересів осіб та відповідальність у сфері публічного управління.

Виходячи із зазначеного, адміністративно-правове забезпечення – це фундамент, на якому будується вся система публічного адміністрування, який спрямовує комплексну систему правових норм, інститутів та засобів на створення сприятливих умов для реалізації цілей та завдань адміністративного права, забезпечення законності та ефективності функціонування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, захист прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб у сфері державного управління тощо.

Держава за допомогою адміністративно-правового забезпечення формує комплексну систему у відповідній сфері правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються у зв'язку з впливом процесів, що відбуваються в житті суспільства, пов'язаних із захистом та

охороною державних інтересів або викликаних непередбачуваними подіями, наприклад, пандемією COVID-19 чи воєнною агресією РФ проти України.

Війна в Україні спричинила низку серйозних викликів для системи соціального захисту, зокрема й для осіб з інвалідністю. Так, чимало об'єктів соціальної інфраструктури, таких як центри реабілітації, будинки для людей похилого віку та осіб з інвалідністю, були зруйновані або пошкоджені внаслідок бойових дій. Це призвело до перебоїв в наданні соціальних послуг та змусило багатьох осіб з інвалідністю переміститися з місць свого проживання. Водночас держава вимушена скорочувати видатки на соціальні програми, в тому числі й на програми соціального захисту осіб з інвалідністю. Багато людей з інвалідністю мають обмежену мобільність і не можуть самостійно евакуюватися з небезпечних зон, що ставить їхнє життя та здоров'я під загрозу. Війна є великим стресом для всіх людей, особливо для осіб з інвалідністю, що може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу та інших психологічних проблем.

Крім того, наша держава тільки перебуває на шляху до розбудови толерантності у суспільстві, тому окремі особи з інвалідністю можуть стикатися з дискримінацією при доступі до гуманітарної допомоги, медичних послуг та інших ресурсів.

Висновки. На основі вищенаведеного сформулюємо поняття «адміністративно-правового забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю» як законодавчо регламентована діяльність суб'єктів публічного адміністрування з метою функціонування, впорядкування, розвитку та охорони правовідносин щодо соціального захисту осіб з інвалідністю шляхом реалізації конституційного права кожного на соціальний захист, зокрема, через матеріальне забезпечення (пенсії, державна допомога, компенсації, пільги тощо), надання соціальних послуг з догляду, реабілітації, інтеграції, здійснення реабілітаційних заходів (медична та професійна реабілітація, психосоціальна реабілітація), встановлення опіки (піклування) або забезпечення стороннього догляду.

Крім того, в умовах воєнного стану держава не може знаходитися осторонь та повинна сприяти покращенню соціального захисту осіб з інвалідністю шляхом збільшення фінансування програм соціального захисту осіб з інвалідністю, в т.ч. завдяки залученню до фінансування соціальних програм міжнародних організацій та благодійних фондів. Особливу увагу варто приділити забезпеченню доступності соціальних послуг, наприклад, відновленню зруйнованих об'єктів соціальної інфраструктури та створенню нових, цифровізацію соціальних послуг, створенню груп підтримки для осіб з інвалідністю, де вони зможуть поділитися своїми переживаннями та отримати емоційну підтримку від інших людей. Останнє можна здійснити шляхом залучення інститутів громадянського суспільства до процесу покращення соціального захисту осіб з інвалідністю.

Отже, формування належного рівня адміністративно-правового забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю може допомогти зробити життя осіб з інвалідністю в Україні кращим, навіть у такі складні часи.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт – Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. URL: <https://www.ispf.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2024).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
5. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
6. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
7. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.05.2024).

8. Тимофєєва М.І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6 (230). С. 169–178.
9. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Київ. нац. екон ун-т ім. В. Гетьмана, 2006. 219 с.
10. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 90–95.
11. Кандиба С. Поняття адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 1. 2020. С. 101–105. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/19.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).
12. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Міжнародний документ від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 05.05.2024).
13. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20/ed20230907#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
14. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20240101#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
15. Коханчук С.С. Термінологічне узгодження поняття «інвалід» чи «особа з інвалідністю» в законодавстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. ч. 3. 2016. С. 50–55. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2016/2/tom_3/vip2_3_2016.pdf#page=50 (дата звернення: 13.05.2024).
16. Чистоклетов Л., Хитра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. № 3 (27), 2020. С. 173–180. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/7c6857d5-4d92-4a7b-87db-d1508e5ea235> (дата звернення: 13.05.2024).
17. Надьон О.В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Вип. 39. Т. 2. С. 17–21. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32754> (дата звернення: 20.05.2024).
18. Авер'янов В.Б. Доктринальні засади сучасного розвитку і реформування українського адміністративного права. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2002. С. 60–73.
19. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 141–145.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.14>

МАТУСЕВИЧ А.Л.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ

CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS AND FREEDOMS

У статті було надано змістовну та вичерпну теоретико-правову характеристику поняттю та змісту адміністративно-правового статусу дитини та засад її правової охорони, що сукупно з аналізовуваними положеннями законодавства України та думками вчених надалі, дозволить обґрунтувати важливі теоретико-практичні ви-

---

© МАТУСЕВИЧ А.Л. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права)

сновки. Приймаючи нові або змінюючи чинні правові норми, які регулюють питання правового статусу дитини, потрібно особливо приділяти увагу такому принципу правотворчої діяльності, як системність, який полягає в тому, що процес створення правових норм – це єдине ціле. Іншими словами, з позицій системності будь-який нормативно-правовий акт, що розробляється, повинен органічно інтегруватися в існуюче правове поле і у цьому зв'язку обов'язково потрібно враховувати чинне законодавство, узгоджуватися з його положеннями, орієнтуючись при цьому на перспективні соціальні очікування. Лише таким чином можна забезпечити справжню стабільність правового регулювання та уникнути «перевиробництва» нормативного матеріалу. Слід зазначити, що вказана вимога, яка ґрунтується на основних міжнародних та європейських конвенціях, присвячених забезпеченню прав, свобод та інтересів дитини, в цілому втілена у національному законодавстві України. Зокрема, серед загальних засад регулювання сімейних відносин Сімейний кодекс України у ч. 9 ст. 7 закріплює, що сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Крім цього, ч. 3 ст. 151 Сімейного кодексу України передбачає, що батьки мають право обирати форми та методи виховання дитини, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства. Недоцільним є виділення саме засобів масової інформації, як ефективних інструментів забезпечення прав і свобод дитини, а натомість необхідно підкреслити важливість публічності та прозорості в контексті життєдіяльності окремих осіб, оскільки саме гласність і публічність дозволяють забезпечувати дотримання прав і свобод дитини в цивілізованому демократичному суспільстві, що дозволяє ефективно використовувати механізми державно-правового захисту прав і свобод такої дитини, а також убезпечувати її від деструктивних соціально-правових факторів.

Ключові слова: права дитини, правова охорона, відповідальність, міжнародне право, дотримання прав.

The article provided a meaningful and comprehensive theoretical-legal characterization of the concept and content of the administrative-legal status of the child and the principles of its legal protection, which, together with the analyzed provisions of the legislation of Ukraine and the opinions of scientists, will allow to substantiate important theoretical-practical conclusions. When adopting new or changing existing legal norms that regulate the issue of the legal status of a child, special attention should be paid to such a principle of law-making activity as systematicity, which consists in the fact that the process of creating legal norms is a single entity. In other words, from the point of view of systematicity, any normative legal act that is being developed must be organically integrated into the existing legal field, and in this connection it is necessary to take into account the current legislation, agree with its provisions, while focusing on prospective social expectations. This is the only way to ensure the true stability of legal regulation and avoid "overproduction" of regulatory material. It should be noted that the specified requirement, which is based on the main international and European conventions dedicated to ensuring the rights, freedoms and interests of the child, is generally embodied in the national legislation of Ukraine. In particular, among the general principles of regulation of family relations, the Family Code of Ukraine in Part 9 of Art. 7 establishes that family relations are regulated on the basis of justice, good faith and reasonableness, in accordance with the moral principles of society. In addition, part 3 of Art. 151 of the Family Code of Ukraine provides that parents have the right to choose the forms and methods of raising a child, except for those that contradict the law and moral principles of society. It is impractical to single out the mass media as effective tools for ensuring the rights and freedoms of the child, but instead it is necessary to emphasize the importance of publicity and transparency in the context of the life activities of individuals, since it is publicity and publicity that make it possible to ensure the observance of the rights and freedoms of the child in a civilized democratic society, which allows to effectively use mechanisms of state-legal protection of the rights and freedoms of such a child, as well as to protect him from destructive socio-legal factors.

Key words: *children's rights, legal protection, responsibility, international law, observance of rights.*

Актуальність теми. Актуальність питання правового статусу дитини зумовлена необхідністю забезпечення додаткових гарантій правового захисту неповнолітніх осіб. Проте, незважаючи на підвищений інтерес науковців та юристів-практиків до проблеми дотримання прав дитини в Україні, невирішеними залишаються питання концептуального поняття правового статусу дитини та його місця у теорії конституційного права [1].

Питання забезпечення правами і свободами дитини в Україні особливо в умовах воєнного стану, гостро та системно постають в дослідженнях учених, що потребує та створює обставини додаткового їх дослідження, а також пошуку шляхів вирішення актуальних проблемних питань пов'язаних із ними.

Права і свободи дитини дитини, як комплексна теоретико-правова категорія відображається, як у дослідженнях вчених та науковців так і в законодавстві України. Переважна більшість норм, що регламентують правовий статус дитини в Україні а також норм, що забезпечують дотримання цих прав і свобод та їх захист, викладені одразу в декількох нормативно-правових актах, що відповідно розширює предмет і об'єкт зазначеного дослідження та потребує більш суттєвої наукової уваги до цього питання а також комплексного дослідження відповідних положень законодавства з метою утворення комплексного розуміння щодо відповідного правового інституту.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері забезпечення охорони прав і свобод дитини.

Метою статті є аналіз проблемних питань поняття та сутності адміністративно-правової охорони прав і свобод дитини.

Виклад основного матеріалу статті. Категорія правового статусу дитини порівняно недавно введена в науковий лексикон юриспруденції, що з формально юридичної сторони обумовлено, перш за все, ратифікацією більшістю країн світу Конвенції ООН про права дитини і внесенням відповідних змін до національних законодавств. У зарубіжних дослідженнях поняття правового статусу дитини нерідко розглядається здебільшого як етична, політична, ніж суто юридична, категорія, хоча при цьому йдеться все ж таки про права, обов'язки і відповідальність дитини [2].

Зміст правового статусу трактується, як складовий елемент правового становища, і включає тільки права і обов'язки особи, деколи з урахуванням законних її інтересів. Обмеженість такого уявлення про правовий рівень існування особистості уже давно піддавалася обґрунтованій критиці [3]. Приблизно на такій же позиції стоїть Я. М. Квітка, яка визначає правовий статус неповнолітнього громадянина як сукупність юридичних прав і обов'язків підлітка в суспільстві, реалізація яких забезпечується соціальними, економічними, правовими й організаційними гарантіями [4]. Зазначимо лише певну обмеженість, а можливо й недосконалість цього визначення, обумовлену, очевидно, предметом дослідження, яким була адміністративна делікатність неповнолітніх. По-перше, Я. М. Квітка дає визначення не правового статусу дитини, а правового статусу неповнолітнього громадянина, що зрозуміло, обмежує її визначення лише громадянами України, які досягли 14-річного віку. По друге, застосований термін «підліток», який хоча й використовується в юриспруденції, але як правило, в кримінологічній літературі.

За запропонованим Л. А. Ольховик визначенням правовий статус дитини – це заснована на правоздатності та дієздатності система суб'єктивних та інших прав та юридичних обов'язків, які неповнолітня особа може мати з моменту народження до виникнення повної дієздатності та набувати в процесі життя залежно від віку та стану психіки [5].

С. П. Коталейчук запропоновано класифікацію прав дитини, але вона мало що дає для виявлення особливостей правового статусу дитини, для формування його як родового (спеціального) статусу. З метою усунення цієї прогалини у конструюванні правового статусу дитини автором запропоновано ввести наступну класифікацію прав дитини: загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта – дитини; ювенальні (спеціальні) права і свободи. Ці групи прав та свобод дитини у системі ювенального права складають субінститути правового статусу дитини. В їх складі перебувають як норми природного, так і позитивного права [6].

Водночас, на нашу думку, питання розширення чи обмеження змісту правової норми з метою захисту дитини, не може розглядатися як ефективний інструмент забезпечення їх прав і свобод оскільки правовий статус дитини в Україні є не похідним від інших, а окремим самостійним правовим інститутом, що забезпечує дотримання прав і свобод дитини в різноманітних

соціальних обставинах. Єдиним ефективним критерієм, що може впливати на правовий статус дитини в Україні, може бути вік, що безпосередньо впливає на наявність чи відсутність такого правового статусу в конкретній особі.

До субінституту загальнолодських прав і свобод дитини відносяться норми права, які встановлюють:

1) право дитини на життя та охорону здоров'я. На думку Львової О.Л. «викривлене ставлення до людини та її життя, яке набуло у світі глобального розмаху, руйнівно впливає й на інші важливі соціальні інститути, зокрема, на інститут сім'ї» [7].

2) право на ім'я і громадянство. У відповідності до Сімейного кодексу батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану, що засвідчується Свідоцтвом про народження (ст. 144). Підстави для набуття дитиною громадянства визначені Законом «Про громадянство України» [8] і за своєю повнотою охоплюють всі можливі варіанти набуття громадянства України дитиною і практично виключають можливість неотримання дитиною громадянства: за народженням (у відповідності до «права крові» і «права ґрунту»), за територіальним походженням; внаслідок прийняття до громадянства України, поновлення в громадянстві України, внаслідок усиновлення, внаслідок встановлення над дитиною опіки або піклування, з перебуванням у громадянстві України одного або обох батьків дитини, внаслідок встановлення батьківства (ст.ст. 7-12, 14-15). У відповідності до принципу участі дитини у вирішенні справ, які її безпосередньо стосуються, набуття громадянства України дітьми у віці від 14 до 18 років може відбуватися тільки за їхньою згодою (ст. 16);

3) право на достатній життєвий рівень. Це право є одним з найбільш дискусійних щодо його змісту та реалізації в Україні. Конституція України обмежує зміст цього права достатнім харчуванням, одягом та житлом для особи та її сім'ї (ст. 48). Згідно із Законом «Про охорону дитинства» щодо дитини зміст цієї правової норми розширюється, адже дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку (ст. 8). Гарантією реалізації цього права виступає державна допомога сім'ям з дітьми, тобто грошові виплати сім'ям з дітьми у визначених державою випадках, що виплачуються щомісяця, одноразово або періодично з Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, з Державного бюджету та інших бюджетів, визначених законом, з метою поліпшення матеріального становища сімей з дітьми та створення найсприятливіших умов для розвитку підростаючого покоління [9];

4) право на вільне висловлювання думок та одержання інформації. Відповідно до Закону «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Дітям забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, що сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю (ст. 9). Це право має певну специфіку: інформація, одержувана дитиною, по-перше, має відповідати віку дитини, по-друге, не шкодити її моральному благополуччю. Забороняється пропагування у засобах масової інформації культури насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини (ч. 4 ст. 20). Законом «Про захист суспільної моралі» забороняється розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх (ст. 7) [10];

5) право на звернення до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації. Слід відзначити, що це право є одним із слабо адаптованих до вікових особливостей дитини прав людини. Щодо дитини конкретизований тільки порядок звернень дитини у випадку жорстокого поводження з нею [11];

6) право на захист від усіх форм насильства. Загальна дефініція насильства в національному законодавстві відсутня. Натомість існує дефініція домашнього насильства. Насильство щодо дорослого члена сім'ї включає будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю (ст. 1) [12]. Отже, цей делікт може бути тільки умисним і з матеріальним складом.

Узагальнення представлених різноманітних точок зору щодо структури та змісту правового статусу дитини та здійснений аналіз формальних джерел ювенального права України є підґрунтям наступної характеристики структури та змісту правового статусу дитини. Статусний характер таких характеристик становища особистості, як громадянство (без громадянство, поліпатризм) і правосуб'єктність не викликають сумніву, адже громадянство (без громадянство, поліпатризм) є юридичним фактом-станом, а правосуб'єктність неможливо «відірвати» від прав та обов'язків, передумовою яких вона виступає. Отже, правосуб'єктність є складовою частиною правового статусу дитини [13].

Правосуб'єктність, як правова категорія чітко простежується в правовому статусі дитини, якщо проводити аналогію з засадами кримінального права, оскільки в системі кримінального законодавства України існує система вікових порогів, що прямопропорційно пов'язана з можливістю притягнення до кримінальної відповідальності тих чи інших осіб. Так, за певні правопорушення кримінальна відповідальність настає з 14 років, за певні правопорушення з 16 років, а за деякі категорії кримінальних правопорушень відповідальність настає лише з 18 років, тобто повноліття.

Правоздатність дитини виступає як характеристика абстрактних можливостей, визначених природою дитини, що реалізуються у володінні правами і обов'язками. Особливістю правоздатності дитини є її динамічний характер, що розвивається, із загальною тенденцією до «наповнення» її об'єму у міру дорослішання. Якщо новонароджена дитина є всього лише пасивним носієм суб'єктивних прав на життя, ім'я, виховання та ін., то у міру соціалізації в її свідомості формуються правові установки, вона навчається здійснювати правові дії, ухвалювати юридичні значущі рішення, нарешті, вступати у правові відносини.

Не заперечуючи певної раціональності такої точки зору, можна сказати, що в реальності це співвідношення є складнішим і плани здатності бути суб'єктом права і в плані володіння правами і обов'язками. Здатність бути суб'єктом права у дитини, очевидно, слід трактувати як можливість, що формується, розвивається. Діти, на відміну від дорослих, не здатні бути носіями низки суб'єктивних прав (наприклад, виборчих). Їх правоздатність має менший об'єм в порівнянні з дорослими. Проте не можна трактувати правоздатність дитини як обмежену, оскільки обмеження правоздатності можливо тільки на підставі судового рішення, але жодною мірою не витікає безпосередньо із закону. В той же час діти є носіями ряду юридичних властивостей, відсутніх у дорослому. Так, вони здатні бути носіями тільки їм властивих ювенальних прав і обов'язків; саме у дітей є наявною здібність до правової соціалізації (принаймні, первинної).

Враховуючи норми і положення, а також конструктивні особливості законодавства України необхідно зазначити на тому, що обов'язки дитини хоч і притаманні відповідному правовому статусу, відповідальність за їх невиконання покладається на батьків такої дитини або ж особи, яка несе відповідальність за неї. Таким чином, хоч правовий статус дитини і передбачає наявність обов'язку здобуття повної загальної середньої освіти відповідальність за невиконання цього обов'язку буде цілком і повністю покладена на осіб, що несуть відповідальність за неї.

Україна, як і будь-яка інша демократична держава, дбає про своє майбутнє. Задля цього виявляються певні чинники, які створюють загрозу життю і нормальному розвитку дітей у сучасних умовах, визначаються шляхи їх подолання. Не меншою проблемою є захист прав дитини. Маються на увазі не лише специфічні права дітей, а й порушення невід'ємних прав людини, які є основою, головним стрижнем у регламентації основних прав та свобод усіх категорій людей: дітей, жінок, громадян, осіб без громадянства та ін [14].

Набагато менше уваги приділяється такому важливому елементу правового статусу дитини, як її право та обов'язок. Дитина – це не лише об'єкт захисту і охорони, а й самостійний хоч і особливий суб'єкт права з усім спектром соціальних зв'язків – правами, інтересами, обов'язками, відповідальностями.

Дискусійним є питання про співвідношення прав та інших юридичних можливостей дитини: свобод, інтересів. Конкретні приклади законних інтересів дітей: наявність дитячих майданчиків поблизу від місця мешкання, можливість літнього відпочинку в дитячих таборах, вступ до шлюбу за наявності поважних причин (Сімейний кодекс України) та ін. Тобто, як бачимо, інтереси знов-таки подаються через призму прав або як їх протилежність, або як мета.

В ювенальному законодавстві України використовуються терміни: «найкращі інтереси дитини», «інтереси дитини», «законний інтерес дитини». Перший з цих термінів використовується для визначення мети та основоположного принципу ювенального права і звернений до суспільства та держави: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними

чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» (ст. 3 КПД).

Висновки. Термін «законний інтерес дитини» згідно з офіційним тлумаченням Конституційного Суду України є тотожний поняттю «охоронюваний законом інтерес» і означає «прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним суб'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам» [15]. Серед таких законних інтересів – інтерес в охороні здоров'я, фізичному і духовному розвитку, навчанні. Порушення законних інтересів дитини є підставою для звернення дитини до органів та служб у справах дітей, юридичної відповідальності батьків тощо.

Отже, в ювенальному праві України загально правовий термін «інтерес» визначає різні грані юридичних можливостей дитини та обов'язків батьків, держави, суспільних інституцій.

Загальновідомо, що права людини першопочатково формувались виключно щодо вільних, білих дорослих чоловіків. Жінки, діти, раби, що подекуди існували навіть у розвинутих країнах, до першого та другого покоління прав людини не були допущені. Отже, про права дитини можна говорити тільки стосовно третього покоління прав людини, із застереженням, що остаточно їх система склалась в межах четвертого, сучасного покоління прав людини.

Список використаних джерел:

1. Юхта О. Г. Теоретико-правовий аналіз концептуального поняття «правовий статус дитини». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 71–76.
2. The Moral and Political Status of Children/ Ed. Archard D.Macleod C/M/ – Unaversity of Victoria (Canada). 2002. 250 p.
3. Орзих М.Ф. Особистість і право. Одеса. Юрид. літ-ра, 2005. С. 47.
4. Квітка Я.М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2002. С. 45.
5. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Харківськ. Ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – С. 4.
6. Юхта О. Г. Теоретико-правовий аналіз концептуального поняття «правовий статус дитини». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 71–76.
7. Львова О.Л. «Нові права» людини як аномалія права: Правова держава, щорічник наукових праць, випуск двадцять четвертий / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2013. С. 107.
8. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. Режим доступу <http://zakon1.gada.gov.ua> (остання редакція від 20.06.2007).
9. Кулачок Л.В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2003. 19 с.
10. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 14. Ст. 192.
11. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поведіння з дітьми або реальної загрози його вчинення: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16 січня 2004 р. № 5/34/24/11.
12. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789 ІІІ.
13. Крестовська Н.М. Ювенальний правовий статус. Наукові праці Одеської національної юридичної академії / гол. ред. С.В. Ківалов. Одеса : Юридична література, 2009. Т. 8. С. 278–284.
14. Права і свободи неповнолітніх у системі прав і свобод громадян України. URL: <http://mego.info/матеріал/12-права-і-свободи-неповнолітніх-у-системі-прав-і-свобод-громадян-у-країні>
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004// Офіційний вісник України. 2004. № 50. Ст. 3288.

ФУНКЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

FUNCTIONS OF INFORMATION AND COMMUNICATION SUPPORT OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE

У статті визначено функції інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу в Україні як комплексні напрямки створення, розвитку та підтримки інформаційно-комунікаційної інфраструктури як елементу управління освітнього процесу, що сприяють створенню інноваційного, інтерактивного та доступного освітнього середовища, яке відповідає національним освітнім вимогам та завданням, забезпечуючи рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу. Сформовано функції інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу: 1) інформаційна; 2) комунікаційна; 3) організаційна; 4) інтерактивна; 5) інноваційна; 6) безпекова; 7) аналітична. Розкрито, що інформаційна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу є ключовою складовою сучасної освіти, що забезпечує всіх учасників доступом до освіти. Інформаційна функція також передбачає інтеграцію національних освітніх систем у міжнародний інформаційний простір, що сприяє обміну досвідом, доступу до світових наукових досягнень та підвищенню конкурентоспроможності національної освіти. Встановлено, що комунікаційна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу є критично важливою для ефективного освітнього процесу, що включає створення сприятливих умов для взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу (викладачами, студентами, адміністрацією та іншими зацікавленими сторонами), для розвитку умінь спілкування та вирішення питань професійного, культурного та громадянського змісту. Зазначено, що організаційна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу полягає в створенні та підтримці ефективної інфраструктури для управління освітньою діяльністю за допомогою сучасних технологій, що може включати: розробку та підтримку цифровізованого освітнього процесу; моніторинг освітнього процесу; автоматизацію адміністративних процедур освітнього процесу тощо. Розкрито, що інтерактивна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу є ключовим елементом сучасного навчання, що передбачає функціонування освітнього середовища через використання віртуальних платформ, гейміфікацію та персоналізацію навчання. Визначено, що інноваційна функція полягає у впровадженні новітніх технологій та методик у освітній процес, що сприяє підвищенню його якості та ефективності, та включає використання цифрових освітніх ресурсів, інтерактивних платформ, онлайн-курсів чи інших інноваційних інструментів, які дозволяють зробити освітній процес більш новітнім, гнучким та персоналізованим.

Ключові слова: державна інформаційна політика, інформаційне забезпечення, інформаційне суспільство, інформація, координація, механізм, освіта, процедури, суб'єкти, технології.

The article defines the functions of information and communication support of the educational process in Ukraine as complex directions of creation, development and support of information and communication infrastructure as an element of management of the educational process, which contribute to the creation of an innovative, interactive and accessible educational environment that meets national

educational requirements and tasks, providing equal opportunities for all participants in the educational process. The functions of information and communication support of the educational process have been formed: 1) informational; 2) communication; 3) organizational; 4) interactive; 5) innovative; 6) safe; 7) analytical. It was revealed that the information function of information and communication support of the educational process is a key component of modern education, which provides all participants with access to education. The information function also provides for the integration of national educational systems into the international information space, which promotes the exchange of experience, access to world scientific achievements, and increasing the competitiveness of national education. It has been established that the communication function of information and communication provision of the educational process is critically important for an effective educational process, which includes the creation of favorable conditions for interaction between all participants of the educational process (teachers, students, administration and other interested parties), for the development of communication skills and problem solving professional, cultural and civic content. It is noted that the organizational function of information and communication support for the educational process consists in creating and maintaining an effective infrastructure for managing educational activities using modern technologies, which may include: development and support of a digitalized educational process; monitoring of the educational process; automation of administrative procedures of the educational process, etc.

It was revealed that the interactive function of information and communication support of the educational process is a key element of modern education, which involves the functioning of the educational environment through the use of virtual platforms, gamification and personalization of education. It was determined that the innovative function consists in the introduction of the latest technologies and methods into the educational process, which contributes to increasing its quality and efficiency, and includes the use of digital educational resources, interactive platforms, online courses or other innovative tools that allow making the educational process more modern, flexible and personalized.

Key words: *state information policy, information provision, information society, information, coordination, mechanism, education, procedures, subjects, technologies.*

Актуальність теми. На сьогодні потенційні можливості розвитку суспільства все більше визначаються рівнем та ефективністю інформаційно-комунікаційних систем, а інформаційна складова набуває дедалі більшого значення і стає одним із найважливіших елементів розвитку сучасного суспільства. Інформаційне суспільство – це суспільство, де інформація і знання стають основними продуктами виробництва і споживання. Активний інформаційний обмін, що здійснюється у всіх сферах, стає основою життєдіяльності людини інформаційного суспільства, а освіта – тією сферою суспільних відносин, що сприяє адаптації людини до динамічних змін в умовах поширення інтенсивних інформаційних потоків [3].

Виникає потреба широкого впровадження інновацій в освітній процес. У цьому контексті важливим є розвиток відповідних функцій освіти, що стають домінуючими в сучасних освітніх процесах та сприяють формуванню креативної особистості і, окрім забезпечення передачі знань, передбачають створення умов для обміну думками, поглядами, висловлювання власних позицій та міркувань. Поширення новітніх комунікацій та поява Інтернету стали одним із основних процесів, що мають значний вплив на освітню сферу суспільних відносин та сприяють використанню інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій. У мережевому суспільстві нові інформаційні технології сприяють тому, що знання та інформація стають доступнішими. З'являються нові форми навчання, інформаційне забезпечення яких здійснюється на «базі інструментарію сучасних інформаційних систем освіти» з використанням інформаційних можливостей Інтернет-технологій та мережевих комунікацій. Відкритість освітньої сфери і готовність до змін та налаштованість на комунікацію формують нові функції освіти в умовах інформаційного суспільства. Це, своєю чергою, призводить до зміни домінантних характеристик освіти індустріального суспільства [3].

Огляд останніх досліджень. На проблематику інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу в Україні звертали увагу провідні вчені у галузі адміністративного та

інформаційного права: І. В. Арістова, О. М. Бандурка, К. І. Беляков, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. І. Олефір, І. В. Панова, С. О. Шатрава та інші.

Відаючи належне досягненням науковців, сьогодні існує потреба нового підходу до формування теоретичного підґрунтя та практичної реалізації оновленої моделі інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу в Україні з позицій адміністративного та інформаційного права.

Однак, діючи проблеми оптимізації використання ресурсів та надання якісних послуг на місцевому рівні в Україні підкреслюють актуальність наукових досліджень у сфері діяльності об'єднаних територіальних громад.

Мега статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу теорії адміністративного та інформаційного права, систематизації нормативно-правових актів, та визначення практичної діяльності суб'єктів освітнього процесу, розкрити функції інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу в Україні.

Виклад основних положень. Теоретики права визначають функції держави як основні напрями її діяльності, що зумовлені її цілями і завданнями та конкретизують її сутність. Відображають динамічну сторону державного буття, виявляються у функціях органів держави основних напрямках (видах) їх діяльності у межах законодавчо встановленої компетенції. Компетенцією органів держави є сукупність їх прав і обов'язків (повноважень), спрямованих на досягнення мети і вирішення завдань. Не варто ототожнювати функції держави з функціями її органів, хоч вони й тісно пов'язані. Кожна функція держави зумовлена її сутністю, соціальним призначенням; характеризується комплексністю, внутрішньою єдністю, системними цілеспрямованими зв'язками між видами діяльності держави; відзначається відомою самостійністю, однорідністю, повторюваністю [5, с. 80].

Однією з функцій держави є освітня. Освітня функція держави – це комплексний напрям діяльності держави, спрямований на забезпечення розвитку та функціонування системи освіти відповідно до національних цілей та завдань, що охоплює управління та контроль за освітніми процесами, встановлення меж правового регулювання, та забезпечення основних прав та свобод суб'єктів освітнього процесу. Освітня функція держави реалізується через діяльність спеціалізованих державних органів та інституцій, які діють у межах визначених законодавством повноважень, і забезпечує інтеграцію різних видів освітньої діяльності в єдину, цілісну систему. Освітня функція держави є невід'ємною складовою її соціального призначення, відображаючи відповідальність держави за формування освіченого, компетентного та культурного суспільства.

Якщо інтегрувати загальнотеоретичні положення, можна сформулювати авторське бачення щодо поняття функцій інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу в Україні. На наш погляд, функції інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу в Україні – це комплексні напрями створення, розвитку та підтримки інформаційно-комунікаційної інфраструктури як елементу управління освітнього процесу, що сприяють створенню інноваційного, інтерактивного та доступного освітнього середовища, яке відповідає національним освітнім вимогам та завданням, забезпечуючи рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу.

Реалізація таких функцій служить важливим чинником подальшого успішного розв'язання всіх соціально-економічних проблем освіти [7, с. 16]. Якщо перейти до класифікації, то аналіз ролі й функцій сучасної освіти та її окремих напрямів дав змогу І. Кореневій виокремити такі кластери функцій освіти для сталого розвитку: соціально-економічний, соціально-політичний та соціокультурний. Соціально-економічні функції освіти для сталого розвитку (науково-дослідна, професійної підготовки, науково-практична) спрямовані на формування та розвиток наукового, технічного й кадрового потенціалу суспільства. Соціально-політичні функції (забезпечення соціального контролю, гомогенізації суспільства, соціальної селекції та активізації соціальних переміщень, ідеологічна) спрямовані на саморегуляцію соціуму, соціальну мобільність, згуртування суспільства, створення ідеологічних орієнтирів для забезпечення сталого розвитку та високого рівня безпеки відповідно до загальноцивілізаційних процесів. Соціокультурні функції (пізнавальна, виховна, технологічна, людинотворча, соціалізації особистості, гуманістична) дають спроможність формувати особистість на цінностях та ідеалах сталого розвитку, зберігати й передавати поколінням духовну спадщину [6, с. 13].

На наш погляд, можна сформулювати наступні функції інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу:

- 1) інформаційна;

- 2) комунікаційна;
- 3) організаційна;
- 4) інтерактивна;
- 5) інноваційна;
- 6) безпекова;
- 7) аналітична.

Далі слід проаналізувати особливості кожної функції. Завданнями, які є першоосновою інформаційної функції, на сучасному етапі розбудови нашої держави є: створення правових, організаційних, науково-технічних, економічних, фінансових та інших умов для реалізації інформаційних прав людини і громадянина, інформаційних потреб суспільства; формування системи національних інформаційних ресурсів; забезпечення національної інформаційної безпеки і в перспективі побудова інформаційного суспільства [4, с. 119].

Отже, інформаційна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу є ключовою складовою сучасної освіти, що забезпечує всіх учасників доступом до освіти. Інформаційна функція також передбачає інтеграцію національних освітніх систем у міжнародний інформаційний простір, що сприяє обміну досвідом, доступу до світових наукових досягнень та підвищенню конкурентоспроможності національної освіти. Відповідно, інформаційна функція в освітньому процесі є багатоаспектною та комплексною, забезпечуючи не лише доступ до інформації, але й формуючи інформаційну культуру, підтримуючи навчальний процес та забезпечуючи інформаційну безпеку.

Якщо у традиційному навчанні увага акцентувалася на запам'ятовуванні і відтворенні інформації, то у нових умовах виникла потреба розвитку творчого (продуктивного) мислення, формування комунікативних умінь та практичної підготовки молоді до активної життєдіяльності у постійно мінливому соціальному середовищі. Сучасна вища освіта, що є одним із найголовніших чинників зростання якості людського капіталу, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки і суспільства загалом, повинна повною мірою відповідати вимогам часу. Саме тому, в умовах становлення інформаційного суспільства, виникає потреба широкого впровадження інновацій в освітній процес. У цьому контексті, важливим є розвиток комунікаційної функції освіти, що є домінуючою в сучасних освітніх процесах та сприяє формуванню креативної особистості, здатної до ефективної професійної діяльності в умовах розвитку інформаційного суспільства [3].

Комунікаційна функція освіти в навчанні та вихованні молоді є об'єктивно необхідною. Комунікаційна функція символізує кроки, які покликані робити викладачі з метою забезпечення навчально-виховного діалогу зі студентами, під час обговорення, осмислення, практичного вирішення питань професійного, культурного, громадянського змісту й спрямованості. Спілкування є умовою порозуміння, постановки питань та отримання необхідної відповіді. Саме тому перед освітою постає важливе завдання, а саме – забезпечити відкрите спілкування та взаємодію зі студентами задля того, щоб складні і, часом, неоднозначні питання професійного, суспільного та, навіть, особистого життя отримували діалектичне осмислення з урахуванням поглядів та позицій, які набули актуального характеру [2, с. 44–50].

Комунікаційна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу є критично важливою для ефективного освітнього процесу, що включає створення сприятливих умов для взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу (викладачами, студентами, адміністрацією та іншими зацікавленими сторонами), для розвитку умінь спілкування та вирішення питань професійного, культурного та громадянського змісту. Комунікаційна функція сприяє формуванню в учасників освітнього процесу здатності критично осмислювати інформацію, генерувати нові ідеї та підходи до вирішення проблем, підтримуючи розвиток командної роботи та співпраці, що створює сприятливе середовище для колективного вирішення проблем та реалізації спільних проєктів.

Серед функцій освіти заслуговує уваги також організаційна функція. Її сутність полягає в організації різних видів та напрямів діяльності студентів, пов'язаної з використанням, збереженням і примноженням цінностей у повсякденному житті, навчанні, праці, дозвіллі. Відомо, що у навчально-виховному процесі молоді люди набувають певні знання, збагачують свої поняття та уявлення про цінності громадянського суспільства, визначаються у своїх поглядах, світоглядних орієнтаціях та ідеалах суспільно-політичного, морально-правового, культурологічного змісту. Водночас, у їх життєдіяльності актуального характеру набувають питання, пов'язані з прийняттям самостійних рішень, визначенням свого ставлення до певних ситуацій, що мають

місце в суспільно-політичному житті, морально-правових відносинах, практиці використання широкого спектру громадянських цінностей, прав та свобод. У зв'язку з цим перед освітою постають завдання щодо організації відповідної підготовки молоді, закріплення в її життєвому та професійному досвіді умінь і навичок практичного характеру, оволодінні способами й методами вирішення ситуацій, які мають місце в суспільстві і які вимагають свого правильного вирішення [2, с. 44–50].

Організаційна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу полягає в створенні та підтримці ефективної інфраструктури для управління освітньою діяльністю за допомогою сучасних технологій, що може включати: розробку та підтримку цифровізованого освітнього процесу; моніторинг освітнього процесу; автоматизацію адміністративних процедур освітнього процесу тощо.

Інтерактивна модель навчання передбачає організацію та розвиток такого спілкування, що призводить до взаєморозуміння, взаємодії, колегіального вирішення загальних, але важливих для кожного учасника завдань. Її суть полягає в діалогових формах процесу пізнання, орієнтації на мобілізацію пізнавальних сил і прагнень учнів, посилення мотивації до навчання, пробудження самостійного інтересу до пізнання, становлення власних засобів діяльності, у розвитку вмій концентруватися на творчому процесі й одержувати від нього задоволення. Інтерактивний процес характеризується високою інтенсивністю комунікації, спілкування, обміном діяльністю, зміною та різноманітністю видів діяльності, процесуальністю (зміною станів учасників), цілеспрямованою рефлексією учасників діяльності, взаємодії. В інтерактивній моделі навчання стає актуальною вимога постійного зв'язку з життям [8, с. 320–325].

На наш погляд, інтерактивна функція інформаційно-комунікаційного забезпечення освітнього процесу є ключовим елементом сучасного навчання, що передбачає функціонування освітнього середовища через використання віртуальних платформ, гейміфікацію та персоналізацію навчання. Інтерактивна функція підтримує безперервне навчання, дозволяючи учасникам навчатися у будь-який час і з будь-якого місця за допомогою мобільних додатків і хмарних технологій, що робить освітній процес більш ефективним, гнучким та орієнтованим на освітні потреби.

Інноваційна функція полягає у впровадженні новітніх технологій та методик у освітній процес, що сприяє підвищенню його якості та ефективності, та включає використання цифрових освітніх ресурсів, інтерактивних платформ, онлайн-курсів чи інших інноваційних інструментів, які дозволяють зробити освітній процес більш новітнім, гнучким та персоналізованим.

Безпекова функція забезпечує захист інформаційного простору освітніх установ від різних загроз, таких як кібератаки, витіки конфіденційної інформації, несанкціонований доступ до даних, що включає впровадження систем кібербезпеки, навчання учасників освітнього процесу основам інформаційної безпеки, а також постійний моніторинг та оновлення захисних заходів.

Аналітична функція полягає у зборі, аналізі та інтерпретації даних, що стосуються освітнього процесу, для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, що включає моніторинг успішності, аналіз ефективності різних методик навчання, виявлення тенденцій та прогнозування результатів. За допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій можна автоматизувати процес збору та обробки даних, що дозволяє оперативно отримувати необхідну інформацію для вдосконалення освітнього процесу та підвищення його якості.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. Ст. 380.
2. Линовицька О. Основні функції освіти. Вісник Інституту розвитку дитини. 2014. С. 44–50.
3. Дзяна Г. О., Дзяний, Р. Б. Домінуюча роль комунікативної функції освіти в умовах інформаційного суспільства. Ефективність державного управління. 2021. № 62. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.62.2020.205821>
4. Костецька Т.А. Інформаційна функція держави: конституційні та інституційні аспекти. Держава і право. 2010. № 47. С. 113–119.
5. Скакун О. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
6. Коренева І.М. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів біології до реалізації функцій освіти для сталого розвитку: автореф. дис. докт. педаг. наук 13.00.04.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка МОН України, Глухів, 2020. 38 с.

7. Гаращук О.В. Куценко В.І. Основні функції вищої освіти України в контексті її модернізації та євроінтеграції. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада 2013 року /ред. кол. В.І.Смолянко (голова), І.В.Артёмов та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 8(27). С. 7–16.

8. Розумна Т. Інтерактивна взаємодія як складова процесу підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2015. № 43. С. 320–325.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.16>

МОСКВИЧ О.С.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ ЗСУ

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF PERSONNEL TRAINING FOR THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE REFORM OF THE ARMED FORCES

Метою статті є: розкрити сутність та особливості підготовки кадрів для збройних сил України в контексті реформи ЗСУ. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторський підхід щодо тлумачення поняття «підготовка кадрів для збройних сил України». Аргументовано, що від якості підготовки кадрів для Збройних сил України напряму залежить те, наскільки ефективно та оперативно вони будуть виконувати завдання та функції, що покладені на них нормами чинного законодавства. Сформовано авторський підхід щодо переліку особливостей підготовки кадрів для ЗСУ. Наголошено, що кадрове забезпечення Збройних Сил України – це комплекс інструментів, способів та заходів, які в своїй діяльності використовують спеціально уповноважені суб'єкти, з метою створення умов для найбільш раціонального добору, розподілу, переміщення та просування кадрів, навчання та підготовки, оцінювання ефективності їх служби, соціального захисту та мотивації, тощо. А відтак, кадрове забезпечення, окрім всього зазначеного вище, априорі, є запорукою ефективного функціонування Збройних Сил України як цілісної системи, професійного виконання покладених на них завдань і функцій. Виходячи із зазначеного вище кадрове забезпечення ЗСУ є багатоаспектним явищем, яке включає в себе багато елементів, серед яких особливе та самостійне місце належить підготовці кадрів. Зроблено висновок, що від якості підготовки кадрів для Збройних сил України напряму залежить те, наскільки ефективно та оперативно вони будуть виконувати завдання та функції, що покладені на них нормами чинного законодавства. Як показала практика, саме підготовка військових – це запорука перемоги над ворогом. Тож, до ключових особливостей підготовки кадрів для ЗСУ слід віднести наступні: 1) різновекторність підготовки кадрів, яка має диференційований характер в залежності від того, на яку посаду в Збройних силах України претендує (або вже знаходиться) особа; 2) підготовка

носить інтелектуальний, психологічний, фізичний характер. Тобто вона фактично спрямована на всебічний розвиток військовослужбовця і як професіонала і як особистості; 3) розгалуженість чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері; 4) підготовка кадрів для ЗСУ має важливе значення з точки зору захисту і збереження державності та суверенітету України.

Ключові слова: *підготовка, кадри, Збройні сили України, реформування, ЗСУ, кадрове забезпечення.*

The purpose of the article is: to reveal the essence and peculiarities of personnel training for the armed forces of Ukraine in the context of the reform of the Armed Forces. In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's approach to the interpretation of the concept of "training of personnel for the armed forces of Ukraine" is proposed. It is argued that the quality of personnel training for the Armed Forces of Ukraine directly depends on how effectively and efficiently they will perform the tasks and functions assigned to them by the norms of the current legislation. An author's approach to the list of features of personnel training for the Armed Forces has been formed. It is emphasized that personnel support of the Armed Forces of Ukraine is a set of tools, methods and measures that are used by specially authorized entities in their activities, with the aim of creating conditions for the most rational selection, distribution, transfer and promotion of personnel, training and training, performance evaluation their service, social protection and motivation, etc. And therefore, personnel support, in addition to everything mentioned above, a priori, is a guarantee of the effective functioning of the Armed Forces of Ukraine as a whole system, professional performance of the tasks and functions assigned to them. Based on the above, personnel support of the Armed Forces is a multifaceted phenomenon that includes many elements, among which personnel training has a special and independent place. It was concluded that the quality of personnel training for the Armed Forces of Ukraine directly depends on how effectively and efficiently they will perform the tasks and functions assigned to them by the norms of the current legislation. As practice has shown, it is the training of the military that is the key to victory over the enemy. Therefore, the key features of personnel training for the Armed Forces should include the following: 1) the multi-vector nature of personnel training, which has a differentiated character depending on which position in the Armed Forces of Ukraine a person applies for (or is already in); 2) training is intellectual, psychological, and physical in nature. That is, it is actually aimed at the comprehensive development of a serviceman both as a professional and as an individual; 3) the ramifications of the current legislation, the norms of which are aimed at regulating social relations in the researched area; 4) personnel training for the Armed Forces is important from the point of view of protecting and preserving the statehood and sovereignty of Ukraine.

Key words: *training, personnel, Armed Forces of Ukraine, reform, Armed Forces, personnel support.*

Постановка проблеми. Одним із найважливіших та найнеобхідніших завдань українського законодавця в умовах сьогодення є реформування Збройних сил України, зокрема, до вимог і стандартів НАТО. Запровадження стандартів НАТО в діяльність ЗСУ не повинно розглядатися як основна ціль реформування ЗСУ або як одна з обов'язкових вимог для вступу до Північноатлантичного альянсу, реалізація їх вимог є лише одним з обов'язкових кроків на шляху до створення в нашій державі сучасної, професійної армії, здатної забезпечити досягнення цілей Воєнної доктрини України [1]. Запровадження відповідних стандартів має важливе значення та обумовлює необхідність створення ефективної системи підготовки кадрів.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із підготовкою кадрів для Збройних сил України, у своїх наукових працях розглядали: С.В. Белай, В.Н.С. Кучеренко, Ю.І. Медвідь, С.В. Мірошніков, А.А. Каленський, А.М. Одеров, Р.В. Підлетейчук, В.А. Присяжнюк, А.А. Пухтецька, О.Б. Черних, В.В. Штучний, О.В. Яцино та багато інших. Втім, незважаючи на чималу

кількість наукових здобутків, в науковій літературі питання сутності та особливостей підготовки кадрів для збройних сил України в контексті реформи ЗСУ є недостатньо опрацьованим.

Саме тому метою статті є: розкрити сутність та особливості підготовки кадрів для збройних сил України в контексті реформи ЗСУ.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що кадрове забезпечення Збройних Сил України – це комплекс інструментів, способів та заходів, які в своїй діяльності використовують спеціально уповноважені суб'єкти, з метою створення умов для найбільш раціонального добору, розподілу, переміщення та просування кадрів, навчання та підготовки, оцінювання ефективності їх служби, соціального захисту та мотивації, тощо. А відтак, кадрове забезпечення, окрім всього зазначеного вище, априорі, є запорукою ефективного функціонування Збройних Сил України як цілісної системи, професійного виконання покладених на них завдань і функцій. Виходячи із зазначеного вище кадрове забезпечення ЗСУ є багатоаспектним явищем, яке включає в себе багато елементів, серед яких особливе та самостійне місце належить підготовці кадрів.

Взагалі, зазначає О.О. Тамілін, підготовку кадрів здійснюють у розрізі професій. Підготовку і перепідготовку кадрів планують виходячи з потреби в них і наявності таких груп працівників, яких можна направити на навчання. Визначаючи чисельність керівників і спеціалістів для підвищення кваліфікації, виходять з того, що вони мають проходити навчання один раз у п'ять років на базі спеціальних навчальних закладів з відривом від виробництва строком до трьох місяців. У витрати на підготовку кадрів і підвищення їхньої кваліфікації включають виплату стипендій направленим на навчання у вищі й середні спеціальні навчальні заклади, оплату наданих пільг особам, що навчаються за заочною і вечірньою формами навчання, оплату праці майстрів, які здійснюють підготовку й підвищення кваліфікації працівників шляхом індивідуального та курсового навчання безпосередньо на виробництві; оплату праці керівників виробничої практики студентів вузів, учнів середніх шкіл і профтехучилищ, витрати на виготовлення наочних посібників [2].

В.В. Штучний зазначає, що підготовка кадрів – це процес формування у людей необхідних професійних знань, умінь та навичок, які дозволять їм належним чином виконувати професійні обов'язки. Тобто, підсумовує автор, підготовка кадрів – це навчання, яке за своєю сутністю представляє собою процес взаємодії суб'єкта та об'єкта навчання, під час якої останній набуває відповідної системи вищезгаданих знань, умінь та навичок, а також інших компетентностей. Отже, доходить до висновку В.В. Штучний, ефективність та результативність навчання прямим і значним чином залежать від якостей (властивостей) суб'єкта (суб'єктів), які його здійснюють. Набір та природа цих якостей суб'єктів підготовки кадрів можуть бути різні, зокрема, важливе місце серед них посідають правові властивості даних суб'єктів, які відображають їх юридичне становище. У зв'язку з цим, розглянемо більш детально правовий статус суб'єктів підготовки кадрів [3, с. 61–62].

Варто зауважити, що підготовку кадрів для ЗСУ слід вважати, перш за все, підготовкою професійною. О.О. Бандурка переконаний, що професійна підготовка – це регламентований, організований та цілеспрямований процес оволодіння знаннями, вміннями та навичками, необхідними для успішного виконання оперативно-службових завдань. Організація професійної підготовки працівників здійснюється з використанням різних форм навчання, до основних з них належать: початкова підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування, самостійна підготовка [4, с. 278]. Більшість вчених традиційно розглядає поняття професійної підготовки в системі загально-педагогічної підготовки, сконцентрованої навколо знань: єдність теоретичної і практичної готовності до педагогічної діяльності, що забезпечує взаємозв'язок методологічної, спеціальної, загальнопедагогічної, психологічної, професійно-етичної, дидактичної й методичної підготовки викладачів; оволодіння більшим обсягом суспільно-політичних і наукових знань з навчальної дисципліни й суміжних галузей науки, володіння високим рівнем загальної культури; засвоєння системи професійних знань, умінь, навичок, формування соціально-значимих і професійно важливих якостей; система, що характеризується взаємоузгодженням її компонентів: теоретичної й практичної підготовки із суспільних наук, педагогічних, психологічних, спеціальних дисциплін та методики викладання; результат засвоєння системи професійних знань, усвідомлення особистісного змісту цих знань, формування основних загально-педагогічних умінь (аналітико-діагностичних, прогностичних, конструктивно-організаторських, комунікативних, рефлексивних), розвитку найважливіших професійно-особистісних якостей (емпатії, емоційної стійкості), становлення на цій основі особистості педагога як професіонала [5, с. 47].

В.С. Венедиктов, М.І. Іншин та М.М. Клемпарський цілком слушно обґрунтували, що підготовка кадрів повинна відповідати певному ряду вимог: по-перше, змістовні характеристики навчальних програм початкової підготовки працівників поліції повинні передбачати формування таких знань, умінь та навичок, які забезпечуватимуть можливість горизонтальної, без додаткового навчання, та вертикальної у певній сфері діяльності ротації кадрів; по-друге, структура та зміст професійних програм мають передбачати формування таких знань, навичок та умінь, які будуть забезпечувати ефективне виконання працівниками п їх посадових обов'язків; по-третє, засобами вимірювання якості початкової професійної підготовки повинно бути незалежне та неупереджене тестування, складання заліків та іспитів, результати яких обов'язково мають враховуватись при прийнятті на службу в поліцію, просуванні та атестації персоналу [6, с. 33].

Основними складовими системи підготовки, на переконання А.Ф. Головні та С.В. Беляя є наступні [7]: 1) оперативна підготовка, що охоплює процес підвищення навченості генералів, офіцерів, підготовку органів військового управління стратегічного та оперативного рівнів для досягнення їх готовності до виконання завдань; 2) бойова підготовка, що включає процес навчання і виховання офіцерів, сержантів і старшин, солдатів та підготовки органів військового управління тактичного рівня, а також екіпажів, розрахунків, обслуг, команд, підрозділів, військових частин; 3) підготовка резервів, що передбачає процес навчання і виховання військовозобов'язаних, підготовки органів управління, військових частин стратегічного (оперативного) резерву; 4) мобілізаційна підготовка, що містить комплекс заходів, які здійснюються у мирний час з метою підготовки державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань для своєчасного й організованого проведення мобілізації; 5) підготовка у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) – це освітній процес підготовки курсантів, ад'юнктів, докторантів за відповідними рівнями вищої освіти для подальшої служби на посадах офіцерського або начальницького складу; 6) підготовка у наукових установах – це процес підготовки науково-педагогічних і наукових працівників для ВВНЗ та наукових установ з наукових спеціальностей; 7) підготовка у навчальних центрах – це процес систематичного військового професійно-технічного навчання військовослужбовців, спрямований на набуття ними знань, умінь і навичок у військово-професійній діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму [7].

В.І. Осьодло, І.І. Приходько та В.В. Ягулов дійшли до висновку, що умовами реалізації цілей професійної підготовки офіцерів в рамках ВВНЗ є відповідні технології, зміст навчання та освітнє середовище. Основними елементами змісту професійної освіти офіцера є: а) наукові знання про об'єкти і процеси навколишнього світу; б) нормативні уявлення про основні види і способи професійної діяльності випускника; в) ціннісне ставлення до об'єкта вивчення і професійної діяльності; г) способи професійного і наукового мислення. Визначається, що у світлі гуманітаризації та фундаменталізації освіти засвоєння наукових знань є чинником соціально-культурної автономії, особистісної і професійної мобільності, самореалізації офіцера. Уявлення про особливості професійної діяльності офіцера дозволяє визначити нормативні техніко-технологічні фактори функціонування і взаємодії фахівця. При цьому, це мають бути типові ситуації професійної діяльності, нормативні моделі поведінки і способи вирішення професійних завдань, основні етапи, закономірності і технології розвитку професіоналізму офіцера [8].

О.В. Бондаренко у своєму науковому дослідженні пропонує виділяти наступні ключові компоненти професійної готовності майбутніх офіцерів Збройних Сил України для забезпечення освітнього процесу військових ліцеїв [9]: 1) мотиваційно-ціннісний компонент – сукупність професійно зумовлених потреб, мотивів, система ставлення майбутнього офіцера до професійної діяльності, усвідомлення і прийняття професійних цінностей; 2) когнітивний компонент – знання та уявлення про зміст професії офіцера ЗСУ, вимоги до цієї професії, засоби вирішення професійних завдань. Професійна діяльність випускника військового вищого навчального закладу тактичного рівня є складною і багаторівневою системою; 3) рефлексивний компонент – усвідомлення майбутнім офіцером себе як суб'єкта професійної діяльності, самооцінка професійної підготовленості до служби у військовому ліцеї [9].

Таким чином, підготовка кадрів для Збройних сил України представляє собою визначений нормами чинного законодавства процес набуття та формування особами спеціального набору професійних теоретичних знань, а також практичних умінь та навичок, які необхідні їй для ефективного виконання завдань і функцій в процесі проходження служби. З огляду на зазначене вище цілком справедливим буде говорити про те, що підготовка кадрів – це надважливий елемент кадрового забезпечення, метою якого є комплектування ЗСУ такими фахівцями, які зможуть на високому рівні виконувати завдання спрямовані на забезпечення воєнної безпеки держави.

Отже, проведене вище дослідження дає змогу констатувати той факт, що професійна підготовка кадрів для Збройних сил України передбачає наступні аспекти:

– формування професійних знань, умінь і навичок. Професійні та наукові знання – це фундаментальна характеристика будь-якої професії, а здобуття певного освітнього та кваліфікаційного рівня – головна передумова будь-якої професійної діяльності [10, с. 114]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови знання – це обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь, сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих в процесі навчання, дослідження і т. ін.; пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому. Пізнання – це дія за значенням пізнати; відображення в свідомості людини явищ реальної дійсності, їхньої сутності [11, с. 469]. В свою чергу уміння – це заснована на знаннях готовність військовослужбовця виконувати ту або іншу діяльність. Уміння не можливі без знань і формуються лише на їхній основі. Серед умінь є такі, які орієнтують лише на відтворення певного способу дії, алгоритму дії та його прикладання. І якби не було їх, наряд чи можна було б розвивати ці способи дії, перекладати діяльність військовослужбовця на якісно вищий рівень. Військові формування у своєму розвитку зупинилися б і почали деградувати, втрачати свою боєздатність. Для формування різноманітних умінь, одержання нових знань та їх застосування військовослужбовці мають бути залучені до діяльності з порівняння, створення, аналізу, синтезу, розпізнавання, розрізнення та ін. [7]. Варто навести точку зору О.Л. Конюк, яка зазначає, що основу умінь складають знання, отже, логічно здійснити систематизацію знань і умінь на основі функцій спілкування (комунікативна, інтерактивна, перцептивна). Вчена також дійшла до висновку, що: 1) знання і уміння, зв'язані з комунікативною функцією спілкування (поняття про зміст, засоби, цілі, мотиви, стимули спілкування, прийоми передачі інформації; уміння чітко виражати думки, аналізувати, систематизувати, узагальнювати судження, які висловлюються, аргументувати свої пропозиції, обґрунтовувати докази тощо); 2) знання і уміння, зв'язані з інтерактивною функцією спілкування (поняття про переконання і співвідношення раціонального і емоційного факторів у переконанні, навіюванні, критики, наказу, примусу, заохочення, покарання; уміння переконувати, агітувати, правильно сформулювати вимогу, наказ, розпорядження, зробити зауваження, здійснити покарання, заохочення, висловити подяку, співчуття тощо); 3) знання і уміння, зв'язані з перцептивною функцією спілкування (поняття про ідентифікацію, емпатію, само рефлексію, прийоми самоконтролю (комунікативне самовивчання); уміння відчувати настрій окремих індивідів і групи, правильно інтерпретувати отриману інформацію, прагнути до психологічної сумісності, розуміти психічний стан співбесідника, адекватно використовувати міміку, жести, прогнозувати можливу реакцію співбесідника в процесі спілкування тощо) [12].

Навички – це дії, які в результаті тривалого повторення стають автоматичними. Вони формуються, коли людина пристосовується до життєдіяльності у навколишнім середовищі; дозволяють точно, швидко та економічно виконувати різні операції. При наявності навичок діяльності людини стає продуктивнішою [13, с. 251]. Тобто навички – це знання та вміння, застосування яких доведено до автоматизму. Тобто володіючи навичками військовослужбовець може більш якісно та ефективно виконувати своєї обов'язки.

– збалансування професійно важливих якостей та професійної діяльності. Професійні якості військовослужбовця – сукупність бойових, морально-психологічних, духовно-культурних, фізичних, технічних здібностей, знань, навичок і умінь, дії яких застосовуються військовослужбовцям для реалізації обов'язків і функцій в процесі військової служби [14].

– стимулювання до ефективної професійної діяльності. Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх сил, які спонукають людину до ефективної діяльності та надають цій діяльності спрямованості у досягненні визначеної мети, а мотиваційний процес трудової поведінки людини – це взаємодія різноманітних опосередкованих елементів спонукання до продуктивної трудової діяльності (інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних очікувань, цільових установок, можливостей та засобів їх реалізації), які за певних умов стають мотивами трудової поведінки робітника для досягнення особистих цілей чи цілей організації [15, с. 7–8]. Сьогодні, відмічає С.М. Будник, сьогодні існують три чинники, які об'єктивно впливають на формування мотивації індивіда, а саме: держава зі своїм соціально-економічним та політичним станом; соціум зі своїми суспільними відносинами (економічними, політичними, правовими, моральними, релігійними тощо); професійна діяльність зі своїми потенційними можливостями самореалізації, досягнення конкретної мети та реалізація особистих домагань. З урахуванням специфіки службової діяльності персоналу прикордонного відомства, яка полягає в тому, що вона характеризується: суворим єдиноначаллям і регламентацією всіх сфер діяльності; необхідністю жорсткої економії

часу; конкретністю планування діяльності підлеглих; суворим дозуванням необхідного обсягу інформації про обстановку, завдання й шляхи їх реалізації; беззаперечного виконання наказів і розпоряджень командира з ініціативою і творчістю, що межує з готовністю йти на певний ризик, можна відмітити, що сам процес формування мотивації є найбільш керованим у процесі саме професійної діяльності [16].

Висновки. Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження необхідно узагальнити, що від якості підготовки кадрів для Збройних сил України напряму залежить те, наскільки ефективно та оперативно вони будуть виконувати завдання та функції, що покладені на них нормами чинного законодавства. Як показала практика, саме підготовка військових – це запорука перемоги над ворогом.

Тож, до ключових особливостей підготовки кадрів для ЗСУ слід віднести наступні: 1) різновекторність підготовки кадрів, яка має диференційований характер в залежності від того, на яку посаду в Збройних силах України претендує (або вже знаходиться) особа; 2) підготовка носить інтелектуальний, психологічний, фізичний характер. Тобто вона фактично спрямована на всебічний розвиток військовослужбовця і як професіонала і як особистості; 3) розгалуженість чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері; 4) підготовка кадрів для ЗСУ має важливе значення з точки зору захисту і збереження державності та суверенітету України.

Список використаних джерел:

1. Перепьолкін С. М. Реформування збройних сил України на основі стандартів НАТО. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наукового семінару. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 331–333. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3069/1/73.pdf>.
2. Томілін, О. О., Пітюлич М.І., Гапак Н.М. Напрями удосконалення системи підготовки кадрів для аграрного сектора економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Економіка, 2012. Вип. 2 (36). С. 200–204
3. Штучний В.В. Адміністративно-правові засади підготовки кадрів Управління державної охорони України. Київ :Нац. акад. внутрішніх справ. 2015. 209 с.
4. Бандурка О.О. Управління державною податковою службовою і України: організаційно-правові аспекти: дисертація. Київ: Київський міжнародний університет. 2007. 441 с.
5. Колісник-Гуменюк Ю. Сутність та структура професійно-педагогічної підготовки викладачів професійно-художніх дисциплін. *Збірник наукових праць*. Вип. 5. Київ – Львів. Бережани Гомель, 2019, С. 42–50.
6. Організаційно-правові засади професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ України: Наук.-практ. посібник / В.С. Венедиктов, М.І. Іншин, М.М. Клемпарський та ін.; За заг. Ред. проф. В.С. Венедиктова. Х.: Вид-во Нац. Ун-ту внутр. справ, 2003. 212 с.
7. Головня А. Ф., Белай С. В. Теоретичні основи вдосконалення професійного розвитку офіцерського складу Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2021. № 2 (77), С. 35–41.
8. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : [монографія]. К.: «Золоті Ворота», 2012. 463 с.
9. Бондаренко О. В. Сутність, зміст, структура професійної готовності майбутніх офіцерів Збройних Сил України для забезпечення освітнього процесу військових ліцеїв як педагогічна проблема. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 23. Т. 1. С. 77–81.
10. Лозинський Ю.Р. Адміністративна відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: матеріали наук.-звіт. конф. факультету кримінальної міліції [“Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави”], (Львів, 5 берез. 2008 р.) / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2008. С. 168–170
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред В.Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ Перун. 2005. 1728 с.
12. Канюк О.Л. Теоретичний аналіз понять «знання», «уміння», «навички» – як важливих складових професійної компетентності майбутніх фахівців. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2011. Вип. 21. С.66-69.
13. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / Уклад.: В.В. Яременко, О.О. Сліпущо. К.: Аконт, 2003. Т. 2. 926 с.
14. Професійні якості військовослужбовця – сукупність бойових, морально-психологічних / URL: <https://jak.koshachek.com/articles/profesijni-jakosti-vijskovosluzhbovcja-sukupnist.html>

15. Єськов О. Л. Розвиток механізму мотивації праці в системі виробничого менеджменту великого підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економ. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». Донецьк, 2006. 35 с.

16. Будник С. М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2006. 227 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.17>

ПАРХОМЕНКО П.І.

**КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ
ЩОДО ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ, ЯК ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ
ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ**

**GUIDELINES OF THE COMMITTEE OF MINISTERS OF THE COUNCIL
OF EUROPE ON CHILD-FRIENDLY JUSTICE AS A PRACTICAL TOOL
FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS**

Стаття присвячена аналізу правової природи Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, практики їх застосування на національному рівні, на підставі чого сформовано пропозиції по вдосконаленню реалізації правосуддя дружнього до дитини у вітчизняній правовій системі.

Звернуто увагу на те, що джерела правосуддя дружнього до дитини є досить специфічними і не обмежуються лише нормами законодавства, що включає закони та підзаконні акти, що дуже часто викликає дискусію щодо обов'язковості їх характеру та можливості застосування на практиці. Особливо це може стосуватись документів рекомендаційного характеру або узагальнень існуючої практики.

При цьому для України співпраця з Радою Європи має особливе значення, оскільки Європейський Союз, оцінюючи готовність держави до підписання угоди про асоціацію, передусім, звертає увагу на розвиток і прогрес у відносинах з Радою Європи.

Останні дослідження не охоплювали проблематики місця описуваних керівних принципів, як джерела права, в системі правосуддя дружнього до дитини, у зв'язку із чим обґрунтовано позицію про те, що вони являють собою узагальнення універсальних та регіональних міжнародних стандартів та практики їх застосування, на основі яких сформовані принципи правосуддя дружнього до дитини, які повинні бути застосовними в національній практиці. Їх можна сприймати в якості джерела права, якому надається серйозне значення, як на загальноєвропейському рівні, так і на рівні окремих країни.

Керівним принципам вже вдається впливати, як на формування національної політики у сфері правосуддя дружнього до дитини, так і правозастосовчу практику національних судів, які їх використовують в якості джерела права, а в питання пріоритетності їх застосування в порівнянні з іншими міжнародними стандартами не можливо уявити їх невідповідність, оскільки вони побудовані на останніх і не входять з ними в суперечність, будучи єдиною гармонійною системою по захисту прав дитини.

© ПАРХОМЕНКО П.І. – кандидат юридичних наук, суддя Бахмацького районного суду Чернігівської області, доцент кафедри кримінального права та правосуддя (НУ «Чернігівська політехніка»)

Рекомендовано застосовувати керівні принципи, не сумніваючись у їх невідповідності іншим міжнародним стандартам і сприймати, як дієвий інструмент в практичній діяльності.

Ключові слова: права дитини, правосуддя дружнє до дитини, міжнародні стандарти, керівні принципи, джерела права.

The article is devoted to the analysis of the legal nature of the Guiding Principles of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, the practice of their application at the national level, based on which proposals for improving the implementation of child-friendly justice in the domestic legal system were formed.

Attention is paid to the fact that the sources of child-friendly justice are quite specific and are not limited only to the norms of legislation, which includes laws and by-laws, which very often causes a discussion about the obligation of their nature and the possibility of application in practice. This may especially apply to documents of a recommendatory nature or generalizations of existing practice.

At the same time, for Ukraine, cooperation with the Council of Europe is of particular importance, since the European Union, assessing the state's readiness to sign an association agreement, first of all pays attention to the development and progress of relations with the Council of Europe.

The latest studies did not cover the issues of the place of the described guiding principles as a source of law in the child-friendly justice system, therefore the position that they represent a generalization of universal and regional international standards and the practice of their application based on which is substantiated formulated principles of child-friendly justice, which should be applicable in national practice. They can be perceived as a source of law, which is given serious importance, both at the European level and at the level of individual countries.

The guidelines already manage to influence both the formation of national policy in the field of child-friendly justice and the law enforcement practice of national courts that use them as a source of law, and in the matter of the priority of their application in comparison with other international standards, it is impossible to imagine their inconsistency, as they are built on the latter and do not conflict with them, being a single harmonious system for the protection of children's rights.

It is recommended to apply the guiding principles without doubting their inconsistency with other international standards and to perceive them as an effective tool in practical activities.

Key words: child rights, child-friendly justice, international standards, guidelines, sources of law.

Вступ. Колишній голова Комітету ООН з прав дитини доктор Мезмур, у звіті про доступ дітей до правосуддя Міжнародної мережі з прав дитини зазначив, що стандарти прав дитини в міжнародних документах не мають великого значення для життя дітей, якщо вони не виконуються [1].

До числа найважливіших угод у сфері захисту прав людини, належать угоди пов'язані із правами дитини. Це пояснюється тим, що діти представляють ту категорію населення, яка не може мати та не має здатності захистити себе. На щастя, міжнародне співтовариство усвідомило цей незаперечний факт і зрозуміло, що угоди, які стосуються прав людини в цілому, без зауважень щодо конкретних прав дітей, не є достатніми для того, щоб охороняти права цієї групи населення та відправляти правосуддя щодо неї [2, с. 9].

Поряд з цим Лакатош Н.Й. зробила висновки, що процес упровадження ювенальної юстиції в Україні повинен відбуватися з урахуванням міжнародно-правових принципів та стандартів, а також шляхом збирання, узагальнення та систематизації інформації про досвід її зародження та функціонування в зарубіжних країнах. Генерування знань такого типу має стратегічне значення, оскільки дозволяє уникнути прийняття норм виключно декларативного характеру у сфері ювенальної юстиції, а також виступає в ролі так званих «референційних меж» [3, с. 12].

Ми бачимо важливість міжнародних стандартів по захисту прав дитини, як для нашої держави, так і для дитини окремо.

Система джерел права у сфері правосуддя дружнього до дитини є досить розгалуженою та включає в себе велику кількість міжнародних стандартів і договорів, судових прецедентів, підходів інших інституцій у сфері захисту прав дитини тощо.

Наприклад такі джерела за територією дії можуть носити загальний та регіональний характер.

Вони можуть поділятися на акти, так званого «твердого» права (норми яких є обов'язковими до виконання для усіх суб'єктів права) та акти «м'якого» права (норми якого несуть рекомендаційний характер, але, попри це, є одним із регуляторів суспільних відносин у міжнародному правопорядку) [4, с. 55].

Отже джерела правосуддя дружнього до дитини є досить специфічними і не обмежуються лише нормами законодавства, що включає закони та підзаконні акти, що дуже часто викликає дискусію щодо обов'язковості їх характеру та можливості застосування на практиці. Особливо це може стосуватись документів рекомендаційного характеру або узагальнень існуючої практики.

З іншої сторони наша держава обрала європейський вектор розвитку, є активним членом Ради Європи, імплементуючи регіональні стандарти в своє законодавство та практику.

Рада Європи відіграє важливу роль у гармонізації національного права європейських держав, переважна більшість її пропозицій знаходить згодом своє правове відображення у національному законодавстві держав-членів. Для України співпраця з Радою Європи має особливе значення, оскільки Європейський Союз, оцінюючи готовність держави до підписання угоди про асоціацію, передусім, звертає увагу на розвиток і прогрес у відносинах з Радою Європи. На сьогодні одним із пріоритетних напрямів співробітництва України з Радою Європи залишається розбудова толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах, зокрема, захисту дітей [5, с. 23–24].

В Страсбурзі відзначається запуск нового спільного проекту Європейського Союзу та Ради Європи « Правосуддя, дружне до дітей». Діти, які мають контакт із законом – як правопорушники, жертви, свідки або сторони в судових і несудових провадженнях – часто стикаються з лякаючим і потенційно шкідливим світом дорослих, а також з низкою проблем через їхній статус дітей. Проект заснований на спільному зобов'язанні Європейського Союзу та Ради Європи усунути ці прогалини та зробити системи правосуддя дружніми до дітей у Європі. Відповідно до Стратегії Ради Європи щодо прав дитини (2022–2027) та Стратегії Європейського Союзу щодо прав дитини, проект спрямований на впровадження Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо дитини -дружнє правосуддя. Основна мета проекту – покращити захист прав дітей, які перебувають у контакті з законом [6].

Наведене вимагає проведення аналізу практичного застосування в національній практиці підходів Ради Європи у сфері правосуддя дружнього до дитини, що закріплені Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правової природи актів Ради Європи була присвячена увага багатьох правників, зокрема це прослідковується з робіт Головач Г.О., Мавроматі О.С., Попко Є.В., Флоренц Бенуа-Ромер, Федорової А.Л., Ямельської Х.Ю. та інших.

Значення міжнародних стандартів для захисту прав дитини досліджували Дубіна О.М., Крестовська Н.М., Лубенця І.Г., Рябовол Л.Т., Юшкевич О.Г., Юсупова К.О. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Проте, відповідні дослідження в більшій мірі стосувались загального аналізу міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини та актів Ради Європи, вони не охоплювали проблематики місця Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, як джерела права, в системі правосуддя дружнього до дитини.

Постановка завдання. Цілями статті є аналіз правової природи описуваних керівних принципів, практики їх застосування на національному рівні, на підставі чого можна буде сформулювати пропозиції по вдосконаленню реалізації правосуддя дружнього до дитини у вітчизняній правовій системі.

Результати дослідження. Рада Європи створила різні стандарти та рекомендації у сфері правосуддя, дружнього до дітей. Ці стандарти спрямовані на вдосконалення системи правосуддя та її адаптацію до особливих потреб дітей. Це передбачає створення системи правосуддя, яка гарантує повагу та ефективну реалізацію всіх прав дітей [8]. Найрозширеніший набір стандартів правосуддя, дружнього до дитини, міститься в Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, які прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року [7].

У Передмові вказано, що Рада Європи ухвалила керівні принципи про правосуддя, дружнього до дітей, спеціально для того, щоб правосуддя завжди було доброзичливим до дітей, незалежно від того, хто вони і що вони зробили. Прийняття керівних принципів є значним кроком уперед. Однак, завдання буде виконане лише тоді, коли зміни можна буде спостерігати на практиці. Щоб досягнути цього, першорядне значення має пропагування, поширення і моніторинг керівних принципів, і забезпечення того, що вони лежать в основі політики на національному рівні [7, с. 7, 9].

Отже ми можемо прослідкувати мету їх ухвалення, яка пов'язана із необхідністю практичної можливості реалізувати керівні принципи в правозастосуванні та навіть, забезпечення побудови державної політики на їх основі.

Важливо, що під час підготовки Керівних принципів Рада Європи залучила дітей та молодь до консультацій, що сприяло їх участі у розробці правового документа [9, с. 39], а це з нашої точки зору надає більшої ваги та підкреслює необхідність його застосування.

Описуючи керівні принципи Юсупова К.О. звернула увагу, що в них викладено оптимальні практики, засновані на узгодженні сучасних знань, стандартів і принципів щодо поводження з дітьми. Серед їх основних постулатів – право на участь, забезпечення найкращих інтересів дитини, повага до гідності дитини, захист та верховенство права [10, с. 410].

Юшкевич О.Г. підкреслила, що механізм ювенальної юстиції потребує вдосконалення. Одним із джерел такого вдосконалення є акти міжнародного права, зокрема досліджувані керівні принципи, які є прямою відповіддю Ради Європи на прохання вироблення конкретних рекомендацій для держав-членів у цій галузі, пропонуючи рішення для надання допомоги державам-членам у створенні судової системи у відповідь на особливі потреби дітей, з метою забезпечення ефективного та адекватного доступу та поводження з дітьми у будь-якій сфері правосуддя: цивільному, адміністративному або кримінальному [11, с. 269].

Поряд з цим існує позиція про те, що Керівні принципи міжнародних і регіональних органів, що мають на меті допомогти суддям, юристам, політикам та іншим фахівцям-практикам, які стикаються з правовими питаннями, пов'язаними з дітьми без супроводу дорослих або дітьми, розлученими з сім'єю, в процесі міграції, є авторитетними, але не обов'язковими до виконання в рамках закону [12, с. 19].

В цьому аспекті звернемо увагу на підхід Верховного Суду в цивільному судочинстві [13], в якому наголошується на тому, що принципи Комітету є практичним інструментом для держав-членів у процесі адаптації їх судових і позасудових систем до конкретних прав, інтересів і потреб дітей і не мають пріоритету над Конвенцією ООН про права дитини, проте враховані судом під час нового розгляду справи.

З нашої точки зору формулювання Суду при застосуванні описуваних принципів щодо «пріоритетності керівних принципів» не є досить вдалим. Самі керівні принципи побудовані на підходах викладених в Конвенції ООН про права дитини, не мають з ними суперечностей, а тому застосовуються як цілісний механізм. Вбачається, що більш вдалим було б формулювання не про те, що вони «не мають пріоритету», а про те, що вони були застосовані у відповідній справі в поєднанні із Конвенцією ООН про права дитини, відображаючи узагальнення різних міжнародних стандартів у сфері правосуддя дружнього до дитини.

Отже ми можемо побачити складнощі в розумінні правової природи керівних принципів, що впливає і на практику їх реалізації.

Садикова Я.М. досліджуючи упровадження принципу ефективної участі дитини у правову систему України зробила узагальнення, що статус Керівних принципів є неоднозначним. Причинами, через які Керівні принципи застосовуються як орієнтири, та розвитку правосуддя, дружнього до дитини, а держави – учасниці Європейського Союзу опікуються їх реалізацією, з огляду на те, що вони не є юридично обов'язковими, є те, що, по-перше, вони спираються на поняття та конкретні положення, які можна знайти в юридично оформлених документах міжнародного права, у частині Конвенції ООН про права дитини та прецедентної практики Європейського суду. По-друге, деякі із ключових положень були включені до нового законодавства Європейського Союзу, яке змушує принаймні держав – членів Європейського Союзу упроваджувати їх протягом трьох років. По-третє, Європейський суд з прав людини використовує керівні принципи як ключовий орієнтир [14, с. 241].

Наприклад у справі «R.V. v. Estonia» Європейський Суд з прав людини згадує Керівні принципи Ради Європи, звернув увагу на необхідність побудови правосуддя, в сферу дії якого потрапляють діти, за відмінними принципами, ніж правосуддя щодо дорослих [15].

Це демонструє, як впровадження їх положень в практику Європейського Суду з прав людини, так і є додатковим аргументом на користь обов'язкового їх застосування у виді джерела права.

Далі говорячи про природу описуваних керівних принципів ми висловимо позицію про віднесення їх до джерел м'якого права, але таких, що мають свою специфіку та, як ми наголошували, підлягають застосуванню на національному рівні, як дієвий інструмент у сфері правосуддя дружнього до дитини.

Звернемо увагу на позицію Ямельської Х.Ю., яка проводячи аналіз правової природи актів м'якого права органів Ради Європи підкреслила, що акти м'якого права органів Ради Європи мають особливу правову природу, що не вкладається повною мірою в класичне розуміння джерел права. Це дозволяє вважати їх специфічним джерелом права, що має аксіологічне спрямування та реальний вплив на модернізацію національних правових систем країн учасниць. Однак, відсутність прямої регулятивності цих актів не дозволяє розглядати їх у якості класичного джерела права. Так, спостерігається вплив актів м'якого права органів Ради Європи на конституційне, виборче, кримінальне, кримінальне процесуальне законодавство, пенітенціарну системи країн учасниць Ради Європи. Постмодерний розвиток систем міжнародного та національного права призводить до значного посилення ролі вказаних актів для законодавчого процесу в країнах членах Ради Європи [16, с. 402].

Досліджуючи правову природу керівних принципів слід погодитись з думкою Головач Г.О., що серед основних шляхів такого фактичного впливу м'якого права на формування правопорядку слід виокремити: по-перше, заповнення актами м'якого права прогалин в офіційному регулюванні нормами твердого права, зокрема нових і динамічних сфер; по-друге, акти м'якого права виступають орієнтиром та впливають на ухвалення в подальшому норм твердого права. Акти м'якого права не є юридично обов'язковими до застосування своїх норм. Однак вони інтегрують у собі положення, сформовані авторитетними інституціями, що надає їм *de facto* зобов'язуючий характер. В умовах колізійності приписів чинного законодавства, прогалин у праві та наявності оцінних понять набувають актуальності системно сформовані позиції актів м'якого права, посиланням на які суди можуть забезпечити додаткову аргументацію власної позиції [17, с. 181, 184].

Крестовська Н.М. роблячи висновки щодо систематизації та аналізу джерел ювенального права зауважила, що «ідеальні джерела ювенального права України» – це виражені в різноманітних юридичних актах, політичних документах та наукових працях ідеї бажаного суспільством ювенального права, вироблені у правосвідомості моделі майбутнього нормативно-правового регулювання відносин за участю дітей. Їх система: рекомендаційні правові акти міжнародних та регіональних наднаціональних організацій та конференцій; модельне законодавство; концепції та проекти законодавчих та програмно-політичних актів; декларативно-програмні документи (заяви, декларації, програми) суб'єктів політики; чинні нормативно-правові акти та інші формальні джерела права зарубіжних країн; наукові праці, які містять концептуальні ідеї ювенального права [18, с. 19].

Це в чергове підтверджує специфіку джерел права у сфері захисту прав дитини, не виключаючи і сферу правосуддя дружнього до дитини.

При схваленні в 2018 році Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [19] було вказано, що дотримання ряду стандартів у сфері юстиції щодо дітей визначено міжнародними зобов'язаннями України, які впливають із міжнародно-правових актів. Правову основу стандартів становлять міжнародні документи універсального та регіонального характеру, до яких і віднесено керівні принципи.

Наступним свідченням впливу керівних принципів на формування політики у сфері правосуддя дружнього до дитини є спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України «Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність». Пілотний проект запроваджується з метою забезпечення при здійсненні досудового розслідування, судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а також при виконанні покарань щодо неповнолітніх ефективної реалізації існуючих обов'язкових універсальних та європейських стандартів захисту та забезпечення прав дітей, виконання вимог міжнародного законодавства, зокрема і Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей [20].

З нашої точки зору це дуже позитивний приклад у сфері реалізації політики правосуддя дружнього до дитини і, найголовніше, ідеї, яка закладена в керівних принципах – покладення їх в основу політики на національному рівні, що доводить їх практичне значення, особливо при обранні вектору державної політики.

Не дивлячись на попередньо наведений нами підхід Верховного Суду, судова практика в різних видах судочинства містить позитивні приклади застосування керівних принципів, як джерела права, що може бути орієнтиром і для судів нижчих рівнів.

У сфері кримінального судочинства найвища судова інстанція посилаючись на пункти 68, 72 керівних принципів, наголошувала, що слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього. На переконання колегії суддів Верховного Суду, перехресний допит у суді малолітньої дитини допустимий лише у виняткових випадках, коли вичерпано всі інші способи встановлення істини [21].

Такі висновки наглядно демонструють імплементацію положень керівних принципів в кримінальному провадженні за участі дитини на національному рівні, з врахуванням узагальнень міжнародних стандартів, які містяться в згаданих керівних принципах.

В адміністративному судочинстві Верховний Суд підкреслив, що у керівних принципах, закріплено, що держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси. Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей. У той час як судові органи мають кінцеву компетентність і відповідальність за прийняття остаточного рішення, держави-члени повинні, при необхідності, направити спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними. Також зазначається, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них. Отже, відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає також право на державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [22].

Із наведеного ми можемо побачити універсальність керівних принципів і їх дію, не тільки в сфері кримінального судочинства, а й реалізацію підходів дружніх до дитини в питаннях захисту прав дитини поза кримінальними провадженнями.

Висновки. Узагальнюючи викладене зробимо такі висновки та рекомендації:

Джерела правосуддя дружнього до дитини за своїм змістом є досить специфічними і не обмежуються лише нормативними актами та можуть включати широке коло документів, рекомендацій, практики різноманітних інституцій тощо.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей являють собою узагальнення універсальних та регіональних міжнародних стандартів та практики їх застосування, на основі узагальнення яких формують принципи правосуддя дружнього до дитини, які повинні бути застосовними в національній практиці. Їх можна сприймати в якості джерела права, якому надається серйозне значення, як на загальноєвропейському рівні, так і на рівні окремих країн.

Досліджувані керівні принципи вже вдається впливати, як на формування національної політики у сфері правосуддя дружнього до дитини, так і правозастосовчу практику національних судів, які їх використовують в якості джерела права.

В питання пріоритетності їх застосування в порівнянні з іншими міжнародними стандартами ми не уявляємо собі їх невідповідність, оскільки вони побудовані на останніх і не входять з ними в суперечність, будучи єдиною гармонійною системою по захисту прав дитини.

У зв'язку із чим ми рекомендуємо застосовувати керівні принципи, не сумніваючись у їх невідповідності іншим міжнародним стандартам і сприймати, як дієвий інструмент в практичній діяльності.

Увага до керівних принципів з боку міжнародної спільноти, покладення їх в основу Стратегії Ради Європи щодо прав та Стратегії Європейського Союзу свідчить про актуальність піднятої теми і є перспективним кроком для подальших наукових розробок, проведення дискусій та актуалізована для України на шляху до вступу в Європейський Союз.

Список використаних джерел:

1. Mezmur, «Foreword» in CRIN, Rights, Remedies & Representation: Global report on access to justice for children (2016) at 4.
2. Джеральдина Ван Бюрен, // Міжнародне право в галузі прав дитини: пер. с англ. Г.Є. Краснокутський; Наук. ред. М.О. Баймуратов. – О.: АО БАХВА, 2006, – 524 с.
3. Лакатош Н.І. Організаційно-правові основи ювенальної юстиції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Н.І. Лакатош; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2019. – 17 с.
4. Шалінська І.В. Акти «м'якого права» та міжнародний правопорядок. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2013. – Вип. 6-2(1). – С. 55–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-2%281%29_16 (дата звернення 10.05.2024).
5. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Право Ради Європи». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків. 2021. 86 с.
6. Council of Europe, EU Initiate Child-Friendly Justice. URL: <https://www.miragenews.com/council-of-europe-eu-initiate-child-friendly-1198135/> (дата звернення 10.05.2024).
7. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини і пояснювальна записка: прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 10.05.2024).
8. Child-friendly justice. Adapting to the specific needs of children. URL: <https://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice> (дата звернення 10.05.2024).
9. Kilkelly U. Listening to Children About Justice: Report of the Council of Europe Consultation with Children on Child-Friendly Justice. Strasbourg : Council of Europe CJ-S-CH, 2010. URL: <https://rm.coe.int/168045f81d> (дата звернення 10.05.2024).
10. Юсупова К.О. Забезпечення захисником дотримання Європейських стандартів з опитування дітей у кримінальному процесі України. Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19 червня 2020 року). – С. 409–412.
11. Юшкевич О.Г. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лют. 2022 р.). – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. – С. 268–271.
12. Здійснення прав дітей, залишених без батьківського піклування, переміщених з України. Збірник нормативно-правових актів та методичних рекомендацій. Підготовлено ГО Child Circle у партнерстві з ЮНІСЕФ ECARO, Липень 2023 р. – 92 с. URL: [https://www.unicef.org/eca/media/32321/file/Fulfilling%20the%20rights%20of%20children%20without%20parental%20care%20displaced%20from%20Ukraine%20compendium%20\(uk\).pdf](https://www.unicef.org/eca/media/32321/file/Fulfilling%20the%20rights%20of%20children%20without%20parental%20care%20displaced%20from%20Ukraine%20compendium%20(uk).pdf) (дата звернення 10.05.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 9 лютого 2023 року по справі № 753/572/20 (провадження № 61-9115св22) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173> (дата звернення 10.05.2024).
14. Садикова Я.М. Упровадження принципу ефективної участі дитини у правову систему України. Юридичний науковий електронний журнал. № 11/2021. – С. 240–243. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/59>
15. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі «R.B. v. Estonia» від 22 червня 2021 року, заява № 22597/16 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-210466%22%7D> (дата звернення 10.05.2024).
16. Ямельська Х.Ю. Правова природа актів м'якого права органів Ради Європи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021, Серія ПРАВО. Випуск 64. – С. 397–402. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.73>
17. Головач Г.О. Валідність та дія м'якого права : дис. ... д-ра. філософ. : 081 / Г.О. Головач; Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса, 2021. – 217 с.
18. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. М. Крестовська; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2008. – 40 с.
19. Наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України «Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, друж-

нього до дитини, у практичну діяльність» від 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення 10.05.2024).

20. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення 10.05.2024).

21. Постанова Верховного Суду від 4 березня 2020 року по справі № 332/2216/17 (провадження № 51-3416 км 19) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88103419> (дата звернення 10.05.2024).

22. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2021 року по справі №480/3093/20 (адміністративне провадження № К/9901/16894/21) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98493714> (дата звернення 10.05.2024).

УДК 342.51

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.18>

ПАХОЛОК І.В.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ

INSTITUTIONALIZATION OF THE STATE AND SOCIETY INTERACTION IN PROVIDING THE ECONOMIC INTERESTS OF THE STATE

У статті здійснено комплексний аналіз процесу інституціоналізації взаємодії держави та суспільства у забезпеченні економічних інтересів держави, що є однією з ключових проблем сучасного адміністративного права. Автор досліджує специфіку формування та функціонування соціально-економічних рад як основного інструменту цієї взаємодії. Підкреслюється, що інституціоналізація такої взаємодії є важливим елементом демократизації публічного адміністрування в сфері економіки, а також сприяє підвищенню ефективності управління соціально-економічними процесами на національному рівні. Основну увагу в статті приділено аналізу європейського досвіду, зокрема країн Європейського Союзу, в частині використання соціально-економічних рад як форуму для взаємодії між державними органами та представниками громадянського суспільства. Автор підкреслює, що такі ради забезпечують інклюзивність процесу прийняття рішень, що стосуються економічної політики, і дозволяють враховувати інтереси різних соціальних груп. На прикладі Польщі автор звертає увагу на проблеми, що пов'язані з формалізацією процесів взаємодії між державою і громадянським суспільством, а також на труднощі, які виникають у зв'язку з адаптацією європейського досвіду до умов України. Наголошується, що в умовах сучасних викликів, зокрема економічної кризи та воєнних дій, інститути, що забезпечують взаємодію держави та суспільства, мають бути переглянуті і підсилені з урахуванням специфіки національного розвитку та актуальних потреб суспільства. У статті пропонується конкретний механізм адаптації європейського досвіду до українських реалій. Зокрема, автор акцентує увагу на необхідності створення в Україні соціально-економічної ради європейського зразка, яка б могла ефективно функціонувати в умовах української правової та політичної системи. Висновки статті підкреслюють важливість інституціоналізації взаємодії між державою і громадянським суспільством як фактору забезпечення економіч-

---

© ПАХОЛОК І.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0009-0005-5841-8981>

них інтересів держави. Автор наголошує, що тільки через ефективну та інклюзивну взаємодію держави та суб'єктів громадянського суспільства можна досягти сталого розвитку та стабільності економічної системи держави, за яких задовольняються економічні інтереси держави.

Ключові слова: *взаємодія держави і громадянського суспільства, демократизація, економічні інтереси держави, європейський досвід, інституціоналізація, публічне адміністрування, соціально-економічні ради.*

The article provides a comprehensive analysis of the process of institutionalizing the interaction between the state and society in ensuring the economic interests of the state, which is one of the key challenges in modern administrative law. The author examines the specifics of the formation and functioning of social and economic councils as the primary instrument of this interaction. It is emphasized that institutionalizing such interaction is a crucial element in the democratization of public administration in the economic sphere and contributes to enhancing the efficiency of managing social and economic processes at the national level. The article focuses on analyzing European experience, particularly that of European Union countries, in using social and economic councils as a forum for interaction between government bodies and representatives of civil society. The author emphasizes that such councils ensure the inclusiveness of the decision-making process concerning economic policy and allow for the consideration of the interests of various social groups. Using Poland as an example, the author highlights the challenges associated with the formalization of interaction processes between the state and civil society, as well as the difficulties encountered in adapting European experience to the specific conditions in Ukraine. It is noted that in the face of modern challenges, particularly the economic crisis and military actions, the institutions facilitating interaction between the state and society should be reviewed and strengthened, taking into account the specifics of national development and the current needs of society. The article proposes a specific mechanism for adapting the European experience to Ukrainian realities. In particular, the author emphasizes the need to establish a European-style social and economic council in Ukraine that could effectively function within the framework of the Ukrainian legal and political system. The conclusions of the article underscore the importance of institutionalizing interaction between the state and civil society as a crucial factor in ensuring the economic interests of the state. The author highlights that sustainable development and stability of the state's economic system, where the economic interests of the state are effectively satisfied, can only be achieved through effective and inclusive interaction between state and civil society actors.

Key words: *democratization, economic interests of the state, European experience, institutionalization, interaction between the state and civil society, public administration, social and economic councils.*

Постановка питання. У ряді держав-членів Європейського Союзу (особливо у постсоціалістичних) централізоване публічне адміністрування у сфері забезпечення економічних (також соціальних) інтересів держави вже тривалий час наштовхується на серйозні соціально-економічні виклики, які підривають стан національної безпеки таких країн. Ці виклики насамперед пов'язані з неспроможністю складної системи органів публічної служби в цій сфері оперативним чином реагувати на мінливі умови соціально-економічного буття суспільства та держави, а також на актуальні та потенційні потреби суспільства, що прямо чи опосередковано пов'язані із забезпеченням економічних інтересів держави. Недостатня гнучкість і гromізdkість цих структур часто призводять до виникнення соціального напруження (конфліктів), які потребують своєчасного та пропорційного (без шкоди для подальшої демократизації публічного адміністрування) втручання суб'єктів владних повноважень, а також суб'єктів громадянського суспільства з метою розв'язання соціальних конфліктів та забезпечення правопорядку і національної безпеки загалом.

Зокрема, у Білій книзі «Європейське урядування» констатувалось, що політичні лідери по всій Європі стикаються зі справжнім парадоксом: з одного боку, європейці хочуть, щоб політики знайшли вирішення основних проблем, з якими стикається суспільство; з іншого боку, люди все більше не довіряють інститутам та політиці або просто не цікавляться ними, а сам ЄС європейці

«часто розглядають як далекий і водночас надто нав'язливий» інститут [1, с. 1]. Зважаючи на це, одним із ключових завдань вирішення цієї проблеми стало посилення взаємодії між державою та суспільством (у рамках соціально-економічного діалогу), а тому, в умовах децентралізації влади сьогодні спостерігається зростання необхідності залучення громадян у процес прийняття рішень [див., напр.: 2, с. 25], що сприяло би більш ефективному вирішенню проблем, які виникають у зв'язку із забезпеченням національної безпеки в цілому та економічної безпеки держави, зокрема.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Інституціоналізація взаємодії держави та суспільства в питаннях забезпечення економічних інтересів держави по сьогодні залишається питанням, яке є недостатньо дослідженим юристами-адміністративістами. Поряд із тим, аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що окремі аспекти цього питання вже тривалий час розглядаються ученими і дослідниками в державах Європи, серед яких: Т. Бойс [3, с. 149–168], В. Джулабич [4], Дж. Моро [5, с. 73–94], Т. Проссер [6], А. Раке [7, с. 59–72], М. Тіль [8, с. 9–39], Б. Шмід [9] та ін. науковці. Наукові напрацювання цих та ін. учених і дослідників становитимуть теоретичний фундамент для з'ясування особливостей інституціоналізації взаємодії зазначених суб'єктів в контексті забезпечення економічних інтересів держави.

Отже, **метою** статті є з'ясування змісту та перспектив інституціоналізації взаємодії держави та суспільства у забезпеченні економічних інтересів держави. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) визначити сутність соціально-економічних рад, як основної та найпоширенішої у державах-членах ЄС форми інституціоналізації взаємодії держави та суспільства у забезпеченні економічних інтересів держави; 2)

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що в ряді держав-членів ЄС спостерігається активне просування концепції соціально-економічного діалогу, який передбачає створення інституційних механізмів для взаємодії держави з громадянським суспільством з питань забезпечення соціальної та економічної безпеки суспільства, що є невід'ємним елементом забезпечення економічних інтересів демократичної держави. Означений процес включає передачу частини повноважень від центральних органів влади до місцевих органів самоврядування, а також до неурядових організацій – суб'єктів громадянського суспільства, а разом із тим – взаємодію держави, органів місцевого самоврядування та суб'єктів громадянського суспільства у формуванні та реалізації політики у сфері економіки та в соціальній сфері. Внаслідок цього на сьогоднішній день у низці європейських держав можна спостерігати ефективне зміцнення зв'язків між різними секторами суспільства: державним, громадянським та економічним. Отже, відповідна інституціоналізація взаємодії держави та суспільства у забезпеченні економічних інтересів держави є перспективною моделлю взаємодії органів публічної служби та суб'єктів громадянського суспільства, яка може бути використана і в Україні. Водночас важливо враховувати, що незважаючи на відповідні тенденції демократизації моделі забезпечення економічних інтересів держави в низці країн-членів ЄС (наприклад, у Польщі), в той же час у цій моделі забезпечення економічних інтересів держави існує низка ризиків і викликів, пов'язаних з ефективністю відповідних забезпечувальних процесів. Відповідні виклики (ризик) необхідно детально проаналізувати, щоб надалі враховувати у процесі визначення перспектив використання такої моделі забезпечення економічних інтересів держави в Україні.

При цьому попередньо зазначимо, що інституціоналізація соціально-економічного діалогу в державах Європи знайшла свій вияв у т. зв. «соціально-економічних радах», які стали невід'ємною частиною правової системи європейських країн у процесі їхньої демократизації, будучи інститутами, які мають виключно консультативний і формуючий думку характер щодо тих чи інших соціально-економічних питань, а отже – відіграють важливу роль у досягненні взаєморозуміння між державою та суспільством з ключових питань соціально-економічного розвитку держави та суспільства. При цьому звернемо увагу на те, що історично склалося, що до таких рад переважно входять представники різних соціальних партнерів (зокрема, профспілок та організацій роботодавців), інших соціальних груп (наприклад, фермерів, представників вільних професій, наукової спільноти та ін.), неурядових організацій, а також представники органів публічної служби, до предмета відання яких належить вирішення різних соціально-економічних питань, які прямо чи опосередковано відбиваються на спроможності держави забезпечити свої економічні інтереси.

При цьому важливо зазначити, що якщо у Західній Європі соціально-економічні ради розвивалися з кінця XVI ст. (першим таким інститутом стала Торгова рада, започаткована Генріхом IV наприкінці XVI – початку XVII ст.) і почали активно поширюватися у Європі після закінчення Другої світової війни (наприклад, у 1948 році в Бельгії було створено Національну раду праці,

у 1950 році в Нідерландах – Соціально-економічна рада), то у Східній Європі ці ради з'явилися лише після масштабних соціально-політичних (цивілізаційних) змін, спричинених розпадом «Східного блоку». Сприяла цьому інтеграція східноєвропейських держав до ЄС, для якого взаємодія держави та суспільства у забезпеченні економічних інтересів держави є важливою демократичною цінністю, а насамперед через дію Договору про створення Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 року [10, с. 3–288] (т. зв. «Римського договору»), яким також було створено Європейський економічний та соціальний комітет.

Важливо відзначити, що економічні та соціальні ради, що діють на сьогоднішній день у країнах ЄС, відрізняються одна від одної за своєю правовою основою, розміром, методом обрання/призначення членів, складом, організаційною структурою, обсягом повноважень та формами діяльності. При цьому загальним для таких інститутів є:

1) діяльність соціально-економічних рад є нормативно обґрунтованою. Ці ради можуть бути створені на основі норм конституційного акту (існування соціально-економічних рад на конституційному рівні регламентовано у Румунії та Франції) та/або закону (зокрема, Центральна економічна рада та Національна рада праці в Бельгії, Економічна та соціальна рада Республіки Болгарії, Економічна та соціальна рада Греції, Економічна та соціальна рада в Іспанії, Мальтійська рада економічного та соціального розвитку). У той же час, існують також європейські держави, в яких не створено чіткої правової основи для забезпечення діяльності соціально-економічних рад (наприклад, Угорська економічна та соціальна рада або Австрійська економічна та соціальна рада). Однак, навіть у країнах, в яких держава не санкціонує діяльність цих рад з метою мінімізації впливу на суб'єктів громадянського суспільства, соціально-економічні ради діють на основі положень, які включають, серед іншого, норми про: склад ради, організаційну структуру ради (як правило, це: голова, президент, секретаріат, постійні та тимчасові комітети), строк повноважень ради, цілі та обсягу основних завдань ради та порядку прийняття рішень для досягнення цілей створення та функціонування цієї ради [11];

2) діяльність економічних та соціальних рад у різних країнах ЄС охоплює широкий спектр соціальних, економічних, фінансових та екологічних питань. Незважаючи на це, їх компетенції варіюються та включають підготовку досліджень та звітів, аналіз та видачу висновків щодо урядових документів та законопроектів, надання консультацій з питань формування соціально-економічної стратегії та політики країни, а також сприяння у вирішенні спорів між соціальними партнерами, а також в інших спорах соціально-економічного характеру.

Важливо відзначити, що в той час як у західноєвропейських країнах, де ці поради функціонують уже довгий час, їхня ефективність визнана, у країнах Східної Європи їхня результативність залишається під питанням. Наприклад, у Польщі існуючий формат взаємодії між державою та громадянським суспільством стикається зі значними проблемами, які знижують її ефективність та не відповідають очікуванням учасників цієї взаємодії. Зважаючи на це, слід звернути увагу на наявність такої суттєвої проблеми, як формалізація взаємодії органів публічної служби та суб'єктів громадянського суспільства в Польщі, а також поверховість такої взаємодії [12]. Насамперед, слід зазначити, що інституціоналізація взаємодії держави та суспільства у забезпеченні економічних інтересів Польщі на сьогоднішній день сприймається як формальна процедура, яка не наводить (хоча потенційно здатна призводити) до значних результатів. Тобто слід констатувати, що в цій державі-члені на національному та місцевому рівнях часто плануються, організуються та проводяться відповідні заходи, проте результати такої взаємодії насправді не завжди втілюються у реальні дії та рішення, обмежуючись бюрократичними формальностями, що знижують дієвість вироблених на таких заходах ініціатив щодо забезпечення економічних інтересів держави. Причиною цього загалом є такі обставини:

1) відсутності чітко визначених механізмів та юридично значущих процедур, які б гарантували періодичність, прозорість та результативність взаємодії органів публічної служби та суб'єктів громадянського суспільства щодо забезпечення економічних інтересів держави;

2) недостатність інтеграції різних зацікавлених сторін у процес взаємодії держави та громадянського суспільства на вирішення питань у відповідній сфері публічного адміністрування (тобто насправді важливі соціальні та економічні питання розглядаються без урахування думок та потреб усіх зацікавлених сторін);

3) взаємодія держави та громадянського суспільства обтяжена бюрократичними формальностями, які перешкоджають швидкому прийняттю рішень та реалізації необхідних заходів щодо забезпечення економічної безпеки держави, що призводить до наростання соціальної

напруженості в державі (при цьому вирішення цих проблем прискорюється тоді, коли проблема набуває великого суспільного резонансу).

Враховуючи викладене, доходимо висновку про необхідність створення та подальшого схвалення в Україні Стратегії реформування Національної тристоронньої соціально-економічної ради та нормативно-правового забезпечення перетворення її у Національну соціально-економічну раду. Цей стратегічний акт має бути спрямованим на удосконалення інституційної основи взаємодії держави та громадянського суспільства в соціально-економічній сфері, що в цілому складає економічний інтерес держави. Потреба в таких концептуально-стратегічних перетвореннях, що позначаються на розвитку адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави, обумовлена тим фактом, що в Україні, як і в більшості країн Східної Європи, спостерігається проблема формалізації взаємодії органів публічної служби та громадянського суспільства. Підтвердженням цього є Національна тристороння соціально-економічна рада, яка сконцентрована на забезпеченні соціального діалогу, що є важливим питанням забезпечення економічних інтересів держави, але не відображає весь потенціал соціально-економічних рад, які діють у низці європейських держав.

У зв'язку з цим виникає необхідність у проведенні комплексу інституційних реформ та в створенні Національної соціально-економічної ради, діяльність якої слід регламентувати окремим законодавчим актом – Законом України «Про Національну соціально-економічну раду». У цьому законі мають бути закріплені гарантії її незалежної діяльності, з урахуванням принципів демократизму в публічному адмініструванні, зокрема у сфері забезпечення економічних інтересів держави.

Пропонований законодавчий акт має на меті встановлення правових та організаційних основ роботи та функціонування Національної соціально-економічної ради, а також визначення умов і критеріїв представництва різних суб'єктів громадянського суспільства в цьому органі. У запропонованому Законі повинні бути визначені ключові терміни, які використовуються у сфері забезпечення економічних інтересів та участі громадянського суспільства в їх забезпеченні. У статті «Сфера застосування Закону» слід закріпити положення, що норми цього акта на національному рівні поширюються на органи публічної влади, а також на суб'єктів, залучених до управління сферою забезпечення економічних інтересів держави.

Важливо також передбачити в Законі статтю «Правовий статус Національної соціально-економічної ради», яка визначатиме загальний статус ради, мету її створення, основні завдання та функції. Необхідно зазначити, що Національна соціально-економічна рада повинна бути аполітичним, незалежним від політичного та іншого неправомірного впливу національним органом, який здійснює консультації та надає обов'язкові до розгляду пропозиції органам влади та іншим суб'єктам з питань соціально-економічних відносин, формування умов економічної стабільності держави та суспільства, а також соціального забезпечення та інших питань, пов'язаних із формуванням і реалізацією економічної політики України.

Як мету створення Ради слід зазначити: по-перше, сприяння системній та інституційній демократизації публічного управління у сфері соціально-економічних відносин; по-друге, встановлення та розвиток соціального діалогу в Україні між працівниками та роботодавцями (а також між працівниками та державою; між працівниками, роботодавцями та державою; між роботодавцями та державою) з ключових питань, пов'язаних із реалізацією їх економічних, соціальних та професійних прав, що здійснюється через вирішення спорів у двосторонніх чи тристоронніх угодах. Серед завдань Ради слід виділити: встановлення, розвиток та поглиблення взаємодії громадянського суспільства, а також його співпраці з органами публічної влади з питань соціально-економічного характеру; розробку та просування правових ініціатив для вдосконалення нормативно-правової бази адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави тощо.

У цьому законодавчому акті необхідно передбачити статті, які регламентуватимуть основні аспекти діяльності Національної соціально-економічної ради, зокрема: «Принципи діяльності Національної соціально-економічної ради», «Склад Національної соціально-економічної ради» (голова, його заступники, секретаріат ради, постійні та тимчасові комітети, переговорні групи), «Голова та його заступники», «Секретаріат», «Постійні комітети», «Тимчасові комітети, підстави та умови їх створення», «Спеціальні переговорні групи», «Умови та критерії представництва у Національній соціально-економічній раді. Втрата представницького мандату», «Правотворча діяльність Національної соціально-економічної ради», «Оцінки та рекомендації Національної соціально-економічної ради», «Порядок роботи та прийняття рішень у Національній

соціально-економічній раді», «Юридична відповідальність членів та працівників Національної соціально-економічної ради», «Юридична відповідальність за порушення цього Закону», «Забезпечення діяльності Національної соціально-економічної ради».

Висновки. Узагальнюючи викладене в статті, слід зауважити, що інституціоналізація взаємодії держави та суспільства в процесі забезпечення економічних інтересів держави є надзвичайно важливим елементом сучасного публічного адміністрування в сфері забезпечення відповідних інтересів держави. Створення ефективної соціально-економічної ради, аналогії яких вже успішно функціонують у багатьох державах-членах ЄС, може стати важливим кроком для України в напрямку демократизації та підвищення ефективності публічного адміністрування в соціально-економічній сфері, що позначатиметься на формуванні умов, за яких можливо повною мірою забезпечити економічні інтереси держави. Однак, для успішної адаптації цього досвіду в українському контексті, необхідно враховувати національні особливості, а також вирішити наявні проблеми, пов'язані з формалізацією та недостатньою ефективністю взаємодії між державою та громадянським суспільством. Відтак, створення Національної соціально-економічної ради, яка б функціонувала на підставі окремого законодавчого акта (пропонованого нами Законом України «Про Національну соціально-економічну раду»), може стати важливим кроком у забезпеченні економічних інтересів держави та сприяти побудові більш інклюзивної і прозорої моделі публічного адміністрування в соціально-економічній сфері у цілому.

Список використаних джерел:

1. European Governance – A White Paper, № COM(2001) 428 final. *Official Journal of the European Communities*. 2001. С 287. Р. 1–29.
2. Gardawski J. Dialog społeczny – od praw cechowych do dyrektyw unijnych. *Partnerstwo społeczne – model rozwoju Polski*. Warszawa: CPS Dialog, 2008. 243 s.
3. Boje T.P. Organized Civil Society, Participation and Citizenship in Europe: The Impact of the Economic and Social Crisis. *Europe's Prolonged Crisis: The Making or the Unmaking of a Political Union* / H.J. Trenez, C. Ruzza, V. Guiraudon (eds). London: Palgrave Macmillan, 2015. P. 149–168. doi:10.1057/9781137493675_8.
4. Đulabić V., Jerinić J. Public participation in local public action in Croatia and Serbia. *SSRN*. 2021. № 3862802. P. 1–17. doi: 10.2139/ssrn.3862802.
5. Moro G. Citizens in Europe: Civic Activism and the Community Democratic Experiment. New York, NY: Springer, 2012. 210 p. doi:10.1007/978-1-4614-1942-6.
6. Prosser T. Economic union without social union: The strange case of the European social dialogue. *Journal of European Social Policy*. 2016. Vol. 26 (5). P. 460–472. doi: 10.1177/095892871666429.
7. Röcke A. Framing Citizen Participation. London: Palgrave Macmillan, 2014. 227 p. doi: 10.1057/9781137326669.
8. Thiel M., Petrescu O. Institutional Instruments for Citizen Involvement and Participation: Their Impact on the EU's Political Processes and Institutional Legitimacy. *Democratic Legitimacy in the European Union and Global Governance* / B. Pérez de las Heras (eds). Cham: Palgrave Macmillan, 2017. P. 9–39. doi: 10.1007/978-3-319-41381-5_2.
9. Schmid B., Smith T. S. J. Social transformation and postcapitalist possibility: Emerging dialogues between practice theory and diverse economies. *Progress in Human Geography*. 2021. Vol. 45 (2). P. 253–275. doi: 10.1177/0309132520905642.
10. Traité instituant la Communauté Économique Européenne et documents annexes. Bruxelles: Comité Intérimaire pour le Marché Commun et l'Euratom, 1957. 345 p.
11. Rady społeczno-gospodarcze: Dialog Społeczny. *Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej*, 2023. URL: <https://www.gov.pl/web/dialog/rady-spoleczno-gospodarcze> (дата звернення: 12.03.2023).
12. Misztal W. Rada Społeczno-Ekonomiczna – nowa szansa dialogu w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Studia Sociologica*. 2011. № 21. S. 27–46.

ПУСТОВІТ О.Ю., ПІДДУБНИЙ О.Ю.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF EXPORT
OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Ніщо не так сильно впливає на нормальне функціонування суспільства та його безпеку, як криза у виробництві та постачанні продуктів харчування. Цей великий сегмент сільськогосподарської галузі завжди був стратегічно важливим для будь-якої спільноти. Проте не всі країни можуть забезпечити своє населення достатньою кількістю продуктів харчування власного виробництва і часто доводяться імпортувати їх, у тому числі з України, яка завжди відзначалася як надійний експортер сільськогосподарської продукції. На жаль, з початком повномасштабної військової агресії РФ проти України 24 лютого 2022 року всі плани розвитку вітчизняної економіки загалом і особливо сільськогосподарського сектора були зруйновані. У зв'язку з введенням в країні воєнного стану, українська влада змушена була вжити всіх необхідних заходів для запобігання дефіциту продуктів харчування для внутрішнього споживання і встановила обмеження на експорт певних видів харчової продукції. Таким чином, актуальність даної статті зумовлена появою нових обставин, до яких необхідно пристосовувати економіку, а також аграрний сектор України. Об'єктом дослідження постає комплекс заходів, реформ, ініціатив, пропозицій та модернізацій адміністративно-правового апарату регулювання експорту сільськогосподарської продукції. Предметами дослідження є національне законодавство, адміністративні норми, процедури, міжнародне співробітництво, інституційна структура, регулювання якості та стандартизація процесів. Стаття починається зі вступної частини, продовжується розділом «Результати та обговорення», у якій викладено основний матеріал і детальний опис проведеного дослідження. Стаття завершується висновками, де висловлюються висновки щодо отриманих результатів дослідження.

Ключові слова: адміністративне право, аграрний сектор, аграрна політика, Міністерство аграрної політики України.

Nothing affects the normal functioning of society and its security as much as a crisis in food production and supply. This large segment of the agricultural industry has always been strategically important for any community. However, not all countries can provide their population with a sufficient amount of food products of their own production and often have to import them, including from Ukraine, which has always been noted as a reliable exporter of agricultural products. Unfortunately, with the beginning of the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, all plans for the development of the domestic economy in general and the agricultural sector in particular were destroyed. In connection with the introduction of martial law in the country, the Ukrainian authorities were forced to take all necessary

---

© ПУСТОВІТ О.Ю. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного та господарського права, юридичний факультет (Національний університет біоресурсів і природокористування України) ORCID: 0009-0003-6982-8826

© ПІДДУБНИЙ О.Ю. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, юридичний факультет (Національний університет біоресурсів і природокористування України) ORCID: 0000-0003-4867-4613

measures to prevent food shortages for domestic consumption and set restrictions on the export of certain types of food products. Thus, the relevance of this article is determined by the emergence of new circumstances to which the economy, as well as the agricultural sector of Ukraine, must be adapted. The object of the study is a set of measures, reforms, initiatives, proposals and modernizations of the administrative and legal apparatus for regulating the export of agricultural products. The subjects of the study are national legislation, administrative norms, procedures, international cooperation, institutional structure, quality regulation and standardization of processes. The article begins with an introductory part, and continues with the "Results and Discussion" section, which contains the main material and a detailed description of the conducted research. The article ends with the conclusions, which state the conclusions regarding the obtained research results.

Key words: *administrative law, agrarian sector, agrarian policy, Ministry of Agrarian Policy of Ukraine.*

Вступ. При обговоренні експорту сільськогосподарської продукції важливо враховувати, що активне вивезення продукції має не лише позитивні аспекти, такі як отримання прибутку та збільшення доходів державного бюджету через митні платежі. Це також може мати негативний вплив, зокрема на внутрішнє ціноутворення і продовольчу безпеку країни. Особливо актуальною стає ця проблематика в умовах воєнного конфлікту, який призводить до руйнування сільськогосподарської інфраструктури та втрати врожаю через вторгнення або знищення. Таким чином, вивчення взаємозв'язку експорту сільськогосподарської продукції з розвитком адміністративного права у даній сфері вимагає особливої уваги з боку дослідників. Дана проблематика, а також перспективи щодо виникнення можливих проблем й шляхи усунення та превенції небажаних наслідків досліджувалися у роботах таких діячів науки як Корнієнко Г. С., Курман Т. В., Клименко Н. Г., Фурман І. В., Васюк Т. В., Голуб С. М. та інші.

Результати і обговорення. Внаслідок збройної агресії Російської Федерації відбулося значне погіршення доступності продовольчих товарів для населення України та загальних показників продовольчої безпеки країни. Ситуація на ринках сільськогосподарської продукції та споживчих ринках харчових продуктів, разом з іншими факторами, сприяє розвитку негативних макроекономічних процесів в Україні [1].

Водночас, Україна є одним з найбільших світових експортерів сільськогосподарської продукції і глобальним постачальником продовольства на планеті. Аграрний сектор економіки відіграє важливу роль у стабілізації економічної ситуації, забезпечуючи значні валютні надходження від продажу сільськогосподарської продукції і є одним із основних джерел формування бюджету національної економіки. Ефективність його функціонування визначає розв'язання ключових соціально-економічних проблем України, а також її продовольчу та економічну безпеку. Тому розвиток експорту сільськогосподарської продукції є необхідною умовою для стабільного функціонування економічної системи держави. Але, поміж того, у результаті широкомасштабної агресії Російської Федерації, що почалася 24 лютого 2022 року [2] в Україні, ситуація з продовольчою безпекою в країні значно погіршилась. Це обумовлено порушеними логістичними ланцюгами, зруйнованою інфраструктурою та господарствами, а також зменшенням обсягів виробництва продуктів на робочих підприємствах.

З лютого 2022 року Урядом України було у значній мірі реформовано національне законодавство згідно до нових обставин, що ускладнювали профітне існування на економічному, аграрному та міжнародному ринках. Зокрема, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 5 березня 2022 року № 207 «Про внесення змін до додатків 1 та 5 постанови Кабінету Міністрів України № 1424 від 29 грудня 2021 року» [3] та Постанову від 12 травня 2023 року про «Про внесення змін у додаток 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2022 р. № 1466» [4], що ввели обмеження на експорт на окремі види харчової продукції та відмінили ліцензування певної продукції. Зазначені постанови було розроблено відповідно до численних звернень галузевих і профільних асоціацій щодо скасування ліцензування експорту. Їх прийняття сприяло оптимізації експорту сільськогосподарської продукції та збільшенню валютних надходжень до України. Документи скасували ліцензування експорту низки товарів у 2023 році, зокрема, живої великої рогатої худоби, мороженого м'яса великої рогатої худоби, м'яса курей свійських, м'яса та їстівних м'ясних субпродуктів, солоних або в розсолі, сушених або копчених,

їстівного борошна з м'яса або м'ясних субпродуктів, м'яса великої рогатої худоби, яєць курей свійських, жита, вівса, проса.

Ухвалено Постанову № 398 від 01 квітня 2022 року про «Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур в умовах воєнного стану» [5], що спростила фітосанітарні заходи для ввезеної продукції.

Поміж з цим, задля налагодження логістичного процесу було прийнято постанову «Про реалізацію експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану» [6]. Згідно з документом, був сформований перелік верифікованих суб'єктів агропромислового комплексу, які здійснювали експорт товарів, зокрема зернових, олійних і продуктів переробки. Підприємцю для включення до переліку експортерів потрібно було відповідати певним критеріям. Відповідно, створюється два паралельних механізми експорту – експорт без обмежень для верифікованих експортерів та експорт за умов отримання ліцензій на кожен операцію для компаній, які не пройшли верифікацію.

Уряд України затвердив план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [7]. За словами Міністра аграрної політики та продовольства Миколи Сольського, уряд розробив комплекс дій, що охоплює кілька напрямків. По-перше, це включає моніторинг стану продовольчої безпеки та сільськогосподарської інфраструктури загалом. По-друге, національним виробникам харчових продуктів буде надано державну підтримку. По-третє, найбільш соціально вразливе населення отримуватиме адресну продовольчу допомогу. Крім того, держава планує встановити спеціальний контроль за моніторингом і регулюванням цін на продукти. Міністерства, Держстат і обласні військові адміністрації будуть регулярно відстежувати статистику щодо балансу основних продуктів харчування, контролювати рівень торговельних надбавок та регулювати обсяги вітчизняної сільськогосподарської продукції, призначеної для експорту, на період воєнного стану.

Але незважаючи на усі перепетії та труднощі, з якими довелося мати справу національно-му Уряду, саме через успішне адміністрування аграрного сектору, послідовного регламентування та реформування існуючих складових процесу експорту сільськогосподарської продукції, ми можемо бачити наступні результати. У квітні 2024 року Україна змогла успішно експортувати 8,3 мільйона тонн сільськогосподарської продукції, що на 16% перевищує показник попереднього місяця. Це вражачий результат, особливо враховуючи обстріли портової інфраструктури та тривалу блокаду польського кордону. Разом з тим, помітне покращення можна помітити і у металургійній галузі у травні: експорт труб безшовних у порівнянні з квітнем 2024 року зріс на 50,2%, напівфабрикатів – на 40%, плоского прокату – на 17%. У січні 2024 року морські порти Одеської області вперше за останні два роки перевершили рентабельність експорту порту Констанца в Румунії та порту Гданськ в Польщі. В першому місяці цього року агросектор показав кращі результати порівняно з 2023 роком завдяки покращенню експортних процесів морем, що зробило українські порти більш привабливими для експортерів через покращену логістику. Таким чином, аграрії змогли забезпечити вищий рівень рентабельності, експортуючи через стабільно працюючі українські порти.

Висновки. В результаті збройної агресії Російської Федерації в Україні відбулося значне погіршення доступності продовольчих товарів для населення та загальних показників продовольчої безпеки країни. Це стало однією з основних причин негативних макроекономічних процесів, що розвиваються в Україні, включаючи сільськогосподарські та споживчі ринки харчових продуктів.

У той же час Україна залишається великим світовим експортером сільськогосподарської продукції і ключовим постачальником продовольства на світовому ринку. Аграрний сектор грає важливу роль у стабілізації економічної ситуації, забезпечуючи значні валютні надходження та є одним із важливих джерел доходів для бюджету країни. Ефективність функціонування цього сектору має вирішальне значення для вирішення соціально-економічних проблем України, а також для забезпечення продовольчої та економічної безпеки країни.

Незважаючи на виклики, з якими стикається уряд України, реформування аграрного сектору та регулювання експортних процесів сільськогосподарської продукції привели до позитивних результатів.

Таким чином, розвиток експорту сільськогосподарської продукції залишається критично важливим для стабільного функціонування економічної системи України в умовах сучасних геополітичних викликів.

Список використаних джерел:

1. Корнієнко Г. С. Правові засади експорту сільськогосподарської продукції як основи продовольчої безпеки в сучасних умовах / Г. С. Корнієнко // Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку : колект. монографія / ред.: А. П. Гетьман, О. В. Курман. – Харків : Юрайт, 2022. – С. 128–153.
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 12.08.2022).
3. Про внесення змін до додатків 1 та 5 постанови Кабінету Міністрів України № 1424 від 29 грудня 2021 року: постанова Кабінету Міністрів України від 05.03. 2022 року № 207 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2022-%D0%BF#Text>
4. Про внесення змін у додаток 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2022 р. № 1466: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 472. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/472-2023-%D0%BF#Text>
5. Деякі питання здійснення фітосанітарних заходів та процедур, заходів державного контролю у сферах ветеринарної медицини, безпеки та окремих показників якості харчових продуктів в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 року №398 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2022-%D0%BF#Text>
6. «Про реалізацію експериментального проекту з верифікації суб’єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану»: Постанова від 31 жовтня 2023 р. № 1132, Київ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 327-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>

УДК 342.95(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.20>

ТРУБА Р.М.

**ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

**GENERAL PRINCIPLES OF REGULATORY AND LEGAL PROVISION
OF NATIONAL SECURITY**

Стаття присвячена розкриттю сутності загальноправових засад нормативно-правового забезпечення національної безпеки. Автором визначається, що принципи забезпечення національної безпеки є фундаментальною основою для всієї діяльності відповідного кола суб’єктів у цій сфері. Ці засадничі ідеї забезпечують узгодженість та спрямованість правотворчої діяльності, сприяючи створенню ефективної та сталої системи національної безпеки. Наріжним каменем нормативно-правового забезпечення національної безпеки є принцип верховенства права, який потребує у процесі нормотворчості врахування прав і свобод громадян, підтримує правову визначеність у сфері забезпечення національної безпеки, а також створює умови для ефективного функціонування суб’єктів публічного адміністрування у відповідній сфері. Важливим принципом у нормативно-правовому забезпеченні національної безпеки є і принцип людиноцентризму, який вимагає від суб’єктів нормотворчості забезпечення захисту та дотримання прав та свобод

© ТРУБА Р.М. – доктор філософії з галузі знань право, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0009-0003-0971-8350>

людини, поваги до людської гідності кожної людини. Окремо звертається увага на принцип законності, що є найважливішим елементом системи забезпечення національної безпеки, у разі якщо законність співвідноситься з вимогами принципу верховенства права. Дотримання вимог цього принципу права гарантує те, що правове регулювання національної безпеки буде передбачуваним, а також спрямованим на захист колективних інтересів, у яких не розвиватиметься, нівелюватимуться індивідуальні інтереси громадян.

Ключові слова: національна безпека, нормотворча діяльність, правове регулювання, правотворча діяльність, ризики безпеки.

The article is devoted to revealing the essence of the general legal principles of normative and legal support for national security. The author determines that the principles of ensuring national security are the fundamental basis for all activities in this area. They provide coherence and direction to law-making activities, contributing to the creation of an effective and sustainable national security system. Regulatory and legal support of national security, as the activity of law-making subjects, is naturally based on some key principles of law on which the legal order is founded. This is because ensuring national security, as well as law-making activities in this area, are elements of the rule of law, and therefore must meet the requirements of the fundamental principles of law. The key principles are the principle of the rule of law, the principle of legality, and the principle of human-centrism. The cornerstone of the legal framework for national security is the principle of the rule of law, which requires considering the rights and freedoms of citizens in the rule-making process, maintaining legal certainty in the field of ensuring national security and creating conditions for the effective functioning of public administration entities in the relevant field. An important principle in the legal and regulatory framework for national security is the principle of human-centrism, which requires the subjects of rule-making to ensure the protection and observance of human rights and freedoms and respect for the human dignity of every person. Separate attention is drawn to the principle of legality, which is a crucial element of the system for ensuring national security, provided it is consistent with the requirements of the rule of law. Compliance with this principle guarantees that the legal regulation of national security will be predictable and aimed at protecting collective interests, ensuring that the individual interests of citizens are not eroded or diminished.

Key words: lawmaking activity, legal regulation, national security, rule-making activities, security risks.

Постановка питання. Будь-яка діяльність у сфері забезпечення національної безпеки, включаючи нормативно-правове забезпечення безпеки, ґрунтується на системі фундаментальних засад та вихідних положень – правових принципів. Ці засадничі ідеї (перш за все, загальноправові) носять об'єктивний характер і їх зміст визначається об'єктивною реальністю, що має правове значення, а також практичними завданнями забезпечення національної безпеки. При цьому слід зазначити, що вказані принципи, яким має відповідати законодавство України про національну безпеку, не є результатом суто умоглядної та теоретичної діяльності нормотворців, а впливають із реальних (практичних) потреб нормативно-правового забезпечення національної безпеки та є результатом аналізу реальних загроз та викликів у галузі національної безпеки.

Слід зауважити, що принципи нормативно-правового забезпечення національної безпеки: по-перше, виникають із практичної діяльності щодо забезпечення безпеки, а тому мають враховуватися на всіх рівнях забезпечення безпеки, включаючи правотворчість (зокрема, при розробці відповідних підзаконних актів); по-друге, часто є конкретизацією загальних принципів забезпечення безпеки та є основою для розробки ефективних нормативно-правових актів. Тому важливо підкреслити, що дотримання цих принципів у правотворчій діяльності сприяє створенню стабільного та передбачуваного правового середовища, яке є очевидно необхідним для ефективного функціонування системи національної безпеки. Між тим, слід зазначити, що принципи забезпечення національної безпеки загалом та принципи нормативно-правового забезпечення національної безпеки зокрема не розкриті у достатньому для чіткого розуміння обсязі в жодному чинному нормативно-правовому акті (так само, як і в актах програмно-стратегічного планування

забезпечення національної безпеки). Це сукупно вказує на необхідність їхнього чіткого формулювання та відображення у нормах національного законодавства, чому має передувати наукова дискусія щодо сутності таких принципів, а насамперед – ряду загальноправових принципів, як фундаментальних ідей, на яких заснований правопорядок.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Принципи правового регулювання, незважаючи на їхнє досить широке висвітлення у наукових працях учених (серед яких В.В. Гаєвий [1], М.В. Ковалів [2], Д.О. Кошиков [3], С.О. Лушпаєв [4], Н.С. Мороз [5], С.С. Нешик [6], О.В. Олійник [7], М.М. Романяк [8], Н.О. Саглаєва [9], Н.Ю. Цибульник [10] та ін.), вимагають додаткового вивчення в контексті нормативно-правового забезпечення національної безпеки. Необхідність визначення цих основних ідей обумовлена низкою обставин. По-перше, дослідження принципів правового регулювання національної безпеки може значно збагатити розуміння процесів ухвалення адміністративних актів суб'єктами забезпечення національної безпеки. Це дозволить більш чітко та обґрунтовано підходити до питань правотворчості та правозастосування, що, у свою чергу, підвищить ефективність усієї системи забезпечення національної безпеки. По-друге, розкриття та формулювання цих принципів сприяє вдосконаленню правотворчої та правозастосовної діяльності органів публічної служби та їх посадових осіб. Чітко осмислені принципи створюють основу для розробки послідовного та структурованого законодавства, спрямованого на формування умов безпеки держави та її громадян. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню нормативно-правової бази національної безпеки, робить її більш стійкою до викликів та загроз, а також сприяє підвищенню довіри суспільства до інститутів публічного адміністрування у сфері національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки, як діяльність суб'єктів правотворчості, цілком закономірним чином ґрунтується на ряді ключових принципів права, на яких ґрунтується правопорядок. Це зумовлено тим фактом, що забезпечення національної безпеки, а також правотворча діяльність у цій сфері є елементом правопорядку, а отже – мають відповідати вимогам основоположних принципів права, ключовими з яких є принцип верховенства права, принцип законності та принцип людиноцентризму.

Розглядаючи принцип верховенства права, слід зауважити, що він є ключовим елементом нормативно-правового забезпечення національної безпеки, забезпечуючи існування у державі умов за яких будь-які дії (чи бездіяльність) посадових осіб органів публічної служби у сфері забезпечення національної безпеки, а також нормативні та індивідуальні акти цих суб'єктів повністю відповідатимуть духу права. Верховенство права передбачає, що право має панувати у всіх сферах суспільного життя, забезпечуючи справедливість, правову визначеність та захист прав людини.

При цьому в питанні нормування сфери національної безпеки важливо розуміти, що сутність верховенства права не може бути спотворена і ототожнюватися з пануванням закону, яка є концепцією, котра може хибно виправдати використання правотворчості у відповідній сфері задля побудови авторитарного режиму, що неприпустимо. Недопустимість цього обумовлена тим фактом, що верховенство права насправді зобов'язує дотримуватися прав людини та поважати людську гідність кожної людини, передбачає недопущення свавілля, затверджує правову визначеність, доступ до незалежного правосуддя, за допомогою якого здійснюється судовий контроль актів, прийнятих в адміністративному порядку.

Отже, у контексті нормативно-правового забезпечення національної безпеки принцип верховенства права вимагає, щоб будь-які правотворчі заходи співвідносилися з правом, а результатом правотворчості було те, що заходи стосовно захисту держави та її громадян здійснювалися у суворій відповідності до права. Такий правовий режим в дійсності створює належні правові умови гармонійного співжиття громадян, а також гарантує, що органи публічної служби у відповідній сфері діятимуть у рамках закону та що права і свободи громадян будуть захищені від свавілля та зловживань. Крім того, важливо наголосити, що принцип, який нами розглядається, в нормативно-правовому забезпеченні національної безпеки вимагає, щоб закони та інші нормативні акти, що регулюють національну безпеку, були чіткими, передбачуваними та справедливими. Внаслідок цього на державу покладається зобов'язання у процесі реалізації нормотворчості у сфері національної безпеки не обмежувати доступ до незалежного та ефективного правосуддя, в рамках якого можуть перевірятися законність дій та рішень суб'єктів публічного адміністрування в сфері національної безпеки. Також слід зазначити і те, що принцип верховенства права сприяє недопущенню дискримінації та забезпечує рівність усіх суб'єктів права перед правовим законом, що є критично важливим для соціальної згуртованості

населення та стабільності їхньої взаємодії, що є важливим фактором забезпечення національної безпеки.

Що ж стосується принципу законності нормативно-правового забезпечення національної безпеки, то відповідна засаднича ідея вважається наріжним каменем усіх галузей права, а відповідно має ключове значення для забезпечення національної безпеки України. Принцип законності фактично є адміністративно-правовим режимом, в якому правовий закон (відповідний всім вимогам принципу верховенства права) панує у відносинах між людиною та державою (органом публічної служби, посадовою особою). У цьому контексті важливо розуміти, що юридична сутність законності як галузевого режиму полягає у неухильній вимозі до всіх органів держави та посадових осіб (також і жителів держави в цілому) суворо дотримуватись нормативно-правових актів при реалізації своїх прав та обов'язків (виконанні своїх повноважень). Крізь призму принципу законності для кожного громадянина створюються умови буття, в яких він може бути впевнений у своїй недоторканності, гарантованості реалізації свого правового статусу та невідворотності юридичної відповідальності за будь-яке правопорушення. Отже, у контексті національної безпеки принцип законності виявляється у безумовній вимозі дотримання всіма суб'єктами права норм законодавства та інших нормативних актів (які відповідають вимогам верховенства права) у сфері забезпечення всіх типів національної безпеки.

Важливо наголосити, що ефективне функціонування системи суб'єктів, які забезпечують національну безпеку, багато в чому залежить від стану законності, що визначається різними факторами правового, соціального, політичного, економічного та іншого характеру. Серед цих факторів можна виокремити недоліки чинного законодавства, високий рівень корупції та злочинності, неконтрольовану міграцію тощо. Через це досягнення цілей забезпечення національної безпеки ускладнюється негативним станом законності. Однак сам принцип законності вимагає, щоб процес забезпечення національної безпеки сконцентрувався на підвищенні рівня законності в державі. Важливість цієї вимоги складно недооцінити, адже: по-перше, законність як основоположна ідея нормативно-правового забезпечення національної безпеки сприяє створенню стабільного та передбачуваного правового режиму, за умов ефективної дії якого права та свободи громадян будуть захищені, а державні інститути функціонуватимуть ефективно та прозоро; по-друге, стан законності безпосередньо впливає на довіру громадян до держави, а також на їхню готовність співпрацювати з державою у процесі забезпечення національної безпеки, зокрема, й в рамках правового регулювання сфери національної безпеки.

Таким чином, реалізація цього принципу передбачає, що суб'єкти забезпечення національної безпеки систематично займаються своєчасним удосконаленням законодавства, а отже – посиленням заходів щодо боротьби з корупцією, підвищенням ефективності органів правопорядку та системи правосуддя, а також розвитком міжнародного співробітництва у галузі національної та глобальної (чи міжнародної регіональної) безпеки. Тобто, принцип законності не лише зміцнює правову систему, а й створює умови для безпечнішого та стабільнішого суспільства, здатного адекватно реагувати на сучасні виклики та загрози безпекового характеру. У цьому контексті юридична та інституційна підтримка принципу законності стає фундаментом для реалізації стратегічних цілей національної безпеки України.

Додатково слід звернути увагу й на зміст принцип людиноцентризму у нормативно-правовому забезпеченні національної безпеки. Цей принцип є фундаментальною основою нормативно-правового забезпечення національної безпеки і виходить за рамки традиційного підходу до захисту прав та свобод людини та громадянина. Отже, цей принцип є ширшим виразом відповідного конституційного принципу, закріпленого в Основному Законі України, який формулює інститут захисту прав людини та громадянина, встановлюючи систему державного захисту та розмежовуючи повноваження органів публічної служби, а також визначаючи межі їх розсуду. При цьому слід зауважити, що принцип людиноцентризму вимагає, щоб права і свободи людини і громадянина могли бути обмежені лише на підставі закону та в строго встановлених (на законодавчому рівні) межах. Означена вимога наголошує на важливості встановлення відповідальної заборони ігнорування в процесі забезпечення національної безпеки факту розвитку України як правової держави, де захист прав і свобод людини є пріоритетом. З огляду на це національна безпека, заснована на людиноцентризмі, спрямована на захист конституційного ладу, основних прав і свобод громадян, охорону суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України, а також на збереження громадянського миру, політичної та соціальної стабільності. Таким чином, принцип людиноцентризму в нормативно-правовому забезпеченні національної безпеки є ключовим елементом, який дозволяє ефективно захищати права та свободи громадян, забезпечуючи

при цьому стабільний та сталий розвиток суспільства. Цей принцип вимагає від усіх суб'єктів нормотворчості у сфері національної безпеки неухильного дотримання прав і свобод людини в процесі виконання своїх функцій, що є основою для побудови правової та демократичної держави, здатної ефективно протистояти сучасним викликам та загрозам.

Висновки. Принципи нормативно-правового забезпечення національної безпеки є фундаментальним підґрунтям для всієї діяльності у цій сфері. Відповідні засадничі ідеї забезпечують узгодженість та спрямованість правотворчої діяльності, сприяючи створенню ефективної та сталої системи національної безпеки України. Комплексний підхід до формування чітких вимог означених принципів та їх впровадження у правотворчий процес у відповідній сфері на практиці дозволяє суттєво зміцнити нормативно-правову базу національної безпеки, підвищити її ефективність та забезпечити захист держави та її громадян від різних загроз та ризиків. Крім того, ці принципи дозволяють унеможливити використання правотворчої діяльності у відповідній сфері в якості нормативно-правової основи для розбудови авторитарного режиму в Україні.

Серед розглянутих принципів особливе значення в правовій державі набуває принцип верховенства права, який вимагає у процесі нормотворчості врахування права і свобод громадян, вимагає правової визначеності у сфері забезпечення національної безпеки, а також створює умови для ефективного функціонування суб'єктів публічного адміністрування у відповідній сфері. Так, в умовах виконання вимог принципу верховенства права національна безпека стає не лише завданням держави, а й спільною метою всіх громадян (суб'єктів громадянського суспільства), що сприяє створенню безпечного та процвітаючого суспільства з низьким рівнем ризиків національної безпеки. Також вкрай важливим можна вважати і принцип людиноцентризму у нормативно-правовому забезпеченні національної безпеки, який обов'язково використовується у рамках нормування правового, соціального, економічного, політичного та інших напрямів діяльності суб'єктів національної безпеки. Цей принцип вимагає від суб'єктів нормотворчості забезпечення захисту та дотримання прав та свобод людини, поваги до людської гідності кожної людини. Так, правовий режим забезпечення національної безпеки, побудований на основі людиноцентризму, забезпечує не тільки захист від зовнішніх та внутрішніх загроз, але й сприяє їхньому благополуччю та розвитку, знижуючи соціальну напругу та підвищуючи лояльність громадян до держави. Додатково слід звернути увагу й на принцип законності, який є найважливішим елементом системи забезпечення національної безпеки, якщо законність співвідноситься з вимогами принципу верховенства права. В умовах суворого дотримання принципу законності, що відповідає принципу верховенства права, правове регулювання національної безпеки стає передбачуваним, спрямованим на захист колективних інтересів, у яких не розмиваються та не нівелюються індивідуальні інтереси громадян. Отже, формування та закріплення цих принципів на законодавчому рівні (також у рамках концептуального акту про національну безпеку та її забезпечення) зрештою дозволить створити більш чітку та структуровану основу для розробки та реалізації заходів щодо забезпечення національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 711–715. doi: 10.24144/2788-6018.2023.05.127.
2. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Курилін І.Р., Гладун В.Р. Принципи адміністративно-правового регулювання забезпечення економічної безпеки у контексті Стратегії національної безпеки України. *Law & Sciences*. 2018. № 1. С. 28–33.
3. Кошиков Д.О. Принципи державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Вип. 7. С. 59–65.
4. Лушпаєв С.О. Про принципи правового регулювання продовольчої безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 268–273.
5. Мороз Н.С. Сутність інформації в контексті загальних принципів інформаційної безпеки. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 845. С. 137–142.
6. Нешик С.С. Принципи правового забезпечення державного управління у сфері раціонального використання природних ресурсів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 170–174.
7. Олійник О.В. Принципи забезпечення інформаційної безпеки України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 4. С. 72–78.

8. Романяк М.М. Принципи дозвільної діяльності у сфері екологічної безпеки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 459–465.

9. Саглаєва Н.О. Принципи правового регулювання як самостійна юридична категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 110–116.

10. Цибульник Н.Ю. Принципи адміністративно-правового регулювання сектору безпеки держави. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 6. С. 182–186. doi:10.51547/ppp.dp.ua/2022.6.30.

УДК 343.359

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.21>

ХИЖНЯК Є.С.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТОВНИХ СКЛАДОВИХ МОДЕЛІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE MODERNIZATION OF MEANINGFUL COMPONENTS OF THE MODEL OF OPERATIVE AND INVESTIGATIVE FORECASTING OF INTENTIONAL MURDERS BY CRIMINAL POLICE UNITS

У статті розглянуто поняття «оперативно-розшукове прогнозування», зазначено, що розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення посприяв перегляду ustalених практик прогнозування у діяльності правоохоронних органів, що здійснюється з метою підвищення ефективності профілактичної діяльності та є передовим інструментаріємнаправлення зусиль та ресурсів для стабілізації криміногенної або оперативної обстановки.

Констатовано, що попри те, що такому напрямку діяльності як оперативно-розшукове прогнозування властива різна міра достовірності, підготовка та застосування розгорнутих аналітичних прогнозів буде мати беззаперечний позитивний вплив на стан протидії кримінальній протиправності, що є перспективним напрямом удосконалення ефективності діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції.

Визначено, що прогнозування поділяється за сферою поширення на стратегічне та оперативно-тактичне. Для досягнення максимальних результатів під час прогнозування слід мати навик використання сучасного аналітичного інструментарію та володіти достатніми знаннями про системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності, що є завданням кримінальних аналітиків.

Вирішальну роль у підготовці релевантних прогнозів про розвиток подій у майбутньому належить якісно сформованій спроможності правоохоронних органів реалізовувати кримінально-аналітичну діяльність (наявність професійних кримінальних аналітиків та доступ до сучасних програмних аналітичних інструментів). Резюмовано, що модель оперативно-розшукового прогнозування є базовою в ході оперативно-розшукової протидії умисним вбивствам та нерозривно пов'язана з принципом наступальності, вміле застосування вказаної моделі позитивно вплине на результативність та якість застосування ресурсів (сил та засобів) поліції для успішної реалізації засад з превенції кримінальній протиправності.

Ключові слова: прогнозування, оперативно-розшукове прогнозування, модель оперативно-розшукового прогнозування, оперативно-розшукова діяльність, умисні вбивства, кримінальний аналіз, підрозділи кримінальної поліції.

The article examines the concept of "operational and investigative forecasting", it is noted that the development of information and analytical support has contributed to the revision of established forecasting practices in the activities of law enforcement agencies, which is carried out in order to increase the effectiveness of preventive activities and is an advanced tool for directing efforts and resources to stabilize a criminogenic or operational situation.

It was established that, despite the fact that such a field of activity as operational-investigative forecasting is characterized by a varying degree of reliability, the preparation and application of detailed analytical forecasts will have an undeniable positive impact on the state of combating criminal illegality, which is a promising direction for improving the effectiveness of the operational units of the criminal police.

It was determined that forecasting is divided into strategic and operational-tactical by the scope of distribution. In order to achieve maximum results during forecasting, one should have the skills to use modern analytical tools and possess sufficient knowledge of information and analytical support systems for law enforcement activities, which is the task of criminal analysts.

A decisive role in the preparation of relevant forecasts about the development of events in the future belongs to the qualitatively formed capacity of law enforcement agencies to implement criminal-analytical activities (availability of professional criminal analysts and access to modern software analytical tools). It is summarized that the model of operational-investigative forecasting is basic in the course of operational-investigative counteraction to intentional murders and is inextricably linked with the principle of offensiveness, the skillful application of the specified model will positively affect the effectiveness and quality of the use of police resources (forces and means) for the successful implementation of the principles of prevention of criminal illegality.

Key words: *forecasting, operational-investigative forecasting, model of operational-investigative forecasting, operational-investigative activity, intentional murders, criminal analysis, criminal police units.*

Постановка наукової проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в сучасних умовах прогнозування кримінальних правопорушень розглядається як надзвичайно важливий напрям діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України. Оперативно-розшукове прогнозування кримінальних правопорушень є одним з пріоритетних шляхів превенції кримінальної протиправності, зменшення масштабів її розповсюдження, покращення криміногенної обстановки. Окреме місце серед завдань підрозділів Національної поліції України займає «прогнозування», зокрема оперативно-розшукове прогнозування умисних вбивств.

Сучасний стан оперативно-розшукової протидії особливо небезпечним злочинам проти особи, зокрема умисним вбивствам, потребують впровадження у практику діяльності оперативних підрозділів сучасних методів і прийомів оперативно-розшукової превенції кримінальної протиправності, розроблення новітніх підходів до вирішення нагальних проблем, що виникають у процесі такої діяльності. Впровадження в діяльність моделі оперативно-розшукового прогнозування умисних вбивств є саме одним із таких підходів.

Аналіз останніх наукових досліджень та практичної складової дає підстави стверджувати, що єдиної моделі застосування оперативно-розшукового прогнозування під час оперативно-розшукової протидії умисним вбивствам з боку підрозділів кримінальної поліції поки не існує, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком та потребує негайного виправлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності України наукова проблематика актуальних (концептуальних) питань теорії і практики оперативно-розшукового прогнозування не віднайшла свого належного відображення в наукових працях – комплексних (монографічних) досліджень з даної тематики не проводилося.

Науковою розробкою проблеми, сутності, поняття та значення прогнозування у сфері протидії кримінальній протиправності займалися такі вчені, як Р. Абизов, Г. Аванесов, В. Агєєв, В. Антонов, Ю. Блувштейн, В. Василичук, К. Горяїнов, В. Горбачевський, В. Грохольський, І. Даньшин, О. Долженков, О. Джужа, А. Долгова, Ю. Д'якова, І. Карпец, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, В. Лукашов, В. Межевой, О. Межевой, Д. Никифорчук, В. Овчинський, Ю. Орлов, С. Павленко, В. Плішкін, І. Сервецький, Г. Сінілов, О. Снігер'єв, С. Тарарухін,

М. Шаргородський, А. Яковлев та ін. Зарубіжними ученими, які вивчали досліджуваний напрям роботи правоохоронних органів як самостійної моделі правоохоронної діяльності є Беннет-Мозес Л. (BennettMoses L.), Чан Дж. (Chan J.), Фергюсон А. (Ferguson A.), Голлівуд Дж. (Hollywood J.), Лау Т. (Lau T.), Маклінс В. (McInnis B.), Пеппі В. (Perry W.), Прайс С. (Price C.), Ріенкс Р. (Rienks R.) та Сміт С. (Smith S.).

Вказані дослідники мають різні підходи до змісту поняття «прогнозування», його ролі та місце в структурі протидії кримінальній протиправності, різні аргументи на складові елементи, структуру та методи такої діяльності.

Проте у більшості вчених та практиків не викликає сумніву факт, що прогнозування підвищує ефективність оперативно-розшукової діяльності, позитивно відображаючись на кожній з її організаційно-тактичних форм. Однак у роботах вказаних науковців не закріплено позицію, що оперативно-розшукове прогнозування має стати невід'ємним та обов'язковим інструментом для здійснення прогнозів під час оперативно-розшукової превенції умисних вбивств.

Метою статті є розгляд наявних та розробка нових наукових підходів щодомодернізації теоретико-прикладної моделі оперативно-розшукового прогнозування оперативно-розшукової протидії умисним вбивствам підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. В умовах оперативно-розшукової протидії вчиненню тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема умисних вбивств, особливої актуальності набуває вміння передбачити розвиток криміногенної ситуації, запобігти розвитку подій у небажаному напрямку. Зазначені фактори вимагають від оперативних підрозділів застосування відповідних заходів, засобів і методів протидії кримінальній протиправності, впровадження сучасних прийомів і форм оперативно-розшукової діяльності. Однією з таких форм сьогодні є оперативно-розшукова превенція.

Оперативно-розшукова превенція кримінальної протиправності – це організаційно-тактична форма оперативно-розшукової діяльності, яка здійснюється у процесі оперативно-розшукового прогнозування та профілактичної діяльності кримінальної протиправності за допомогою використання дозволених національним законодавством заходів оперативного (ініціативного) пошуку, оперативно-розшукових заходів, засобів та сил.

Завдання з підвищення ефективності протидії вчиненню умисних вбивств обумовлює значущість оперативно-розшукового прогнозування. Різні показники та характеристики кримінальної протиправності взаємопов'язані і взаємозумовлені. Точне та своєчасне прогнозування настання негативних наслідків дозволяє виробити тактику і методику оперативно-розшукової протидії кримінально протиправним посяганням, в тому числі і оперативно-розшуковими заходами [1, с. 213].

Термін «прогноз» (греч. prognosis < pro – вперед + gnosis – пізнання) тлумачать як передбачення засноване на певних даних [2, с. 630]. Прогнозування – аналіз та наукове передбачення майбутніх станів і тенденцій розвитку соціальних чи природних явищ, обґрунтована інформація про якісні і кількісні характеристики процесів, що передбачаються. Результатом прогнозування є прогноз – знання про майбутнє і можливі варіанти розгортання сьогочасних тенденцій [3, с. 524].

Прогноз – це судження про невідоме раніше, реально можливе становище речей, яке висловлюється на основі вірогідної інформації про вихідні й супутні явища. Прогноз створює скеровувальне і стимулювальне цілеспрямовування для вирішення конкретних практичних завдань [4, с. 341].

Оперативно-розшукове прогнозування – це науково-обґрунтоване уявлення про імовірний стан об'єктів оперативної уваги та отримання інформації про явища, що не існують на момент здійснення прогнозу. Під час прогнозування усувається невизначеність майбутнього. Воно уявляється як розумово-логічна модель імовірного розвитку конкретного процесу або виникнення конкретного явища [5, с. 137–138].

Не дивлячись на те, що прогнозуванню як напряму інтелектуальної діяльності властива різна міра достовірності, проте дослідження зарубіжної наукової літератури дозволяє визначити, що діяльності з прогнозування приділяється особлива увага. Таке твердження походить від того, що прогнозування займає таку важливу роль в організації діяльності органів та підрозділів поліції, що такий вид діяльності сформовано як самостійну модель діяльності [6, с. 108–109].

Згідно з положеннями такої моделі правоохоронної діяльності виділяють два види прогнозування – стратегічне та оперативно-тактичне прогнозування.

Стратегічне прогнозування – це формування мисленєво-уявних моделей, які мають пояснювати з певною мірою вірогідності майбутній розвиток подій. Під час стратегічного прогнозування такі моделі складаються про окремі аспекти правоохоронної діяльності, такі як, стан та динаміку оперативної обстановки або криміногенної ситуації; вплив соціально-економічних, демографічних, екологічних та інших чинників на майбутній стан поширення кримінальної протиправності; перспективи виникнення нових видів та способів протиправної діяльності; тенденції у сфері організованих форм кримінальної протиправності; тенденції розвитку криміногенної ситуації з огляду на контрзаходи, які будуть реалізовані для її стабілізації тощо [7, с. 155].

Стратегічне прогнозування також відноситься до тенденцій та чинників середовища функціонування, кримінологічної обстановки, сил та засобів правоохоронних органів, результативності протидії кримінальній протиправності, громадської думки про стан середовища функціонування, криміногенної ситуації, результативності діяльності правоохоронних органів взагалі.

Стратегічне прогнозування відображає:

– можливі тенденції змін оперативної обстановки в районі, місті, області, регіоні чи на території держави;

– можливість виявлення кримінальної активності за окремими ознаками;

– наявність непрямих ознак (перспективи появи нових каналів незаконного зброї, вибухових речовин та пристроїв; нових потоків незаконної міграції; каналів торгівлі людьми);

– вплив загальних криміногенних процесів на тенденції розвитку кримінальної протиправності в окремих регіонах;

– вплив соціально-економічних, демографічних, екологічних та інших чинників на тенденції та рівень кримінальної протиправності;

– тенденції розвитку оперативної обстановки залежно від вжиття заходів, спрямованих на її стабілізацію тощо [8, с. 175].

Оперативно-тактичне прогнозування полягає у розробленні оперативно-розшукових версій розвитку ситуації, що сприяють здійсненню оперативно-розшукових заходів для вирішення конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності, в короткостроковій перспективі:

– прогнозування імовірної ситуації, що може скластися в період проведення оперативно-профілактичних заходів, для визначення варіантів-моделі використання оперативно-розшукових сил та засобів та вибору тактики протидії кримінальній протиправності (організаційно-управлінське прогнозування);

– прогнозування імовірної поведінки об'єктів оперативно-профілактичного впливу з метою визначення тактичних прийомів здійснення оперативно-розшукових заходів щодо протидії кримінальній протиправності;

– прогнозування імовірної поведінки негласних працівників у визначених умовах під час виконання завдань, що необхідно для визначення моделі їх навчання та інформаційно-тактичного забезпечення їхньої діяльності.

Під час здійснення оперативно-тактичного прогнозування вчинення умисних вбивств потрібно використовувати всі наявні оперативні можливості: добові зведення стану оперативної обстановки, статистичні показники рівня злочинності, орієнтування, звернення громадян та повідомлення в ЗМІ, повідомлення негласного апарата, доручення слідчих та вказівки прокурора, довідки та повідомлення інших правоохоронних органів, інформацію отриману в результаті оперативного ініціативного пошуку тощо.

Під час реалізації оперативно-тактичного прогнозування передбаченню підлягають: чинники, які породжують умисел на вчинення протиправної поведінки; чинники, що сприяють підготовці або вчиненню кримінальних правопорушень; ймовірна поведінка злочинців під час реалізації кримінально-протиправних намірів; чинники, що сприяють ухиленню від відповідальності; форми і методи діяльності з виявлення та розкриття кримінальних правопорушень; заходи профілактики; заходи з розшуку безвісти зниклих осіб, осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; прогнозування умов, за яких доведеться діяти оперативним працівникам по нейтралізації кримінальної активності; варіанти зашифрування заходів, застосування яких носить негласний (конфіденційний) характер тощо [7, с. 156].

Як спеціальні самостійні види оперативно-розшукового прогнозування щодо протидії умисним вбивствам можна виділити такі:

– прогнозування імовірних напрямів, об'єктів кримінально протиправної діяльності та імовірної ситуації, що може скластися у період початкової перевірки (документування), яким

визначаються напрями оперативного й аналітичного пошуку, вибір і розміщення сил, підбір засобів і вибір тактики оперативної перевірки тощо;

– прогнозування імовірної поведінки окремих осіб в процесі підготовки ними до вчинення умисного вбивства, вибір напрямів оперативного й аналітичного пошуку (включаючи можливість протидії з боку розроблюємих осіб), необхідності вибору тактичних прийомів їх виявлення, належного документування, затримання, а також для подальшого оперативного супроводження тощо [9, с. 218].

В оперативно-розшуковому прогнозуванні мають значення не тільки встановлені факти, але більшою мірою методи прогнозування. Вибір методу прогнозування залежить від низки чинників, серед яких найважливішими є широта охоплення прогнозованого об'єкта, дальність прогнозу, його багатofакторність тощо. Багато залежить і від того, які фахівці, учені, практичні працівники залучаються до розроблення прогнозу і яка технічна база водночас використовується [10, с. 132]. Нерідко використовуються психологічні, медичні, технічні, економічні й інші знання фахівців для прогнозування вірогідного розвитку подій і поведінки конкретних осіб, що потрапили в поле зору оперативних працівників під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Також важливе значення для здійснення оперативно-розшукового прогнозування мають загальнонаукові та прикладні методи. До загальнонаукових методів належать: спостереження, опис, аналіз, синтез, індукція та дедукція, абстрагування, аналогія, порівняння, моделювання, експеримент тощо.

Умовно методи прогнозування можна поділити на дві групи: нормативні методи та пошукові методи. Нормативні методи дають змогу прогнозувати можливі шляхи досягнення бажаного стану об'єкта на основі заздалегідь заданих критеріїв, цілей, норм, а пошукові методи – можливий стан прогнозованого процесу, події або параметрів.

До пошукових методів належать: метод Дельфі (метод колективної експертної оцінки), метод колективної генерації ідей («мозковий штурм»), метод складання сценаріїв (метод Л. Жерардена), метод прогнозування за допомогою економічних моделей.

Серед нормативних методів найбільш відомі: метод блок-схеми послідовності виконання завдань (метод Г. Лінстауна), «дерево цілей», побудови морфологічних моделей тощо [11, с. 902].

Зазначені методи можуть використовуватися, як під час стратегічного, так і оперативного-тактичного прогнозування.

Зупинимось на деяких з них більш детально. Застосування методу Дельфі ґрунтується на виявленні узгодженої думки експертної групи шляхом автономного та анонімного опитування експертів за декілька турів при повідомленні їм результатів попереднього туру для додаткового обґрунтування оцінки та формування статистичної характеристики групової відповіді. Об'єктивність застосування цього методу допомагає забезпечувати поєднання фахівців різного профілю за професійним, територіальним та іншими критеріями [12, с. 257–263].

Метод побудови сценаріїв (метод Л. Жерардена) полягає в складанні та аналізі можливих варіантів альтернативних ситуацій, які можуть бути в майбутньому. Він сприяє виявленню шляхів еволюції систем у послідовності проміжків часу та визначенню тих критичних рівнів напруженості, за яких соціальні сили змінюють або зупиняють існуючі тенденції розвитку прогнозованого об'єкта [13, с. 96].

Прогноз реалізується за такими етапами:

1) опис структури системи в будь-який момент і перевірка її внутрішньої узгодженості в цей час;

2) розгляд еволюції системи за певний проміжок на основі зафіксованих станів її структури, що визначаються природним рухом подій або впливом певних зовнішніх чинників, що відповідають тим чи іншим тенденціям у кримінальному середовищі.

Метод Л. Жерардена краще використовувати у стратегічному прогнозуванні.

В основі методу блок-схеми послідовності виконання завдань (метод Г. Лінстауна) лежить системний аналіз, головним призначенням якого є відображення елементів будь-якої системи і вивчення взаємозв'язків між ними. Суть методу Г. Лінстауна полягає у схематичному зображенні всіх альтернативних шляхів вирішення якого-небудь завдання. На кожному шляху виявляються істотні етапи та пов'язані з ними труднощі та витрати [14, с. 246].

Також у оперативно-розшуковому прогнозуванні використовуються певні додаткові методи пізнання:

метод екстраполяції – розповсюдження встановлених в минулому тенденцій на майбутній період часу;

метод експертних оцінок – цей метод полягає у використанні знань і творчих здібностей групи компетентних осіб (експертів) для визначення майбутнього стану злочинності в цілому, її видів, а також явищ і процесів, що впливають на їх розвиток;

умовивід за аналогією – перенесення знань з об'єктів спостереження, які вже вивчені та досліджені, на об'єкти і явища, які щойно виявляються, та які подібні за істотними ознаками або якостями;

метод моделювання – дослідження будь-яких явищ і процесів шляхом побудови певного «сценарію» подій, з окресленням та подальшим відпрацюванням всіх можливих версій [15, с. 216; 16, с. 358].

Поряд із розглянутими методами в оперативно-розшуковому прогнозуванні можуть використовуватися також методи математичного моделювання, наприклад, прогнозування процесів кримінальної протиправності за допомогою штучних нейронних мереж, що становлять математичні моделі. Також під час оперативно-розшукового моделювання можуть використовуватися наочно-образні та логіко-символічні моделі.

Застосування методів оперативно-розшукового прогнозування в оперативно-розшуковій діяльності забезпечує:

- підвищення якості оперативно-розшукових дій, заходів, операцій; поповнення інформації на всіх напрямках та рівнях, її отримання й використання; залучення багатьох резервів для пошуку первинної оперативно значущої інформації;

- підвищення якості оперативно-тактичних рішень завдяки повнішій поінформованості, оптимізації оперативно-розшукових дій, їх результативності, законспірованості, економії сил, засобів та часу;

- підвищення гарантій уникнення помилок під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також під час застосування сил, засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності [17, с. 17–22].

Залежно від терміну оперативно-розшукове прогнозування може бути:

- тактичне – для планування та проведення окремого заходу або оперативно-розшукової операції;

- короткострокове – квартал, півріччя, рік;

- середньострокове – до 5 років;

- довгострокове – 10–15 років [10, с. 59; 11, с. 903].

Роль оперативно-розшукового прогнозування у діяльності підрозділів кримінальної поліції визначається необхідністю поглибленого дослідження ситуацій, пов'язаних з кримінально протиправною діяльністю, що виникають в ході оперативно-розшукової діяльності, і визначення варіантів їх розвитку (на основі отриманої інформації) для ухвалення оптимальних управлінських і оперативно-тактичних рішень.

Таким чином, найбільш вагомими та специфічними рисами оперативно-розшукового прогнозування умисних вбивств є наступні:

- 1) підвищує якість оперативно-тактичного рішення та забезпечує своєчасність його прийняття і реалізації, зменшуючи час «задум-рішення»;

- 2) формується на основі всебічного аналізу та оцінки оперативної обстановки, забезпечує можливість спрогнозувати (передбачити) ймовірні (можливі) варіанти розвитку подій, доповнює наявну оперативну інформацію, що в свою чергу підвищує активність та наступальність оперативно-розшукової діяльності;

- 3) залучає «внутрішні» резерви оперативного працівника, в першу чергу інтуїцію, кмітливість, спостережливість;

- 4) використання оперативно-розшукових прогнозів істотно підвищує якість прийняття оперативно-тактичних рішень, за рахунок більш повної обізнаності, що досягається за рахунок прогнозування. При цьому чим точніше буде прогноз, тим результативнішим буде застосований захід;

- 5) знижує вірогідність допущення помилок під час прийняття оперативно-тактичних рішень та використання найбільш оптимальних доступних (наявних) можливостей в складних швидкоплинних умовах.

Ураховуючи думки вчених-кримінологів, криміналістів, які досліджують проблеми криміналістичного [18, с. 105–108; 19], кримінологічного прогнозування [20; 21], та думки вчених у галузі оперативно-розшукової діяльності [22], можемо надати типовий формалізований алгоритм оперативно-розшукового прогнозування стосовно предмету нашого дослідження, який, на наш погляд, повинен складатися з наступних етапів:

- формулювання мети та завдань прогнозу;
- визначення конкретних прогностичних методів;
- аналіз результатів оперативно-розшукового моніторингу, негативні та позитивні чинники, що впливають на стан оперативної обстановки (в заданий проміжок часу);
- систематизація, перевірка інформації з використанням всіх наявних джерел та способів;
- аналіз зібраної інформації;
- отримання вихідних даних для здійснення прогнозу;
- створення багатовекторної матриці прогнозу;
- контроль за розвитком прогнозованої моделі та внесення (у разі потреби) відповідних корегувань.

Окремо потрібно зазначити, що модель оперативно-розшукового прогнозування нерозривно пов'язана з таким «спеціальним» принципом ОРД як – наступальність. Принцип наступальності в ОРД спрямований на безперервне ініціативне проведення тих чи інших оперативно-розшукових заходів, своєчасне отримання та перевірку оперативно значущої інформації, активні дії усіх уповноважених суб'єктів з використанням наявних можливостей [23, с. 55]. Принцип наступальності полягає в тому, що оперативні працівники зобов'язані в межах своєї компетенції швидко та безперервно проводити належну роботу з протидії кримінальним правопорушенням, недопущенням їх вчинення, проявляти ініціативу щодо їх виявлення. Дії оперативних підрозділів повинні бути попереджувальними, тобто одержавши докази кримінально-протиправних намірів окремих осіб або груп ще на початку такої діяльності, здобувши дані, що містять інформацію про загрозу життю чи здоров'ю громадян, оперативні працівники не можуть допустити вчинення конкретного кримінального правопорушення, а зобов'язані вжити заходів для нейтралізації таких дій та забезпечення безпеки осіб.

Тобто, аналізуючи наведене, можна дійти висновку, що принцип наступальності полягає в безпосередній діяльності оперативних працівників, направлений на виявлення й фіксацію підготовки та вчинення кримінально-протиправних дій [24, с. 287].

Тому, на нашу думку, оперативно-розшукове прогнозування, повинно базуватися саме на принципі наступальності та безперервності такої діяльності. Це завдання може також бути вирішено за допомогою аналітиків, які використовують у своїй діяльності програмні продукти, які можуть аналізувати значні та надвеликі масиви даних з метою виявлення в них відомостей про серійність, закономірності, подібності, тенденції тощо.

На теперішній час, незважаючи на визначені позитивні зрушення, прогнозування в системі оперативних підрозділів ще не стало невід'ємною складовою частиною процесу підготовки управлінських рішень. Однією з причин такої ситуації є відсутність належного нормативного закріплення функції оперативно-розшукового прогнозування.

Крім того, аналіз наявних організаційних структур підрозділів Національної поліції України показує, що спеціалізовані підрозділи, які на належному рівні реалізують функцію прогнозування, у складі підрозділів кримінальної поліції відсутні.

З метою покращення роботи у даному напрямі діяльності, пропонуємо створити окремий відділ в підрозділах (департаментів, управліннях) кримінального аналізу, щодо здійснення аналітичного прогнозування вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, на території оперативного обслуговування, зокрема умисних вбивств, а також відрядити на постійній основі одного або декількох співробітників підрозділів кримінального аналізу до управлінь карного розшуку та закріпити їх за відділом з протидії злочинам проти особи для постійної взаємодії та надання аналітичної допомоги в режимі реального часу.

Висновки. Резюмуючи наведене, можливо констатувати, що основним завданням оперативно-розшукового прогнозування є прогнозування індивідуальної кримінально протиправної поведінки (або намірів) особи чи групи осіб, які відносяться до категорії об'єктів з високим рівнем кримінального ризику, а також розвитку кримінальних процесів та виникнення умов, що можуть сприяти формуванню кримінально протиправних намірів щодо підготовки і вчинення кримінальних правопорушень, на певних територіях, об'єктах, всередині соціальних кластерів або груп.

До додаткових завдань слід віднести: 1. Систематичний контроль. 2. Своєчасне реагування на можливе погіршення оперативної обстановки на об'єкті або території оперативної обслуговування (стратегічне прогнозування) або відхилення погіршення прогнозів індивідуальної кримінально протиправної поведінки (оперативно-тактичне прогнозування) за допомогою нормативно дозволених оперативно-розшукових можливостей. 3. Недопущення заподіяння шкоди

об'єкту кримінально протиправного посягання або настання небажаних (прогнозованих) наслідків. 4. Оперативне спостереження за об'єктами із високим рівнем кримінального ризику.

Застосування моделі оперативно-розшукового прогнозування дає можливість ідентифікувати людей та місця з підвищеним ризиком кримінально-протиправних проявів та можливого настання небажаних наслідків. На нашу думку, вирішальне значення під час реалізації моделі оперативно-розшукового прогнозування є залучення кримінальних аналітиків. Послання методів оперативно-розшукової діяльності з методами кримінального аналізу для досягнення найбільш оптимального результату. Також необхідною умовою для ефективного прогнозування є наявність відповідних програмних аналітичних інструментів (аналітичного програмного забезпечення), яке надає можливість обробки і систематизації великих обсягів інформації, а також якість (надійність походження таких даних та їх достовірність) і повнота (стан) наявних для аналізу даних.

Модель оперативно-розшукового прогнозування є базовою в ході оперативно-розшукової протидії умисним вбивствам та нерозривно пов'язана з принципом наступальності, вміле застосування вказаної моделі позитивно вплине на результативність та якість застосування ресурсів (сил та засобів) поліції для успішної реалізації засад з превенції кримінальної протиправності.

Список використаних джерел:

1. Khyzhniak Yevhen, Khankevych Andrii, Shapovalenko Yevhen, Shkelebei Viktoriia, Yatsyk Tetiana. Features of the prevention of intentional homicide by criminal police units. *Amazonia Investiga*. 2021. Volume 39. Issue 68. P. 212–218. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1559>

2. Словник іншомовних слів / за ред.. О. С. мельничука. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УССР, 1974. 865 с.

3. Прогнозування. *Філософський енциклопедичний словник* / [В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.]. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.

4. Ортинський В. Л. Структура та інфраструктура організованої економічної злочинності: оперативно-розшукова характеристика. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 1. С. 45–55.

5. Поляков, Є. Використання підрозділами кримінальної поліції оперативно-розшукового прогнозування під час дії воєнного стану. *Процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів: матеріали круглого столу*, м. Одеса, 21 лют. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 137–141.

6. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження : дис.. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ 2016. 227 с.

7. Федчак І. А. До питання організації здійснення прогнозування під час реалізації проактивної моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive policing). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 154–159.

8. Хижняк Є. С. Зміст оперативно-розшукового прогнозування умисних вбивств підрозділами кримінальної поліції. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ (Харків, 19 листоп. 2021 р.) / ХНУВС. Харків, 2021. С. 175–178.

9. Постіка І. В., Аркуша Л. І. Оперативно-розшукове прогнозування та оперативно-аналітичний пошук у боротьбі з організованою злочинністю, що супроводжується корумпованими зв'язками. *Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України* : наук. вид. / за гол. ред. проф. В. Л. Регульського ; Львів. ін.-т внутр. справ при НАВС України. Львів, 2000. С. 218–224.

10. Мовчан А.В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 244 с.

11. Халілев Р. А. Оперативно-розшукове прогнозування у сфері протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних відносин. *Форум права*. 2010. № 4. С. 900–904. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10xraekv.pdf>.

12. Кривда О. В., Войтюк О. В. Метод Дельфі як технологія прийняття господарських рішень. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва* : зб. наук. праць. 2014. Вип. 14. С. 257–263.

13. Грабовецький Б. Є. Основи економічного прогнозування : навч. посіб. / МОН України. Вінниця : ВНТУ, 2004. 162 с.

14. Мовчан А. В. Характеристика основних форм інформаційно-аналітичної роботи в оперативно-розшуковій діяльності. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4. С. 241–247.
15. Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
16. Телійчук В. Оперативно-розшукове прогнозування як спосіб виявлення організованих злочинних груп. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2013. Т. 26 (65), № 2–1, ч. 2. С. 356–361.
17. Меживой В. П., Меживой О. В. Оперативно-розшукове прогнозування як важливий елемент тактичного мислення оперативника. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2008. Спец. вип. № 4, ч. 2. С. 17–22.
18. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.
19. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
20. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Ковалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, Одиссей, 2009. 960 с.
21. Основи кримінального аналізу : посіб. з елементами тренінгу / [О. Є. Користін, С. В. Албул, А. В. Холостенко та ін.]. Одеса : ОДУВС, 2016. 112 с.
22. Забарний М. М. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2019. № 24. С. 51–56.
23. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : посіб. / за заг. ред. В. В. Аброськіна. Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 198 с.
24. Сташак А. Ю. Наступальність у контексті принципів оперативно-розшукової діяльності. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11, ч. 2. С. 284–289. URI.: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18413>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.22>

ХМІЛЬ І.В.

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY

Актуальність статті полягає в тому, що за сучасних обставин міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної є ключовою формою реалізації зовнішньої політики держави, від ефективності якого безпосередньо залежить захищеність національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Результативність такого співробітництва та загалом його здійснення стає можливим внаслідок функціонування спеціального адміністративно-правового механізму, в основі якого перебуває певна сукупність взаємопов'язаних елементів. Водночас чинним законодавством структура адміністративно-правового механізму не визначається,

а у науковій площині стосовно цього точаться дискусії. Мета статті – визначити структурну характеристику адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки. У статті розглянуто адміністративно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки з позиції його внутрішньої будови – структури, під якою загалом розуміється сукупність взаємопов'язаних елементів, що взаємозалежні і доповнюють один одного. Проаналізовано наукові підходи до визначення структури зазначеного механізму. Відзначено, що конкретна структура адміністративно-правового механізму не є сталою та прямо залежить від явища чи сфери у контексті якої він існує та розглядається. Визначено, що адміністративно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки структурно представлений чотирма взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими складовими адміністративно-правового характеру: 1) нормативно-правовою (визначає правові засади, тобто інкорпорує у собі сукупність адміністративно-правових норм, що регламентують весь спектр відповідних суспільних відносин); 2) інституційною (стосується системи суб'єктів, уповноважених безпосередньо здійснювати міжнародне співробітництво та/або формувати необхідні умови для його практичної реалізації); 3) інструментальна (позначає сукупність інструментів, що є необхідними для досягнення цілей міжнародного співробітництва); 4) процедурна складова (комплексно характеризує конкретні порядки практичної реалізації міжнародного співробітництва).

Ключові слова: структура, адміністративно-правовий механізм, національна безпека, міжнародне співробітництво.

The relevance of the article lies in the fact that under modern circumstances, international cooperation in the field of national security is a key form of implementation of the state's foreign policy, the protection of national interests from real and potential threats directly depends on its effectiveness. The effectiveness of such cooperation and, in general, its implementation becomes possible as a result of the functioning of a special administrative and legal mechanism, which is based on a certain set of interrelated elements. At the same time, the structure of the administrative-legal mechanism is not determined by the current legislation, and there are discussions about this in the scientific field. The purpose of the article is to determine the structural characteristics of the administrative and legal mechanism of international cooperation in the field of ensuring national security. The article examines the administrative and legal mechanism of international cooperation in the field of ensuring national security from the standpoint of its internal structure – a structure, which is generally understood as a set of interrelated elements that are interdependent and complement each other. Scientific approaches to determining the structure of the mentioned mechanism are analyzed. It was noted that the specific structure of the administrative-legal mechanism is not stable and directly depends on the phenomenon or sphere in the context of which it exists and is considered. It was determined that the administrative-legal mechanism of international cooperation in the field of ensuring national security is structurally represented by four interrelated and complementary components of an administrative-legal nature: 1) normative-legal (determines the legal foundations, i.e. incorporates a set of administrative-legal norms regulating the entire range of relevant social relations); 2) institutional (refers to the system of entities authorized to directly implement international cooperation and/or form the necessary conditions for its practical implementation); 3) instrumental (refers to a set of tools necessary to achieve the goals of international cooperation); 4) procedural component (comprehensively characterizes specific procedures for the practical implementation of international cooperation).

Key words: structure, administrative and legal mechanism, national security, international cooperation.

Постановка проблеми. За сучасних обставин міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної є ключовою формою реалізації зовнішньої політики держави, від

ефективності якого безпосередньо залежить захищеність національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Результативність такого співробітництва та загалом його здійснення стає можливим внаслідок функціонування спеціального адміністративно-правового механізму, в основі якого перебуває певна сукупність взаємопов'язаних елементів. Водночас чинним законодавством структура адміністративно-правового механізму не визначається, а у науковій площині стосовно цього точаться дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика структурної характеристики адміністративно-правового механізму для науково-юридичної площини не є новою. Такі питання неодноразово ставали предметом дослідницьких розвідок вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: С. Альфьорова, О. Безпалової, А. Вархова, Н. Золотарьової, Л. Золотухіної, Є. Кобка, А. Ковальчука, А. Корнійченко, А. Кошлі, В. Крикуна, С. Лекаря, І. Наконечної, А. Присяжнюка, Л. Сороки, Н. Тиндик, В. Трофімцова. Разом з цим, питання щодо структури адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки станом на сьогодні вченими не розглядалось.

Мета статті – визначити структурну характеристику адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Структура (від лат. *structura* – побудова, розміщення, від *struo* – будує, зводжу): 1) внутрішня будова чогось, певний взаємозв'язок складових частин цілого; 2) устрій, організація чого-небудь; 3) система установ, що має певну організацію [10, с. 552]. У свою чергу структурованість адміністративно-правового механізму – це його універсальна ознака, адже кожен соціальний механізм має певну структуру, що складається із сукупності елементів, які взаємообумовлені та взаємозалежні [12, с. 59]. Не становить винятку і досліджуваний механізм.

Конкретна структура (перелік внутрішніх елементів, частин, складових) адміністративно-правового механізму не є сталою та прямо залежить від явища чи сфери у контексті якої він існує та розглядається.

Так, А. Вархов, досліджуючи структуру адміністративно-правового механізму взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки, відзначає, що єдності наукової думки у контексті цієї проблематики бути не може через суб'єктивні інтерпретації вчених. У свою чергу автор вважає, що структуру означеного адміністративно-правового механізму формують: по-перше, нормативна складова, репрезентована нормативною базою у цій сфері; по-друге, організаційна складова, тобто об'єктно-суб'єктні одиниці та відповідні правовідносини; по-третє, інструментальна складова, об'єктивована системою адміністративно-правових засобів в інструментальному контексті [2, с. 64]. Дещо подібними є погляди Є. Кобка, який структурні елементи адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки держави поділив на декілька груп: 1) нормативно-правові елементи (норми права, зокрема адміністративного); юридичні факти; принципи та гарантії забезпечення національної безпеки); 2) інституційні елементи (суб'єкт й об'єкт забезпечення національної безпеки в Україні); 3) організаційно-функціональні елементи (адміністративно-правові форми й методи забезпечення національної безпеки; матеріально-технічне, фінансове, кадрове, інформаційне забезпечення діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки) [5, с. 96–98].

Змістовно схожим видається підхід А. Корнійченко, яка адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу поділяє на два структурно-функціональні блоки – нормативно-правовий (норми права, принципи та акти застосування норм права) та організаційно-інституційний (система суб'єктів, порядок організації, форми та способи (методи) їх діяльності). Зазначені механізми, як зауважує дослідниця, можна розглядати як у комплексі, так і окремо, при цьому кожен із них визначається самостійністю й логічною завершеністю [6, с. 100]. У цілому погоджуємося з логічністю такого поділу, та водночас вважаємо, що твердження авторки про самостійність виокремлених механізмів (блоків) є дещо спірним, адже поодинокі такі механізми (блоки) не є самодостатніми, щоб досягти кінцевого результату цього адміністративно-правового механізму.

Іншим прикладом є структура адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації публічного інтересу, запропонована Л. Золотухіною. Вказаний механізм дослідниця структурує на два умовних рівні: 1) внутрішній (включає нормативно-правовий, організаційно-управлінський та правозахисний складники); 2) зовнішній (пов'язаний із налагодженням міждержавної взаємодії) [4, с. 62]. У цьому контексті викликає сумніви доцільність виокремлення зовнішнього рівня, адже реалізація цього складника обов'язково потребуватиме використання

всього інструментарію внутрішнього рівня. При цьому, повертаючись до первинного розуміння поняття «структура», вбачається, що структура має позначати внутрішню будову чогось.

Також варто навести думку Н. Тиндик, яка до основних складових елементів адміністративно-правового механізму міграції відносить: правовідносини у сфері міграції, як різновид суспільних відносин, що регламентуються правовими нормами і забезпечують взаємодію останніх з відповідними суб'єктами міграції; норми права, що визначають права та обов'язки суб'єктів міграційних правовідносин; нормативно-правові акти, які регламентують різноманітні сторони міграційних процесів і формують комплексне та універсальне міграційне законодавство; державні органи, що покликані регулювати міграційними потоками, які виникають в державі, у процесі своєї повсякденної діяльності, створюючи належні умови для реалізації міграційного права; адміністративна відповідальність, як складова адміністративного примусу, що застосовується до суб'єктів міграційних процесів за умови порушення ними чинного законодавства України та покладає на них нові додаткові обов'язки [12, с. 59]. У цьому випадку відмінність структури адміністративно-правового механізму, на нашу думку, пов'язана із сутнісними особливостями явища міграції.

Зважаючи на вищевикладене, цілком умотивованим є узагальнення І. Наконечної про те, що загалом адміністративно-правовий механізм забезпечення різних сфер включає: 1) організаційні елементи як-то: норми адміністративного права, об'єктизовані у системі нормативно-правових актів; суб'єкти встановлення й виконання встановлених для конкретного кола правовідносин правил поведінки; об'єкти забезпечення; 2) елементи, які поєднують організаційно-практичний прояв, зокрема такі як правовідносини у сфері його реалізації, принципи та гарантії щодо діяльності втілення його в дійсність; 3) практико-реалізаційні елементи – форми, методи, процедури діяльності уповноважених суб'єктів, а також інформаційно-аналітична діяльність [8, с. 94–95]. Про подібну закономірність зазначає і С. Лекарь, який на основі дослідження юридичної літератури відзначив, що найбільш точним є виділення в структурі адміністративно-правового механізму двох взаємопов'язаних елементів: правової основи, тобто сукупності правових засобів, та інституційного блоку, тобто структури і діяльності відповідних державних органів. Це дозволило автору визначити такі структурні елементи адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки держави як: нормативно-правовий блок, інституційний блок, методологічний блок, блок інформаційного та матеріального забезпечення [7, с. 34]. Тож вважаємо, що окреслені тенденції стосовно структури адміністративно-правового механізму є обґрунтованими, а тому їх доцільно враховувати при визначенні структури адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки.

Водночас маємо звернути увагу, що станом на сьогодні проблематика адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки, у тому числі й питання щодо його структури, науковцями предметно не розглядалися. У зв'язку з цим для формування належного теоретичного базису також доцільно звернутися до напрацювань, які мають подібне або дотичне спрямування.

Зокрема, С. Папаяні досліджувала конституційно-правовий механізм реалізації зовнішніх відносин в умовах міждержавної інтеграції, який, на її думку, становить: а) складну та розгалужену систему органів державної влади, законодавчо покликаних на реалізацію її зовнішньої політики, спрямованої на інтеграцію у міжнародний конституційно-правовий простір; б) організаційні та організаційно-правові форми діяльності цих органів; в) динаміку взаємозв'язків між вищезазначеними органами; г) зовнішні чинники, що впливають на його функціонування; ґ) нормативно-правові акти, які регулюють зазначену сферу [9, с. 56]. С. Федчишин визначив, що механізм державного управління закордонними справами – це сукупність таких його основних та взаємопов'язаних елементів, як суб'єкти управління – система органів управління закордонними справами та відносини між ними; норми права, які регулюють відповідну управлінську діяльність, а також принципи, функції, форми та методи управління закордонними справами [13, с. 145]. М. Баймуратов, розглядаючи механізм конституційно-правового забезпечення зовнішньої політики України, у його структурі виокремив: 1) нормативний критерій (нормативний масив національного конституційного та міжнародного публічного права); 2) структурно-функціональний критерій (уповноважені суб'єкти); 3) інструментальний критерій (засоби та способи реалізації зовнішньополітичної діяльності уповноважених суб'єктів); 4) контрольно-юрисдикційний критерій (наявність органу конституційної юрисдикції). На його думку, взаємодія всіх наведених елементів створює відповідний механізм конституційно-правового забезпечення зовнішньої політики України [1, с. 20–21]. Таким чином, можемо зробити висновок, що, незалежно

від авторських інтерпретацій, структура певного правового механізму має низку змістовних складників, які є спільними або характерними для більшості видових (родових) правових механізмів, як-то нормативно-правовий чи інституційний.

На основі викладеного вбачається, що адміністративно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки структурно представлений чотирма взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими складовими адміністративно-правового характеру – нормативно-правовою, інституційною, інструментальною та процедурною.

Першою й основоположною складовою досліджуваного механізму є нормативно-правова, тобто та, що інкорпорує у собі сукупність адміністративно-правових норм, які регламентують весь спектр суспільних відносин, пов'язаних з міжнародним співробітництвом у сфері забезпечення національної безпеки та його механізмом. У свою чергу засобом зовнішнього виразу (прояву) цих норм є відповідні нормативно-правові акти (джерела адміністративного права) як загального, так і спеціального характеру.

Специфіка норм джерел права зумовлена їхньою юридичною силою, масштабом дії, цільовою спрямованістю та змістом. Ці норми мають дійсно юридичну сутність і встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки. Такі норми наділяють суб'єктів публічного та приватного права відповідними повноваженнями. Первинні джерела права є безпосередньою підставою для виникнення суб'єктивних прав і обов'язків, а похідні (судова та адміністративна практика) – уточнюють зміст первинних [11, с. 335]. Тобто у загальному вигляді під нормативно-правовою складовою ми розуміємо належні правові основи (засади) адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти.

Таким чином, зазначена структурна складова досліджуваного механізму представлена значною кількістю нормативно-правових актів, які в залежності від їх юридичної сили та природи пропонуємо класифікувати на:

1) основоположні – Конституція України та міжнародні договори (Статут Організації Об'єднаних Націй, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (1970 р.), Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), Віденська конвенція про право міжнародних договорів (1969 р.) та інші);

2) первинні (законодавчі) – закони України, що поділяються на:

а) закони України з питань зовнішньої політики (зовнішніх зносин) – закони України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. № 1861-IV, «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV, «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI тощо;

б) закони України з питань національної безпеки, що поділяються на:

– концептуальні – ті, що регламентують певний напрям або галузь суспільних відносин, пов'язані зі сферою національної безпеки, а також закладають підвалини для здійснення відповідного міжнародного співробітництва (закони України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-XII, «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII тощо)

– інституційні – ті, що визначають правовий статус суб'єктів публічного адміністрування, для яких забезпечення національної безпеки є основною (однією з основних) функцій (закони України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII, «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934-XII, «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-XII, «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР та інші);

3) вторинні (підзаконні) – укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі накази міністерств (укази Президента України «Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони» від 04.06.2008 р. № 516/2008, «Питання координації зовнішньополітичної діяльності держави» від 22.12.2021 р. № 671/2021; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру» від 17.06.1994 р. № 422; наказ Міністерства оборони України «Про здійснення

міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними Силами України» від 23.07.2021 р. № 218 тощо).

4) ідеологічні (публічно-політичні) – програмні документи, що затверджуються (схвалюються) указами Президента України, постановами, розпорядженнями Кабінету Міністрів України (Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020, Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021, Воєнно-медична доктрина України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 р. № 910 та інші).

Іншими складовими адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки є інституційна, інструментальна та процедурна.

Інституційна складова досліджуваного механізму включає в себе систему суб'єктів, уповноважених безпосередньо здійснювати міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної безпеки та/або формувати необхідні умови для його практичної реалізації (насамперед правові й організаційні). Ця складова займає центральне місце у структурі адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки, а спектр суб'єктів, яких вона включає, є розгалуженим і полісекторальним.

Принагідно погоджуємося з думкою С. Лекаря, що загалом інституційний блок адміністративно-правового механізму реалізує відповідний напрям державної діяльності. Він включає цілеспрямовану діяльність органів державної влади, до компетенції яких входить вирішення певних питань держави. Інституційний блок характеризує органи державної влади з точки зору їх структури, статусу та повноважень [7, с.35], тобто крізь призму їх адміністративно-правового статусу.

Інструментальна складова адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки позначає сукупність інструментів, що є необхідними для досягнення цілей такого співробітництва та використовуються суб'єктами, що входять до інституційної складової.

Виокремлення та розуміння цієї складової пов'язане із сучасними поглядами на адміністративно-правову науку, відповідно до яких інструментами публічного адміністрування є комплекс адміністративно-правових заходів, які безпосередньо використовують адміністративні органи з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів приватних осіб та публічного інтересу держави й суспільства загалом [3, с. 268]. Таким чином, інструментальна складова включає в себе сукупність адміністративно-правових засобів, форм і методів реалізації адміністративних процедур, обумовлених сутнісними особливостями міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки та необхідних уповноваженим суб'єктам для його ефективного здійснення.

У свою чергу, зважаючи на вищевикладене, цілком закономірно, що здійснення міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки передбачає існування процедурної складової. Тобто структурної частини адміністративно-правового механізму, що об'єднує та комплексно характеризує конкретні порядки практичної реалізації міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи викладений матеріал, можемо зробити висновок, що структура адміністративно-правового механізму міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки – це універсальна характеристика, що конкретизує його внутрішню будову та розкриває особливості взаємозв'язку відповідних структурних елементів (складових). Структурно вказаний механізм представлений чотирма взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими складовими адміністративно-правового характеру, а саме: 1) нормативно-правовою (сукупність адміністративно-правових норм); 2) інституційною (система уповноважених суб'єктів); 3) інструментальною (засоби, форми та методи здійснення); 4) процедурною (порядки практичної реалізації).

Список використаної літератури:

1. Баймуратов М. Теоретичні аспекти конституційно-правового забезпечення зовнішньо-політичної діяльності держави в умовах глобалізації та європейської інтеграції. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 7. С. 10–27.

2. Вархов А. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Кропивницький: ЦДУ ім. В.Винниченка, 2023. 226 с.

3. Галунько В., Степенко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
4. Золотухіна Л. Адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації публічного інтересу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 4 (38). С. 61–64.
5. Кобко Є. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2023. 400 с.
6. Корнійченко А. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні: дис. ... док-ра філософ.: спец. 081 Право. ЦДПУ ім. В. Винниченка, Кропивницький, 2021. 270 с.
7. Лекарь С. Структура адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки держави. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 33–36.
8. Наконечна І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції: питання теорії і практики: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права. 2023. 412 с.
9. Папаяні С. Конституційно-правовий механізм реалізації зовнішньої політики України в умовах європейської міждержавної інтеграції: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Маріуполь: Маріупольський державний університет. 2014. 211 с.
10. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. Морозов, Л. Шкарапуга. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
11. Теорія держави і права: академічний курс: підруч. / за ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
12. Тиндик Н. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2009. 526 с.
13. Федчишин С. Дипломатичне представництво України за кордоном: сучасні проблеми організації та правового забезпечення : монографія. Харків: ФІНН, 2011. 264 с.

УДК 342.9: 351.77

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.23>

ЧЕРВЯК С.І.

СУЧАСНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

MODERN ANALYSIS OF THE REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION IN UKRAINE

У статті розкрито, що конституційні засади формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні передбачають: – визнання права на охорону здоров'я як найвищої соціальної цінності, що зобов'язує державу забезпечувати охорону здоров'я на найвищому рівні, впроваджуючи відповідні правові, соціальні та економічні механізми; – забезпечення доступності та якості медичних послуг, що потребує стабільного державного фінансування та розробки ефективних програм охорони здоров'я; – забезпечення умов для ефективного медичного обслуговування, що зобов'язує створювати умови для доступного та ефективного

© ЧЕРВЯК С.І. – здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права)

медичного обслуговування всіх громадян, включаючи розвиток інфраструктури, підготовку медичного персоналу та впровадження новітніх технологій у медичну практику; – інші конституційні засади, які поєднують реалізацію різних сфер державних політик (соціальна підтримка та охорона праці; екологічна безпека та санітарно-епідемічне благополуччя; розвиток фізичної культури і спорту; медична реабілітація та соціальний захист; право на медичне страхування тощо). Закони України, як складова нормативного базису державної політики у сфері охорони здоров'я України, забезпечують системність, захист прав пацієнтів, регулювання специфічних медичних послуг, фінансове забезпечення, розвиток інфраструктури та інтеграцію міжнародних стандартів, що разом формує ефективну та доступну систему охорони здоров'я. Розкрито, що сучасні стратегії, розроблені для покращення здоров'я населення, є невід'ємною частиною нормативного базису державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні. Стратегії відіграють ключову роль у формуванні та реалізації ефективних заходів, спрямованих на забезпечення здоров'я та благополуччя громадян, також визначають напрямки, пріоритети та механізми впровадження державної політики, зокрема через інтеграцію з європейськими стандартами та виконання міжнародних зобов'язань. Новітня роль стратегій, як складових нормативного базису державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні, полягає у: – закріпленні стратегічних пріоритетів держави та нації; – інтеграції міжнародних зобов'язань; – формуванні та реалізації комплексного підходу до громадського здоров'я; – протидії соціально-значущим захворюванням; – підвищенні ефективності державного управління у сфері охорони здоров'я; – забезпеченні сталого розвитку.

Ключові слова: адміністративне законодавство, державна політика, доступність, здоров'я, медична допомога, медичні послуги, охорона здоров'я, пацієнт, принципи, суб'єкти.

The article reveals that the constitutional principles of the formation and implementation of state policy in the field of health care in Ukraine provide for: – recognition of the right to health care as the highest social value, which obliges the state to provide health care at the highest level, introducing relevant legal, social and economic mechanisms; – ensuring the availability and quality of medical services, which requires stable state funding and the development of effective health care programs; – provision of conditions for effective medical care, which obliges to create conditions for affordable and effective medical care for all citizens, including the development of infrastructure, training of medical personnel and introduction of the latest technologies in medical practice; – other constitutional principles that combine the implementation of various spheres of state policies (social support and labor protection; environmental safety and sanitary-epidemic well-being; development of physical culture and sports; medical rehabilitation and social protection; the right to health insurance, etc.). The laws of Ukraine, as a component of the normative basis of the state policy in the field of health care of Ukraine, ensure systematicity, protection of patients' rights, regulation of specific medical services, financial support, development of infrastructure and integration of international standards, which together form an effective and affordable health care system. It was revealed that modern strategies developed to improve the health of the population are an integral part of the normative basis of the state policy in the field of health care in Ukraine. Strategies play a key role in the formation and implementation of effective measures aimed at ensuring the health and well-being of citizens, as well as determine directions, priorities and mechanisms for the implementation of state policy, in particular through integration with European standards and the fulfillment of international obligations. The latest role of strategies, as components of the regulatory basis of state policy in the field of health care in Ukraine, consists in: – fixing the strategic priorities of the state and the nation; – integration of international obligations; – formation and implementation of a comprehensive approach to public health; – countermeasures against socially significant diseases; – increasing the efficiency of state administration in the field of health care; – ensuring sustainable development.

Key words: *administrative legislation, public policy, accessibility, health, medical care, medical services, health care, patient, principles, subjects.*

Актуальність теми. Забезпечення реалізації права на охорону здоров'я є обов'язком держави, а також показником її розвиненості та демократичності. Сучасна система охорони здоров'я України стикається з низкою серйозних викликів, таких як недостатнє фінансування, застаріла інфраструктура, брак медичних кадрів та нерівний доступ до медичних послуг між міським та сільським населенням. Особливо гостро ці проблеми проявилися у зв'язку з повномасштабною війною, яка висвітлила слабкі місця системи охорони здоров'я та наголосила на необхідності її реформування. Нарешті, дослідження права на охорону здоров'я є важливим з огляду на захист прав вразливих категорій населення, таких як діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, а також внутрішньо переміщені особи та учасники бойових дій. Забезпечення їхніх прав на охорону здоров'я є не лише гуманітарним завданням, але й необхідною умовою для стабільного та сталого розвитку суспільства.

Огляд останніх досліджень. Сучасні дослідження звертають увагу на необхідності розробки та впровадження державної політики, яка б відповідала потребам суспільства та враховувала сучасні виклики. Питання, які акцентуються на комплексному підході до реформування системи охорони здоров'я в площині адміністративного права висвітлені у роботах таких вчених, як: В. Авер'янов, І. Буряк, З. Гладун, Д. Гомон, Г. Муляр, А. Кучур, А. Манжула, А. Маркіна, С. Саблук, О. Сіделковський, Є. Соболев, С. Стеценко, О. Юнін, та інших.

При цьому, враховуючи складні політичні, соціальні та екологічні умови життя населення України, існує гостра необхідність у формуванні нових адміністративно-правових підходів та механізмів, які забезпечать якісне медичне обслуговування населення та готовність системи охорони здоров'я до реагування на глобальні загрози.

Мега статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу інтеграції адміністративного та медичного права, здійснити сучасний аналіз нормативно-правових засад формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні.

Виклад основних положень. Право на охорону здоров'я часто розглядають крізь призму його конституційно-правового гарантування, де норми Основного Закону визначають обсяг цього природного права. При цьому, конституційні приписи потребують дієвих механізмів реалізації, що неможливо без залучення до правової основи механізмів законодавчого масиву норм різних галузей національного права [7, с. 13].

Відповідно до статті 49 Основного Закону України, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя [1].

Окрім того, деякі норми Конституції України також гарантують охорону здоров'я, зокрема [1]:

- людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України);
- кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України);
- громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 36 Конституції України);
- кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43 Конституції України) [1].

До конституційних засад реалізації права на охорону здоров'я Г. Муляр віднесено: а) визнання права на охорону здоров'я як однієї з найвищих соціальних цінностей; б) можливість захисту права на охорону здоров'я від протиправних посягань; в) недопущення катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; г) обов'язок

держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та збереження генофонду Українського народу; г) скорочений робочий день для окремих професій і виробництв, а також скорочена тривалість роботи в нічний час; д) медичну реабілітацію як складову соціального захисту; е) безпечне для здоров'я довкілля та відшкодування завданої шкоди в разі порушення цього права; є) право на охорону здоров'я безпосередньо; ж) право на медичну допомогу; 3) право на медичне страхування [7, с. 24].

На наш погляд, конституційні засади формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні передбачають:

- визнання права на охорону здоров'я як найвищої соціальної цінності, що зобов'язує державу забезпечувати охорону здоров'я на найвищому рівні, впроваджуючи відповідні правові, соціальні та економічні механізми;

- забезпечення доступності та якості медичних послуг, що потребує стабільного державного фінансування та розробки ефективних програм охорони здоров'я;

- забезпечення умов для ефективного медичного обслуговування, що зобов'язує створювати умови для доступного та ефективного медичного обслуговування всіх громадян, включаючи розвиток інфраструктури, підготовку медичного персоналу та впровадження новітніх технологій у медичну практику;

- інші конституційні засади, які поєднують реалізацію різних сфер державних політик (соціальна підтримка та охорона праці; екологічна безпека та санітарно-епідемічне благополуччя; розвиток фізичної культури і спорту; медична реабілітація та соціальний захист; право на медичне страхування тощо).

Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя [2].

Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості [2].

Згідно Основ законодавства України про охорону здоров'я № 2801-ХІІ держава згідно з Конституцією України гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у сфері охорони здоров'я шляхом: а) створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я; б) організації і проведення системи державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я; в) фінансування надання всім громадянам та іншим визначеним законом особам гарантованого обсягу медичних і реабілітаційних послуг та лікарських засобів у порядку, встановленому законом; г) здійснення державного і можливості громадського контролю та нагляду в сфері охорони здоров'я; д) організації державної системи збирання, обробки і аналізу соціальної, екологічної, спеціальної медичної та реабілітаційної статистичної інформації; е) встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у сфері охорони здоров'я [2].

Отже, Основи законодавства України про охорону здоров'я відіграють ключову роль у формуванні та підтримці системи охорони здоров'я в державі. Перш за все, Основи законодавства встановлюють правову базу для реалізації природного права кожного громадянина на охорону здоров'я, що досягається через визначення відповідальності держави за створення умов, необхідних для підтримання та зміцнення здоров'я населення. Окрім цього, Основи законодавства підкреслюють важливість профілактики захворювань, попередження інвалідності та смертності, а також покращення спадковості, що включає в себе заходи щодо усунення шкідливих факторів, які впливають на здоров'я, та впровадження здорового способу життя серед населення. Важливим аспектом є також регулювання діяльності закладів охорони здоров'я, встановлення стандартів медичних послуг та забезпечення фінансування надання необхідної медичної допомоги.

Окремим блоком виступають закони щодо регулювання окремих видів медичної допомоги. Наприклад, Закон України «Про екстрену медичну допомогу» від 5 липня 2012 року № 5081-VI визначає організаційно-правові засади забезпечення громадян України та інших осіб, які перебувають на її території, екстреною медичною допомогою, у тому числі під час виникнення

надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків, та засади створення, функціонування і розвитку системи екстреної медичної допомоги [3]. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина, встановлює обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового і соціального захисту, навчання осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, здійсненні соціального захисту та навчання осіб, які страждають на психічні розлади [4]. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» відповідно до Конституції України визначає основні засади створення правових, соціально-економічних, організаційних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності [5].

Отже, закони України, як складова нормативного базису державної політики у сфері охорони здоров'я України, забезпечують системність, захист прав пацієнтів, регулювання специфічних медичних послуг, фінансове забезпечення, розвиток інфраструктури та інтеграцію міжнародних стандартів, що разом формує ефективну та доступну систему охорони здоров'я.

Щодо підзаконних актів, то ними є акти, прийняті відповідними суб'єктами органів державної влади (в більшій мірі, Кабінету Міністрів України, Міністерства охорони здоров'я України та інших), серед яких є: постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи», «Деякі питання реімбурсації лікарських засобів та медичних виробів за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення», «Про забезпечення організації направлення громадян України для лікування за кордон», «Деякі питання державного регулювання цін на лікарські засоби і виробу медичного призначення», «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань», «Про затвердження Порядку забезпечення інвалідів і дітей-інвалідів технічними та іншими засобами», «Деякі питання відшкодування вартості препаратів інсуліну», накази Міністерства охорони здоров'я України «Про організацію клініко-експертної оцінки якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування», «Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу» [6].

Здоров'я населення є однією з найбільших цінностей, необхідною умовою для соціально-економічного розвитку країни. Створення оптимальних умов для реалізації потенціалу кожної особи впродовж всього життя, досягнення європейських стандартів якості життя та благополуччя населення є одним із основних завдань, визначених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5, та частиною зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [8].

У 2016 році була прийнята Концепція розвитку системи громадського здоров'я, що визначає засади, напрями, завдання, механізми і строки розбудови системи громадського здоров'я з метою формування та реалізації ефективної державної політики для збереження та зміцнення здоров'я населення, збільшення тривалості та покращення якості життя, попередження захворювань, продовження активного, працездатного віку та заохочення до здорового способу життя шляхом об'єднання зусиль усього суспільства [8].

Відповідно, сучасні стратегії, розроблені для покращення здоров'я населення, є невід'ємною частиною нормативного базису державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні. Стратегії відіграють ключову роль у формуванні та реалізації ефективних заходів, спрямованих на забезпечення здоров'я та благополуччя громадян, також визначають напрями, пріоритети та механізми впровадження державної політики, зокрема через інтеграцію з європейськими стандартами та виконання міжнародних зобов'язань.

Новітня роль стратегій, як складових нормативного базису державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні, полягає у: – закріпленні стратегічних пріоритетів держави та нації; – інтеграції міжнародних зобов'язань; – формуванні та реалізації комплексного підходу до громадського здоров'я; – протидії соціально-значущим захворюванням; – підвищенні ефективності державного управління у сфері охорони здоров'я; – забезпеченні сталого розвитку.

Слід виділити міжнародні стандарти та міждержавні угоди, які є обов'язковою складовою нормативного забезпечення. Міжнародні акти та угоди відіграють важливу роль у формуванні нормативного базису державної політики України у сфері охорони здоров'я. Міжнародні акти (резолюції ООН, ВООЗ тощо) встановлюють глобальні стандарти охорони здоров'я, які забезпечують орієнтири для держав-членів, включаючи Україну та створюють правові рамки, які зобов'язують держави впроваджувати відповідні стандарти та практики. Угоди з міжнародними організаціями (ВООЗ, НАТО, Міжнародним банком реконструкції та розвитку тощо), забезпечують технічну підтримку та експертні консультації, що допомагають Україні адаптувати і впроваджувати міжнародні стандарти на національному рівні. Міжнародні гранти та фінансові угоди сприяють залученню додаткових ресурсів для розвитку системи охорони здоров'я в Україні. Співпраця з міжнародними організаціями сприяє зміцненню інституційної спроможності національних органів охорони здоров'я через обмін найкращими практиками, підвищення кваліфікації фахівців та забезпечення доступу до сучасних технологій та обладнання.

Окремо слід виділити, що міжнародні угоди сприяють реалізації цільових програм і проєктів, спрямованих на вирішення конкретних проблем у сфері охорони здоров'я. Наприклад, угоди з НАТО включають проєкти з медичної реабілітації для військовослужбовців, що підвищує ефективність медичної допомоги та підтримки.

Висновки. Отже, нормативно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні є сукупністю конституційних, законодавчих та підзаконних актів, які визначають принципи, механізми та напрями дій суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, спрямованих на забезпечення права громадян на охорону здоров'я, доступності та якості медичних послуг, профілактики захворювань, регулювання діяльності медичних закладів, фінансування системи охорони здоров'я, а також інтеграцію міжнародних стандартів та зобов'язань. Нормативно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні охоплюють міжсекторальну співпрацю, розробку та впровадження ефективних програм, стратегій та заходів, що спрямовані на зміцнення здоров'я населення, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя та створення безпечного середовища для життя громадян України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.
3. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 30. Ст. 340.
4. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
5. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
6. Законодавство у сфері охорони здоров'я. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zakonodavstvo-u-sferi-ohoroni-zdorovya>
7. Муляр Г. В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на охорону здоров'я: автореф. дис. докт. юрид. наук 12.00.07. Національний авіаційний університет, Київ, 2021, 40 с.
8. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1002-р. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-p#n8>

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS OF THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE: TERMINOLOGICAL ASPECTS

Стаття присвячена визначенню ідентифікаційних характеристик механізму адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України задля виокремлення його термінологічної сутності. Визначено, що категорією «механізм» здійснюється опис взаємозв'язку між певними явищами, які сукупно репрезентують досягнення певної кінцевої мети. Уточнено, що для адміністративно-правової галузі наукових знань ця категорія має особливе значення, адже репрезентує діяльнісний підхід до розкриття забезпечувального, регулятивного, управлінського, охоронного чи захисного впливу держави на розвиток адміністративно-правових відносин, систематизуючи та структуруючи його вияв. Під механізмом адміністративно-правового захисту запропоновано розуміти систему об'єднаних спільним ідейним орієнтиром правових засобів, (визначених правовою нормою), практичне втілення якого вимагає координації та злагодженої діяльності уповноважених виконавців певної дії захисного характеру, що має забезпечити дотримання, виконання чи реалізацію відповідної адміністративно-правової норми. Узагальнено, що механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України має такі ідентифікаційні характеристики: 1) є сукупним терміном, термінологічний аспект якого формується шляхом поєднання базових характерних ознак адміністративно-правових механізмів загалом та адміністративно-правового механізму захисту – зокрема; 2) є репрезентацією практичного прояву дії охоронних та захисних заходів у цій сфері; 3) має власну сферу об'єктивізації – суспільні відносини, породжені необхідністю забезпечення схоронності об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України; 4) як правове явище діяльнісного характеру має власну систему завдань, функцій та цілей; 5) з внутрішньо організаційного дискурсу має власну структуру, яка є відмінною від тих, що встановлені для інших механізмів адміністративно-правового забезпечення об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, банківський сектор, заходи охорони та захисту, критична інфраструктура, механізм, національна система захисту критичної інфраструктури, фінансовий сектор, фінансові послуги.

The article is dedicated to defining the identification characteristics of the mechanism of administrative-legal protection of critical infrastructure objects in Ukraine's financial sector to delineate its terminological essence. It has been determined that the category of "mechanism" describes the interconnection between certain phenomena that collectively represent the achievement of a specific end goal. It is specified that for the field of administrative-legal scientific knowledge, this category holds special significance, as it represents a functional approach to uncovering the providing, regulatory, managerial, protective, or safeguarding influence of the state on the development of administrative-legal relations, systematizing and structuring its manifestation. The mechanism of administrative-legal protection is proposed to be understood as a system of legally defined means (determined by legal norms), whose practical implementation requires

coordination and coherent activity of authorized executors of a certain protective action, ensuring compliance, execution, or realization of the respective administrative-legal norm. It is summarized that the mechanism of administrative-legal protection of critical infrastructure objects in Ukraine's financial sector has the following identification characteristics: 1) it is a composite term, whose terminological aspect is formed by combining the basic characteristic features of administrative-legal mechanisms in general and specifically the administrative-legal protection mechanism; 2) it represents the practical manifestation of protective and safeguarding measures in this sphere; 3) it has its own sphere of objectification – social relations arising from the need to ensure the security of critical infrastructure objects in Ukraine's financial sector; 4) as a legal phenomenon of a functional nature, it has its own system of tasks, functions, and goals; 5) from an internal organizational discourse, it has its own structure, which is distinct from those established for other mechanisms of administrative-legal provision of critical infrastructure objects in Ukraine's financial sector.

Key words: *administrative-legal protection, banking sector, critical infrastructure, financial sector, financial services, mechanism, national system of critical infrastructure protection, protective and safeguarding measures.*

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняного фінансового сектору підпорядкований загальносвітовим тенденціям розвитку економіки та перебуває в стані перетворень. З огляду на це, особливого значення набуває проблема забезпечення ефективного регулювання та нагляду за фінансовим сектором України, здатного сприяти ефективному розвитку останнього та забезпечувати його стійкість [1, с. 1]. Тому цілком логічно, що зазначена діяльність має бути реалізована у певних нормативних рамках, забезпечених чіткою деталізацією організаційного та процедурного аспектів [2, с. 81]. За загальним правилом таке завдання репрезентується через зміст та сутність адміністративно-правового механізму [2, с. 81], в поняття якого вченими закладається різний інтерпретаційний зміст.

З огляду на це, **метою цієї статті** є визначення ідентифікаційних характеристик механізму адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України задля виокремлення його термінологічної сутності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Маємо констатувати, що проблематика визначення сутності адміністративно-правових механізмів є доволі поширена предметом для наукових дослідження, адже ґрунтовність комплексної праці унеможливлена (як правило) без розкриття організаційних та процедурних аспектів здійснення конкретної адміністративної дії. Зокрема можна виділити роботи таких науковців як: С. Алфьоров, Д. Білий, В. Боровікова, А. Вархов, В. Галунько, Н. Глушенко, Д. Гудков, І. Дьомін, О. Єшук, Л. Золотухіна, А. Комзюк, В. Крикун, С. Лазаренко, В. Миргород-Карпова, В. Новіков, О. Олькіна, Н. Оніщенко, Ю. Осіпов, О. Остапенко, Х. Приходько, О. Резнік, А. Русецький, Т. Тарахович, О. Ткаченко. Однак варто зауважити, що представлено до аналізу проблематика не має наукового висвітлення, оскільки вчені ще не звертали свої наукові пошуки для її розроблення.

Виклад основного матеріалу. Розкриття піднятого питання унеможливлене без визначення базових термінологічних одиниць, що формують понятійне значення досліджуваної категорії.

Маємо визначити, що у юридичній літературі існує багато підходів до розуміння категорії «механізм», використання якої [3, с. 70] зводиться до трьох основних значень, а саме: 1) механізм – це пристрій, що передає або перетворює рух; 2) механізм – це внутрішня будова, система чого-небудь; 3) механізм – це сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [4, с. 398].

Тому в юридичній науці під механізмом традиційно розуміють спосіб функціонування, систему засобів взаємодії [5, с. 244], тобто як сукупність взаємоузгоджених частин, які повинні функціонувати і передбачати певну стадійність [6, с. 263]. Наприклад, Н. Оніщенко визначає механізм як сукупність компонентів, через цілісність існування яких можна розкрити сам механізм як ціле. Умовами функціонування механізму є узгодженість і єдність його елементів. Кожен із системних елементів механізму є органічно зумовленим усіма іншими його елементами й функціонуванням системи загалом. По-третє, «структурованість» – інша ключова категорія механізму. Структурованість являє собою можливість опису механізму як системи через установлення його структури, тобто комплексу зв'язків і відносин системи, зумовленість поведінки механізму не стільки поведінкою його окремих елементів, скільки властивостями його структури [7, с. 10011; 8; 9].

Варто зауважити, що як предмет дослідження в юридичній науці механізм цікавив учених і активно розроблявся в 60-ті роки ХХ ст. З того часу досліджувався механізм правового регулювання, механізм дії права, механізм забезпечення прав [10, с. 47], механізм реалізації прав тощо в дискурсі їхньої правової основи, функціональності та взаємозв'язку. Зокрема вбачається, що правовий механізм як основоположна категорія щодо вище зазначених, є певною конструкцією, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів [6, с. 263; 11, с. 13].

У контексті приналежності цієї категорії до відомчого поля адміністративного права, вченими її зміст розкривається, як приклад, так: 1) система правових засобів, які інтегровані та організовані таким чином, що дозволяють уповноваженим суб'єктам послідовно та ефективно здійснювати діяльність за допомогою заходів організаційно-правового характеру та заходів адміністративного примусу [12, с. 7; 13, с. 41]; 2) засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [14, с. 92–93]; 3) система наділених владними повноваженнями суб'єктів (органи державної влади і управління) щодо застосування правових засобів з метою правового впливу на суспільні відносини в інтересах фізичних і юридичних осіб [15, с. 145]; 4) сукупність правових і організаційних засобів (інструментів), спрямованих [16, с. 14] на виконання конкретного завдання суб'єкта владних повноважень [17, с. 36]; 5) система адміністративно-правових засобів, які спрямовані на врегулювання суспільних відносин, що представляє собою процес, що містить визначені стадії (етапи) реалізації та елементи (складові частини) [18, с. 14]; 6) взаємопов'язана та взаємозалежна система заходів та засобів, що реалізуються органами державної влади та місцевого самоврядування, в порядку та в межах встановлених адміністративно-правовими нормами, з метою створення усіх необхідних умов для ефективного здійснення [19, с. 137] певної діяльності [17, с. 36]; 7) визначена законом сукупність взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється регулюючий вплив на суспільні відносини [20, с. 72]; 8) складна комплексна структурована система врегулювання відносин між органами публічного управління та суб'єктами владного впливу [21, с. 63]; 9) цілісна система правових засобів, що характеризується єдністю взаємозумовлених та взаємозалежних елементів [22, с. 99]. Доречним вбачаємо щодо цього узагальнення А. Вархова, який стверджує наступне: «як правило, адміністративно-правовий механізм визначається вченими через сукупність адміністративно-правових засобів, що визначені положеннями чинного законодавства як такі, що можуть чинити вплив на розвиток певного кола суспільних відносин. Причому вони є чинниками, що забезпечують ефективне виконання конкретної функції держави» [17, с. 36].

Висловлюючи власну думку щодо означеного можемо визначити, що без категорії «механізм» навряд чи вдасться повно та вичерпно описати взаємозв'язок між певними явищами, які сукупно репрезентують досягнення певної кінцевої мети. Для адміністративно-правової галузі наукових знань ця категорія має особливе значення, адже репрезентує діяльнісний підхід до розкриття забезпечувального, регулятивного, управлінського, охоронного чи захисного впливу держави на розвиток адміністративно-правових відносин, систематизуючи та структуруючи його вияв.

Щодо механізму адміністративно-правового захисту маємо вказати, що думки вчених репрезентують такі його ознаки:

– це комплексна категорія адміністративного права, що являє собою систему взаємопов'язаних самостійних складових, що сприяють захисту [23, с. 66] об'єкта охорони;

– є специфічним адміністративно-правовим комплексним утворенням, що поєднує інтенси суб'єктів адміністративного права з цінностями, що перебувають під охороною [24, с. 169].

– це сукупність адміністративно-правових засобів, що здійснюється органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями чи посадовими особами з приводу забезпечення реалізації та відновлення прав [25, с. 68] у визначеній сфері;

– сукупність елементів, що репрезентує засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання [26];

– сукупність елементів, що функціонують на основі норм адміністративного права [27, с. 99];

– закріплена на нормативно-правовому рівні упорядкована сукупність взаємозалежних засобів, із використанням яких компетентні суб'єкти забезпечують стан захищеності та безперервного функціонування об'єктів критичної інфраструктури [28; 29].

Якщо узагальнити наведений матеріал, механізмом адміністративно-правового захисту слід позначати систему об'єднаних спільним ідейним орієнтиром правових засобів, (визначених правовою нормою), практичне втілення якого вимагає координації та злагодженої діяльності уповноважених виконавців певної дії захисного характеру, що має забезпечити дотримання, виконання чи реалізацію відповідної адміністративно-правової норми.

Висновки. Інтерпретуючи зазначений аналіз до потреб цього дослідження, можемо узагальнити про наступне:

– механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України є сукупним терміном, термінологічний аспект якого формується шляхом поєднання базових характерних ознак адміністративно-правових механізмів загалом та адміністративно-правового механізму захисту – зокрема;

– механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України є репрезентацією практичного прояву дії охоронних та захисних заходів у цій сфері;

– механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України має власну сферу об'єктивізації – суспільні відносини, породжені необхідністю забезпечення схоронності об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України;

– механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України як правове явище діяльнісного характеру має власну систему завдань, функцій та цілей;

– механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України з внутрішньо організаційного дискурсу має власну структуру, яка є відмінною від тих, що встановлені для інших механізмів адміністративно-правового забезпечення об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України.

Список використаних джерел:

1. Крилова А.О. Розвиток фінансового сектору в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08. Університет банківської справи Національного банку України. Київ, 2013. 23 с.
2. Вархов А. Г. Організація та здійснення взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки України: аспекти доцільності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 6. С. 78–81.
3. Резнік О. Сутність та структура адміністративно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 2018. № 2-2(30). С. 69–72.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови /уклад, і голов, ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
5. Олькіна О. Поняття та механізм реалізації права особи на захист та правову допомогу. *Актуальні проблеми держави і права*, 2017. Вип. 67. С. 242–248.
6. Осіпов Ю. Сутність механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду. *Наукові записки*. Серія: право, 2020. Вип. 8. Спецвипуск. С. 262–266.
7. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
8. Приходько Х.В. Представницька функція Верховної Ради-парламенту України: дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2004. 197 с.
9. Русецький А.А. Поняття адміністративно-правового механізму взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5.
10. Новікова В., Боровікова В. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2018. № 3. С. 45–56.

11. Тарахович Т. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*, 2010. Вип. 50. С. 12–18.
12. Алфьоров С. М. Адміністративно-правовий механізм протидії корупції в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 38 с.
13. Комзюк А. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: моногр. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
14. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку ХХІ століття) : монографія ; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : Херсон. міська друкарня, 2010. 378 с.
15. Остапенко О. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. Сер. юрид. Львів: 2010. Вип. 2. С. 142–149.
16. Ткаченко О. Адміністративно-правові засади запобігання та протидії корупції в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Ін-т з-ва Верховної Ради України. Київ, 2008. 22 с.
17. Вархов А.Г. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2023. 226 с.
18. Дьомін І. Адміністративно-правові засади запобігання та протидії корупції міліцією України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Відкритий міжнар. ун-т «Україна». Київ, 2011. 19 с.
19. Миргород-Карпова В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення контролю за міжнародними фінансами в Україні: дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Суми: СумДУ, 2018. 258 с.
20. Гудков Д. Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції : дис...канд. юрид. наук.: 12.00.07; Держ. ун-т. Суми, 2018. 249 с.
21. Золотухіна Л. Адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації публічного інтересу. *In: Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 2019, №. 4(38), С. 61–64.
22. Лазаренко С. Аналіз законодавчо-правового регулювання запобігання та протидії корупції в сфері освіти в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, 2015. № 2. С. 97–100.
23. Білий Д.О. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав пацієнтів. *Juris Europensis Scientia*, 2022. № 1. С. 62–66.
24. Єшук О. М. Адміністративно-правова охорона: теорія, практика та перспективи розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 464 с.
25. Глущенко Н.В. Поняття адміністративно-правового механізму захисту прав у медичній сфері. *Правові горизонти*, 2018. № 8 (21). С. 65–69.
26. Галуцько В.В. Адміністративне право України: навчальний посібник : у 2-х томах. В.В. Галуцько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін та ін.; за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с.
27. Крикун В.В. Адміністративно-правовий механізм захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні: дис... д-ра юрид. наук 12.00.07; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 453 с.
28. Крикун В. В. Сутність і структура адміністративно-правового механізму захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 192–197.
29. Крикун В. В. Поняття адміністративно-правового механізму захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25–26 січня 2019 року)*. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 91–94.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.25>

ГРИГОРЧУК А.С.

**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИМ ЗЛОВЖИВАННЯМ ВПЛИВОМ****REGARDING THE DETERMINATION OF CERTAIN ELEMENTS OF THE SYSTEM
FOR PREVENTION OF CRIMINALLY ILLEGAL ABUSE OF INFLUENCE**

Досліджено питання визначення таких складових системи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі зловживанням впливом, як: мета, об'єкти та суб'єкти. З'ясовано, зокрема, що метою заходів запобігання кримінально протиправному зловживанню впливом має бути не повне подолання випадків вчинення такого злочинного діяння, оскільки це неможливо на сучасному етапі розвитку суспільства, а лише зниження рівня їх вчинення, тобто покращення криміногенного середовища. Об'єктами запобіжного впливу доцільно вважати ті суспільні явища і процеси, що мають різну природу походження: соціально-економічні, організаційно-управлінські, політичні, морально-психологічні та інші детермінанти, що мають визначальний вплив на рівень і динаміку вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Крім того, одними з ключових об'єктів запобіжної діяльності мають бути безпосередньо ті особи, які вчиняють кримінально протиправні зловживання впливом або мають схильність до відповідної девіантної поведінки, а також те середовище, котре сприяло формуванню у особи схильності до корупційної поведінки. Встановлено, що система суб'єктів запобігання впливом за функціональним призначенням складається з п'яти груп. Зроблено висновок, що до системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із зловживанням впливом за функціональною ознакою доцільно відносити наступні групи суб'єктів державного та муніципального рівнів: 1) центральні органи державної влади (законодавчий та виконавчі), що визначають основні нормативно-правові засади політики у сфері запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, у тому числі і пов'язаним з кримінально протиправним зловживанням впливом; 2) органи державної виконавчої влади, що здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, у тому числі і пов'язаним з кримінально протиправним зловживанням впливом; 3) органи судової влади, що здійснюють кримінальне судочинство у корупційних кримінальних правопорушеннях, у тому числі і пов'язаних зі зловживанням впливом; 4) державні органи, що не мають прямого функціонального призначення на запобігання корупційній злочинності, проте можуть здійснювати запобіжний вплив в силу властивих їм завдань та повноважень; 5) місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, до компетенції котрих належить прийняття комплексних програм протидії кримінальним правопорушенням, а також надання різнобічної допомоги відповідним правоохоронним органам місцевого рівня.

Ключові слова: запобігання зловживанню впливом, мета запобігання зловживанню впливом, об'єкти мета запобігання зловживанню впливом, суб'єкти мета запобігання зловживанню впливом.

© ГРИГОРЧУК А.С. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

The issue of defining such components of the system of prevention of criminal offenses related to the abuse of influence as: purpose, objects and subjects was studied. It was found out, in particular, that the purpose of measures to prevent the criminally illegal abuse of influence should not be to completely overcome the cases of committing such a criminal act, as this is impossible at the current stage of the development of society, but only to reduce the level of their commission, that is, to improve the criminogenic environment. It is expedient to consider those social phenomena and processes that have a different nature of origin as objects of preventive influence: socio-economic, organizational-management, political, moral-psychological and other determinants that have a determining influence on the level and dynamics of the commission of corruption criminal offenses. In addition, one of the key objects of preventive activity should be directly those persons who commit criminally illegal abuse of influence or have a tendency to the corresponding deviant behavior, as well as the environment that contributed to the formation of a person's tendency to corrupt behavior. It was established that the system of impact prevention entities consists of five groups by functional purpose. It was concluded that the following groups of subjects at the state and municipal levels should be attributed to the system of entities for the prevention of criminal offenses related to the abuse of influence on a functional basis: 1) central bodies of state power (legislative and executive), which determine the main normative – the legal principles of the policy in the field of prevention of corrupt criminal offenses, including those associated with criminally illegal abuse of influence; 2) bodies of the state executive power that carry out law enforcement activities in the field of prevention of corruption criminal offenses, including those associated with criminally illegal abuse of influence; 3) judicial authorities conducting criminal proceedings in corruption criminal offenses, including those related to abuse of influence; 4) state bodies that do not have a direct functional purpose for the prevention of corruption crimes, but can exercise preventive influence by virtue of their inherent tasks and powers; 5) local bodies of executive power and bodies of local self-government, whose competence includes the adoption of complex programs for combating criminal offenses, as well as the provision of comprehensive assistance to relevant law enforcement bodies at the local level.

Key words: *prevention of abuse of influence, goal of prevention of abuse of influence, objects goal of prevention of abuse of influence, subjects goal of prevention of abuse of influence.*

Постановка проблеми. Подолання будь-якого негативного суспільного явища, котре проявляється у девіантній поведінці винних осіб, у першу чергу злочинній поведінці, вимагає побудови системи дієвих заходів запобігання проявам такої поведінки. Такі заходи мають, зокрема, нейтралізувати та усунути детермінанти злочинних проявів, а також бути спрямованими безпосередньо на потенційних злочинців або на осіб які вже вчинили кримінально протиправні діяння. Сказане повною мірою стосується і протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із зловживанням впливом, як одному з ключових проявів корупційної злочинності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Істотний внесок у дослідження проблем подолання злочинності зробили такі вітчизняні вчені, як: А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, В.С. Батигарєєва, В.В. Голіна, Б.М. Головін, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.М. Костенко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, І.Б. Медицький, В.О. Навроцький, М.І. Хавронюк, В.І. Шакун та інші.

Незважаючи на те, що багато науковців приділяли значну увагу розгляду проблемам запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, проте у доктрині криминології відсутні системні дослідження питань запобігання кримінально протиправному зловживанню впливом, тим більше з урахуванням сьогоденних реалій буття.

Але перед тим, як розпочати розгляд питань запобігання зловживанню впливом слід визначитись із тим, як саме потрібно називати діяльність правоохоронних органів, а також інших державних, недержавних органів та громадськості стосовно усунення детермінант вчинення кримінальних правопорушень. Серед вітчизняних криминологів існує дискусія з цього приводу. Так І.Б. Медицький зазначає, що у «науковій літературі та й на практиці, використовуються різні терміни: «попередження», «профілактика», «припинення», «превенція», «запобігання», «відвернення» тощо». Єдиної думки щодо тлумачення та співвідношення цих термінів не існує [1, с. 9].

На нашу думку, доцільно підтримати позицію А.П. Закалюка, який вважав, що визначенню діяльності, націленої на боротьбу зі злочинністю, відповідає саме термін «запобігання», оскільки слово «попередження» в українській мові вживається у значенні «попереджувати про щось» [2, с. 320]. Вчений визначав запобігання злочинності, як «різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх, через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії» [2, с. 324]. Додатковим аргументом на користь використання терміну «запобігання» може слугувати той факт, що один з основних нормативних актів у сфері усунення детермінант корупційних проявів, а саме закон № 1700-VII від 14 жовтня 2014 р. має назву «Про запобігання корупції» [3].

Проте побудова якісної та ефективної моделі запобігання кримінальним правопорушенням, що пов'язані із зловживанням впливом, у першу чергу вимагає визначення мети запобігання, а також об'єктів і суб'єктів запобіжного впливу.

Метою статті є визначення таких складових системи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі зловживанням впливом, як: мета, об'єкти та суб'єкти.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку деяких кримінологів кінцевою метою будь-якого кримінологічного дослідження є вдосконалення соціального контролю за злочинністю, а не «боротьба» з нею [4, с. 117]. Це пов'язано із тим, що знищити злочинність неможливо, і про це свідчить тривала діяльність правоохоронних органів України за останні близько 30 років. Так само, не можна повністю усунути ті детермінанти, якими обумовлюється її існування. Історія розвитку українського суспільства на протязі століть свідчить про це. Скільки існує держава, стільки й існують негативні процеси та явища, що продукують злочинність, викликають її існування та сприяють вчиненню злочинів в різних сферах життєдіяльності суспільства [5]. Тобто мета заходів запобігання полягає в тому, щоб створити у державі таке сприятливе становище, такий міцний правопорядок, що гарантували б зниження кількості кримінальних правопорушень до мінімального рівня, який доступний у суспільстві з урахуванням його економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов існування [6, с. 353].

Отже, що стосується розглянутих нами кримінально протиправних діянь, то метою запобіжних заходів має бути не повне подолання випадків зловживання впливом, оскільки це неможливо на сучасному етапі розвитку суспільства, а лише зниження рівня їх вчинення, тобто покращення криміногенного середовища. Прийнятим показником, на нашу думку, має стати рівень латентності кримінально протиправних зловживань впливом не 95–99%, а хоча би 50%. Досягнення таких показників вважають реалістичним та прийнятним 77% опитаних нами практичних працівників.

Об'єкти запобіжного впливу – це все те, на що діє система запобігання кримінальним правопорушенням, тобто окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [7]. Тобто фактично мова йде про детермінанти вчинення таких злочинів.

Відповідно, об'єктами запобіжного впливу кримінальним правопорушенням пов'язаним із зловживанням впливом доцільно вважати ті суспільні явища і процеси, що мають різну природу походження: соціально-економічні, організаційно-управлінські, політичні, морально-психологічні та інші детермінанти, що мають визначальний вплив на рівень і динаміку вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Крім того, об'єктом запобіжного впливу слід вважати діяльність людей, що має відповідати нормам права та соціальної взаємодії, причому характер діяльності може бути різноманітний (професійний, адміністративний, технологічний тощо) [8, с. 124].

Так, згідно зі ст. 5 проєкту Закону України «Про профілактику правопорушень» до об'єктів профілактики правопорушень мають відноситись громадяни України, особи без громадянства, а також іноземці, за винятком дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, користуються імунітетом від кримінальної та адміністративної юрисдикції, криміногенні чинники правопорушень, осіб з криміногенними нахилами, а також юридичні особи стосовно дотримання ними вимог законодавства щодо охорони майна, мікросередовище, яке сприяє формуванню особи з криміногенними нахилами» [9]. Тобто одними з ключових об'єктів запобіжної діяльності мають бути безпосередньо ті особи, які вчиняють кримінально протиправні зловживання впливом або мають

схильність до відповідної девіантної поведінки, а також те середовище, котре сприяло формуванню у особи схильності до корупційної поведінки, зокрема її близьке оточення: сім'я, друзі, трудовий колектив та інші.

При визначенні черговості запобіжного впливу пріоритет має надаватись тим об'єктам, що виступають головними детермінантами зловживання впливом.

Що стосується суб'єктів запобіжного впливу, то запобігання злочинності здійснюється різними органами державної влади й управління, а також громадськими організаціями та громадами, до безпосередніх функцій яких не належить боротьба зі злочинністю. Профілактичний вплив здійснюється шляхом розроблення та реалізації різноманітних економічних та соціальних проектів і програм, які також опосередковано сприяють втіленню спеціально-криминологічних запобіжних заходів [10, с. 84].

Так, згідно зі ст. 4 проекту Закону України «Про профілактику правопорушень» «суб'єктами загальної та індивідуальної профілактики правопорушень є органи державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, засоби масової інформації, громадські організації, у тому числі громадські формування з охорони громадського порядку, релігійні установи та організації, підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, які беруть участь у профілактиці правопорушень» [11]. Така позиція узгоджується з думкою А.В. Вавриша, який таких суб'єктів поділяє за місцем у державній і суспільній системі на: 1) державні; 2) неурядові (недержавні), серед яких комерційні чи некомерційні структури, громадські об'єднання та спеціалізовані формування; 3) окремі громадяни [12, с. 139]. Проте, що стосується запобіжної діяльності, то такий перелік виглядає досить розширеним. Для громадськості, ЗМІ, релігійних організацій запобігання злочинності не є основною функцією, тобто називати їх сповна суб'єктами запобіжної діяльності видається не зовсім правильним. Вони можуть виконувати лише допоміжну роль у нейтралізації детермінант злочинності. Щоб підтвердити або спростувати нашу думку звернемося до поглядів інших вчених на це питання.

Так, В.В. Голіна за типом попереджувальної діяльності виділяє наступних суб'єктів: 1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми попереджувальної діяльності (політику боротьби з організованою злочинністю, її окремими частинами і видами), здійснюють планування, спрямовують та контролюють її, забезпечують правове регулювання; 2) суб'єкти, які здійснюють безпосереднє управління та координацію окремих напрямів, видів та учасників спеціально-криминологічного попередження кримінальних правопорушень; 3) суб'єкти, які виявляють і пізнають криміногенні фактори та інформують про них інших суб'єктів попередження злочинності («забезпечувальні» суб'єкти); 4) суб'єкти, які виконують попереджувальні заходи з випередження, обмеження, усунення криміногенних об'єктів, захисту соціальних благ та окремих осіб; здійснюють запобігання та припинення злочинів [13, с. 193–194].

А на думку А.П. Закалюка суб'єктом діяльності стосовно запобігання злочинності та кримінально протиправним проявам можуть бути визнані лише орган, організація, окрема особа, які в цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення [2, с. 346]. Відповідно А.П. Закалюк суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням поділяв за функціональною ознакою, тобто можливістю реального впливу виконуваних ними функцій та відповідних їм видів діяльності на усунення детермінантів кримінальних правопорушень на такі групи: 1) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); 2) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та кримінально протиправним проявам віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд); 3) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та кримінально протиправним проявам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінації злочинності та окремих кримінальних правопорушень [2, с. 346].

Спираючись на вищенаведені позиції А.В. Козар запропонував до суб'єктів з числа державних та муніципальних органів, котрі здійснюють запобіжну діяльність щодо незаконного культивування нарковмісних рослин відносити: 1) центральні органи державної влади, що визначають політику у сфері запобігання злочинності, зокрема і пов'язаній із незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель, а також створюють та удосконалюють відповідну нормативно-правову базу (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів

України); 2) державні органи, що не мають функціонального спрямування на запобігання наркозлочинності та злочинам, пов'язаним із незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель, зокрема, проте здійснюють державне регулювання і контроль у сферах обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному обігу (МОЗ, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками); 3) державні органи, що здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання наркозлочинності, зокрема і злочинам, пов'язаним із незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель (суд, прокуратура, Національна поліція, СБУ, Державна прикордонна служба); 4) місцеві державні та муніципальні органи у компетенції яких прийняття комплексних програм з протидії наркозлочинності, матеріальна, інформаційна та інша допомога місцевим правоохоронним органам (міські, селищні та районні ради, керівні органи територіальних громад) [14, с. 125–126]. На нашу думку, взявши за основу вищенаведений поділ суб'єктів запобіжної діяльності можна побудувати систему суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із зловживанням впливом.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції відносяться органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції [3].

Що стосується органів прокуратури, то до її системи входить Спеціалізована антикорупційна прокуратура, на яку відповідно до ч. 3 ст. 8¹ Закону України «Про прокуратуру» покладаються такі функції: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національне антикорупційне бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення в суді у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [15]. Інші органи прокуратури також можуть здійснювати запобіжну діяльність в рамках підтримання публічного обвинувачення в суді; організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку [16] у провадженнях пов'язаних із корупційними кримінальними правопорушеннями, що не відносяться до компетенції Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Органи судової влади, на нашу думку, утворюють окрему групу суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із зловживанням впливом.

Слід відзначити, що новостворюване Бюро економічної безпеки також буде органом, котрий здійснюватиме запобіжну діяльність у сфері протидії корупційним правопорушенням, проте його основним функціональним призначенням передбачається протидія правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави [17]. Тому цей державний орган можна віднести до групи органів, для яких запобігання корупційній злочинності не є основним призначенням, але вони здатні здійснювати вагомий вплив на запобіжну діяльність у сфері протидії корупції. Те ж саме можна сказати й про такі органи, як Державна кримінально-виконавча служба у складі Міністерства юстиції України, Державна аудиторська служба України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Державна прикордонна служба України, Міністерство оборони України тощо.

Висновок. Отже, метою заходів запобігання кримінально протиправному зловживанню впливом має бути не повне подолання випадків вчинення такого злочинного діяння, оскільки це неможливо на сучасному етапі розвитку суспільства, а лише зниження рівня їх вчинення, тобто покращення криміногенного середовища. Прийнятним показником, на нашу думку, має стати рівень латентності кримінально протиправних зловживань впливом не 95–99%, а хоча би 50%.

Об'єктами запобіжного впливу кримінальним правопорушенням пов'язаним із зловживанням впливом доцільно вважати ті суспільні явища і процеси, що мають різну природу походження: соціально-економічні, організаційно-управлінські, політичні, морально-психологічні та інші детермінанти, що мають визначальний вплив на рівень і динаміку вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Крім того, одними з ключових об'єктів запобіжної діяльності мають бути безпосередньо ті особи, які вчиняють кримінально протиправні зловживання впливом

або мають схильність до відповідної девіантної поведінки, а також те середовище, котре сприяло формуванню у особи схильності до корупційної поведінки, зокрема її близьке оточення: сім'я, друзі, трудовий колектив та інші.

До системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із зловживанням впливом за функціональною ознакою доцільно відносити наступні групи суб'єктів державного та муніципального рівнів:

1) центральні органи державної влади (законодавчий та виконавчі), що визначають основні нормативно-правові засади політики у сфері запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, у тому числі і пов'язаним з кримінально протиправним зловживанням впливом (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України);

2) органи державної виконавчої влади, що здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, у тому числі і пов'язаним з кримінально протиправним зловживанням впливом (Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та інші органи прокуратури, Служба безпеки України, а також у складі Національної поліції України Департамент внутрішньої безпеки, Департамент стратегічних розслідувань та слідчі підрозділи);

3) органи судової влади, що здійснюють кримінальне судочинство у корупційних кримінальних правопорушеннях, у тому числі і пов'язаних зі зловживанням впливом (суди загальної юрисдикції різних рівнів: місцеві загальні суди, апеляційні суди, Вищий антикорупційний суд, Верховний Суд України);

4) державні органи, що не мають прямого функціонального призначення на запобігання корупційній злочинності, проте можуть здійснювати запобіжний вплив в силу властивих їм завдань та повноважень (Бюро економічної безпеки, Державна кримінально-виконавча служба у складі Міністерства юстиції України, Державна аудиторська служба України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Державна прикордонна служба України, Міністерство оборони України тощо);

5) місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, до компетенції котрих належить прийняття комплексних програм протидії кримінальним правопорушенням, а також надання різнобічної допомоги відповідним правоохоронним органам місцевого рівня (сільські, селищні та міські ради, голови територіальних громад, військово-цивільні адміністрації тощо).

Всі вищеперелічені органи здатні виконувати різні форми запобіжної діяльності, залежно від завдань та компетенцій, на різних рівнях, а саме загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному.

Список використаних джерел:

1. Медицький І.Б. Запобігання злочинності: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: Видавець Віктор Дяків, 2008. 220 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. 423 с.
3. Про запобігання корупції: закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n245>
4. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії / за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків: Новасофт, 2005. 180 с.
5. Головійчук Л.Т. Сучасні проблеми попередження злочинів у митній сфері. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2292/1/>
6. Правова система України: історія, стан та перспективи : [у 5-ти т. / за заг. ред. В.В. Сташица]. Харків: Право, 2008. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. 840 с.
7. Голіна В. В., Головін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Харків: Право, 2014. 513 с. URL: <http://libnet.com/content/9629Obektizapobigannyzlochinnosti.html>.
8. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 295 с.
9. Закон України «Про профілактику правопорушень» (проект). <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/>
10. Курс лекцій з кримінології : навчальний посібник / під ред. проф. І. М. Даньшина (Загальна частина) й проф. В. В. Голіни (Особлива частина). Х.: Одисей, 2006. 280 с.

11. Закон України «Про профілактику правопорушень» (проект). <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/>
12. Вавриш А.В. Особливості побудови моделі організації запобігання злочинам у будівельній галузі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 133–146.
13. Голіна В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика): дис... д-ра юрид. наук. Х., 1994.
14. Козар А.В. Кримінологічна характеристика та запобігання Національною поліцією України посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2020. 223 с.
15. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
16. Конституція України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
17. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.26>

МИРГОРОДСЬКИЙ О.І.

**ОКРЕМІ НАПРЯМИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ,
ВЧИНЕНОМУ ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ
ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ**

**CERTAIN AREAS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION
OF FRAUD COMMITTED THROUGH ILLEGAL OPERATIONS WITH
THE USE OF ELECTRONIC COMPUTERS**

У статті розглядаються окремі напрями загальносоціального запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Наголошується на тому, що запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (як і будь-якому іншому акту кримінально протиправної поведінки), здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. Комплекс заходів загальносоціального запобігання деліктам реалізується загальними та спеціальними суб'єктами протидії злочинності. Вказано, що саме на загальносоціальному рівні запобігання кримінальним правопорушенням закладаються підвалини для побудови сучасної правової держави. Вказаний рівень спрямований на нейтралізацію детермінантів злочинів та кримінальних проступків. Зазначається, що широкомасштабна війна, яку російська федерація розв'язала проти України, стала детермінантом поширення кримінальних правопорушень у вигляді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Виокремлюються основні напрями діяльності, що мають реалізовуватись на загальносоціальному рівні запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 4 ст. 190 КК України: створення (модернізація) програм безоплатного надання (або відновлення) житла для осіб,

чій домівки зруйновані або пошкоджені внаслідок агресії держави-терориста; модернізація програм доступного кредитування житла, підвищення рівня фінансової та гуманітарної допомоги для осіб, які постраждали через війну, яку російська федерація розв'язала проти України, тощо. Зроблено висновок про те, що найбільш ефективними напрямками запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, на загальносоціальному рівні є: посилення рівня соціальної підтримки громадян, які постраждали внаслідок воєнної агресії з боку російської федерації та рівня державного контролю за механізмом реалізації цієї підтримки (перевірка правомірності отримання громадянами відповідної допомоги); створення (модернізація) програм доступного житла; створення нових робочих місць шляхом залучення зарубіжного капіталу; посилення роботи у напрямку національно-патріотичного виховання молоді тощо.

Ключові слова: *електронно-обчислювальна техніка, детермінанти кримінальних правопорушень, закон, запобігання злочинності, Кримінальний кодекс України, шахрайство.*

The article examines some areas of general social prevention of fraud committed through illegal transactions with the use of electronic computing equipment. It is emphasized that prevention of fraud committed through illegal transactions with the use of electronic computing equipment (as well as any other act of criminal behavior) is carried out at three levels: general social, special criminological and individual. A set of measures for general social prevention of torts is implemented by general and special subjects of crime prevention. It is indicated that it is at the general social level of criminal offenses prevention that the foundations for building a modern rule-of-law state are laid. This level is aimed at neutralizing the determinants of crimes and criminal offenses. It is noted that the large-scale war unleashed by the Russian Federation against Ukraine has become a determinant of the spread of criminal offenses in the form of fraud committed through illegal operations using electronic computers. The author identifies the main areas of activity that should be implemented at the general social level to prevent criminal offenses under Part 4 of Article 190 of the Criminal Code of Ukraine: creation (modernization) of programs for free provision (or restoration) of housing for persons whose homes were destroyed or damaged as a result of the aggression of the terrorist state; modernization of affordable housing lending programs, increase of the level of financial and humanitarian assistance for persons affected by the war waged by the Russian Federation against Ukraine, etc. It was concluded that the most effective ways to prevent fraud committed through illegal operations using electronic computing technology at the general social level are: strengthening the level of social support for citizens who suffered as a result of military aggression by the Russian Federation and the level of state control over the implementation mechanism this support (verification of the legality of citizens receiving appropriate assistance); creation (modernization) of affordable housing programs; creation of new jobs by attracting foreign capital; strengthening work in the direction of national-patriotic education of youth, etc.

Key words: *electronic computers, determinants of criminal offenses, law, crime prevention, Criminal Code of Ukraine, fraud.*

Актуальність теми. Відповідно до ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [1].

Не дивлячись на відповідну норму Конституції, на сьогоднішній день спостерігається тривожна динаміка поширення кримінальних правопорушень у виді шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Для подолання відповідної тенденції важливою є реалізація суб'єктами протидії злочинності (як загальними, так і спеціальними) комплексу заходів із запобігання названому виду кримінальних правопорушень на різних рівнях (загальносоціальному, спеціально-криминологічному, індивідуальному тощо).

Стан дослідження. Питання запобігання шахрайству частково розкривалося у роботах таких вітчизняних вчених, як С. І. Афанасенко, І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва,

В. С. Березняк, В. М. Бесчастний, П. Д. Біленчук, І. Г. Богатирьов, О. Ю. Бусол, В. В. Голіна, В. К. Гришук, О. М. Джу́жа, Ю. А. Дорохіна, П. М. Коваленко, О. М. Комар, І. М. Копотун, Л. Ф. Лефтеров, В. В. Марков, С. І. Мінченко, С. А. Мозоль, В. В. Пахомов, М. С. Пузирьов, Д. О. Ричка, О. В. Таран, Т. Г. Таран, О. В. Тарасова, П. Л. Фріс, Г. М. Чернишов, С. С. Чернявський, В. В. Шаблистий, О. Ю. Шостко, О. С. Юнін та ін. Водночас, відповідні дослідження стосувались, як правило, спеціально-кримінологічного запобігання та охоплювали шахрайство як делікт в цілому, а не були сфокусовані навколо такого його різновиду як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Метою статті є дослідження окремих напрямів загальносоціального запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Виклад основного матеріалу. Загальносоціальний рівень запобігання кримінальним правопорушенням має виняткову важливість, адже на ньому закладаються підвалини побудови в майбутньому правової держави з низьким рівнем злочинності. Так, наприклад, такі заходи як соціально-патріотичне виховання молоді, економічні реформи, модернізація системи освіти тощо сприяють тому, що в майбутньому держава отримає покоління освічених людей з високим рівнем правосвідомості.

Сутність загальносоціального рівня запобігання злочинності вдало розкривають В. І. Курило, О. Є. Михайлов та О. С. Яра, які зазначають, що функція загальносоціальної профілактики послідовно здійснюється на протязі усього прогресивного розвитку суспільства. Загальносоціальне попередження злочинності пов'язане з найбільш значимими і довгостроковими видами соціальної діяльності, великими міхами розвитку економіки, забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, підтримки культури і моральності, зміцнення законності, соціального захисту населення. Подібні заходи не ставлять перед собою спеціальних цілей боротьби зі злочинністю і попередження злочинів. Однак вони мають важливий кримінологічний аспект, оскільки є основою, платформою спеціальної профілактики, так як їхня спрямованість на вирішення задач соціального розвитку створює передумови обмеження злочинності, протидіє криміногенним чинникам, які її продукують [2, с. 184].

Як правило, на загальносоціальному рівні реалізуються заходи, спрямовані на нейтралізацію криміногенних факторів, що сприяють вчиненню різних груп злочинів та кримінальних проступків, а не конкретних кримінальних правопорушень [3, с. 33]. До їх числа відносяться і заходи, спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем, що виступають в якості детермінантів корисливих та насильницьких актів суспільно небезпечної поведінки.

Соціально-економічні проблеми – одна з головних причин вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Саме бажання швидкого збагачення, зумовлене відсутністю достатніх коштів, у більшості випадків підштовхує особу здійснити зазначений акт протиправної поведінки [4, с. 206].

З огляду на даний факт очевидно, що найважливіший напрям загальносоціального запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, полягає у підвищенні рівня соціального добробуту населення.

Станом на сьогоднішній день проблема недостатньої соціальної захищеності людини в Україні лише посилюється, що пов'язано з широкомасштабною війною, яку російська федерація, всупереч всім міжнародним договорам та принципам, розв'язала проти нашої держави у лютому 2022 р. Дана війна породила цілий комплекс соціально-економічних проблем. Зокрема, як зазначає І.М. Чайка, введення воєнного стану у 2022 році та бойові дії, які веде країна-агресор стали одними із основних причин активної зміни громадянами у 2022 році місць проживання, втрати роботи тощо, що сприяло зростанню випадків пошуку незаконних способів збагачення, у т.ч. – заволодіння майном шляхом обману та зловживання довірою. У зв'язку із цим, на думку вченої, актуальним є перегляд соціальних послуг, які надаються внутрішньо переміщеним особам, посилений контроль за їх реальним місцезнаходженням та сприяння швидкому працевлаштуванню, що необхідно реалізувати шляхом перегляду положень Закону України від 20 жовтня 2014 року № 1706–VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Особлива увага має бути приділена розбудові житлово-комунальної інфраструктури для забезпечення тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та подолання корупційних інтересів осіб, які надають гуманітарну та благодійну допомогу, а також тих, які є посередниками між волонтерськими організаціями та міжнародними донорами [5, с. 182].

Повністю погоджуємось із даною тезою. Дійсно, війна стала потужним детермінантом вчинення означеного виду кримінальних правопорушень. При цьому, даний фактор підвищує рівень віктимності окремих категорій громадян (особи, які проживають в районі проведення бойових дій або на тимчасово окупованих територіях тощо) з одного боку, та створює додаткові можливості для кримінальних правопорушників – з іншого) [6, с. 824].

Для подолання означеної проблеми важливо створити програми доступного житла для названої категорії громадян (або модернізувати наявні). Для цього важливо:

1. Створити нові програми (або модернізувати наявні) безоплатного надання житла для осіб, чий дім були зруйновані внаслідок дій держави-окупанта (або виплати відповідних компенсацій). Наразі одним із основних документів, що регулює питання допомоги названій категорії осіб виступає Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації (далі – Порядок), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 947 [7].

Без сумніву, відповідна соціальна програма є важливою та дозволяє особам отримати певні кошти від держави, органів місцевого самоврядування або з інших джерел у випадку руйнації її житла внаслідок дій держави-окупанта. Водночас, цей документ містить серйозні недоліки, адже відповідно до п.п. 31-32 Порядку, розмір грошової допомоги постраждалим становить від трьох до п'ятнадцяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб а максимальний розмір компенсації становить не більш як 300 тис. гривень за один об'єкт зруйнованого житла [7].

Думається, у багатьох випадках відповідний розмір грошової компенсації є недостатнім, адже на сьогоднішній день придбати житло у більшості українських міст (особливо в обласних центрах) за 300 тис. гривень неможливо. При цьому максимальний розмір грошової допомоги також виглядає недостатнім (15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб).

Підсумовуючи викладене вище зауважимо, що в умовах, коли на території України точиться активна фаза війни, державний бюджет нашої держави переживає гострий дефіцит коштів, проте реалізація подібних програм має займати одне з пріоритетних місць державної політики.

2. Модернізувати програму доступного кредитування житла «Оселя». Програма «Оселя» передбачає отримання житла різними категоріями населення (серед яких і внутрішньо переміщені особи) за низькими процентними ставками. Водночас ця програма має певні недоліки. Розглянемо їх детальніше.

Станом на сьогоднішній день, відповідно до п. 3 Умов забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.08.2022 р. № 856 (далі – Умови), скористатись даною програмою можуть наступні категорії осіб:

1) військовослужбовці Збройних Сил за контрактом, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міноборони, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, Держспецтрансслужби, прокурори спеціалізованих прокуратур у сфері оборони Офісу Генерального прокурора, особи рядового і начальницького складу ДСНС, співробітники Служби судової охорони, детективи, старші детективи та особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро, особи рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, детективи та особи начальницького складу Бюро економічної безпеки, поліцейські, а також члени сімей зазначених осіб (крім того, до цієї категорії осіб додані фізичні особи, перелічені у абзаці 2 підпункту 1 пункту 3 названого документа – прим.);

2) медичні працівники (фахівці та професіонали) закладів охорони здоров'я державної або комунальної форми власності;

3) педагогічні працівники закладів освіти державної або комунальної форми власності;

4) наукові (науково-педагогічні) працівники закладів освіти та наукових установ державної або комунальної форми власності;

5) ветерани війни та члени їх сімей; учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни, визначені статтею 10 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", а також сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України;

6) внутрішньо переміщені особи;

7) інші громадяни України, які не мають власної житлової нерухомості або у власності яких менше ніж 52,5 кв. метра для сім'ї з однієї особи (одинок особа) та додатково 21 кв. метр - на кожного наступного члена сім'ї (не враховуються об'єкти житлової нерухомості, що розташовані на територіях активних бойових дій, територіях активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси, або тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Міністерства Реінтеграції, для яких не визначена дата завершення бойових дій або тимчасової окупації) [8].

Таким чином, означена програма передбачає широке коло громадян, які мають право нею скористатись та отримати доступне житло. Втім, механізм реалізації «ЄОселі» має ряд недоліків, які, на нашу думку, доречно скоригувати. Так, наприклад, у абз. 6 п. 7 Умов зазначається наступне: «Компенсація частини процентної ставки за кредитами надається Укрфінжитлом позичальникам, зазначеним у підпунктах 1-4 пункту 3 цих Умов, які отримали у кредитора кредит, забезпечений предметом іпотеки, з метою зниження їх фактичних витрат на сплату базової процентної ставки до рівня 3 відсотки річних...» [8]. При цьому для решти ж категорій громадян передбачена процентна ставка у розмірі 7 відсотків річних.

З викладеного слідує, що особи, зазначені у підпунктах 5–6 (ветерани війни та члени їх сімей, внутрішньо переміщені особи тощо) не мають права на отримання житла на умовах сплати процентної ставки на рівні до 3 відсотків річних, що, на нашу думку, є доволі дискусійним рішенням. Так, внутрішньо переміщена особа, яка через дії держави-окупанта була змушена покинути свою оселю та переїхати до інших населених пунктів нерідко не має достатніх можливостей для того, щоб сплачувати процентні ставки на рівні навіть 7 відсотків річних (як і, наприклад, члени сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України).

Враховуючи викладене пропонуємо викласти абз. 6 п. 7 Умов забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.08.2022 р. № 856, викласти у наступній редакції: «Компенсація частини процентної ставки за кредитами надається Укрфінжитлом позичальникам, зазначеним у підпунктах 1-6 пункту 3 цих Умов, які отримали у кредитора іпотечний кредит, з метою зниження їх фактичних витрат на сплату базової процентної ставки до рівня 3 відсотки річних...».

Отже, забезпечення населення України доступним житлом (особливо в умовах дії на території нашої держави правового режиму воєнного стану) – один з ефективних заходів запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, на загальносоціальному рівні.

У розрізі дослідження загальносоціального запобігання згаданому акту делінквентної поведінки цікавими вбачаються роздуми І. М. Чайки про те, що з огляду на майнову природу шахрайства, способом вирішення проблеми безробіття як однієї з причин вчинення досліджуваного кримінального правопорушення потенційно позитивними заходами можна вважати: 1) стабілізацію законодавства в сфері господарської діяльності із переглядом відповідної нормативно-правової бази, що сприятиме розвитку підприємництва в Україні та удосконалив процедуру використання та перерозподілу бюджетних коштів та зниженню рівня монополізації промисловості; 2) розширення сфери соціальних послуг для вразливих категорій населення (у т.ч. – шляхом удосконалення механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування); 3) усунення ризиків іміджевих втрат держави, обумовлених зниженням рівня інвестиційної привабливості через нестабільну політичну ситуацію (у т.ч. – через введення правового режиму воєнного стану); 4) удосконалення процедури здійснення економічних операцій та функціонування ринку праці в кризових умовах (пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, воєнний стан тощо); 5) боротьбу з явищем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 6) створення механізму ефективного застосування санкцій (адміністративних та кримінальних штрафів з метою поповнення державного бюджету; різного роду робіт, а також трудової діяльності під час відбування покарання у виді позбавлення волі – з метою використання безоплатної праці та економії державних коштів); 7) удосконалення процедури сплати процесуальних витрат, присуджених до стягнення [5, с. 179–180].

Повністю погоджуємось із даною тезою. Дійсно реалізація відповідних напрямків діяльності (серед яких одне з центральних місць займає створення робочих місць в умовах війни) відіграє вагомe значення в питанні запобігання кримінальним правопорушенням у виді шахрайства загалом та такого його різновиду, як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій

з використанням електронно-обчислювальної техніки зокрема. При цьому, для вирішення питання щодо створення нових робочих місць в умовах війни важливою є діяльність на міжнародній арені в частині залучення зарубіжного капіталу.

На окрему увагу в контексті дослідження даного питання заслуговує проведення роботи з національно-патріотичного виховання молоді. Саме виховання молодого покоління громадян у дусі патріотизму та законослухняності – запорука розбудови правової демократичної держави [9, с. 80]. Молоде покоління українців повинно зростати у дусі любові до своєї держави, поваги до правоохоронних органів, слідувати вимогам закону. У таких умовах навіть за наявності тих чи інших детермінантів кримінальних правопорушень громадяни України будуть утримуватись від вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що найбільш ефективними напрямками запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, на загальносоціальному рівні є: посилення рівня соціальної підтримки громадян, які постраждали внаслідок воєнної агресії з боку російської федерації та рівня державного контролю за механізмом реалізації цієї підтримки (перевірка правомірності отримання громадянами відповідної допомоги); створення (модернізація) програм доступного житла; створення нових робочих місць шляхом залучення зарубіжного капіталу; посилення роботи у напрямі національно-патріотичного виховання молоді тощо.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз питання спеціально-кримінологічного запобігання шахрайству, вчиненому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 192 с.
3. Shablysty V. V., Kosyachenko K. E., Berezniak V. S., Katorkin R. A. & Konopelskyi V. Y. Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. 2023, 10(1). P. 33–42. DOI: <https://doi.org/10.15566/cjgh.v10i1.749>
4. Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що посягає на безпекове середовище. Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 205–229. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>
5. Чайка І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні: дис. докт філософії: 081 – Право. Кропивницький, 2023. 296 с.
6. Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 823–846. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>
7. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 р. № 947 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text>
8. Умови забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2022 р. № 856 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2022-%D0%BF#n29>
9. Березняк В.С., Шаблістий В.В., Каторкін Р.А. Кримінологічні аспекти деліктної поведінки дітей в Україні. Juvenile policy as a component of supporting Ukraine’s national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 79–102. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.27>

ПАНФЬОРОВ П.І., НСБИТОВ А.А.

РОЛЬ І МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОМУ
ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМTHE ROLE AND PLACE OF THE NATIONAL POLICE IN THE GENERAL SOCIAL
PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES

У статті доведено, що з огляду на неповноту законодавчого регулювання, низький рівень організації та здійснення заходів запобігання, відсутність у більшості підрозділах поліції забезпечуючих і виконавчих заходів і засобів запобіжної роботи, участь Національної поліції України у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням мінімізована. Також, констатовано, що існуюча в Україні організація поліцейської діяльності, на жаль, все ще не відповідає зростаючим потребам суспільства у захисті прав, свобод та законних інтересів, а також щодо здійснення загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням. Зокрема, роль поліції, у створенні безпечного середовища в рамках «реактивної правоохоронної парадигми» традиційно обмежується боротьбою зі злочинністю – діяльністю, спрямованою на ліквідацію або нейтралізацію кримінальних загроз шляхом реагування на факти правопорушень, які вчинені або готуються. Одним із першочергових завдань Національної поліції України в частині загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням є запровадження комплексу заходів щодо профілактики та зниження рівня злочинності на основі різних концепцій і підходів, серед яких особливої уваги заслуговує зазначена вище теорія розбитих вікон. Вона доступна і зрозуміла, здатна принести корисні результати як для соціуму, так і кожного громадянина. Наголошено на тому, що при організації профілактичної роботи необхідно враховувати, що публічне адміністрування у сфері запобігання кримінальним правопорушенням в Україні включає багатогранну, складну систему заходів, спрямованих на захист прав і свобод людини й громадянина, честі та гідності особи, яка функціонує у політичній, економічній і психологічній сферах та є різноплановою соціальною, політичною, економічною системою. У цьому аспекті пріоритетною та відповідною потребам сучасної практики видається кримінологічна теорія розбитих вікон, яка епізодично торкається кожної із зазначених сфер, надаючи пріоритет психологічним аспектам, і модель взаємодії поліції та громади «САРО» (сканування, аналіз, реагування та оцінка) у запобіганні кримінальним правопорушенням. Для впровадження відповідних механізмів у практичну площину було запропоновано Концепцію боротьби зі злочинністю органами та підрозділами Національної поліції та Комплексний поліцейський план запобігання кримінальним правопорушенням на 2025–2030 рр.

Ключові слова: Національна поліція України, правоохоронний орган, воєнний стан, кримінальне правопорушення, кримінологічне забезпечення, запобігання.

The article proves that due to the incompleteness of legislative regulation, the low level of organization and implementation of prevention measures, the lack of enforcement and enforcement measures and means of preventive work in most police units, the participation of the National Police of Ukraine in the social prevention of criminal offenses is minimized. Also, it was established that the existing organization

© ПАНФЬОРОВ П.І. – здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності (ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

© НСБИТОВ А.А. – доктор юридичних наук, професор, заступник Голови (Національна поліція України)

of police activity in Ukraine, unfortunately, still does not meet the growing needs of society in the protection of rights, freedoms and legitimate interests, as well as in the implementation of general social prevention of criminal offenses. In particular, the role of the police in creating a safe environment within the framework of the "reactive law enforcement paradigm" is traditionally limited to the fight against crime – activities aimed at eliminating or neutralizing criminal threats by responding to the facts of crimes committed or being prepared. One of the primary tasks of the National Police of Ukraine in terms of social prevention of criminal offenses is the introduction of a set of measures to prevent and reduce the level of crime based on various concepts and approaches, among which the above-mentioned theory of broken windows deserves special attention. It is accessible and understandable, capable of bringing useful results for both society and every citizen. It is emphasized that when organizing preventive work, it is necessary to take into account that public administration in the field of prevention of criminal offenses in Ukraine includes a multifaceted, complex system of measures aimed at protecting the rights and freedoms of a person and a citizen, the honor and dignity of a person who functions in the political, economic and psychological spheres and is a multifaceted social, political, and economic system. In this aspect, the criminological theory of broken windows, which episodically touches on each of the specified areas, giving priority to psychological aspects, and the model of interaction between the police and the community "SARO" (scanning, analysis, response and assessment) in the prevention of criminal offenses appear to be a priority and appropriate to the needs of modern practice. For the implementation of relevant mechanisms in the practical plane, the Concept of fighting crime by the bodies and units of the National Police and the Comprehensive police plan for the prevention of criminal offenses for 2025–2030 were proposed.

Key words: *National Police of Ukraine, law enforcement agency, martial law, criminal offense, criminological support, prevention.*

Поліція – це головний правоохоронний суб'єкт будь-якої країни світу. Незважаючи на позитивні зрушення, які відбулися після створення Національної поліції України (НПУ) (2015 р.) [1], в частині організаційно-правового забезпечення основних напрямків діяльності такого правоохоронного органу, у тому числі й щодо здійснення запобігання кримінальним правопорушенням, залишається значна кількість проблемних питань зумовлених законодавчими прогалинами, дублюванням повноважень, певною неузгодженістю, а то й поспішністю реформування органів і підрозділів, відсутністю соціального, матеріально-технічного, фінансового забезпечення як криминологічного інструментарію, так і безпосередньо самих поліцейських.

Нормативно-правове забезпечення поліцейської юрисдикції під час введення воєнного стану зазнало масштабних оновлень шляхом доповнення та зміни законодавчих положень, які визначають організаційно-правові засади діяльності, статус поліцейських та процесуальні аспекти особливого режиму досудового розслідування. Втім, аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчив, що особливості діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням не знайшли свого цільового комплексного дослідження й розробки напрямів удосконалення. Означений стан речей ставить під загрозу ефективність криминологічної політики та правоохоронної реформи визначених у стратегічних планах і документах держави.

Сьогодні, завдання вчених криминологів полягає в забезпеченні політиків та в цілому суспільство, ефективною стратегією впливу на злочинність, стратегією, яка дозволила б з максимальною результативністю розподіляти ресурси суспільства в протистоянні соціальному злу, яким є злочинність, та запобігати її проявам, а це неможливо без володіння знаннями про причинний комплекс. У більшості учені переконані, що діяльність щодо запобігання кримінальним правопорушенням, – це різновид профілактичної роботи, функціональний зміст і мета якої полягає у перешкодженні дії детермінант суспільно небезпечних діянь та їх проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [2, с. 324].

У свою чергу, В.В. Голіна вважає, що запобігання кримінальним правопорушення – це соціальна політика держави, яка спрямована на подолання криминогенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витіснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях кримінальних проявів (спеціально-криминологічне запобігання) [3, с. 16]. А, в цілому, під запобіганням кримінальним правопорушення (у більш широкому

змісті) він розуміє сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин, з метою усунення негативних явищ і процесів, що породжують кримінальні правопорушення або сприяють їх вчиненню, а також недопущення цих суспільно небезпечних діянь на різних стадіях кримінальної поведінки [4, с. 142].

Основними цілями такого виду запобігання суспільно небезпечним діянням є подолання або обмеження кримінологічно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні та політичні кризи; розшарування населення; необґрунтоване, протиправне збагачення певних кіл громадян; безробіття; існування на межі виживання переважної частини населення; занепаду моралі; проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо) [3, с. 19] – ось тільки видима («надводна») частина проблеми [5, с. 137].

На нашу думку, під «загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням, що здійснюється НПУ» пропонуємо розуміти визначену на нормативно-правовому рівні діяльність правоохоронного органу, що спрямована на нейтралізацію, блокування та усунення детермінант, які породжують та сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь, а також підвищенню рівня ефективності реалізації заходів державної соціальної політики з урахуванням потенційних соціально-правових можливостей центрального органу виконавчої влади який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

До системоутворюючих ознак, що складають зміст цього поняття, необхідно віднести наступні із них:

1. Це діяльність, що визначена на нормативно-правовому рівні.

Враховуючи, що нормативно-правовому забезпеченню запобіжної діяльності НПУ присвячено спеціальний підрозділ дисертації, необхідно з цього приводу нагадати, що значна кількість норм, які регулюють діяльність поліції, містять у собі загальносоціальні положення. Однак, кримінологічна політика відображається в комплексі законодавчих актів, що врегульовують діяльність всієї поліції й окремих її підрозділів. В свою чергу, базовим, у відповідному аспекті може стати комплексний документ загальнодержавного значення (цільова програма Уряду, або Національна стратегія та багато інших варіацій). Така тематика є новою, для сучасної юридичної науки, але окремі її аспекти неодноразово поставали наріжним каменем у дослідженнях багатьох досвідчених і авторитетних вітчизняних вчених, але зважаючи на недостатньо приділену увагу реалізації кримінологічної політики держави в діяльності НПУ, вказана тематика набуває нового значення та потребує подальших розвідок [6].

2. Ця діяльність спрямована на нейтралізацію, блокування та усунення детермінант, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. У діяльності НПУ щодо запобігання кримінальним правопорушенням мають використовуватися різні форми й засоби, зокрема: виявлення та усунення причин й умов злочинності, окремих її видів і конкретних кримінальних правопорушень; аналіз кримінологічної ситуації; участь у складанні комплексних планів запобігання (профілактики) правопорушенням, передбачення в них та подальше вжиття відповідних заходів; заходи загальної профілактики, перевірки на об'єктах обслуговування дотримання умов та правил, що перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень, у тому числі стосовно зберігання зброї, вибухових речовин, усунення можливості їх використання зі злочинною метою; запобігання кримінальним правопорушенням органами досудового розслідування у кримінальних провадженнях шляхом аналізу причин й умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень тощо [2; 7, с. 153].

3. Роль та місце НПУ в загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням спрямоване на підвищення рівня ефективності реалізації державної соціальної політики.

4. При організації та реалізації заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням силами та засобами НПУ необхідно враховувати потенційні соціально-правові можливості цього правоохоронного органу.

На думку, О. Кобзар, поліцейська діяльність направлена на задоволення потреб суспільства, які полягають у дотриманні законності та правовій охороні суспільних відносин. А також даний вид державної діяльності доповнює інші сфери державного впливу. Це пов'язано з тим, що поліція виникла в межах функціонування держави як суспільної організації людей, де всі сфери життєдіяльності забезпечуються органами державної влади, що діють від імені та в інтересах суспільства та здійснюють свій вплив на правове регулювання суспільних відносин [8].

В межах здійсненого дослідження та у контексті зазначених питань щодо визначення ролі і місця НПУ у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням, необхідно звернути увагу на зміст теорії розбитих вікон.

Кримінологічна запобіжна теорія розбитих вікон (Broken Window Theory – BWT), вважається як дуже перспективна, і достатньо часто використовується різними суб'єктами протидії злочинності у США, Великій Британії, Канаді, Австралії, ФРН, Франції, Нідерландах та багатьох інших країнах світу [9; 10].

Зміст цієї теорії викладено у статті політолога Джеймса Вілсона та кримінолога Джорджа Келлінга «Розбиті вікна», яку вони опублікували в американському журналі «The Atlantic Monthly» [11]. Учені обґрунтували, що ознаки безладу та недотримання громадянами прийнятих норм поведінки провокують в оточуючих аналогічну форму поведінки (графіті та стінах, розбиті вікна будинків, сміття на тротуарах, покинуті квартири, наявність неушляхетнених пустирів тощо) [9; 12].

Одним із першочергових завдань НПУ в частині загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням є запровадження комплексу заходів щодо профілактики та зниження рівня злочинності на основі різних концепцій і підходів, серед яких особливої уваги заслуговує зазначена вище теорія розбитих вікон. Вона доступна і зрозуміла, здатна принести корисні результати як для соціуму, так і кожного громадянина. З її впровадженням вдається підтримувати чистоту і порядок у населених пунктах, впливати на внутрішню гармонію людей, реалізувати цікаві соціальні проекти, що здатні значно покращити якість життя. Тобто розбиті вікна, сміття на вулицях та інші ознаки занепаду ведуть до зростання злочинності, антисоціальної поведінки громадян. Власне, реалізація теорії розбитих вікон спрямована на те, щоб усіма силами боротися з цими негативними проявами. Водночас в її основі – не лише зовнішня чистота, на яку усі звертають увагу, але й внутрішня, котра є запорукою гармонії, благополуччя, позитивного морально-психологічного клімату в сім'ї, колективі, державі. Тож її можна розвинути до більших масштабів, розглядаючи в аспекті духовно-ціннісної складової: чистоти помислів, вміння поважати людину як найвищу соціальну цінність [13; 14].

Слід додати, що сьогодні державою поступово впроваджуються безпекові проекти здійснювані поліцією, що теж мають значення для загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням. Одним із перспективних та досі не в повній мірі реалізованим залишається проект «Шкільний офіцер поліції» (на даний момент проект діє лише у Києві, Львові, Одесі та Івано-Франківську). Зазначимо, що головним завданням цього проекту є створення безпечного середовища у загальноосвітніх навчальних закладах. Воно реалізується через здійснення ефективної профілактики правопорушень серед учнів, застосування відновних практик задля попередження конфліктів, правопорушень та інших негативних явищ [15].

Українські спеціалісти разом із канадськими колегами розробили методичні рекомендації до програми «Школа і поліція» щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями. Програма дозволяє розкрити такі важливі теми, як безпечна поведінка на дорозі та в побуті, поведінка у стресових або небезпечних ситуаціях, права дитини, запобігання та протидія насильству у сім'ї, булінгу тощо. Заняття побудовані таким чином: після короткої теоретичної частини, учні перевіряють ті чи інші тези на практиці. Для учнів молодшого класу заняття проводять у формі гри – використовують спеціальні ігрові набори та ляльок. З середніми та старшими класами відпрацьовуються практичні ситуації. Оскільки заняття проводять одночасно для груп максимум з тридцяти дітей, кожен учень задіяний та долучається до гри або обговорення, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Окремим напрямком роботи шкільних офіцерів є налагодження взаємодії з батьками. В цілому вони позитивно ставлять до шкільних офіцерів. Проте трапляються і випадки, коли батьки, на жаль, не розуміють, що саме вони несуть повну відповідальність за здоров'я та благополуччя своєї дитини, а деякі методи виховання, що вони ними користуються, не завжди ефективні для сучасної молоді [15].

Варто додати, що створення громадської організації «Молодіжна Ліга майбутніх поліцейських», у цьому аспекті, теж є яскравим прикладом здійснення загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням НПУ на ранніх стадіях, шляхом співпраці дітей та правоохоронців. Члени громадської організації – це діти, яким небайдужа доля країни, які хочуть її змінювати на краще та спираються у цьому на підтримку правоохоронців.

Громадську організацію «Молодіжна Ліга майбутніх поліцейських» було засновано 20 листопада 2015 року. Ліга створена у рамках проекту «Схід і Захід – разом», ініційованому генералами поліції Сергієм Князевим та В'ячеславом Аброськіним. Саме поліцейські, які евакуювали

дітей з-під обстрілів, допомагали відновлювати школи на лінії розмежування, підтримували молодь у виборі життєвого шляху, зіграли вирішальну роль у створенні Ліги [16].

Поряд із цим, продовжується реалізація ряду проєктів функціональної розбудови поліції, які також позначаються на можливостях позитивного здійснення загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням.

Зокрема, триває впровадження проєкту «Поліцейський офіцер громади», що має на меті забезпечити кожному територіальну громаду офіцером поліції, який працює та проживає на її території. Основними цілями цього проєкту є побудова сталої співпраці з громадою для створення спільного безпечного середовища, інтеграція поліції в суспільство, задоволення безпекових потреб громадян, залучення до партнерства всіх зацікавлених сторін, ефективне та консолідоване вирішення локальних проблем громади.

На сьогодні проєкт «Поліцейський офіцер громади» реалізується в територіальних громадах 23 регіонів. З метою надання якісних сервісних послуг населенню в частині формування та забезпечення безпечного простору відібрано з діючих поліцейських та підготовлено на базі вищих навчальних закладів МВС понад 1500 поліцейських офіцерів громад. Водночас із метою надання якісних поліцейських послуг у територіальних громадах та створення належних умов для роботи поліцейських офіцерів громад НПУ за сприяння місцевих органів самоврядування відкриваються поліцейські станції, утримання яких здійснюється за рахунок місцевих бюджетів.

Окреме питання, яке сприятиме зміцненню поліції в частині здійснення загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням та має загальнонаціональне значення – запровадження у кожному населеному пункті систем технічної фіксації правопорушень за програмою «Безпечне місто». Необхідно зазначити, що застосування техніки, а саме – технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису передбачене у ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію», зокрема у цій нормі регламентовано використання поліцією: автоматичної фото- і відеотехніки, яку співробітники можуть закріплювати на форменому одязі, службових транспортних засобах, монтувати/розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель; інформації, отриманої із автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні. Мета таких заходів полягає у попередженні, виявленні або фіксуванні правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб та забезпечення дотримання правил дорожнього руху [1].

У межах реалізації інших безпекових проєктів, що мають значення для визначення ролі та місця НПУ в загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням, слід звернути увагу на відродження спільного патрулювання громадян та правоохоронців вулицями та публічними місцями. Така ініціатива життєздатна лише за підтримки органів місцевої влади та поліції, саме вони мають бути зацікавлені у безпеці довіреної їм громади і території.

Таким чином, проведений аналіз системоутворюючих ознак поняття «загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, що здійснюється НПУ» дав можливість не тільки визначити його теоретичне значення, але й оцінити його з огляду прикладного змісту і сутності. Водночас, з огляду на неповноту (поверховість, формальність, безсистемність тощо) законодавчого регулювання запобіжної діяльності, низький рівень організації та здійснення заходів запобіжного характеру, відсутності у багатьох підрозділах поліції забезпечуючих і виконавчих заходів і засобів, фактично на сьогодні немає підстав визнати, що НПУ на належному рівні здійснюється загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням.

Проте, очевидно, що запорука ефективної боротьби зі злочинністю у державі, протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам, які можуть вплинути на криміногенний стан, виховання дітей та молоді залежить від якісного програмування цієї діяльності на усіх рівнях та стадіях, у тому числі й на рівні окремих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням. У зв'язку з цим, у межах виконання поставлених у цьому дослідженні завдань, актуальним є питання: 1) прийняття *Концепції боротьби зі злочинністю органами та підрозділами Національної поліції*, з проведенням кримінологічного прогнозування стану злочинності в Україні з врахуванням можливих загроз, яка визначатиме основні положення поліцейської діяльності у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, розроблені принципи запобігання, вимоги до організації управління і до заходів запобігання злочинності силами та засобами цього правоохоронного органу, рекомендації щодо впровадження цільових планів запобігання злочинності.

2. Прийняття *Комплексного поліцейського плану запобігання кримінальним правопорушенням на 2025–2030 рр.* Специфічність відповідного плану в тому, що: він має середньостроковий

характер (орієнтовно 5–10 років); стане основою для розробки подальших планів запобігання НПУ окремим видам кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
3. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. академія України, 2011. 120 с.
4. Криминологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
5. Колб Р.О. Банківська установа як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя. 2021. 289 с.
6. Коваленко А.В. Криминологічний вимір поліцейської діяльності в Україні : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 356 с.
7. Василевич В.В. Криминологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.
8. Кобзар О.Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ: Панов, 2015. 316 с.
9. Колодяжний М.Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.
10. Теорія розбитих вікон: чому насправді вона не працює? URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/09/09/teoriya-rozbytyh-vikon-chomu-naspravdi-vona-ne-pratsyuye/>
11. Wilson J.Q., Kelling G.L. Broken Windows: The police and neighborhood safety. The Atlantic Monthly. 2012. March. P. 29–38.
12. Колодяжний М.Г. Світова практика участі громадськості у протидії злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 265–273.
13. Голубош В. Актуальні питання впровадження на практиці криминологічної теорії розбитих вікон. Національна поліція України. 2021. URL: <https://if.npu.gov.ua/news/zagalna-informacziya/volodimir-golubosh-aktualni-pitannya-vprovadzhennya-na-practiczi-kriminologichnoji-teoriji-rozbitix-vikon/>
14. Криминологічна теорія розбитих вікон і модель взаємодії поліції та громади у запобіганні кримінальним правопорушенням : інформаційно-аналітичний огляд / О.В. Копан, А.А. Вознюк, Д.М. Тичина, О.Ю. Дрозд та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 48 с.
15. Проект «Шкільний офіцер поліції». URL: <https://cop.org.ua/ua/dosvid/ukrainskyi-dosvid/zahalnoukrainskyi-dosvid/proekt-shkilnij-ofitser-politsiji>
16. Семенишин М.О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 550 с.

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.28>

ПРОКОПЕНКО Н.М.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**ENSURING THE RIGHTS OF THE ACCUSED DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT**

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення прав обвинуваченого під час досудового та судового розслідування є однією з найскладніших та найважливіших проблем сучасного кримінального процесу. Незважаючи на існування міжнародних стандартів та національних законодавчих актів, які гарантують права обвинувачених, на практиці часто спостерігаються численні порушення. Це свідчить про існування суттєвих проблем у забезпеченні прав обвинувачених під час досудового розслідування, що потребують комплексного аналізу та пошуку шляхів їх подолання. Вирішення проблем вимагає не тільки внесення змін до законодавства, але й запровадження ефективних механізмів контролю, моніторингу та підзвітності, а також підвищення рівня правової обізнаності населення. Метою дослідження є комплексний аналіз проблем забезпечення прав обвинуваченого під час досудового розслідування в Україні та визначення перспектив вдосконалення цього процесу. Це дослідження спрямоване на підвищення рівня правового захисту обвинувачених та вдосконалення кримінального процесу в Україні відповідно до міжнародних стандартів і вимог прав людини. Наукове дослідження зосереджено на аналізі правового забезпечення прав обвинуваченого в кримінальному процесі в Україні. В роботі розглянуто основні проблеми та виклики, які стоять перед правоохоронною системою у забезпеченні конституційних та міжнародних гарантій захисту прав осіб, залучених до кримінального судочинства. Аналіз охоплює ключові аспекти, такі як доступ до адвоката, право на інформацію, умови тримання під вартою, застосування тортур та жорстокого поводження, а також систему контролю та підзвітності правоохоронних органів. Дослідження виявляє суттєві недоліки в імplementації існуючих законів і рекомендує комплекс заходів для їх усунення. Серед них – посилення контрольних механізмів, розширення доступу до правової допомоги, підвищення правової обізнаності населення, та реформування законодавства для відповідності міжнародним стандартам. Результати дослідження мають на меті сприяти формуванню більш справедливої та ефективної кримінальної юстиції в Україні, з міцним захистом прав і свобод усіх учасників процесу.

Ключові слова: *Кримінальний процес, права обвинуваченого, правова допомога, доступ до адвоката, незаконне тримання під вартою, застосування тортур, жорстоке поводження, контроль і підзвітність, міжнародні стандарти прав людини, реформа правоохоронної системи.*

The relevance of the article lies in the fact that ensuring the rights of the accused during the pretrial and judicial investigation is one of the most difficult and important problems of the modern criminal process. Despite the existence of international standards and national legislation that guarantee the rights of the accused, numerous violations are often observed in practice. This indicates the existence of significant problems in ensuring the rights of the accused during the pre-trial investigation, which require a comprehensive analysis and search for ways to overcome them. Solving the problems requires not only amendments to the legislation, but also the introduction of effective

mechanisms of control, monitoring and accountability, as well as raising the level of legal awareness of the population. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the problems of ensuring the rights of the accused during the pre-trial investigation in Ukraine and determining the prospects for improving this process. This study is aimed at increasing the level of legal protection of the accused and improving the criminal process in Ukraine in accordance with international standards and human rights requirements. The scientific research is focused on the analysis of legal protection of the rights of the accused in the criminal process in Ukraine. The work examines the main problems and challenges facing the law enforcement system in ensuring constitutional and international guarantees of protection of the rights of persons involved in criminal proceedings. The analysis covers key aspects such as access to a lawyer, the right to information, conditions of detention, the use of torture and ill-treatment, and the system of control and accountability of law enforcement agencies. The study reveals significant shortcomings in the implementation of existing laws and recommends a set of measures to eliminate them. Among them are strengthening control mechanisms, expanding access to legal aid, increasing legal awareness of the population, and reforming legislation to meet international standards. The results of the study are intended to contribute to the formation of a fairer and more effective criminal justice system in Ukraine, with strong protection of the rights and freedoms of all participants in the process.

Key words: *Criminal process, rights of the accused, legal aid, access to a lawyer, illegal detention, torture, ill-treatment, control and accountability, international standards of human rights, reform of the law enforcement system.*

Постановка проблеми. Забезпечення прав обвинуваченого під час досудового та судового розслідування є однією з найскладніших та найважливіших проблем сучасного кримінального процесу. Незважаючи на існування міжнародних стандартів та національних законодавчих актів, які гарантують права обвинувачених, на практиці часто спостерігаються численні порушення. Це свідчить про існування суттєвих проблем у забезпеченні прав обвинувачених під час досудового розслідування, що потребують комплексного аналізу та пошуку шляхів їх подолання.

Основними проблемами, які виникають у процесі забезпечення прав обвинуваченого під час досудового розслідування, є:

Порушення права на захист, а саме статті 59 Конституції України, яка гарантує кожному право на правову допомогу та можливість вільного вибору захисника своїх прав, а стаття 63 Конституції України забезпечує право на захист для підозрюваного, обвинуваченого або підсудного [1].

Обвинувачені часто позбавлені можливості мати адвоката на початкових етапах розслідування, що обмежує їх здатність ефективно захищати свої права та інтереси. Відсутність кваліфікованої юридичної допомоги на цьому етапі може призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд.

Незаконне тримання під вартою. Згідно ст. 371 ККУ свідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою караються заборобою обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, пробаційним наглядом на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк [2].

Часто обвинувачених тримають під вартою без належних правових підстав або перевищення допустимих строків. Це порушує принцип презумпції невинуватості та право на свободу та особисту недоторканність.

Туртури та жорстоке поводження. В «Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» вказано термін "катування", що означає будь-які навмисні дії, що завдають людині сильного фізичного або морального болю чи страждання, з метою отримання інформації або зізнань від неї чи іншої особи, покарання за дії, які вона або інша особа вчинили чи підозрюються у вчиненні, а також для залякування або примушення її чи іншої особи. Такі дії здійснюються державними посадовцями або іншими особами, що діють у офіційній якості, з їх підбурювання, відома або мовчазної згоди. Біль або страждання, що виникають внаслідок законних санкцій і є невіддільними від них або випадковими, не включаються в це визначення [3].

В деяких випадках застосовуються туртури або інші форми жорстокого поводження для отримання зізнань або інших доказів. Це грубо порушує основні права людини та норми міжнародного права.

Недостатній контроль та підзвітність слідчих органів.
Відсутність ефективного контролю за діями слідчих органів призводить до зловживань владою, корупції та порушення прав обвинувачених.

Недостатня підзвітність слідчих органів створює передумови для виникнення системних порушень.

Неповна інформаційна підтримка та обізнаність обвинувачених.

Багато обвинувачених не володіють необхідною інформацією про свої права та процедури досудового розслідування, що обмежує їх можливості захисту.

Вирішення цих проблем вимагає не тільки внесення змін до законодавства, але й запровадження ефективних механізмів контролю, моніторингу та підзвітності, а також підвищення рівня правової обізнаності населення. Комплексний підхід до вирішення цих питань є ключем до забезпечення прав обвинувачених та вдосконалення кримінального процесу в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Проблема забезпечення прав обвинуваченого під час досудового розслідування є об'єктом уваги багатьох вчених та правозахисних організацій. Останні дослідження у цій сфері висвітлюють як позитивні зрушення, так і серйозні проблеми, що потребують негайного вирішення. Ці проблеми вивчали В.М. Тертишник, О.О. Кузьмінський, Ю.М. Грошевий, О.Г. Яновська, А.В. Пономаренко, О.І. Тищенко, В.Г. Дрозд, Т.В. Волошанівська, І.В. Федоров, Т.Б. Вільчик та інші.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз проблем забезпечення прав обвинуваченого під час досудового розслідування в Україні та визначення перспектив вдосконалення цього процесу. Це дослідження спрямоване на підвищення рівня правового захисту обвинувачених та вдосконалення кримінального процесу в Україні відповідно до міжнародних стандартів і вимог прав людини.

Виклад основного матеріалу. Особа отримує статус обвинуваченого (підсудного) тоді, коли слідчий або прокурор подає до суду обвинувальний акт щодо неї, діючи відповідно до процедури, встановленої статтею 291 КПК України. Забезпечення прав обвинуваченого під час досудового розслідування є однією з центральних проблем кримінального процесу. Розглянемо ключові аспекти правового забезпечення обвинувачених в Україні, основні проблеми, що виникають на цьому етапі, та можливі шляхи їх вирішення [4].

1. Правове забезпечення прав обвинувачених в Україні

Згідно з Конституцією України та Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК), обвинувачені мають ряд основних прав, серед яких:

Право на захист: Стаття 20 КПК України передбачає, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має, зокрема, такі права: захищати себе особисто або скористатися юридичною допомогою захисника, вибраного на власний розсуд. Якщо обвинувачений не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги, він має право на безоплатну правову допомогу, якщо цього вимагають інтереси правосуддя [4].

Право на інформацію: обвинувачені мають право бути поінформованими про підозру та обвинувачення, а також про свої права і обов'язки під час досудового розслідування. Право на інформацію, яке визначено в статті 29 Конституції України, забезпечує, що кожній заарештованій або затриманій особі має бути негайно повідомлено про причини арешту або затримання, роз'яснено її права та забезпечено можливість від самого моменту затримання особисто захищати себе та скористатися юридичною допомогою захисника. Також, відповідно до статті 57 Конституції України, кожному гарантовано право бути обізнаним про свої права та обов'язки [1].

Кузьмінський О.О. вважає, що одним з ключових завдань судових та правоохоронних органів є забезпечення захисту всіх прав і свобод підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному процесі, який володіє невід'ємними правами, свободами та інтересами, гарантованими законом, відповідно до принципу орієнтованості на людину [5].

Право на адвоката: обвинувачені мають право на допомогу адвоката з моменту їх затримання або першого допиту. Кожна особа має гарантоване право отримувати юридичну допомогу, яке держава забезпечує через національну правоохоронну систему. Це здійснюється у відповідності до міжнародних правових стандартів, зокрема згідно з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, прийнятим 16 грудня 1966 року. [6] Згідно статті 59 Конституції України у кожного є право на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав. Стаття 63 Конституції України закріплює право на захист для підозрюваних, обвинувачених та підсудних [1].

Волошанівська Т.В., Федоров І.В. стверджують, що принцип забезпечення обвинуваченого права на захист є конституційним принципом, який має бути строго дотриманий на всіх

етапах кримінального процесу. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року має на меті забезпечити дотримання основних прав людини, включаючи право підозрюваних та обвинувачених на захист. Вони аргументують, що цей принцип кримінального провадження створює умови для правового регулювання захисту від кримінального переслідування як одного з ключових прав, яке також гарантовано міжнародними нормами, і встановлює основні вимоги для кримінально-процесуальної діяльності учасників кримінального процесу, щоб належним чином реалізувати їх функції [7].

Право на відмову давати свідчення: обвинувачені мають право відмовитися від дачі свідчень проти себе та своїх близьких. Згідно статті 18 КПК нікого не можна змушувати визнавати себе винним у злочині або надавати інформацію, яка може бути використана для висування звинувачень проти нього.

Кожен має право утримуватися від коментарів стосовно будь-яких звинувачень або підозр, відмовлятися відповідати на питання в будь-який час, а також повинна бути одразу проінформована про ці права.

Нікого не можна змусити надавати інформацію, яка може використовуватися для висування звинувачень у злочинах, скоєних його близькими родичами або членами сім'ї [4]. Згідно статті 63 Конституції України особа не підлягає відповідальності за свою відмову надавати показання або пояснення стосовно себе, своїх членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких встановлено законодавством [1].

2. Основні проблеми забезпечення прав обвинувачених.

На практиці, незважаючи на існування законодавчих гарантій, обвинувачені часто стикаються з порушеннями своїх прав. Основні проблеми включають:

Недостатній доступ до адвоката: хоча законодавство передбачає право на адвоката з моменту затримання, на практиці обвинувачені часто не мають можливості скористатися цією правовою допомогою на ранніх етапах розслідування. Право на адвоката з моменту затримання закріплено у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК). Згідно зі статтею 52 КПК України, затримана особа має право на захист, і це право включає можливість негайно скористатися допомогою адвоката [4].

Проблема недостатнього доступу до адвоката на практиці часто виникає з кількох причин:

Інформаційного бар'єра: Нерідко затримані особи не повністю інформовані про свої права або про те, як і коли вони можуть звернутися за правовою допомогою. Це може бути результатом недостатньої роз'яснення прав при затриманні.

Логістичні та організаційні проблеми: Можуть виникати затримки у забезпеченні доступу до адвоката через організаційні проблеми у правоохоронних органах або через обмежену кількість доступних адвокатів, особливо у віддалених або менш населених регіонах.

Економічні обмеження: Хоча право на безоплатну правову допомогу існує, процес її отримання може бути складним і тривалим, особливо для осіб, які не можуть дозволити собі приватного адвоката.

Відсутність належного контролю: Іноді можуть бути випадки, коли правоохоронні органи не належним чином контролюються щодо дотримання цих прав, що призводить до порушень прав затриманих.

Ці фактори вказують на системні проблеми у забезпеченні права на адвоката, яке є критичним для забезпечення справедливості та дотримання прав людини в кримінальному процесі.

Порушення права на інформацію: обвинувачені не завжди вчасно інформуються про свої права та сутність обвинувачення, що обмежує їх можливості ефективного захисту. Право на інформацію для обвинуваченого чітко визначене в Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК). Зокрема, стаття 42 КПК України забезпечує право кожного підозрюваного чи обвинуваченого бути інформованим про зміст звинувачення і про свої права [4].

Проблеми з правом на інформацію можуть виникати з декількох причин:

Неясність або неповнота інформації: Іноді правоохоронні органи можуть недостатньо чітко інформувати обвинувачених про зміст звинувачень або процедурні права, які вони мають. Це може бути результатом як недостатньої підготовки слідчих, так і навмисного утримання інформації.

Затримка в інформуванні: Правильне інформування має відбуватися відразу після затримання чи висування звинувачень, але на практиці можуть бути затримки, що впливає на можливості захисту обвинувачених.

Мовні бар'єри: Якщо обвинувачений не розуміє мову, на якій надається інформація, це також може створити перепони для ефективного інформування. Стаття 42 КПК також зобов'язує надавати інформацію на зрозумілій мові [4].

Відсутність стандартизації: Частково проблема може виникати через відсутність єдиної стандартизованої процедури інформування, що призводить до варіабельності у практиці правоохоронних органів.

Ці фактори підкреслюють важливість не тільки правових норм, але й необхідності їх правильного виконання в практиці. Недоліки в інформуванні можуть суттєво вплинути на правосуддя, обмежуючи здатність обвинуваченого захищати свої права і вести ефективний захист.

Незаконне тримання під вартою: часто обвинувачені тримаються під вартою без належних правових підстав або перевищення допустимих строків. Незаконне тримання під вартою – серйозне порушення, яке часто виникає у кримінальному процесі. Воно може включати утримання осіб без належних юридичних підстав або на терміни, які перевищують законодавчо встановлені межі. Основні нормативні акти, які регулюють це питання в Україні, включають:

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) – Зокрема, стаття 176 КПК визначає порядок застосування та продовження тримання під вартою. За цією статтею, рішення про тримання під вартою приймає суд, і терміни такого тримання повинні строго дотримуватися. Тримання під вартою може бути застосовано лише у випадках, чітко визначених законом, та має бути обґрунтованим наявністю конкретних доказів та обставин [4].

Конституція України – Стаття 29 Конституції забезпечує кожній особі право на свободу та особисту недоторканність. Згідно з цією статтею, ніхто не може бути заарештований або утриманий під вартою без належного рішення суду та належних правових підстав [1].

Причини порушень, пов'язаних із незаконним триманням під вартою, можуть бути різними:

Неправильне застосування закону: Слідчі або судді можуть неправильно тлумачити закони або перебільшувати ризики, які може представляти підозрюваний, що веде до необґрунтованого застосування тримання під вартою.

Затягування процесуальних термінів: У деяких випадках можуть спостерігатися затримки у розгляді справ, що призводить до надмірного продовження термінів тримання осіб під вартою.

Відсутність належного контролю та нагляду: Недостатній контроль за дотриманням процесуальних норм може сприяти тому, що неправомірне тримання під вартою залишається непомиченим і безкарним.

Забезпечення дотримання законодавства та прав людини вимагає суворої уваги та відповідальності від правоохоронних органів, судових інстанцій, а також від суспільства для моніторингу та відстоювання прав обвинувачених і підозрюваних.

Застосування тортур та жорстокого поводження: для отримання зізнань або інших доказів слідчі органи можуть застосовувати тортури або інші форми жорстокого поводження. Застосування тортур або жорстокого поводження є серйозним порушенням міжнародних і національних правових стандартів, які Україна покликана дотримуватись. Тортури заборонені як українським законодавством, так і міжнародними конвенціями, які ратифіковані Україною.

Згідно зі статтею 28 Конституції України, ніхто не може бути підданий тортурам, жорсткому або такому поводженню або покаранню, яке принижує гідність людини [1]. Згідно статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, жодна особа не має зазнавати тортур, нелюдського поводження чи покарання, яке принижує її гідність [8].

Кримінальний кодекс України (ККУ) – Стаття 127 ККУ передбачає кримінальну відповідальність за застосування тортур. Ця стаття встановлює відповідальність за дії, що завдають значного фізичного болю або моральних страждань [2].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – Який Україна ратифікувала, забороняє застосування тортур чи жорстокого, нелюдського чи принижуючого гідність поводження або покарання (стаття 7) [6].

Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання, визначає тортури як будь-які дії, які спричиняють сильний біль або страждання, фізичне або моральне, вчинені з метою отримання від когось інформації чи зізнання, для покарання чи з будь-якої іншої причини [3].

Попри ці правові заборони, випадки застосування тортур та жорстокого поводження все ще відбуваються, що свідчить про проблеми у правоохоронній системі та потребу у її реформуванні та посиленні механізмів контролю та відповідальності.

Недостатній контроль за діями слідчих органів: відсутність ефективного контролю та підзвітності слідчих органів сприяє зловживанням та порушенням прав обвинувачених. Недостатній контроль за діями слідчих органів є важливою проблемою, яка може призводити до зловживань та порушень прав обвинувачених. Це пов'язано з відсутністю ефективних механізмів моніторингу, обліку та підзвітності дій службових осіб, які здійснюють досудове розслідування. Регулювання цієї проблеми та встановлення відповідальності передбачені в декількох ключових нормативних документах:

Конституція України – Зокрема, стаття 32 захищає приватне життя осіб і вимагає, щоб збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу могли відбуватися лише з її згоди, окрім випадків, визначених законом, і тільки в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) – Забезпечує процесуальні гарантії для обвинувачених та визначає правила поведінки для слідчих, які мають на меті запобігання будь-яким зловживанням під час досудового розслідування. Статті КПК встановлюють відповідальність за порушення процедур та зловживання владою [4].

Закон України "Про прокуратуру" – Встановлює, що прокуратура здійснює нагляд за дотриманням законів під час досудового розслідування. Прокурор має право втручатися у випадках, коли слідчі дії є незаконними або коли права підозрюваних порушуються [9].

Закон України "Про Національну поліцію" – Регулює діяльність поліції, зокрема статті, що вимагають дотримання правил професійної поведінки та забезпечення прав людини під час здійснення поліцейських операцій [10].

Відсутність ефективного контролю може бути спричинена різними факторами, включаючи недостатню інституційну прозорість, обмежений доступ до інформації для громадськості, слабкі внутрішні та зовнішні механізми нагляду, та недостатню кваліфікацію або професіоналізм правоохоронних органів. Тому, зміцнення інституційного контролю, забезпечення належної підзвітності та прозорості в діяльності правоохоронних органів є критично важливим для запобігання зловживань та порушень прав обвинувачених.

3. Шляхи вдосконалення забезпечення прав обвинувачених.

Для покращення ситуації з забезпеченням прав обвинувачених під час досудового розслідування в Україні необхідно вжити ряд заходів, зокрема:

Покращення доступу до правової допомоги: забезпечити обвинувачених кваліфікованими адвокатами з моменту затримання, розширити програму безкоштовної правової допомоги. Це передбачає збільшення доступності та охоплення програм, що забезпечують правову допомогу безкоштовно, особливо для осіб, які не можуть собі дозволити оплату за послуги адвоката.

Посилення контролю за умовами тримання під вартою: впровадити регулярний судовий контроль за умовами тримання під вартою та строками тримання, запровадити незалежні механізми моніторингу.

Запобігання застосуванню тортур та жорстокого поводження: посилити контроль за діями слідчих органів, впровадити незалежні механізми розслідування скарг на дії слідчих.

Підвищення правової обізнаності обвинувачених: проводити інформаційні кампанії та освітні програми для обвинувачених, забезпечити доступ до інформаційних ресурсів у місцях тримання під вартою.

Вдосконалення законодавства: внести зміни до Кримінального процесуального кодексу та інших нормативно-правових актів для посилення правового захисту обвинувачених.

Висновки. Це дослідження висвітлює ключові аспекти забезпечення прав обвинуваченого в кримінальному процесі в Україні, аналізуючи проблеми та виклики, які виникають на різних етапах досудового розслідування. Незважаючи на чітке законодавче врегулювання прав обвинуваченого, включаючи право на захист, інформацію та справедливий судовий розгляд, на практиці спостерігаються значні порушення цих прав.

Ми виявили основні проблеми, такі як недостатній доступ до адвоката, порушення права на інформацію, незаконне тримання під вартою та застосування тортур і жорстокого поводження. Відсутність ефективного контролю і підзвітності правоохоронних органів лише поглиблює ці проблеми і сприяє культурі безконтрольності.

На основі зібраних даних і аналізу, рекомендуємо наступні заходи для покращення ситуації:

Для покращення ситуації можна посилити механізм моніторингу та контролю: Введення жорсткіших процедур моніторингу дій слідчих і судових органів, зокрема через незалежні наглядові інстанції.

Забезпечення доступу до кваліфікованої правової допомоги: Розширення програм безкоштовної правової допомоги і гарантування доступу до адвоката з моменту затримання.

Підвищення правової обізнаності: Організація інформаційних кампаній для підвищення обізнаності громадян про їхні права та процедури, які застосовуються під час кримінального процесу.

Реформування законодавства: Приведення законів у повну відповідність з міжнародними стандартами прав людини, зокрема забезпечення захисту від тортур і жорстокого поводження.

Застосування цих рекомендацій може сприяти створенню більш справедливої та ефективної системи кримінального правосуддя в Україні, забезпечуючи дотримання основоположних прав і свобод обвинувачених, підозрюваних та інших учасників кримінального процесу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Кримінальний кодекс України Документ 2341-III, чинний, поточна редакція – Редакція від 19.05.2024, підстава – 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Документ 995_085, чинний, поточна редакція – Редакція від 13.11.1998, підстава – 234-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

4. Кримінальний процесуальний кодекс України Документ 4651-VI, чинний, поточна редакція – Визнання конституційними окремих положень від 19.06.2024, підстава – v007p710-24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

5. Кузьмінський О.О. наукова стаття «Порушення прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні (аналіз практики ЄСПЛ). DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.42>

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Документ 995_043, чинний, поточна редакція – Ратифікація від 19.10.1973, підстава –2148-08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

7. Волошанівська Т.В., Федоров І.В. Наукова стаття «Процесуальний порядок забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист як реалізація засади кримінального провадження: практика ЄСПЛ.». URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.3.1.17>

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Документ 995_004, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

9. Про прокуратуру Закон України: 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

10. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

ЮЗІКОВА Н.С., КОРНЯКОВА Т.В., ХОМ'ЯЧЕНКО С.І.

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ANTI-CORRUPTION POLICY OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE OF THE EUROPEAN UNION

Корупція є серйозною загрозою національним інтересам в аспектах державної та суспільної безпеки, тому боротьба з нею є одним із ключових напрямів державної політики у цих галузях. Метою статті є вивчення корупційної небезпеки в період воєнного стану в Україні, аналіз стратегії державної Антикорупційної політики, оцінка ефективності та системності державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, а також дослідження міжнародного досвіду та його впливу на боротьбу з корупцією в Україні з урахуванням норм «acquis communautaire» Європейського Союзу. У дослідженні застосовано методи (загальнонаукового та спеціального характеру: аналіз і синтез, системно-структурний, порівняльно-правовий тощо), що відповідають меті статті та ґрунтуються на діалектико-компаративній платформі, необхідній та належній для розкриття євроінтеграційного вектору розвитку України у сфері трансформації антикорупційної політики відповідно до «acquis communautaire» Європейського Союзу.

Встановлено, що антикорупційна політика має відображати законодавчий процес як складову політичного процесу. Зроблено висновок, що законодавство, яке гарантує правовий порядок у сфері боротьби з корупцією та корупційними відносинами та регулює діяльність суб'єктів, що беруть участь у цій боротьбі, має відповідати нормам «acquis communautaire» Європейського Союзу. Цінність міжнародного досвіду у формуванні комплексної системи запобігання корупції полягає у можливості координації та ефективної міжнародної співпраці між національними та зарубіжними антикорупційними правоохоронними органами; отриманні послуг міжнародних консультантів у сфері протидії корупції за дотримання прав людини під час війни та у повоєнний період.

Ключові слова: *корупція, засади антикорупційної політики, антикорупційне законодавство, просвітництво громадськості.*

Corruption is a serious threat to the national interests in the aspects of the state and social security, therefore the fight against it is one of the key areas of the state policy in these spheres. The purpose of the article is to study the corruption risk during the period of martial law in Ukraine, to analyse the strategy of the State Anti-Corruption Policy, to assess the effectiveness and consistency of the State Anti-Corruption Programme for 2023–2025, and to study international experience and its impact on the fight against corruption in Ukraine, taking into account the provisions of the EU *acquis communautaire*. The study uses the methods (general scientific and special: analysis and synthesis, systemic and structural, comparative legal, etc.) which correspond to the purpose of the article and are based on the dialectical and comparative platform necessary and appropriate for revealing the European integration vector of Ukraine's

---

© ЮЗІКОВА Н.С. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

© КОРНЯКОВА Т.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

© ХОМ'ЯЧЕНКО С.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права (Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно – економічного університету)

development in the area of transformation of anti-corruption policy in accordance with the EU *acquis communautaire*. It was established that the anti-corruption policy should reflect the legislative process as a component of the political process. It was concluded that the legislation that forms the legal order in the field of the corruption combating and anti-corruption relations and regulates the activities of anti-corruption entities must comply with the “*acquis communautaire*” of the European Union.

The value of the international experience in the formation of a comprehensive system of the corruption prevention lies in possible coordination and effective international cooperation between national and foreign anti-corruption law enforcement agencies; receiving the services of international consultants in the anti-corruption sphere for the observation of human rights during the war and in the post-war period.

Key words: *corruption, principles of anti-corruption policy, anti-corruption legislation, public education.*

Вступ. Антикорупційна політика України є одним із пріоритетних напрямів реформування держави, що спрямована на запобігання, виявлення та притягнення до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, а також на гарантування прозорості та відповідальності публічної влади. Для правової держави провідним завданням у цій сфері є створення безпечних умов для життя і діяльності громадян. Корупція є серйозною загрозою національним інтересам в аспектах державної та суспільної безпеки, тому боротьба з нею є одним із ключових напрямів державної політики у цих галузях. Корупція, організована злочинність, інші прояви криміналізації суспільства мають негативний вплив на правовий і політичний стан як України, так і світової спільноти.

Невипадково у Рамковому рішенні Ради Європейського Союзу (надалі – ЄС) 2003/568/ЖНА від 22.07.2003 р. щодо протидії корупції у приватному секторі наголошено, що разом із глобалізацією останні роки принесли збільшення транскордонної торгівлі товарами та послугами. Таким чином, будь-яка корупція у приватному секторі у державі-члені є не лише внутрішньою, а й транснаціональною проблемою, з якою найефективніше боротися за допомогою спільних дій ЄС. Держави-члени надають особливого значення боротьбі з корупцією як у державному, так і в приватному секторах, вважаючи, що в обох цих ділянках вона становить загрозу для законотворчого суспільства, а також спотворює конкуренцію у зв'язку з купівлею товарів або наданням комерційних послуг, перешкоджає здоровому економічному розвитку [1].

Показовим є той факт, що План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» у частині 2.2. Боротьба зі злочинністю, безпека й захист громадян на першу шпальту ставить Протидію корупції, економічним злочинам та кіберзлочинності [2].

Враховуючи реалії сьогодення запровадження та реалізація Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, розробленої НАЗК, спрямована на гарантування узгодженості та системності антикорупційних заходів у всіх державних та місцевих органах, сприятиме належному процесу відновлення України після воєнного періоду. Антикорупційна політика, яка враховує законодавчий процес і захищає демократичні принципи, сприятиме зміцненню національних цінностей та вираженню волі громадян через законодавчі ініціативи. В період воєнного стану в Україні, корупція має вищий рівень поширення через надмірну регуляторну владу, дуальне тлумачення понять, суб'єктивність критеріїв та непрозорість процесу прийняття рішень, що призводить до порушень моральних і правових норм, знижує рівень довіри громадян до державних інституцій, а також ускладнює інтеграцію України до європейського та світового простору.

Понад те, боротьба з корупцією в умовах широкомасштабної війни є необхідною, тому що вона стосується важливих аспектів національної безпеки, демократичних перетворень та соціально-економічного розвитку країни. Корупція є одним з основних чинників, які підривають довіру громадян до державних інституцій та ускладнюють інтеграцію України в європейський та світовий простір.

Серед науковців, які зробили вагомий внесок у дослідження проблем розвитку та формування національного антикорупційного законодавства, його подальшої модернізації з метою приведення у відповідність з європейськими стандартами та нормами, можна виділити таких вчених, як В. Авер'янов, О. Бандурка, В. Батиргарєєва, Ю. Битяк, Ю. Баулін, В. Голіна, Д. Кондратов, О. Костенко, О. Литвинов, А. Мазаракі, М. Мельник, Д. Михайленко, О. Пархоменко-Куцевіл, В. Навроцький, С. Невмержицький, М. Хавронюк та багато інших. Зокрема, Д. Кондратов надав кримінологічну характеристику сучасної корупційної злочинності, комплексну характеристику

особи злочинця-корупціонера, а також встановив причини й умови вчинення корупційних злочинів в Україні [3]. Автор О. Пархоменко-Куцевіл у своїй монографії розкрила «наукові підходи до формування понятійно-категоріального апарату системи антикорупційних органів державної влади, здійснила аналіз розвитку антикорупційних органів державної влади в Україні та за кордоном» [4].

Окремі аспекти гармонізації національного законодавства з положеннями європейського права дослідили у своїй праці «Співробітництво України з ЄС у сфері запобігання й протидії корупції» Анатолій Мазаракі і Тетяна Мельник. Останні запропонували заходи, «реалізація яких сприятиме ефективній боротьбі з корупцією та прискорить подальший рух України у напрямі членства в Європейському Союзі, Північно-атлантичному Альянсі (НАТО) та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)» [5].

Серед досліджень зарубіжних науковців у сфері антикорупційної політики можливо відзначити роботи таких авторів, як: С. Алатас, Ш. Вей, Д. Торселло, Г. Мюрдаль, Ф. Фукуяма та інших.

Зокрема, С. Алатас у своєму теоретичному дослідженні «Соціологія корупції» сформулював поняття корупції та її характерні ознаки, пояснює причини корупції [6]. Ф. Фукуяма звертає увагу на те, що «боротьба з корупцією має інституційний, нормативний та політичні виміри. Але навіть найкращі інституції не зможуть запобігти корупції, якщо суспільні норми дозволяють брати хабарі, або якщо еліта країни розглядають політику як арену для самозбагачення» [7].

Д. Торселло, зазначає, що в Італії культурною традицією є надання послуг за взаємністю. Проте, обмін подарунками буде розцінюватися в даній державі як чинник корупції [8]. Тому важливо розуміти різницю між послугами, які надаються з доброї волі, і тими, які приховують хабарництво.

Однак, зважаючи на те, що тема дослідження є достатньо вивченою, постійна трансформація корупційних проявів, а відповідно необхідність розробки нових заходів запобігання корупції детермінує необхідність подальшого наукового пошуку. Крім того, дослідження антикорупційної політики України відповідно до «*acquis communautaire*» Європейського Союзу в умовах воєнного стану та повоєнної розбудови набуває щораз більшої актуальності, потребує додаткового вивчення та наукового обґрунтування.

«*Acquis communautaire*» – це термін, який вказує на весь набір законів, стандартів, угод та рішень, які формують правила та політику Європейського Союзу (ЄС). Ці норми включають принципи правової системи, соціально-економічні стандарти, а також механізми боротьби з корупцією. У контексті України, включення принципів "*acquis communautaire*" у законодавство та практику має на увазі гармонізацію національних законів та стандартів з європейськими. Це сприяє узгодженню правового порядку та забезпеченню ефективності антикорупційної політики за європейськими стандартами.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення корупційної небезпеки в період воєнного стану в Україні, аналіз стратегії державної Антикорупційної політики, оцінка ефективності та системності державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки, а також дослідження міжнародного досвіду та його впливу на боротьбу з корупцією в Україні з урахуванням норм «*acquis communautaire*» Європейського Союзу. У дослідженні застосовано методи (загальнонаукового та спеціального характеру: аналіз і синтез, системно-структурний, порівняльно-правовий тощо). Сукупність методів дозволить глибоко проаналізувати різні аспекти корупції, визначити ефективність застосовуваних стратегій та програм, а також врахувати міжнародний досвід у боротьбі з корупцією в контексті відповідності нормам «*acquis communautaire*» Європейського Союзу

Результати дослідження. Корупція – це порушення моральних і правових норм, які прийняті в суспільстві і державі, заради особистої вигоди або інтересів. Це явище не нове, але його поширення залежить від багатьох обставин, таких як економічна ситуація, правова система, політична культура та моральні цінності. Корупція є одним із найбільших викликів для сучасного суспільства. Це явище, яке полягає у тому, що посадові особи зловживають своїм статусом та повноваженнями, щоб отримати особисту вигоду за рахунок інтересів громадян, держави та бізнесу. Корупція має дві основні складові: економічну та політичну. Економічна складова означає, що посадовці привласнюють собі матеріальні та нематеріальні активи, які належать державі або приватним особам. Політична складова означає, що посадовці використовують свою владу, щоб надавати переваги та пільги окремим особам або групам, порушуючи при цьому законодавство та демократичні принципи. Корупція позначається на всіх рівнях суспільства: владних, громадських, комерційних, військових тощо. Особливої небезпеки корупція набуває у період воєнного

стану. Це виявлені у серпні 2022 року НАБУ та СБУ факти масштабного розкрадання гуманітарної допомоги у Запорізькій та інших областях. Слідчі дії проводяться за ч. 5 ст. 191 КК України (привласнення, розтрата майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинені в особливо великих розмірах чи організованою групою); ч. 3 ст. 209 КК України (легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі); ст. 368-5 КК України (незаконне збагачення). У 2023 році корупційні кримінальні правопорушення виявлено у Чернігові, Тернополі та інших регіонах України. Це і розкрадання коштів на експорті українського зерна на митницях. Також, це факти привласнення коштів, виділених на харчування військовослужбовців ЗСУ. Водночас із розкраданням продуктів харчування, побутових речей, відбувається розкрадання розвантажувальних систем, добротних тепловізорів із дальноміром та приладів нічного бачення, шоломів, бронезжилетів, розгрукток, берців, тактичних рукавичок, ножів та іншого тактичного екіпірування. А це життя і безпека захисників і відтермінування нашої перемоги.

Особливу увагу слід звернути на те, що рівень корупції в Україні залишається надто високим. Це підтверджують міжнародні рейтинги, де Україна займає одне з нижчих місць серед країн світу за рівнем корупції. За результатами дослідження міжнародної антикорупційної неурядової організації Transparency International, «індекс сприйняття корупції (ІСК) в Україні становив 33 бали зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2022 рік. Наш показник зріс на один бал, і тепер Україна посідає 116 місце зі 180 країн у CPI. Так само 33 бали мають Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор та Філіппіни. На один бал нас випереджають Боснія і Герцеговина, Гамбія, Індонезія, Малаві, Непал, Сьєрра-Леоне – усі вони мають по 34 бали. А на бал менше, ніж Україна, — Домініканська Республіка, Кенія та Нігер» [9].

М. Мельник розглядає «корупцію як різновид соціальної корозії, яка роз’їдає і руйнує органи державної влади, державу та суспільство в цілому. У її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», *do ut des* («даю, щоб ти дав»)» [10, с. 34].

У міжнародно-правових документах зустрічаються різні погляди щодо розуміння поняття корупції. Зокрема, це поняття в загальноприйнятому розумінні вперше було сформульовано положеннями підсумкового меморандуму на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 1979 року. Корупція це «виконання посадовими особами будь-яких дій або ж бездіяльність у сфері виконання їхніх посадових повноважень за винагороду у будь-якій формі в інтересах того, хто надає цю винагороду, як з порушенням посадових інструкцій, так і без такого порушення» [11, с. 115]. До того ж корупція є серйозною загрозою для національної безпеки та демократичних перетворень в Україні. Вона підриває довіру до державних інституцій, ускладнює процес європейської інтеграції та гальмує реформи.

Важливим етапом в історії розвитку міжнародно-правових відносин у галузі запобігання та протидії корупції є підписання 9 грудня 2003 року міжнародним співтовариством Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти корупції. Україна приєдналася до цієї Конвенції і зобов’язалася дотримуватися її положень з 1 січня 2010 року. Цей документ є найбільш повним і детальним міжнародним договором, який визначає загальні принципи і механізми запобігання та протидії корупційним проявам як на світовому, так і на національному рівні. У нашій країні протягом останніх років було прийнято низку законів та нормативних актів, що мають на меті боротьбу з корупцією. Це важливий крок, адже корупція підриває довіру до держави, порушує права громадян і заважає економічному розвитку. Позаяк Україна є частиною міжнародної правової спільноти, то вона зобов’язана дотримуватися міжнародних стандартів у сфері протидії корупції.

Як свідчить міжнародний досвід, корупція є загальною проблемою для всіх соціально-економічних систем світу. Крім того, «корупційні злочини неможливо ліквідувати у якійсь конкретній державі чи на якомусь етапі історичного розвитку. Максимум, чого можна досягти, – це: зменшити їх рівень та локалізувати сфери розповсюдження; пом’якшити небезпеку корупційних проявів та їх вплив на різні соціальні процеси. У Західних країнах це йменують контролем над корупцією» [12, с. 72].

Мінімізація проявів корупції та протидія цьому явищу є провідним напрямом у межах системи Державної Антикорупційної політики. Відповідно до розділу II Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» «<...> *acquis communautaire* (*acquis*) – це правова система Європейського Союзу, яка містить акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в межах Європейського Співтовариства, спільної зовнішньої політики й політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ» [13].

Щоб отримати членство у Європейському Союзі, у Загальнодержавній програмі враховано процес реалізації відповідності України третім Копенгагенським та Мадридським критеріям. Програма передбачає приведення законодавства у відповідність з нормами ЄС, створення необхідних інституцій та реалізацію інших заходів, які сприятимуть ефективності правової системи.

Перш за все метою адаптації законодавства України до норм ЄС є гарантування відповідності правової системи України стандартам «*acquis communautaire*» із врахуванням вимог, що виставляються ЄС до держав, які мають бажання приєднатися до нього.

Звідси, у законодавстві особливий акцент робиться на важливості адаптації законодавства України до норм законодавства Європейського Союзу. Ця адаптація визнається як основний елемент процесу інтеграції України до Європейського Союзу, і, своєю чергою, як пріоритетний напрям української зовнішньої політики.

До того ж, статус країни-кандидата у члени ЄС для України був засвідчений 23 червня 2022 року, коли глави держав й урядів ЄС на засіданні Європейської Ради схвалили відповідне рішення на підставі Рекомендацій Європейської Комісії про членство України у ЄС та дотримання інших вимог (зокрема, положень Маастрихтського договору, Копенгагенських критеріїв). З огляду на сказане, отримання такого статусу потребує належної трансформації інституцій та національного законодавства з урахуванням положень Директив та Рамкових рішень ЄС у вказаних галузі.

Зокрема, у Директиві Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року, що стосується протидії шахрайству, направленому проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правові заходи для боротьби з корупцією визначено через закріплення основних принципів та визначень у зазначеній Директиві [14].

У Директиві ЄС 2017/1371 наголошено на небезпеці, яку несе корупція, надано поняття та заходи протидії корупції. Так, визначено, що корупція становить особливо серйозну загрозу фінансовим інтересам Союзу. Це вказує на те, що корупційні дії можуть масштабно порушувати фінансові інтереси Європейського Союзу. Корупція включає в себе надання хабара, неправомірної вигоди з метою впливу на судження чи розсуд особи, наділеної публічними повноваженнями. У документі наголошено на необхідності прийняття заходів для боротьби з корупцією, включаючи визначення корупційних порушень та введення кримінальних санкцій для осіб, що вчиняють неправомірне використання коштів та активів.

У Директиві ЄС 2017/1371 визначено, що певні форми поведінки особи, яка має публічні повноваження та розпоряджається коштами чи активами, можуть негативно впливати на фінансові інтереси Союзу. Конкретно, це охоплює осіб, які мають публічні повноваження та їм довірено розпорядження фінансовими ресурсами, незалежно від того, чи вони безпосередньо розпоряджаються цими ресурсами чи є ні. Важливим є те, що негативний вплив виникає, коли така поведінка спрямована на неправомірне використання коштів та активів, яке не відповідає визначеному цільовому призначенню. Це означає, що використання фінансових ресурсів має відповідати визначеним цілям, і будь-яке відхилення від цього призводить до завдання шкоди фінансовим інтересам Європейського Союзу.

Отже, необхідність чіткої криміналізації діянь, що охоплюють корупційну поведінку реалізована у статті 45 Кримінального кодексу України, де закріплено перелік кримінальних порушень, пов'язаних із корупцією. Додатково, передбачено санкції для конкретних корупційно-фінансових дій у окремому розділі КК України.

Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки України спрямована на реалізацію статусу кандидата на членство у Європейському Союзі (ЄС) та відповідність вітчизняного законодавства «*acquis communautaire*» ЄС [15]. «*Acquis communautaire*» це сукупність правил, стандартів і законів ЄС, які Україна, претендуючи на членство у ЄС повинна прийняти та втілити у національному антикорупційному законодавстві.

Основні напрями стратегії включають:

1. Гармонізацію законодавства: Україна може працювати над узгодженням свого законодавства відповідно до "acquis communautaire" ЄС, особливо у сферах, пов'язаних із запобіганням та протидією корупцією.

2. Інституційні реформи: Впровадження ефективних інституцій для боротьби з корупцією, та формування умов для незалежної діяльності цих інституцій, які відповідають стандартам ЄС.

3. Прозорість і відкритість: Забезпечення прозорості та відкритості у владі, фінансових операціях та інших сферах, як це визначено в «*acquis communautaire*».

4. Зміцнення механізмів відповідальності: Вдосконалення системи юридичної відповідальності та покарання за корупційні правопорушення.

5. Співпраця з міжнародними організаціями: Активна співпраця з міжнародними організаціями, включаючи органи ЄС, для обміну найкращими практиками та отримання підтримки у впровадженні антикорупційних заходів. У національній правозастосовній практиці.

6. Залучення громадськості: Залучення громадськості та громадських організацій у процес розв'язання проблем, що породжує корупція та створення відкритого механізму обговорення та реалізації стратегії.

Ці напрями спрямовані на те, щоб наблизити Україну до стандартів та цінностей Європейського Союзу у сфері протидії корупції та встановлення правових та інституційних рамок, необхідних для членства у ЄС.

Основні принципи антикорупційної політики на 2021–2025 роки включають оптимізацію функцій держави та місцевого самоврядування, цифрову трансформацію, створення законних способів задоволення потреб, забезпечення невідворотності юридичної відповідальності та формування суспільної нетерпимості до корупції (Постанова КМУ № 220, 2023). Ці принципи лягли в основу Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки.

Стратегія державної Антикорупційної політики має на меті ефективне протидію корупції, сприяння економічному зростанню та укріпленню демократичних інститутів в Україні. Ця стратегія акцентує увагу на оптимізації функцій держави та місцевого самоврядування, виключенні дублювання повноважень, а також на впровадженні цифрової трансформації для підвищення ефективності їхньої діяльності. Основна мета цих заходів полягає в задоволенні потреб як фізичних, так і юридичних осіб. Робоча група при Національній раді розробила пріоритетні напрями Антикорупційної політики з метою відновлення України після війни. Ці напрями включають формування суспільної нетерпимості до корупції та задоволення потреб населення через прозорі механізми.

Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки, розроблена Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), спрямована на забезпечення узгодженості та системності антикорупційних заходів. Вона передбачає співпрацю всіх державних та місцевих органів у виконанні антикорупційних заходів і сприяє належному відновленню України після воєнного періоду.

З огляду на це, антикорупційна політика повинна враховувати законодавчий процес як невіддільну складову політичного процесу, забезпечуючи захист демократичних принципів та ґрунтуючись на національних цінностях. Державна влада повинна виражати волю громадян через закони, які надійно захищають демократичні принципи.

Аналіз законодавства зарубіжних країн свідчить про відсутність єдиного (універсального) підходу до запобігання корупції. Розглянемо декілька моделей (слідчу, парламентську) які можуть бути запроваджені до національної антикорупційної політики. Ефективною вважається «модель у відповідності до якої основним напрямком запобігання корупції у державі є проведення слідчих дій та пред'явлення офіційного обвинувачення (слідча модель). Першими зарубіжними державами, у яких було використано саме таку модель, стали Сінгапур та Гонконг. В основу зазначеної моделі покладено принципи стримування корупційних порушень шляхом надання великого обсягу повноважень органам поліції та суворого покарання, яке передбачає високий розмір штрафів та позбавлення волі» [16].

Формування суспільної нетерпимості до проявів корупції є індикатором антикорупційної політики. У цьому контексті науково-практичний інтерес являє досвід Гонконгу. Незалежна комісія проти корупції, яку було створено у 1974 році для боротьби з корупцією у Гонконгу, спрямована на боротьбу з корупцією за допомогою тристоронньої стратегії ефективного правозастосування, запобігання та освіти для підтримання репутації Гонконгу як чистого та справедливого суспільства.

Незалежна комісія проти корупції отримує скарги щодо корупції через свій цілодобовий центр звітів та гарячу лінію, а також через регіональні відділення у різних районах. У 2019 році було 2297 скарг, із яких 1738 були розглянуті. Серед цих скарг 1480 (64%) було стосовно приватного сектору, тоді як 647 (28%) – державних департаментів та 170 (7%) – державних органів. У 2019 році 72% заявників, які повідомили про корупцію, бажали розкрити свою особу. Така незалежна інституція Гонконгу, як Департамент запобігання корупції, здійснює детальні дослідження практики та процедур громадських організацій та допомагає їм в ефективному вживанні заходів щодо запобігання корупції. До кінця 2019 року було видано 4006 звітів про ці дослідження, з яких

70 було виконано протягом року, охоплюючи такі сфери, як правоохоронні органи, державні закупівлі, проекти громадських робіт, схеми фінансування та системи регулювання ліцензування. Департамент також надає своєчасні консультаційні послуги урядовим відомствам та державним органам з питань запобігання корупції щодо нових законодавчих актів, політики, державних служб та великих проектів. Департамент відповідає за просвітництво громадськості у сфері протидії корупційній поведінці та підтримки громади у боротьбі з нею. Щорічне опитування громадської думки ICAC, проведене незалежним дослідницьким агентством у 2019 р., засвідчило той факт, що 96% респондентів висловили свою підтримку антикорупційній політиці, і майже всі респонденти вважають суспільство без корупції важливим для загального розвитку Гонконгу. Опитування продовжувало відображати високу нетерпимість населення до корупції (ICAC, 2022).

Багатоцільовий антикорупційний орган, до функціональних повноважень якого належить проведення розслідування корупційних правопорушень, а також здійснення превентивної і просвітницької діяльності у Латвії, є Бюро із запобігання і боротьби проти корупції (далі – БЗБпК). За діяльністю БЗБпК передбачено здійснення громадського контролю, який покладається на громадську консультативну раду, яка функціонує з 2004 року (KNAB). Діяльність зазначеної ради пов'язана із необхідністю залучення громадськості до процесу боротьби із корупцією, що виступає в якості основного елементу гонконгської моделі, а також сприяє зростанню довіри населення до роботи такої структури.

Не менш ефективною вважається парламентська модель, що має відношення до організацій, діяльність яких, першою чергою, контролюється одним або декількома парламентськими комітетами.

Парламентські антикорупційні агентства не мають виконавчих повноважень, тому їх основна стратегія – це запобігання корупції. Одним із перших таких агентств була Незалежна комісія по боротьбі з корупцією Нового Південного Уельсу, Австралія (ICAC), яка була заснована за зразком Гонконзької комісії по боротьбі з корупцією.

Незважаючи на загальну схожість, в основу діяльності ICAC було покладено принцип, за яким найкращим рішенням є запобігання корупції, а не покарання за неї. Тобто, перевага надається заходам превенції, а не каральним. До того ж, ICAC Нового Південного Уельсу зміг заручитися підтримкою громадян, регулярно публікуючи звіти про свої досягнення відповідно до покладеної на нього місії. Це важливий шлях, тому його необхідно пройти будь-яким щойно створеним в Україні антикорупційним органам, рівень довіри до яких є вкрай низьким.

Таким чином, проаналізувавши моделі боротьби з корупцією у зарубіжних країнах, можна дійти висновку, що вони є достатньо дієвими. Як доказ може слугувати відповідний рейтинг The Corruption Perceptions Index країни у загальному переліку. До того ж, можна зробити припущення, що вказана модель була б ефективною для втілення в Україні, позаяк корупційні практики у державних установах посилюються щороку і, можливо, єдиним способом протидіяти означеним явищам є застосування лише реальної сили та широкі правоохоронні повноваження у такій категорії справ.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що Стратегія державної Антикорупційної політики націлена на мінімізацію та запобігання корупції, економічне зростання та зміцнення демократичних інститутів. Ключовими елементами реалізації стратегії виступають прозорість, цифрова трансформація та оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування.

Забезпечення відповідності законодавства, що регулює боротьбу з корупцією та корупційними відносинами, нормам «*acquis communautaire*» Європейського Союзу, є ключовим фактором у забезпеченні правового порядку та ефективності антикорупційної політики в Україні. Впровадження цих стандартів може покращити правовий порядок та зменшити рівень корупції в Україні. При цьому, запровадження міжнародного досвіду у формуванні комплексної системи запобігання корупції дозволить Україні здійснювати ефективну координацію та співпрацю з антикорупційними органами різних країн, забезпечувати дотримання прав людини під час війни та у повоєнний період, а також використовувати консультативну підтримку міжнародних експертів для удосконалення стратегій протидії корупції.

Список використаних джерел:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine. «Council Framework Decision 2003/568 / JHA on combating corruption in the private sector». Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_945//.
2. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Затверджений Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4). URL:<https://tm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
3. Кондратов Д. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. Вісник кримінологічної асоціації України. 2018. № 2 (19). С. 141–154.
4. Пархоменко-Куцевіл О.І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: ДП «Вид. Дім «Персонал». 2019. 308 с. http://ephsheir.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/6345/Monohrafiya_Parkhomenko-Kutsevyl.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
5. Мазаракі А., Мельник Т. Співробітництво України з ЄС у сфері запобігання й протидії корупції. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Том 127 № 2. Юридичні науки. С. 4–33. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(127\)01](https://doi.org/10.31617/3.2023(127)01).
6. Alatas H. Moore D. The Sociology of Corruption. The Nature, Function, Causes and Prevention of Corruption. Press Ltd, Singapore. Foreword by Harold D. Lasswell. Pp. 87. References. https://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Periodicals/De/pdf/75_04_07.pdf.
7. Fukuyama F. Global Corruption Report. Transparency International. 2005. <https://www.files.ethz.ch/isn/13776/GC2005%2000%20pre.pdf>.
8. Torsello D. The New Environmentalism? Civil Society and Corruption in the Enlarged 2012. EU.https://www.google.es/books/edition/The_New_Environmentalism/sDWrCwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:%22Davide+Torsello%22&printsec=frontcover.
9. Індекс сприйняття корупції – 2022. Transparency International. 2022. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>.
10. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.
11. Nevmerzhyts'kyj Je. V. Korupcija v Ukraini: prychny, naslidky, mehanizmy protydyi': monografija. K.: KNT. 2008. 368 p.
12. Ільєнок Т.В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід. Юридична наука. 2013. № 2. С. 71–77.
13. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. Верховна Рада України. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
14. Directive (EU)(2017) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017L1371>.
15. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки. Закон України № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
16. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 2. С. 144–155. URL:<http://chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/yarmysh.pdf>

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.30>

БАБІКОВ О.П.

**ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ КОНФІДЕНЦІЙНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА**

ON SOME ISSUES OF THE LEGAL NATURE OF CONFIDENTIAL COOPERATION

Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні хоча й набуло широкого застосування, проте правова природа цієї категорії кримінального процесу, зміст, значення, – залишаються дискусійними. Конфіденційне співробітництво науковцями і практиками розглядається і як окрема негласна слідча (розшукова) дія, і навпаки, лише як допоміжний засіб, призначений для забезпечення проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій, додаткова функція, яка застосовується з метою сприяння проведенню таких заходів, а не самостійне джерело інформації. Визначення правової природи конфіденційного співробітництва надасть можливість правильно визначати межі прав та повноважень слідчого та прокурора у сфері його використання. Зокрема проаналізовано визначення поняття «конфіденційне співробітництво» з огляду на окремий сенс відповідних слів та наукові праці з цієї теми та їх доктринальні визначення.

У даній статті запропоновано розглядати конфіденційне співробітництво у кримінальному провадженні розглядати у двох формах: Перша – як окремий вид негласних слідчих (розшукових) дій, що полягає в одержанні та фіксації інформації від конфідента, який приймав участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій про обставини, перебіг та результати цієї слідчої дії. Метою такого допиту може бути деталізація обставин, з'ясування інших фактів, що можуть мати значення, перевірка одержаних під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій доказів. Формою фіксації одержаної інформації під час цієї форми конфіденційного співробітництва може бути рапорт, пояснення, протокол допиту із застосування заходів безпеки до свідка. Друга – полягає у залученні слідчим до проведення негласних слідчих (розшукових) дій на засадах конфіденційності інших осіб: заявника, викривача, потерпілого, спеціаліста, оперативного співробітника, експерта тощо. Засади конфіденційності передбачають: 1) заборону таким особам розголошувати інформацію, яка їм стала відомою під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та 2) вжиття слідчим заходів до приховування (зміна, видалення, спотворення) відомостей про осіб, які приймали участь у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: *конфідент, конфіденційне співробітництво, негласні слідчі (розшукові) дії, викривач, агент, співробітник.*

Although the use of confidential cooperation in criminal proceedings has become widespread, the legal nature of this category of criminal procedure, its content and significance remain controversial. Scholars and practitioners consider confidential cooperation both as a separate covert investigative (detective) action, and vice versa, only as an auxiliary means intended to ensure the conduct of other covert investigative (detective) actions, an additional function used to facilitate such actions, and not as an independent source of information. Determination of the legal nature of confidential cooperation will make it possible to correctly define the limits of rights and powers of the investigator and prosecutor in the area of its use. In particular, the author analyses the definition of "confidential cooperation" with due regard to the separate meaning of the respective words and scientific works on this topic and their doctrinal definitions.

This article proposes to consider confidential cooperation in criminal proceedings in two forms: The first is as a separate type of covert investigative (detective) actions, which consists in obtaining and recording information from a confidant who participated in covert investigative (detective) actions about the circumstances, course and results of this investigative action. The purpose of such interrogation may be to detail the circumstances, clarify other facts that may be relevant, and verify the evidence obtained during covert investigative (detective) actions. The form of recording the information obtained during this form of confidential cooperation may be a report, explanation, interrogation protocol with the use of security measures against a witness. The second is when the investigator involves other persons in covert investigative (detective) actions on the basis of confidentiality: an applicant, a whistleblower, a victim, a specialist, an operative, an expert, etc. The principles of confidentiality include: 1) prohibition for such persons to disclose information which they have become aware of during covert investigative (detective) actions and 2) the investigator's taking measures to conceal (change, delete, distort) information about persons who participated in covert investigative (detective) actions.

Key words: *confidant, confidential cooperation, covert investigative (detective) actions, whistleblower, agent, collaborator.*

Вступ. Конфіденційне співробітництво, одна з новел, запроваджених у КПК 2012 року і на даний час залишається недостатньо врегульованою. Це пов'язано як з тим, що в Інструкції, яка регламентує організацію та проведення негласних заходів одержання інформації не розкрито зміст цього заходу, а й через те, що така діяльність, що більш притаманна органам, уповноваженим на проведення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, і не властива слідчій роботі, регулюється відомчими підзаконними нормативними актами, що містять гриф секретності і не підлягають публічному дослідженню та обговоренню. Разом з тим, відмінність повноважень слідчого та прокурора та зокрема відсутність у прокурора права проводити НС(Р)Д та залучати особу до конфіденційного співробітництва призвели до виникнення різних підходів до тлумачення змісту цієї категорії права.

Питанням пов'язаним з дослідженням правової природи конфіденційного (негласного) співробітництва присвятили свої роботи відомі вітчизняні вчені: В.І. Василюк, М.Л. Грібов, О.І. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, А.В. Савченко, В.Л. Соколкін, Я.О. Талізін, В.Г. Уваров та багато інших. Проте, ключове питання, чи слід розглядати використання конфіденційного співробітництва як окремий вид НС(Р)Д, чи процесуальні дії, пов'язані з цим є лише допоміжними, спрямованими на забезпечення проведення інших видів НС(Р)Д, і на даний час залишається не вирішеним.

Постановка завдання. Основною метою роботи є визначення правової природи конфіденційного співробітництва як категорії теорії та практики кримінального процесу, основних заasad використання такого співробітництва в інтересах кримінального судочинства.

Результати дослідження. КПК України не містить визначення поняття «конфіденційне співробітництво». У ст. 275 «Використання конфіденційного співробітництва» визначено, що «Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом. Забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру [2]».

Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [2] також не дає відповіді на це питання. В п. 3.9 Інструкції лише відтворено зміст ст. 275 КПК України, а в інших пунктах конфідент згадується в аспекті забезпечення їх безпеки.

Відсутнє визначення поняття «конфідент» і в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3], хоча конфідентське співробітництво згадується у ст. ст. 6, 8, 10, 11, 14 цього закону.

У Великому тлумачному словнику сучасної мови значення слова «конфідент» визначається як агент, викажчик. Зокрема надаються і інші, схожі значення: таємний агент, довірена особа, донощик, довірця, викажник, сексот, особа, якій можна довіряти секрети, конфідентську інформацію, шпигун. У словнику синонімів української мови також наводяться такі синоніми як: виказувач, викажчик, ябедник, фіскал, навушник, вухо, шептун, нашіптувач, стукач, лягавий [4].

У Багатомовному юридичному словнику-довіднику [5] надано визначення слову *Confidentia*, ae (f) (від *confidēre* – вірити) – 1. довіра; 2. упевненість. Англ.: *confidence* – 1. довіра; 2. конфідентське повідомлення; 3. упевненість.

Під співробітництвом зазвичай розуміють спільну діяльність, спільні дії [6].

Отже, на підставі наведених визначень можемо дійти висновку, що конфідент, це особа, яка співпрацює з уповноваженими органами, надаючи їм інформацію, за умови не розголошення даних про неї та її співпрацю. Така співпраця може розглядатися і як сприяння у вчинення певних дій, і безпосередня участь і їх проведенні.

В.І. Василичук та Д.Й. Никифорчук «конфідентське співробітництво» визначають як спільну діяльність, що не передбачає розголосу, є таємною, а в розгорнутому вигляді – як складову частиною оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) уповноважених оперативних підрозділів, засновану на негласному співробітництві з повнолітніми, дієздатними громадянами України, особами без громадянства та іноземцями, яка полягає у наданні ними на засадах добровільності законспірованої допомоги у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства [7]. В.Г. Уваров, розглядаючи статус конфідента розмежував таких осіб на тих, що сприяють на конфідентській основі діяльності уповноважених оперативних підрозділів та осіб, які одноразово конфідентськи співробітничать у межах конкретного кримінального провадження (свідки, фахівці тощо) [8]. А.В. Савченко, аналізуючи статус конфідента в аспекті залучення до виконання спеціального завдання визначив такі форми негласного співробітництва: 1) негласні співробітники оперативних підрозділів; 2) співробітники інших підрозділів органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, яких залучено до виконання певних доручень у ході ОРД; 3) співробітники розвідувальних органів, які мають право застосовувати методи й засоби ОРД для отримання розвідувальної інформації та гарантування безпеки своїх співробітників; 4) штатні і нештатні негласні співробітники спеціальних підрозділів, яких під легендою прикриття введено в організовані групи чи організації для їх розкриття; 5) учасники організованих груп чи організацій, які погодилися на співробітництво з працівником оперативного підрозділу; 6) інші особи, які погодилися на проникнення в злочинну групу для виконання спеціального завдання [9].

М.Л. Грібов та О.І. Козаченко під негласним співробітництвом пропонують «розуміти таємну взаємодію між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів (оперативними працівниками, слідчими органів досудового розслідування, детективами НАБ України) та особами, залученими до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності й кримінального провадження. Зазначена взаємодія здійснюється на засадах конспірації: утаємничується не лише її зміст, а й сам факт. Вживання терміна «конфідентське співробітництво» допустимо в іншому значенні: взаємодія між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів та особами, залученими до виконання завдань правоохоронної діяльності, що здійснюється з утаємненням змісту інформаційного обміну, але не передбачає обов'язкового утаємнення самого факту такої взаємодії [10]».

Наведені підходи до тлумачення поняття «конфідентське співробітництво» не дають відповідь на питання, чи слід розглядати таку діяльність як самостійну форму НС(Р)Д, чи таке співробітництво необхідно розглядати як допоміжне, таке, що призначене для сприяння проведення інших заходів.

Я.О. Тализіна за результатами дисертаційного дослідження дійшла висновку, що «використання конфідентського співробітництва є цілком самостійною НС(Р)Д, яка може надати стороні обвинувачення цілий комплекс доказів, корисних для цілей досудового розслідування – від

показань, протоколів (документів) і речових доказів, до висновку експерта за результатами дослідження речового доказу, отриманого конфідентом [11]».

Судова практика в аспекті визначення змісту «конфіденційного співробітництва» переважно схильється до того, що така діяльність не розглядається як самостійна форма НС(Р)Д, а є допоміжною: «Усталена судова практика визначає, що під конфіденційним співробітництвом слід розуміти негласні відносини, що встановлюються уповноваженими органами з повнолітньою дієздатною особою і на засадах добровільності та конспіративності використовуються для вирішення завдань кримінального провадження. Слідчий має право використовувати інформацію, отриману від осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво під час проведення НСРД, або залучати їх до проведення таких дій. Залучення до конфіденційного співробітництва не є різновидом НС(Р)Д, а лише складовим елементом їх проведення, що вбачається із положень ч. 2 статті 246 КПК, де перераховуються види НС(Р)Д, які можуть проводитись у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини, серед яких залучення до конфіденційного співробітництва відсутнє. Залучення до конфіденційного співробітництва є лише засобом проведення різних видів НС(Р)Д [12]».

Наведені доводи щодо «допоміжної ролі» конфіденційного співробітництва, на нашу думку доволі спірні. Обґрунтовуючи висновок, що така діяльність є лише складовим елементом проведення НС(Р)Д Суд посилається на те, що у ч. 2 ст. 246 КПК перераховано види НС(Р)Д і серед них залучення до конфіденційного співробітництва відсутнє.

Не погоджуючись з такими висновками, можемо висловити іншу думку. Стаття 246 КПК не містить перелік НС(Р)Д, а визначає підстави для їх проведення. У ч. 2 цієї статті передбачено які з них можуть бути проведені виключно на підставі ухвали слідчого судді (передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264), та які виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів (267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274).

У переліку статей, неведеному в ч. 2 ст. 248 КПК, поряд зі ст. 275, відсутня і ст. 268, що регламентує проведення такого виду НС(Р)Д як установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) та ст. 273, що регламентує виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів. І якщо питання віднесення дій, передбачених ст. 273 КПК України до окремої форми НС(Р)Д є дискусійним питанням, то установленням місцезнаходження радіообладнання безсумнівно розглядається як самостійна форма НС(Р)Д.

Отже, аргумент, наведений Верховним Судом у вищезазначеному рішенні, на нашу думку є безпідставним.

Для ґрунтовного висновку щодо правової природи конфіденційного співробітництва, вважаємо за необхідне розглянути цю категорію з декількох аспектів: 1) формального, з урахуванням будови нормативного акту, яким вона регламентується; 2) функціонального – призначення та змісту; 3) шляхом порівняння з аналогічним заходом, передбаченим іншими нормативними актами, що регламентують оперативно-розшукову, розвідувальну та контррозвідувальну діяльність; 4) правових наслідків у залежності від того, чи визнається конфіденційне співробітництво як самостійна форма НС(Р)Д чи допоміжна.

Правову оцінку норм, що регламентують конфіденційне співробітництво в аспекті їх формальних ознак та місця в нормативному акті, вважаємо за доцільне провести з використанням положень Закону України «Про правотворчу діяльність» [13], який хоча і був прийнятий 24.08.2023, після розробки та прийняття КПК України, проте, містить вимоги та правила до формування нормативних актів, які застосовувалися у законотворчій діяльності і до його прийняття.

У ст. 34 зазначеного Закону визначено вимоги до змісту нормативного акту, серед яких правило щодо спорідненості та логічної послідовності викладення норм права (п. 5), що передбачає їх викладення у хронологічній послідовності розвитку процесів у рамках відповідних суспільних відносин (п.п. «б»), послідовно та взаємоузгоджено (п.п. «в»), з дотриманням причинно-наслідкових зв'язків між структурними елементами (п.п. «г»), норми права загального характеру викладаються раніше, ніж спеціальні норми права (п.п. «г»), з урахуванням коректного співвідношення цілого і його частини (п.п. «е»).

Структура Глави 21 КПК України передбачає три параграфи: 1) Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії; 2) Втручання у приватне спілкування; 3) Інші види негласних слідчих (розшукових) дій. Стаття 275 КПК України, що регламентує використання конфіденційного співробітництва розташована у 3 параграфі, що з урахуванням його назви, а також того, що в ньому згруповано форми НС(Р)Д, які не віднесено до тих, що пов'язані з втручанням у приватне спілкування, говорить на користь думки, що конфіденційне співробітництво розглядається як

самостійна форма НС(Р)Д. На користь такої думки говорить і те, у випадку, якби законодавець розглядав цей захід не як самостійну форму НС(Р)Д, а таку, що спрямована на забезпечення проведення інших заходів, її доцільно було б розмістити у параграфі 1, оскільки конфіденційне співробітництво використовується як під час проведення НС(Р)Д, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування, так і інших видів. На противагу цій думці можливо висловити заперечення, що у параграфі 3 поряд зі статтями, що визначають форми НС(Р)Д, у ст. 273 регламентовано використання допоміжних засобів (заздалегідь ідентифікованих (помічених) та несправжніх (імітаційних), які хоча і використовуються в основному при проведенні контролю за вчиненням злочину (ст. 271) та виконанні спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272), проте і можуть застосовуватися під час проведення інших заходів, зокрема арешті, огляді та виймці кореспонденції (ч. 2 ст. 262). Слід також звернути увагу на те, що конфіденційне співробітництво може використовуватися під час проведення будь-якої НС(Р)Д. Але якщо переважна більшість може бути проведена без залучення особи до конфіденційного співробітництва, то проведення НС(Р)Д у формі контролю за вчиненням злочину та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, – на нашу думку виключається. І це може сприйматися як додатковий аргумент на користь прибічників підходу до конфіденційного співробітництва як допоміжного засобу та прирівнювати такий засіб до таких як виготовлення та використання помічених та імітаційних засобів.

Проте, логіка поділу законодавцем Глави 21 КПК на три параграфи, з яких у першому сформовано загальні норми, у другому – форми НС(Р)Д що пов'язані з втручанням у приватне спілкування, а в третьому – інші форми НС(Р)Д, дає підстави для висновку, що конфіденційне співробітництво законодавець розглядав саме як окрему, самостійну форму, оскільки в іншому випадку, її доцільно було б розмістити у першому параграфі. Такий висновок підтверджується і тим, що усі інші статті цього параграфу також регламентують окремі форми НС(Р)Д, оскільки на нашу думку, помітка та виготовлення імітаційних засобів, що оформляються окремим протоколом, також доцільно розглядати як окрему форму НС(Р)Д.

За своїм змістом, як наголошувалося у попередніх публікаціях, конфіденційне співробітництво може полягати у: 1) використанні інформації від конфідента; 2) праві залучати таку особу до проведення НС(Р)Д [14]. З урахуванням положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [15] допит свідка зі зміненими анкетними даними, коли відомості про особу, яка надає інформацію в інтересах кримінального судочинства видаляються/приховуються, слід розглядати як форму конфіденційного співробітництва, якщо така особа залучалася (приймала участь) у проведенні НС(Р)Д. Відповідно, протокол такого допиту розглядається як окреме, самостійне джерело доказів, яке може доповнювати інформацію, одержану під час проведення НС(Р)Д, пояснювати або конкретизувати її. Відповідно, залучення до проведення НС(Р)Д можливо розглядати як допоміжну роль конфідента, але коли надана ним інформація фіксується в окремому джерелі доказів – саме як окрема форма НС(Р)Д, що містить усі притаманні цьому виду слідчих дій ознаки: нерозголошення відомостей про факт допиту особи (зміна анкетних даних) та методів, пов'язаних із вжитими заходами захисту свідка.

Порівнюючи конфіденційне співробітництво з аналогічними заходами, передбаченими в оперативно-розшуковій, розвідувальній та контррозвідувальній діяльності слід відзначити, що у п. 14 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] використання конфіденційного співробітництва міститься серед інших прав оперативного підрозділу як один із засобів одержання інформації. При цьому, право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, які можуть сприяти оперативно-розшуковій діяльності, визначено окремо у п. 13 цієї статті. В Законі України «Про розвідку» [17] у ст. 12 передбачено як окреме повноваження – здійснювати конфіденційне співробітництво, а у ст. 19 – залучення осіб до конфіденційного співробітництва. При цьому, здійснення конфіденційного співробітництва розглядається як засіб одержання інформації, а залучення до конфіденційного співробітництва – порядок, умови та гарантії щодо залучення осіб до такої діяльності.

Досліджуючи причини, через які питання: відносити чи не відносити використання негласного співробітництва до окремої форми НС(Р)Д втратило суто наукове значення, необхідно звернути увагу на причини, через які у кримінальному провадженні сторони захисту та обвинувачення зазвичай відстоюють діаметрально протилежні позиції. Такі дискусії виникають у кримінальних провадженнях, в яких на початковому етапі досудового розслідування слідчі підрозділи

фактично усувалися від проведення досудового розслідування. З метою забезпечення конспірації, прокурори формально направляють кримінальне провадження до органу досудового розслідування, хоча фактично матеріали провадження залишаються у процесуального керівника, який безпосередньо звертається до суду за дозволом на проведення НС(Р)Д, а їх реалізацію доручає оперативному підрозділу. У таких випадках, «слабким місцем» проведення негласних заходів є те, що залучати до конфіденційного співробітництва особу має право виключно слідчий. Таке право відсутнє у прокурора чи оперативного підрозділу. Внаслідок цього, прокурори: 1) виносять постанову про «необхідність залучення особи до конфіденційного співробітництва», якою не залучають особу, а лише визнають необхідність залучення і питання залишається по суті не вирішеним; 2) конфідента вважають «іншою особою», залученою до проведення НС(Р)Д (ч. 6 ст. 246 КПК України), що не передбачає необхідності винесення постанови; 3) залучають особу до конфіденційного співробітництва.

Залучення особи до конфіденційного співробітництва прокурором є очевидним перевищенням своїх повноважень, оскільки у ст. 275 КПК таке право залишається виключно за слідчим і крім того, ст. 36 КПК України не передбачено право прокурора брати участь у проведенні НС(Р)Д чи проводити їх.

Саме це, на нашу думку і стало причиною, через яку, з метою обстоювання правомірності залучення прокурором особи до участі у проведенні НС(Р)Д як «конфідента» чи «іншої особи», насамперед під час проведення контролю за вчиненням злочину, сторона обвинувачення в судах відстоює позицію, що передбачені ст. 275 КПК України процесуальні дії не можуть визнаватися як окрема, самостійна форма НС(Р)Д.

Висновки. Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні необхідно розглядати у двох взаємопов'язаних формах. Перша – як окремий вид НС(Р)Д, що полягає в одержанні та фіксації інформації від конфідента, який приймав участь у проведенні НС(Р)Д про обставини, перебіг та результати цієї слідчої дії. Метою такого допиту може бути деталізація обставин, з'ясування інших фактів, що можуть мати значення, перевірка одержаних під час проведення НС(Р)Д доказів. Формою фіксації одержаної інформації під час цієї форми конфіденційного співробітництва може бути рапорт, пояснення, протокол допиту із застосування заходів безпеки до свідка. Зазначений протокол допиту конфідента підлягає використанню у кримінальному провадженні як окреме джерело доказів.

Друга – допоміжна, що може полягати у залученні слідчим до проведення НС(Р)Д на засадах конфіденційності інших осіб: заявника, викривача, потерпілого, спеціаліста, оперативного співробітника, експерта тощо. Засади конфіденційності передбачають: 1) заборону таким особам розголошувати інформацію, яка їм стала відомою під час проведення НС(Р)Д та 2) вжиття слідчим заходів до приховування (зміна, видалення, спотворення) відомостей про осіб, які приймали участь у проведенні НС(Р)Д.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 16 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>(дата звернення: 17.05.2024).

2. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Ген. прокуратури України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>(дата звернення: 17.05.2024).

3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 17.05.2024).

4. Конфідент – Великий тлумачний словник сучасної мови. *Slovnym.me*. URL: <https://slovnym.me/dict/vts/конфідент> (дата звернення: 17.05.2024).

5. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2012. 543 с.

6. Співробітництво – Великий тлумачний словник сучасної мови. *Slovnym.me*. URL: <https://slovnym.me/dict/vts/співробітництво> (дата звернення: 19.05.2024).

7. Василюк В., Никифорчук Д. Дискусійні питання щодо поняття конфіденційного співробітництва в законодавстві України. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального*

розвитку держави. 2018. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/45.pdf (дата звернення: 19.05.2024).

8. Уваров В.Г. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми юридичної визначеності та ефективності. *Правова позиція*. 2016. № 2 (17). С. 163–170.

9. Савченко А.В., Матвійчук В.В., Никифорчук Д.Й. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронних органів країн Європи і США; за ред. Я.Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 60 с.

10. Грібов М., Козаченко О. Співвідношення поняття «конфіденційне співробітництво та «негласне співробітництво». *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1.

11. Тализіна Я. О. Нормативне забезпечення та реалізація конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2022. 307 с.

12. Постанова ВС від 01.12.2021 у справі № 501/740/18 (провадження № 51-3586 км 21 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/101754409> (дата звернення: 19.05.2024).

13. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>(дата звернення: 19.05.2024).

14. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика / О. П. Бабіков; *Наук.-дослід. ін-т публічного права; 2-ге вид., випр. та доповн.* – Київ: Норма права, 2024. – 464 с.

15. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII : станом на 20 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>(дата звернення: 19.05.2024).

16. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 р. № 912-IX : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>(дата звернення: 19.05.2024).

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.31>

ДРОЗД В.Ю.

**КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ПАРАДИГМА ТА НАУКОВІ ПІДХОДИ**

**FORENSIC METHODS OF INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL
OFFENSES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICERS:
PARADIGM AND SCIENTIFIC APPROACHES**

У статті автором розкривається методологія дослідження криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів як складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності.

Встановлено та досліджено три основні взаємозалежні частини методології криміналістичної методики – доктринально-ідеологічної, стратегічної та інструментальної.

Розкрито доктринально-ідеологічну методологічну засаду пізнання, якою виступає парадигма дослідницького бачення права. У статті констатовано, що транснаціональний характер корупційних кримінальних правопорушень, їх широке розповсюдження та визнання корупції як світової проблеми дає підстави ствер-

джувати, що відбувається зміна та оновлення парадигми науки криміналістики, сутнісне розширення предмета її дослідження, посилення інноваційної складової частини науки через консолідованість підходів до процесу розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Автором зроблений висновок, що зміни у парадигмі криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, обумовили і зміну інструментальних засад її методологічного пізнання.

Розглянуто наукові підходи до опанування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів: феноменологічний; герменевтичний; ціннісний; філософський; соціологічний системний.

Констатовано, що зміни, які відбуваються у парадигмі загальної теорії криміналістики, задають смислову модель юридичного пізнання та визначають метод відповідної концепції, який прямо залежить від застосованого наукового підходу. Застосування плюралізму наукових підходів до формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, є засобом залучення до методологічного інструментарію наукових і світоглядно-філософських ідей, що надають можливість розкрити поліморфізм правового пізнання та гносеологічної ситуації.

Ключові слова: методологія, криміналістична методика, корупційні кримінальні правопорушення, наукові підходи, парадигма.

In the article, the author reveals the methodology of forensic investigation of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers as a complex socio-cultural phenomenon, which clearly reflects the specificity of modern cognitive discourse.

Three main interdependent parts of the methodology of the forensic methodology were established and researched – doctrinal-ideological, strategic and instrumental.

The doctrinal-ideological methodological basis of knowledge, which is the paradigm of the research vision of law, is revealed. The article states that the transnational nature of corruption criminal offenses, their widespread distribution and the recognition of corruption as a global problem give grounds for asserting that there is a change and renewal of the paradigm of the science of forensics, a substantial expansion of the subject of its research, strengthening of the innovative component of the science due to the consolidation of approaches to the disclosure process and investigation of criminal offences.

The author concluded that changes in the paradigm of the forensic method of investigation of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers entailed a change in the instrumental basis of its methodological knowledge.

Scientific approaches to understanding the forensic methodology of investigation of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers are considered: phenomenological; hermeneutic; valuable; philosophical; sociological systemic.

It is established that the changes taking place in the paradigm of the general theory of criminology set the semantic model of legal knowledge and determine the method of the corresponding concept, which directly depends on the applied scientific approach. The application of the pluralism of scientific approaches to the formation of a forensic methodology for the investigation of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers is a means of attracting to the methodological toolkit scientific and philosophical ideas that provide an opportunity to reveal the polymorphism of legal knowledge and the epistemological situation.

Key words: methodology, forensic technique, corruption criminal offenses, scientific approaches, paradigm.

Виклад основного матеріалу. Методологія – складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Властиво, вона виходить

за межі наукового пізнання, миследіяльнісно обіймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-історичному часопису. А це означає, що її цікавить те, як чи у який спосіб діють люди, з одного боку, за законами соціальності, з іншого – за законами культури або змісту. На шляху утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській правовій науці актуалізується пошук нових засобів пізнання явищ, фактів, а також проходить процес докорінного переосмислення традиційних. Методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ. [1, с. 204].

Етимологічно методологія (гр. – *methodos* – шлях дослідження, спосіб пізнання і *logos* – наука, знання) тлумачиться як: 1) вчення про методи пізнання й перетворення світу; 2) сукупність прийомів дослідження, які застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкту її пізнання [2, с. 430].

Вона виступає результатом дискурсу, в межах якого здійснюється процес взаємодії різноманітних когнітивних стратегій осягнення права, визначаються фундаментальні методологічні засади його пізнання. Вона є єдністю трьох взаємозалежних частин – доктринально-ідеологічної, стратегічної та інструментальної. Першу з цих частин можна розглядати як парадигму дослідницького бачення права, себто тип праворозуміння. Друга представляє собою царину підходів, що обумовлюють загальну спрямованість дослідження права, вибір стратегії його осягнення. Третя частина є системою когнітивних практик, своєрідним набором методологічних інструментів у виробництві знань про право [3, с. 21]. Її розглядають як учення про наукові методи пізнання або як систему наукових принципів, на базі яких ґрунтується певне дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження.

Методологія виконує такі функції: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання. Вказані ознаки поняття «методологія», що визначають її функції у науці, дають змогу зробити висновок про те, що методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [4, с. 56].

Виходячи із перелічених функцій, методологія криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, вимагає залучення інноваційних засобів, методів, прийомів правоохоронної діяльності, використання у доказуванні нових джерел криміналістично значущої інформації, залучення до взаємодії широкого кола суб'єктів, в тому числі і міжнародного співробітництва та застосування до методики розслідування провідні досягнення зарубіжних країн, розроблення адаптованих до потреб практики тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій та ін. Всі перелічені обставини створюють підґрунтя до запровадження нових криміналістичних досліджень, сприяють реалізації інтеграційної функції криміналістики, яка полягає у використанні останніх досягнень природничих і технічних наук та пристосуванні їх до розв'язання окремих завдань розслідування кримінальних правопорушень, трансформуючи їх для застосування у правоохоронну практику та адаптує до вирішення завдань кримінального провадження.

Основним предметом пізнання щодо криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів є саме кримінальне правопорушення. Криміналістика вивчає його з діяльнісної сторони, тобто саме з точки зору його механізму. З іншого боку – предметом пізнання є діяльність із розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, яка характеризується складністю реалізації поставлених завдань, потребує забезпечення відповідними криміналістичними рекомендаціями.

Таким чином, методологія криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів спрямовується на пошук шляхів вирішення ключової проблеми, яка полягає в суперечності між двома видами діяльності – злочинної, та правоохоронної, спрямованої на розслідування злочинів. Ці два види діяльності реалізують різні суб'єкти з протилежною метою, з використанням необхідних для їх досягнення методів, засобів, прийомів діяльності. Дослідження таких протилежних видів

діяльностей належить до предметної сфери науки криміналістики, здійснюється із залученням низки методів наукового пізнання [5, с. 72].

Ми розділяємо точку зору про необхідність розробки спеціальної методології наукового пізнання для дослідження криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, однак на підґрунті наявного, напрацьованого дослідниками, методологічного інструментарію.

Так, визначаючи методологічні основи дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, варто констатувати, що найбільший ефект застосування діалектики – у разі виконання методологічної функції її основними законами й категоріями. Йдеться насамперед про методологічну цінність основних законів діалектики: єдності та боротьби протилежностей, кількісно-якісних змін і заперечення заперечення [6, с. 66].

Доктринально-ідеологічною методологічною засадою пізнання виступає парадигма дослідницького бачення права.

Парадигма може бути: по-перше, методологічною моделлю, яка сформована з низки узагальнених теоретичних положень, визнаних відповідним науковим співтовариством; по-друге, домінуючою в певний історичний період у конкретному культурному середовищі та змінюваною відповідно розвитку відповідної науки; по-третє, вона здатна виявлятися поряд з іншими парадигмами конкретної науки; по-четверте, є фундаментом для методології наукових досліджень; по-п'яте, орієнтувати на вибір конкретних підходів, методів і прийомів встановлення, і відбору, систематизації, інтерпретації й оцінки певних фактів; по-шосте, забезпечувати безперервність розвитку науки та формування наукових теорій [7, с. 105].

Основною парадигмою сучасної методології юриспруденції загалом та криміналістики зокрема має стати наближення юридичної проблематики до конкретних потреб існування і розвитку людини як суспільної істоти, її відносин з іншими людьми, у масштабі соціальних груп, держави та суспільства на засадах взаємних прав, обов'язків та відповідальності [8, с. 5].

Транснаціональний характер корупційних кримінальних правопорушень, їх широке розповсюдження та визнання корупції як світової проблеми дає підстави стверджувати, що відбувається зміна та оновлення парадигми науки криміналістики, сутнісне розширення предмета її дослідження, посилення інноваційної складової частини науки через консолідованість підходів до процесу розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Зміна парадигми криміналістики ознаменується виходом її за межі законодавства однієї держави та впровадження міжнародної, єдиної системи норм та принципів розслідування, спрямованих на викорінення цього негативного явища та, на цій основі, унеможливлення уникнення відповідальності за вчинені корупційні правопорушення, що відповідно – визначається домінуванням комунікативних стратегій. Загальна теорія криміналістики, в частині розслідування корупційних кримінальних правопорушень, розширює предмет наукового пізнання, включаючи в себе питання теоретико-методологічних засад реалізації заходів міжнародного співробітництва та питання протидії та запобігання вчиненню таких правопорушень, що тривалий час охоплювалось виключно предметом науки кримінології.

Відповідно, зміни у парадигмі криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів тягнуть за собою зміну інструментальних засад її методологічного пізнання.

Одним із таких засад виступає підхід, який визначає загальну спрямованість дослідження, обумовлену певною фундаментальною ідеєю, крізь яку проходить процес осягнення наукових проблем та відбір методів дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної концептуальної ідеї [9, с. 60] допомагаючи вирішенню конкретних завдань криміналістичної методики, що зокрема, знаходить свій вираз у застосовуваних методах.

Серед наукових підходів до осягнення криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів можна виділити: феноменологічний підхід, який дає можливість уявити правові явища як певний правовий феномен та сприяє відкритості правових систем; герменевтичний підхід, який ознаменує державо- і правотворення як процес взаємодії суб'єктів суспільних відносин; ціннісний підхід, який є певним способом пізнання та тісно пов'язаний з науково-пізнавальним підходом, що має на меті відкриття законів функціонування об'єкта, підведення різних явищ під загальні поняття; філософський підхід, який використовується з метою пошуку нової методології, яка враховуватиме діалектику й динамізм соціального процесу як такого, що змінюється під впливом різних чинників;

соціологічний підхід, який дає можливість проаналізувати соціальну обумовленість появи та розвитку тих чи інших ідей підходів, методів; їх зв'язок з соціальними та політичними змінами, обумовленими чинним законодавством та державною політикою; системний підхід – напрям розробки і визначення загальної методології. В його основі дослідження об'єктів як систем [10, с. 219].

Кожен із описаних підходів до досягнення сутності методологічного дослідження криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень має свій комплекс методів, які є проблемно спричиненими, цільово заданими і гіпотетично окресленими шляхами, способами чи засобами раціонального досягнення сутності предмета вивчення [11, с. 118].

Отже, слід прийти до висновку, що зміни, які відбуваються у найбільш концептуально насичених утвореннях сучасної методології, тобто у парадигмі загальної теорії криміналістики, задає смислову модель юридичного пізнання та визначає метод відповідної концепції, який прямо залежить від застосованого наукового підходу.

Застосування плюралізму наукових підходів до формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, є засобом залучення до методологічного інструментарію наукових і світоглядно-філософських ідей, що надають можливість розкрити поліморфізм правового пізнання та гносеологічної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Кельман М.С. Юридична наука; проблеми методології. Тернопіль. ТзОВ «Терно-граф», 2011. 389 с.
2. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : УРЕ, 1977. 968 с.
3. Фальковський А. О. Внесок Баденської філософської школи у становленні аксіологічного підходу в історичному пізнанні права. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Вип. 48. С. 29–33.
4. Шейко В. М. Організація та методика науководослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – 6-те вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2008. – 295 с.
5. Черноус Ю. М. Методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол. : В. В. Черній (голова) та ін.]; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. № 1 (13). С. 63–76.
6. Черноус Ю.М., Шмітько В.В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права* : наук. журн. / [редкол.: М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. № 2 (25). – С. 112–121. DOI: 10.33270/02232602.61
7. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методичні засади дослідження. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Наукового інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів : Край, 2009. 292 с. (Серія 1: «Дослідження та реферати». Вип. 20.)
8. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. *Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнародної наукової конференції*. Харків, 13–14 грудня 2002 р. / упорядники М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Харків : Право, 2003. – С. 3–12.
9. Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. Вип. 40. – С. 59–64.
10. Сердюк О.В. Методологічні дослідження в правознавстві : зміна парадигм. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 217–224.
11. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2011. 17 с.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.32>

МАЛЮТІН Е.В.

СПОСІБ УЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ Е-БАНКІНГУ (КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ)**THE METHOD OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF E-BANKING (FORENSIC ANALYSIS)**

Наукова стаття присвячена деяким аспектам розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу. Опрацьовується спосіб учинення визначеної категорії протиправних діянь як складова їх криміналістичної характеристики.

Встановлено такі підготовчі заходи, як-от: знаходження потрібної електронно-обчислювальної техніки (ноутбуків, комп'ютерів, планшетів); підготовка підходящих обставин для реалізації протиправних дій та ін.; виготовлення шпигунських технічних або програмних засобів для протиправного використання під час здійснення операцій е-банкінгу; збут чи розповсюдження без необхідного дозволу по мережі Інтернет відомостей, які мають значення під час здійснення операцій е-банкінгу.

Визначено безпосередні способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу, зокрема: протиправні дії при застосуванні е-банкінгу; протиправні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; протиправні дії з відомостями, які знаходяться в пам'яті електронно-обчислювальної техніки; поширення шпигунських програмних чи технічних засобів, а також їх збут із застосуванням мережі Інтернет.

З'ясовано наступні способи приховування: ліквідацію устаткування, що застосовувалось для скоєння протиправних; надання завідомо неправдивих показів під час здійснення процесуальних дій (також – неправдиве алібі); відмова від надання показів; маскування шпигунського програмного або технічного забезпечення шляхом його законних аналогів; 5) застосування зміни ідентифікатора місця знаходження обладнання, за сприяння котрого скоєні протиправні дії при застосуванні е-банкінгу.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, е-банкінг, розслідування, кримінальне провадження, криміналістична характеристика, спосіб учинення, слідча (розиюкова) дія.

The scientific article is devoted to some aspects of the investigation of criminal offenses related to the use of e-banking. The method of committing a certain category of illegal acts as a component of their criminalistics characteristics is being worked out.

The following preparatory measures have been established, such as: finding the necessary electronic computing equipment (laptops, computers, tablets); preparation of suitable circumstances for the implementation of illegal actions, etc.; production of espionage technical or software tools for illegal use during e-banking operations; sale or distribution without the necessary permission over the Internet of information that is important during e-banking transactions.

The direct methods of committing criminal offenses related to the use of e-banking are identified, in particular: 1) illegal actions when using e-banking; 2) illegal actions with transfer documents, payment cards and other means of access to bank accounts, electronic money, equipment for their production; 3) illegal actions with information

that are in the memory of electronic computing equipment; 4) distribution of espionage software or technical means, as well as their sale using the Internet.

The following methods of concealment have been identified: liquidation of the equipment used to commit illegal acts; providing knowingly false testimony during procedural actions (also – false alibi); refusal to provide evidence; masking of spy software or hardware by means of its legal counterparts; application of changing the identifier of the location of the equipment with the help of which illegal actions were committed when using e-banking.

Key words: *criminal offense, e-banking, investigation, criminal proceedings, criminalistics characteristics, method of execution, investigative (search) action.*

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика нараховує ряд елементів, кожен з яких, з огляду на конкретне протиправне діяння, буде мати своє значення. На нашу думку, для кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу, найбільш важливе значення з усіх складових визначеної наукової категорії буде мати спосіб їх учинення. Оскільки зазначений елемент породжує утворення багатьох кореляційних зв'язків, як-от: «спосіб учинення» – «особа злочинця»; «спосіб учинення» – «особа потерпілого»; «спосіб учинення» – «слідова картина». Адже саме через спосіб учинення впливає на всі інші елементи: особа злочинця обирає той спосіб, який найбільш їй притаманний; особа потерпілого стає жертвою, позаяк їй притаманні певні риси, які зумовлюють використання відповідного способу вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу. Тому вказаний елемент криміналістичної характеристики потребує детального опрацювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження сутності криміналістичної характеристики як складової методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень привнесли такі вчені-криміналісти як Л. І. Аркуша, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, О. А. Ляш, Н. В. Павлова, О. С. Саїнчин, В. В. Тищенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін. З урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики виникає необхідність конкретизації способів учинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Метою даної статті є дослідження криміналістичного аспекту способів учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням е-банкінгу.

Виклад основного матеріалу. Одразу приведемо тезу В. В. Тищенка, який у системі способу вчинення протиправного діяння виокремлює «...комплекс діянь злочинця з підготовки, вчинення і приховування злочину, обумовлених метою злочинного результату, властивостями особи злочинця й обстановкою (об'єктивними і суб'єктивними факторами), результати яких відбиваються на матеріальних та інтелектуальних слідах, що характеризують психічні й фізичні риси особи злочинця» [13, с. 18].

Зі свого боку, В. В. Білоус з приводу повно структурності складу кримінального правопорушення відмічає, що «...під час готування до злочину, при вчиненні злочину і після нього особа керується логікою досягнення злочинного результату та уникнення відповідальності. Злочинець, маючи наміри приховати злочин, ретельно обмірковує спосіб його вчинення з тим, щоб надійно приховати сліди злочину. Крім вибору місця і часу вчинення злочину, підготовка до нього включає визначення: а) способу вчинення злочину; б) знарядь злочину; в) способу приховування (дійсного приховування і притворної поведінки, що відображає позицію, обрану злочинцем) г) способу приховування слідів. Таким чином, злочинець уявно формулює модель майбутньої події, реальне втілення якої буде залежати від ситуації, що об'єктивно складеться. Моделювання включає і варіанти зміни намірів і злочинної поведінки у випадку, якщо обрана схема не може бути реалізована» [2, с. 40].

Також вбачаємо вірним твердження В. А. Журавля стосовно того, що «...функціональний аспект поведінки злочинця обраний для характеристики способу вчинення злочину як системи дій, прийомів, операцій, що спрямовані на досягнення певного злочинного результату. Знання типових способів вчинення кримінальних правопорушень дозволяє ефективно застосовувати одну з найбільш ефективних та практичних схем розслідування їх, яка представляється науковцями у послідовності: від слідів злочину – до способу вчинення злочину; від способу вчинення злочину – до особи злочинця» [4, с. 28].

А вже О. Г. Кривопуск наголошує на тому, що «...спосіб скоєння злочину дає найбільший обсяг криміналістичної інформації, який в подальшому допомагає слідчому, прокурору, суду чи

іншим посадовим особам правоохоронних органів визначити найбільш ефективні методи, спрямовані на розкриття та розслідування злочину, дасть змогу слідчому висунути необхідні версії та ініціювати проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, визначити правильний порядок та послідовність їх проведення» [9, с. 370].

Інша група авторів (В. К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В. В. Пясковський) визначену категорію характеризують як «...спосіб дій з готування, вчинення та приховання слідів злочину, що характеризує криміналістично значимі відомості про виконавця і застосовані ним засоби та можливість їх використання у розкритті та розслідуванні злочинів» [3, с. 27]. Як бачимо, всі вищевказані дослідники формують обов'язкове поєднання трьох елементів способу: підготовки, безпосереднього вчинення та приховування протиправного діяння.

З приводу окремих кримінальних правопорушень, то, для прикладу, Г. С. Бідняк через призму розслідування шахрайства, сформулювала спосіб його вчинення як «...цілеспрямовані дії з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину, які обираються залежно від сфери застосування, мають інтелектуальний характер та об'єднані єдиним задумом, спрямовані на заволодіння чужим майном чи правом на таке шляхом обману чи заволодіння довірою» [1].

Вважаємо досить правильною думку А. В. Рейнгольда, який вказував, що способи шахрайства в інтернет-комерції проявляються у системі взаємопов'язаних дій з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування кримінального правопорушення. Автор відмічає, що зазначений факт можна пояснити складним механізмом здійснення правочинів у дистанційному варіанті. Крім того, дослідник акцентує увагу, що протиправні дії можуть початися з розміщення оголошення про продаж певних товарів і послуг, створення фіктивних сайтів, крадіжки персональних даних тощо, а закінчитися отриманням грошей від потерпілих в обмін на «не існуючі товари» чи «не існуючі послуги». Підводячи підсумок, науковець констатував, що залежно від кінцевої мети, протиправні дії можуть припинятися на певному етапі [14, с. 76].

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами було встановлено, що повноструктурний склад способу вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу, мав місце у 100% діянь. Тобто злочинці завжди готувалися до вчинення протиправного діяння, а здійснювали дії щодо приховування його результатів.

Отже, спочатку розглянемо підготовку до вчинення протиправного діяння. Наприклад, К. Заяць зауважив, що «...навіть у рамках відкритого кримінального провадження дуже складно сформулювати систему доказів наявності злочинного наміру в діях шахрая. Адже, на відміну від інших злочинів, вони відбиваються не стільки в матеріальних слідах, скільки в актах інтелектуального характеру: повідомленні неправдивої інформації, використанні фіктивних документів, маскування афери законними рішеннями уповноважених осіб та багатьма іншими» [6, с. 207].

Стосовно підготовчого етапу до вчинення шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки, Т. В. Коршикова вирізняє такі дії: «...1) вчиненню шахрайства сприяв несанкціонований доступ до ЕОТ; 2) вчинення шахрайства здійснювалось з використанням шкідливих програмних чи технічних засобів; 3) вчиненню шахрайства сприяло розповсюдження рекламної чи іншої продукції про предмет посягання (надання послуг)» [8, с. 132].

Інша група дослідників серед підготовчих заходів до вчинення кримінальних правопорушень у сфері електронно-обчислювальної техніки виділила наступні: «...підбір знарядь та програмного забезпечення для вчинення злочину; вибір об'єкта, стосовно якого буде вчинено злочин; підбір співучасників і розподіл ролей; установлення спостереження за об'єктом, вивчення режиму роботи чи розпорядку дня; вибір місця зберігання викраденої інформації; підшукування зацікавлених в інформації осіб (юридичних осіб)» [10, с. 867].

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами було встановлено такі підготовчі заходи до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу, як-от: знаходження потрібної електронно-обчислювальної техніки (ноутбуків, комп'ютерів, планшетів); підготовка підходящих обставин для реалізації протиправних дій; виготовлення шпигунських технічних або програмних засобів для протиправного використання під час здійснення операцій е-банкінгу; збут чи розповсюдження без необхідного дозволу по мережі Інтернет відомостей, які мають значення під час здійснення операцій е-банкінгу.

Переходячи до опрацювання безпосереднього способу вчинення досліджуваної категорії протиправних діянь, зауважимо наступне. Для прикладу, С. М. Зав'ялов вказував, що «...реалізація сформованого злочинного наміру, що втілюється в окремих практичних діях суб'єкта займає велику частину способу вчинення злочину» [5, с. 37]. Зі свого боку, С. В. Чучко визначив достатньо великий перелік дій відносно протиправних діянь в інтернет-комерції,

зокрема: «...розміщення фейкової інформації про продаж товару з подальшим отриманням на платіжну карту суми повної його вартості; розміщення фейкової інформації про продаж товару за умов накладного платежу з подальшим отриманням частини його вартості на платіжну карту (передоплати); створення сайтів магазинів у мережі Інтернет або їх копій, що діють за принципом фірм-одноденок; кібер-втручання в обліковий запис сумлінного продавця, рівень довіри якого відповідає потребам споживачів, та здійснення шахрайських угод від його імені; отримання грошей за лот, виставлений на інтернет-аукціоні, від декількох покупців відразу; отримання грошей за фальсифікований чи заздалегідь зіпсований товар; отримання грошей за товар, що повинний складатися з великої кількості вузлів та комплектуючих без надання всієї складової частини (за умов, якщо це заздалегідь сплановано); шахрайські дії від імені несправжнього «покупця» шляхом отримання ним інформації про номер карткового рахунку, персональні дані та номер мобільного телефону продавця «під легендою» необхідності перерахування грошей з подальшим зняттям з рахунку всіх коштів; отримання покупцем товару, щодо якого передбачений накладний платіж, без його оплати» [16, с. 237].

У розрізі зазначеного, В. В. Сисолятин вирізнив наступний перелік способів безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень, правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу: «...шахрайські дії під час використання інтернет-банкінгу (фішинг, кардінг); несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж; незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; розповсюдження шкідливих програмних чи технічних засобів або їх збут з використанням мережі Інтернет; несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в комп'ютерах; умисне масове розповсюдження повідомлень електров'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи комп'ютерів» [12, с. 154].

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами було визначено такі безпосередні способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу, зокрема: протиправні дії при застосуванні е-банкінгу; протиправні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; протиправні дії з відомостями, які знаходяться в пам'яті електронно-обчислювальної техніки; поширення шпигунських програмних чи технічних засобів, а також їхній збут із застосуванням мережі Інтернет.

Стосовно способу приховування протиправних діянь М. В. Салтевський вірно відмічає, що він «...реалізується тоді, коли злочин вчинений, у багатьох випадках зареєстрований і щодо нього ведеться розслідування. Усе це докорінно перебудовує систему його детермінуючих факторів. Коло можливих дій суб'єкта значно розширюється і може включати обмову, неправдиві показання, залякування свідків, наклеп, підробку документів тощо. У злочинах, учинених у співучасті, спосіб учинення може бути один, а способи приховування – різні в кожного співучасника» [11, с. 426].

В свою чергу І. О. Коваленко з приводу особливостей приховування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів констатує, що «...шахраї використовували наступні способи приховування своєї протиправної діяльності: використання зміни ідентифікатора місця знаходження свого обладнання; знищення обладнання, яке використовувалось для вчинення кримінальних правопорушень; надання неправдивих показів під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів; відмова від дачі показань» [7, с. 146]. А вже А. В. Рейнгольд серед способів приховування шахрайства в інтернет-комерції вирізнив наступні: «...виготовлення і використання фіктивних документів при реєстрації на сайті – 22%, маскування шахрайських дій під легальні цивільно-правові угоди – 24%, знищення електронних документів, що використовувалися при здійсненні електронних правочинів – 45%, знищення персональної інформації, що надавалася провайдеру для реєстрації – 38%, підкуп свідків – 34%, маскування зовнішності під час онлайн-спілкування з потенційною жертвою – 17%, використання чужих платіжних карток для здійснення грошових переказів – 66%» [15, с. 14].

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами було з'ясовано наступні способи приховування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу, як-от: ліквідацію устаткування, що застосовувалось для скоєння протиправних дій – 39%; надання завідомо неправдивих показів під час здійснення процесуальних дій (також – неправдиве

алібі) – 45%; відмова від надання показів – 58%; маскування шпигунського програмного або технічного забезпечення шляхом його законних аналогів – 46%; застосування зміни ідентифікатора місця знаходження обладнання, за сприянням котрого скоєні протиправні дії при застосуванні е-банкінгу – 78%.

Висновки. Підбиваючи підсумок, відмітимо, що для кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу, найбільш важливе значення з усіх складових криміналістичної характеристики буде мати спосіб їх учинення. Встановлено такі підготовчі заходи, як-от: знаходження потрібної електронно-обчислювальної техніки (ноутбуків, комп'ютерів, планшетів); підготовка підходящих обставин для реалізації протиправних дій та ін.; виготовлення шпигунських технічних або програмних засобів для протиправного використання під час здійснення операцій е-банкінгу; збут чи розповсюдження без необхідного дозволу по мережі Інтернет відомостей, які мають значення під час здійснення операцій е-банкінгу. Визначено безпосередні способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням е-банкінгу, зокрема: 1) протиправні дії при застосуванні е-банкінгу; 2) протиправні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення; 3) протиправні дії з відомостями, які знаходяться в пам'яті електронно-обчислювальної техніки; 4) поширення шпигунських програмних чи технічних засобів, а також їх збут із застосуванням мережі Інтернет. З'ясовано наступні способи приховування: ліквідацію устаткування, що застосовувалось для скоєння протиправних; надання завідомо неправдивих показів під час здійснення процесуальних дій (також – неправдиве алібі); відмова від надання показів; маскування шпигунського програмного або технічного забезпечення шляхом його законних аналогів; застосування зміни ідентифікатора місця знаходження обладнання, за сприянням котрого скоєні протиправні дії при застосуванні е-банкінгу.

Список використаних джерел:

1. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.
2. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 179 с.
3. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пяковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб учинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : КНТ, 2009. 160 с.
4. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : науково-практичний посібник. Харків : ТОВ «Одіссея», 2005. 112 с.
5. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.
6. Заяць К. Особливості сучасних форм вчинення шахрайств та їх криміналістичне значення. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 11. С. 207–210.
7. Коваленко І. О. Окремі питання визначення обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 145–147.
8. Коршикова Т. В. Способи вчинення шахрайств із використанням електронно-обчислювальної техніки як елемент їх криміналістичної характеристики. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 4. С. 129–135.
9. Кривопис О. Г. Способи вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 369–376.
10. Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
12. Сисолятин В. В. Актуальні питання опису ознак та властивостей окремих елементів криміналістичної характеристики правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 5. С. 151–156.

13. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насилницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 34 с.

14. Рейнгольд А. В. Концептуальні підходи до побудови криміналістичної характеристики шахрайства в інтернет-комерції. *Юридична наука*. 2019. № 6. Том 2. С. 73–77.

15. Рейнгольд А. В. Основи методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2023. 20 с.

16. Чучко С. В. Способи вчинення шахрайства, пов'язаного із придбанням товарів через мережу Інтернет. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»*. 2019. № 6 (volume 3). С. 234–238.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.33>

ТИТОР Д.П.

**ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ
УПОВНОВАЖЕНИМИ ОСОБАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА
У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АБО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ**

**FORENSIC PREVENTION TOOLS USED BY AUTHORIZED PERSONS DURING
THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF VOLUNTEERING
AND CHARITABLE ACTIVITIES OR HUMANITARIAN AID**

Метою статті є вивчення та аналіз наукової літератури щодо криміналістичної профілактики, на підставі чого визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. У науковій статті зазначається, що обов'язковою складовою досудового розслідування є виявлення слідчим не лише фактів кримінального правопорушення, а й причин та умов, що його зумовили, оскільки це є необхідною умовою для всебічного дослідження кримінального провадження. Системний підхід до усунення причин та умов злочинності, що реалізується через комплекс заходів, лежить в основі профілактики кримінальних правопорушень. Проте, дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні. Проаналізовано думки вчених з приводу поняття, предмету криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень. Окреслено предмет криміналістичної профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, визначено об'єкти і суб'єкти криміналістичної профілактики. Розроблено методи й прийоми виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. Стаття підкреслює важливість комплексного підходу до профілактики, включаючи не лише безпосередні дії слідчого, але й експертну оцінку, інформаційно-виховну роботу та захист потенційних жертв. Окреслено основні напрями криміналістичної діяльності щодо запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що заходи профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги можуть здійснюватися різноманітними суб'єктами за різними напрямками, що

найбільш ефективно сприятимуть виявленню причин та умов вчинення кримінальних правопорушень даної категорії, та впливатимуть на рівень запобігання ним. Для запобігання таким проявам слід удосконалити правила і процедури здійснення благодійної допомоги в Україні з урахуванням міжнародних норм та кращої світової практики.

Ключові слова: шахрайство, профілактика, волонтерство, гуманітарна діяльність, профілактична діяльність, розслідування, причини і умови, кримінальне правопорушення, профілактичні заходи.

The purpose of the article is the study and analysis of scientific literature on forensic prevention, based on which the definition and disclosure of the components of forensic prevention of fraud in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid. The article states that a mandatory component of the pre-trial investigation is the discovery by the investigator not only of the facts of the criminal offense, but also the reasons and conditions that led to it, as this is a necessary condition for a comprehensive investigation of the criminal proceedings. A systematic approach to eliminating the causes and conditions of crime, which is implemented through a set of measures, is the basis of the prevention of criminal offenses. However, there are still ongoing discussions about the substantive parts of preventive activities in the forensic sense. The opinions of scientists regarding the concept and subject of forensic prevention of criminal offenses are analyzed. The subject of forensic fraud prevention in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid is outlined, objects and subjects of forensic prevention are defined. Methods and techniques for identifying the causes and conditions that contribute to committing acts in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid have been developed. The article emphasizes the importance of a comprehensive approach to prevention, including not only the direct actions of the investigator, but also expert assessment, informational and educational work, and protection of potential victims. The main areas of criminalistic activity regarding the prevention of investigated criminal offenses are outlined. It was concluded that fraud prevention measures in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid can be carried out by various subjects in different directions, which will most effectively contribute to the identification of the causes and conditions of the commission of criminal offenses of this category, and will affect the level of their prevention. In order to prevent such manifestations, the rules and procedures for the implementation of charitable assistance in Ukraine should be improved, taking into account international norms and best global practices.

Key words: fraud, prevention, volunteering, humanitarian activity, preventive activity, investigation, causes and conditions, criminal offense, preventive measures.

Постановка проблеми. Обов'язковою складовою досудового розслідування є виявлення слідчим не лише фактів кримінального правопорушення, а й причин та умов, що його зумовили, оскільки це є необхідною умовою для всебічного дослідження кримінального провадження. Системний підхід до усунення причин та умов злочинності, що реалізується через комплекс заходів, знаходиться в основі профілактики кримінальних правопорушень. Проте, дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що проблеми криміналістичної профілактики неодноразово розглядалися у наукових працях А. Ф. Волобуєва, І. М. Даньшина, М. М. Єфімова, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, Н. В. Павлової, Р. Л. Степанюка, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, П. В. Цимбала та інших учених. Між тим, дотепер залишається низка дискусійних та невирішених питань, у тому числі й щодо профілактичних заходів, які застосовують уповноважені службові особи під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги.

Метою статті є вивчення та аналіз наукової літератури щодо криміналістичної профілактики, на підставі чого визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги.

Основний зміст. Поширеною є думка, що фактори, які впливають на злочинність, вивчаються кримінологією, в той же час багато аспектів у проблемі запобігання кримінальним правопорушенням не належить ні до кримінології, ні до будь-якої іншої науки кримінально-правового циклу, а знаходиться на перетині різних галузей знань. Втім, складовою частиною методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, на думку низки вчених, є методи з'ясування причин конкретного кримінального правопорушення та обрання заходів запобігання ним [1, с. 57].

Натомість, є певна розбіжність думок щодо профілактичних заходів, за допомогою яких здійснюється запобігання, припинення та з'ясування причин й умов, що сприяли учиненню кримінального правопорушення.

З цього приводу М. М. Сербін наголошує, що дослідження обставин кримінального провадження не є всебічним та повним, якщо не виявлені причини та умови вчинення злочину. Невжиття заходів щодо їх усунення може бути використано для учинення інших злочинів [2, с. 190].

Виокремлюючи причини та умови, що сприяють учиненню шахрайств, Г. В. Захарова виділяє:

- зниження рівня життя населення;
- надмірна довірливість й безпечність громадян;
- професійно-моральна деформація суб'єктів підприємницької діяльності та схильність їх до обману з метою отримання прибутків;
- недосконалість і нестабільність нормативно-правового забезпечення, наявність колізій у законодавстві;
- недостатній контроль з боку суб'єктів, які повинні здійснювати функції з контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності;
- корумпованість представників органів влади та управління, працівників правоохоронних органів і державних службовців;
- наявність у мережі Інтернет недостовірної інформації;
- неоднозначність правових позицій суду щодо шахрайства у різних сферах [3, с. 10].

Разом з тим, І. В. Моргачов серед таких причин у профілактичній діяльності щодо шахрайства виділяє наступні:

- юридична безкарність, як правило відповідні особи є нерезидентами країни та працюють із-за кордону дистанційно;
- наявність економічної спокуси, коли шахрайство є безкарним;
- наявність високотехнологічних та витончених схем шахрайства, які разом із використанням здобутків сучасної ІТ-індустрії дозволяють впевнити клієнта, що він сам винен;
- важкість для пересічного громадянина відрізнити добросовісного підприємця від шахрая;
- безкарність умисно брехливої реклами;
- недоступність, відсутність або дефіцит об'єктивної інформації щодо імовірності шахрайства;
- відсутність державних та регіональних інституцій, які консультують, обмежують рекламу, блокують відповідні Інтернет-ресурси;
- з правової точки зору більшість спорів між клієнтами та підприємцями не мають кримінальної ознаки, а мають вирішуватися у судовому порядку як господарські справи;
- як правило ошукані не звертаються до правоохоронних органів, оскільки відповідні схеми є ідеально витонченими і високотехнологічними, що не дозволяє довести злочин та притягнути шахрая до кримінальної та адміністративної відповідальності. Отже відсутня об'єктивна повна статистика кількості ошуканих та загальні розміри шкоди для національного господарства [4, с. 76–77].

Розроблений підхід до досліджуваної проблематики свідчить про існування декількох напрямків криміналістичної профілактики, що здійснюються різними суб'єктами (слідчим, експертом, оперативним працівником тощо).

Зокрема, експертна профілактика полягає не лише у виявленні експертом на основі спеціальних знань обставин, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, а й у прогнозуванні виникнення можливих способів здійснення протизаконної діяльності у сучасних умовах та розробці заходів щодо покращення захисту об'єктів [5, с. 236].

У цьому розрізі деякі вчені вважають, що проблему експертної ініціативи пов'язано не лише з межами кримінального провадження, але ще й із тим, що праву експерта фактично не

відповідає нічий обов'язок реалізувати ту додаткову інформацію, яку за власною ініціативою отримує експерт. Складається досить складна ситуація: ініціатива експерта може залишитися не реалізованою, а його висновки – не використаними. Найчастіше доводиться зустрічатися з такою ситуацією, коли за ініціативою експерта розробляються ті чи інші профілактичні рекомендації. Якщо вести мову про профілактичні заходи, що здійснюються безпосередньо слідчим, то шляхами їх реалізації є застосування заходів забезпечення кримінального провадження (затримання особи, арешт майна, тримання під вартою), проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду, допиту та інших), а також тактичних операцій. Так, застосування слідчим запобіжних заходів спрямоване не тільки на забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків, а й на запобігання спробам підозрюваного вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється. Крім того, саме під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження слідчий може виявити обставини криміногенного характеру, які вже попередньо зафіксовані у документах (актах ревізій, висновках експертів, довідках, поясненнях та показаннях інших осіб, тощо) [6, с. 323; 7; 8].

Цікавою є думка А. Ф. Волобуєва, який пропонує здійснювати профілактичну діяльність під час вивчення особи підозрюваного. Зокрема, причини конкретного злочину – це ті активні фактори, які викликають у певної особи інтереси, мотиви для його вчинення. В основі злочинної мотивації як суб'єктивного психофізіологічного процесу знаходяться певні людські вади: корисливість, правовий нігілізм, егоїзм, кар'єризм, жорстокість, негативні психологічні особливості тощо. Це повністю суб'єктивна сфера, пов'язана з особливостями конкретної людини. Формування особистості злочинця – складний процес, який ще недостатньо вивчений в кримінології і викликає спори, але можна з впевненістю стверджувати, що в ньому переплітаються і взаємодіють біологічне і соціальне. Структура будь-якої особистості, в тому числі і злочинця, складається поступово в процесі взаємодії між зовнішнім середовищем і психічною організацією індивіда. Тому встановлення причин конкретного злочину полягає у вивченні особи підозрюваного, визначенні її негативних рис, які в конкретній життєвій ситуації призвели до вчинення нею злочину. Зібрані відомості про особу підозрюваного повинні знайти відбиття у матеріалах кримінального провадження, оскільки вони враховуються судом під час визначення виду і міри покарання. При цьому, обставини криміногенного характеру можуть бути встановлені на різних етапах допиту [9, с. 341].

З приводу профілактичної діяльності під час проведення слідчих (розшукових) дій надала розгорнутий аналіз Г. В. Захарова. Так, слід погодитися із вченою, що, проводячи слідчі (розшукові) дії, слідчий може отримати інформацію щодо:

- обстановки, в якій діяли шахраї (чи здійснювалося штучне створення умов, які полегшили вчинення шахрайства, чи обстановка не була змінена);
- способів та засобів вчинення шахрайства;
- осіб, які вчинили шахрайство їх мотивації, ролі кожного зі співучасників;
- наявності інших епізодів шахрайської діяльності у сфері туризму, або нових злочинів, які готуються для реалізації;
- осіб, які виступали свідками вчиненого шахрайства та їх поведінка під час та після вчинення шахрайства (чи були спроби зупинити дії шахраїв; чи намагалися вони повідомити до правоохоронних органів; чи має місце співпраця зі слідчим в межах розпочатого розслідування тощо);
- ролі потерпілого та особливостей його віктимної поведінки до, на момент, та після вчинення шахрайства тощо [3].

Серед заходів криміналістичної профілактики під час розслідування шахрайства необхідно згадати про загально соціальне запобігання. Так, на думку окремих авторів, це позитивний вплив, цілеспрямована реалізація продуманої соціальної політики, яка здійснюється не лише і не стільки з метою безпосереднього попередження економічної злочинності. Вона спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави. Загально-соціальне запобігання економічній злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує вплив соціальних суперечностей, нейтралізує криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю за дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад тощо.

Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо [10, с. 85].

Зважаючи на широкий спектр способів вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, вчиненого через мережу Інтернет, слушною є пропозиція В. С. Березняка, який зауважує, що існує необхідність у розширенні превентивних заходів для захисту і охорони користувачів мережі від протиправних посягань. Пріоритетним напрямом роботи у попередженні шахрайства залишається захист конфіденційних даних, адже через отримання доступу до конфіденційної інформації реалізується значна кількість шахрайських схем. Переважна більшість юридичних осіб вживають заходів для захисту таких даних, однак фізичні особи, через відсутність відповідних технічних можливостей, у переважній більшості не можуть це зробити і в подальшому потерпають від протиправних дій шахраїв.

На думку вченого, необхідно звернути увагу відповідних суб'єктів, зокрема, спеціально уповноважених підрозділів у сфері протидії вчинення кіберзлочинів на створення механізмів, що захищали б конфіденційні дані громадян від їх використання шахраями для вчинення суспільно небезпечного діяння, оскільки не завжди просвітницька робота є ефективною через невисокий рівень розуміння громадянами принципів функціонування інформаційного простору [11, с. 191].

Не слід залишати без уваги й профілактичні заходи інформаційного-виховного і віктимологічного характеру, зокрема:

- інформування населення про появу нових випадків шахрайства, або тих що вчиняються з використанням засобів електронних комунікацій, у певних місцях, у певний час і певними категоріями осіб;

- роз'яснення населенню способів захисту від шахрайства;

- інформування громадян, підприємців і керівників фірм, підприємств про необхідність звертатися до правоохоронних органів при вчиненні відносно них шахрайства;

- проведення бесід з населенням, особливо з молоддю, про наслідки аморального, протиправного способу життя, вчинення кримінальних правопорушень, а також роз'яснення правової культури використання інноваційних технологій;

- попередження становлення на злочинний шлях осіб, схильних до вчинення шахрайства [12, с. 96].

У профілактичних цілях повинна взагалі змінитися риторика держави щодо підходів до гуманітарної допомоги – гуманітарна допомога не повинна «сприймається як благо». Гуманітарна допомога повинна розглядатися як крайня необхідність для забезпечення базових потреб постраждалого населення. Надання допомоги повинно базуватися на ґрунтовній оцінці потреб жертв лих та наявних місцевих можливостей для задоволення таких потреб. З метою упередження зловживань наданими пільгами з оподаткування гуманітарної допомоги за доцільне визначити вичерпний перелік товарів (робіт, послуг), які можуть бути визнанні гуманітарною допомогою. Одним із інструментів запобігання ввезення комерційного товару під виглядом гуманітарної допомоги може стати нормативне обмеження переліку товарів, які не можуть бути визнаними гуманітарною допомогою – т.з. «червоний список» (предмети розкоші та інше) [13, с. 8].

Висновки. Отже, заходи профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги можуть здійснюватися різноманітними суб'єктами за різними напрямками, що найбільш ефективно сприятимуть виявленню причин та умов вчинення кримінальних правопорушень даної категорії, та впливатимуть на рівень запобігання ним. Для запобігання таким проявам слід удосконалити правила і процедури здійснення благодійної допомоги в Україні з урахуванням міжнародних норм та кращої світової практики.

Список використаних джерел:

1. Янковий М.О. Криміналістична профілактика як складова слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 55–59.

2. Сербін М. М. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених засудженими в установах виконання покарань. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи в умовах євроінтеграції*: матеріали укр.-польськ. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листоп. 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 189–190.

3. Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / 12.00.09. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2021. 20 с.
4. Моргачов І. В. Протидія шахрайству на регіональних фінансових ринках. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 1. С. 75–78.
5. Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233.
6. Коба В. Б. Засоби криміналістичної профілактики, що застосовуються уповноваженими особами при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 291–295.
7. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: монографія. Харків, 2020. 392 с.
8. Томін С. В. Використання тактичних прийомів допиту з метою профілактики кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Випуск 64. С. 319–331.
9. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. на здоб. наук. ст. д.ю.н. за спец. 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2001. 446 с.
10. Джужа О. М., Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2008. 292 с.
11. Березняк В. С. Запобігання шахрайству в Інтернеті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 190–196.
12. Лефтеров Л. В. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом застосування засобів електронних комунікацій. *Публічно-правовий дискурс у контексті глобалізації*. 2019. № 1 (15). С. 89–101.
13. Проблемні питання у сфері здійснення гуманітарної допомоги в Україні: аналітичний звіт. URL:https://www.rpk.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/TAC_HumAid_consolidated_fin-vidredagovano.pdf

АДВОКАТУРА ЯК СИСТЕМНИЙ СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE LEGAL PROFESSION AS A SYSTEMIC SUBJECT OF THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

У даній науковій статті визначені роль і місце адвокатури у системі суб'єктів запобігання злочинам, з урахуванням сучасних реформ у сфері запобігання та протидії злочинності в Україні, встановлені існуючі на сьогодні проблеми та запропоновані обґрунтовані заходи щодо їх вирішення по суті.

Зокрема, виходячи з проведеного аналізу різноманітних джерел (законодавчих актів, практики їх реалізації, теоретичних підходів, т. ін.), констатовано, що досі адвокати, не дивлячись на закріплення їх правового статусу у спеціальному законі, а також у чинному Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України, сприймаються у змісті кримінологічної діяльності як частково спеціалізовані (напівспеціалізовані) суб'єкти запобігання злочинам, у тому числі й того, яке здійснюється в ході кримінального провадження.

Зазначений теоретико-прикладний характер, як свідчить практика та доведено у цій роботі, не відповідає соціально-правовим реаліям функціонування адвокатури у сфері запобігання і протидії злочинності, а тому потребує якісної видозміни на всіх рівнях (доктринальному, нормативно-правовому, правозастосовному, ін.).

Як встановлено в ході даного дослідження, сутність даної проблеми полягає у тому, що реалізуючи на практиці загальні засади кримінального провадження (верховенства права, рівності перед законом і судом, змагальності сторін, т. ін.), адвокати мають реальні правові можливості щодо забезпечення виконання в повному обсязі тих кримінологічно значущих завдань, що закріплені в ст. 1 Кримінального кодексу (КК) та ст. 2 КПК, у тому числі й шляхом виявлення та усунення детермінант, які сприяли вчиненню конкретних кримінальних правопорушень.

Поряд з цим, як показали результати даного наукового пошуку, ті державні програми, що безпосередньо регулюють питання діяльності суб'єктів запобігання і протидії злочинності в Україні, не враховують вказаний юридичний аспект участі адвоката у кримінальному провадженні, що обумовлює необхідність удосконалення правового механізму з означеної проблематики дослідження.

Враховуючи зазначене, у цій науковій статті доведена необхідність активізації доктринальних і комплексних досліджень, пов'язаних з визначенням ролі та місця адвокатури у системі запобігання і протидії кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: адвокатура, система, суб'єкт запобігання злочинам (кримінальним правопорушенням), кримінальне провадження, сфера запобігання і протидії злочинності, повноваження адвоката, кримінологічна діяльність.

This scientific article defines the role and place of the legal profession in the system of crime prevention entities, taking into account modern reforms in the field of crime prevention and counteraction in Ukraine, identifies the existing problems and proposes reasonable measures to solve them in essence.

In particular, based on the analysis of various sources (legislative acts, the practice of their implementation, theoretical approaches, etc.), it was established that until now lawyers, despite the consolidation of their legal status in a special law, as well as in the current Criminal Procedure Code (КПК) of Ukraine, are perceived in the content of criminological activity as partially specialized (semi-specialized) subjects of crime prevention, including that which is carried out during criminal proceedings.

The specified theoretical-applied nature, as evidenced by practice and proven in this work, does not correspond to the social and legal realities of the functioning of the bar in the field of crime prevention and counteraction, and therefore requires a qualitative change at all levels (doctrinal, regulatory, law enforcement, etc.).

As established in the course of this research, the essence of this problem lies in the fact that, implementing in practice the general principles of criminal proceedings (the rule of law, equality before the law and the court, adversarial nature of the parties, etc.), lawyers have real legal opportunities to ensure execution in to the full scope of those criminologically significant tasks enshrined in Art. 1 of the Criminal Code (CC) and Art. 2 of the Criminal Procedure Code, including by identifying and eliminating determinants that contributed to the commission of specific criminal offenses.

Along with this, as the results of this scientific research showed, those state programs that directly regulate the activities of the subjects of crime prevention and counteraction in Ukraine do not take into account the specified legal aspect of the lawyer's participation in criminal proceedings, which determines the need to improve the legal mechanism on the specified issue research.

Taking into account the above, this scientific article proves the need to activate doctrinal and comprehensive research related to the determination of the role and place of the legal profession in the system of prevention and countermeasures against criminal offenses.

Key words: *advocacy, system, subject of crime prevention (criminal offences), criminal proceedings, the sphere of crime prevention and counteraction, power of attorney, criminological activity.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, не дивлячись на прийняття останнім часом низки державних програм, спрямованих на запобігання і протидію злочинності в Україні (Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки [1]; Стратегії національної безпеки України [2]; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору і оборони на 2023–2027 роки [3]; ін.), основні кримінологічно значущі показники щодо стану та рівня вчинення кримінальних правопорушень щорічно є майже незмінними та мають чітку тенденцію до погіршення [4].

Як встановлено в ході спеціальних наукових досліджень, однією з детермінант, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, є неналежне використання потенційних правових можливостей суб'єктів запобіжної діяльності [5, с. 169–178], особливе місце та роль серед яких займає адвокатура [6, с. 21–68]. При цьому до сьогодні їх місце, роль і статус у системі суб'єктів запобігання злочинам на науковому рівні не визначений, а саме:

а) одні автори відносять адвокатів до суб'єктів, функції повноважень яких не мають цільового спрямування щодо здійснення запобіжної діяльності [7, с. 356];

б) натомість, інші учені вважають, що адвокати є спеціалізованими суб'єктами запобігання злочинам, на які згідно закону покладено реалізацію завдань щодо запобігання кримінальним правопорушенням [8, с. 64];

в) у свою чергу, низка дослідників доводять, що адвокатуру слід відносити до числа частково спеціалізованих (напівспеціалізованих) суб'єктів запобіжної діяльності, тобто таких, які не зобов'язані, але можуть здійснювати зазначені функції [6, с. 19–20].

Без сумніву (і це підтверджується на практиці), така доктринальна невизначеність не тільки впливає на зміст формування та реалізації державних програм запобігання злочинності, мова про які велась вище [1], але й на ті доповнення і зміни, які вносяться час від часу в Закон України

«Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9], а, в кінцевому підсумку, детермінує низьку ефективність кримінологічної діяльності всіх, без винятку, суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням [10, с. 274–280].

Таким чином, слід визнати, що в наявності складна теоретико-прикладна проблема, яка має бути вирішена на монографічному та комплексному наукових рівнях.

Саме тому, враховуючи її змістовні та системні елементи, *метою* цієї наукової статті є з'ясування соціально-правової природи, місця і ролі адвокатури у системі суб'єктів запобігання злочинам, а *головним завданням* – доведення необхідності удосконалення правового механізму запобіжної діяльності, а також доповнення чинного законодавства, яке регулює повноваження і статус адвокатів, положенням про право останніх виявляти та усувати детермінанти, які сприяли вининню злочину, по кожному кримінальному провадженню.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно і предметно питаннями запобіжної діяльності відповідних суб'єктів займаються такі учені, як: В. С. Багиргареева, Ю. В. Баулін, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голина, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, О. М. Костенко, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. А. Мисливий, Д. М. Тичина, В. О. Туляков, В. І. Шакур, ін.

У той самий час, варто зазначити, що у контексті сучасних соціально-правових можливостей адвокатури, особливо в умовах воєнного стану в Україні, питання її діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням на науковому рівні розроблені недостатньо, що актуалізує потребу в активізації пошуків учених у вказаному напрямі, а також визначає теоретичне і практичне значення цієї роботи.

Виклад основних положень. Вивчення теоретичних джерел, нормативно-правових актів та практики їх реалізації дозволяють зробити висновок про те, що незважаючи на значне просування у розробці теоретичних проблем кримінології, чим характеризується головним чином період сьогодні, помітного поширення досліджень та відкритого використання в них незрівнянно більшого обсягу інформації про злочинність, а також застосування здобутків кримінології у практичній запобіжній діяльності злочинам усіх суб'єктів не відбулось [11, с. 3].

Як показує практика, однією з детермінант такого положення справ стала, насамперед, відсутність у державній політиці України у сфері запобігання та протидії злочинності, включаючи кримінологічну політику, спрямування на більш ефективне управління зазначеною діяльністю та її практичного здійснення, а також неналежне наукове обґрунтування здобутків суспільно-правових наук, зокрема кримінології, у якій, на жаль, також не досить чітко визначено місце адвокатури у системі запобігання кримінальним правопорушенням.

З іншого боку, сучасна вища державна влада в Україні, а з нею керівники центральних правоохоронних та інших державних органів, на жаль, не звикли та не навчені опиратися на висновки і положення науки, включаючи кримінологію, не відчують у цьому потреби, тому їх рішення у зазначеній сфері суспільних відносин ґрунтуються, зазвичай, не на її об'єктивному науковому аналізі, а на маніпулятивних показниках, що стосуються офіційної оцінки злочинних проявів. У той самий час, кримінологи доводять, що злочинність вихідне, базове поняття кримінології, і той, хто її досліджує, зобов'язаний вирішити важливе концептуальне питання щодо її розуміння [12, с. 324].

Без сумніву, зазначене доктринальне відношення має пряме відношення й до з'ясування ролі та місця адвокатури у системі запобіжної діяльності.

Зокрема, в новому КПК України є, на відміну від старого КПК, спеціальна глава 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», параграф 3 якої «Сторона захисту» присвячений діяльності адвоката у кримінальному судочинстві [13].

Якщо буквально розуміти положення даного КПК, то до сторони захисту, а, отже, об'єктів кримінологічної діяльності адвокатів, слід віднести: підозрюваного (ст. 44), обвинуваченого (ст. 44), засудженого (ст. 45), виправданого (ст. 45) та законного представника (ст. 46).

При цьому, в контексті створення належних правових засад щодо здійснення заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, які реалізуються адвокатами, практично значущою є ст. 47 КПК, у якій дано поняття захисника.

Звертає у зв'язку з цим на себе увагу і такий факт, а саме: якщо в ч. 2 ст. 47 старого КПК (1960 р.) було зазначено, що підозрюваний, обвинувачуваний, підсудний вправі запросити собі кількох захисників, але це право та кількість останніх залежить від органів дізнання, досудового слідства та суду, то в ч. 1 ст. 47 діючого КПК чітко визначено, що у підозрюваного або обвинуваченого не може бути одночасно більше п'яти захисників, що значно розширює потенційні

можливості адвокатів у забезпеченні особистої безпеки їх підзахисного, тобто на сьогодні створені реальні правові гарантії для здійснення заходів кримінологічного запобігання.

Як видається, досить ефективними, особливо з огляду проведення заходів запобіжного характеру є положення ч. 4 ст. 46 КПК, у якій зазначено, що захисник користується процесуальними правами обвинуваченого, захист якого він здійснює.

Крім цього, у сенсі вирішення проблем, пов'язаних із запобіганням катувань та іншого нелюдського поводження з підозрюваними та обвинуваченими, важливими є положення ст. 48 КПК, у якій визначено, що захисник може у будь-який момент бути залучений до участі у кримінальному провадженні, а слідчий прокурор, суд зобов'язаний надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку з захисником і створюють можливість використати засоби зв'язку для запрошення адвоката.

Серед інших кримінологічно значущих гарантій такого спрямування заслуговують на увагу положення чинного КПК України щодо:

1) залучення захисника до проведення окремої процесуальної дії, у тому числі самим підозрюваним і обвинуваченим (ст. 53);

2) залучення потерпілого, яким може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (ст. 58);

3) реалізація завдань кримінального провадження (щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу (ст. 2));

4) визначення засад кримінального провадження, у тому числі й шляхом забезпечення права на свободу та особисту недоторканість (ст. 12), повагу до людської гідності (ст. 11), свободу від самовикриття (ст. 18), право на захист (ст. 20), т. ін.;

5) встановлення вимог щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок суттєвого порушення прав і свобод людини, у тому числі тих доказів, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого (ст. 88) та ін.;

6) розширення видів заходів правового забезпечення кримінального провадження (ст. 131);

7) повідомлення осіб, відносно яких проводяться негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 253);

8) недопустимості втручання у приватне життя особи (ст. 258);

9) відкриття матеріалів іншій стороні (ст. 290);

10) провадження у суді присяжних (параграф 2 глави 30 даного Кодексу).

У той самий час, варто мати на увазі, що у чинному КПК відсутні ті норми, що безпосередньо визначають зміст кримінологічної діяльності суб'єктів у кримінальному провадженні, які були у КПК України 1960 р., що виступає однією з детермінант, що впливає на її ефективність.

Як видається, з сучасними законодавчими підходами з означеного питання погодитись не можна – і ось чому:

а) по-перше, загальновизнаними в теорії права є положення про те, що у співвідношенні норм матеріального права (у даному випадку КК) та процесуального норм права (КПК) пріоритетними є норми першого [14, с. 160–181].

З цього випливає, що норми КПК мають у повій мірі відображати зміст норм КК, як базових, вихідних положень щодо матеріальних норм права, якими у даному випадку є норми останнього Кодексу.

Проте, у чинному КПК такий механізм взаємодії правових норм не дотриманий. Так, в ст. 1 КК одним із завдань кримінального законодавства України зазначено запобігання злочинам, а тому логічно було б у чинному КПК прописати процедуру його реалізації у кримінальному провадженні.

Більш того, в ст. 50 КК мова ведеться про те, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність, але в КПК процесуальні гарантії щодо реалізації цієї норми відсутні або носять безсистемний та беззмістовний характер;

б) по-друге, в ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю.

Саме тому, в статтях 1, 3 та ін. КК визначені гарантії забезпечення охорони зазначених цінностей (зокрема, в Особливій частині даного Кодексу).

Більш того, є спеціальний Закон України, що встановлює правові та інші механізми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, проте у діючому КПК з приводу цього не сказано жодного слова (за винятком розділу II, де визначені заходи забезпечення кримінального провадження, але не, власне, безпеки учасників судочинства), хоча в ст. 2 цього Кодексу завдання

по захисту особи, суспільства та держави закріплено. Тобто і в даному випадку порушений принцип системності права та нормотворчості [14, с. 214];

в) приведення норм вітчизняного законодавства до кращих міжнародних та, зокрема, європейських зразків (основу яких складають права людини і громадянина) не означає, що у нормативних актах має звертатись увага на зміст принципу поступальності, який відображає логіку та динаміку розвитку окремих правових норм, інститутів, галузей та в цілому системи права, чого в чинному КПК теж не дотримано [14, с. 212–213].

Як у зв'язку з цим зауважила М. Патеї-Братасюк, незважаючи на великий інтерес до проблеми правової реформи в сучасній Україні з боку науковців, можна визнати, що глибинно ця проблема ще не осмислена [15, с. 381].

Аналогічний висновок зробив А. П. Закалюк, який стосується використання на практиці досягнень кримінологів. При цьому він обґрунтовано констатував, що це є наслідком відображення помітного дефіциту кримінологічних знань у керівників вищих органів управління та керівного складу фахівців правоохоронної системи України [11, с. 3–4].

Таким чином, слід констатувати, що у КПК України належних правових механізмів для забезпечення кримінологічної діяльності адвокатів досі не створено.

Висновок. Отже, проведений у цій роботі аналіз наукової літератури, законодавчих актів та правозастосовної практики дозволяє стверджувати, що без всебічного, повного та об'єктивного з'ясування змісту кримінологічної діяльності на всіх рівнях (доктринальному, нормативно-правовому, правозастосовному, т. ін.), її суті та практичної значущості, вкрай складно визначити роль і місце адвокатури у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, а тому це питання, особливо в умовах погіршення криміногенної обстановки та воєнного стану в Україні у сьогоденні, має стати предметом окремого комплексного наукового дослідження, враховуючи значні потенційні правові можливості захисників, як учасників кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія у сфері прав людини на 2021–2023 роки: затв. Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Стратегія національної безпеки України: схвал. Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони на 2023–2027 роки: схвал. Указом Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 року. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
5. Колб О. Г., Новосад Ю. О. Щодо змісту деяких детермінант, що обумовлюють та сприяють вчиненню злочинів. *Kelm: Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4(20). С. 169–178.
6. Адвокатура в системі суб'єктів запобігання злочинам в Україні: монографія / за ред. д.ю.н., проф. Коваленка В. В. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 214 с.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.
8. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джузи. Київ: Атіка, 2003. 312 с.
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
10. Головін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.
11. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3: *Практична кримінологія*. 320 с.
12. Голина В. В. Злочинність: багатоманітність понять і предметна сутність явища. *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 324–336.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13.04.2012 за № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.

14. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
15. Патеї-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права: навч. посіб. Київ: КНУВС, 2010. 396 с.
16. Bodunova O. M., Hrytsiuk I. V. Investigation of criminal offences: the international dimension. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 184–188.
17. Bodunova O. M., Hrytsiuk I. V. Protection of human rights in criminal proceedings in the current context: european experience. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 6. С. 225–230.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.35>

ЧОРНА А.М.

СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

LAWYER'S LIABILITY INSURANCE: PROBLEM ASPECTS

Діяльність адвоката є однією з основних ознак, що визначає рівень захищеності прав людини та є однією із складових на шляху забезпечення розвитку верховенства права у кожній демократичній та правовій державі. Але здійснення такої кваліфікованої допомоги неможливе без забезпечення належного контролю за професійною діяльністю адвоката. Такий контроль насамперед забезпечується нормами інституту юридичної відповідальності адвоката. Основним завданням такої відповідальності є забезпечення належного виконання адвокатом своїх обов'язків. Метою статті є визначення проблемних аспектів здійснення обов'язкового страхування відповідальності адвоката, як гарантії належного виконання покладених на нього обов'язків. Стаття присвячена проблемам здійснення страхування професійної відповідальності адвокатів. Автором розглянуті особливості страхування професійної відповідальності адвокатів, страхові ризики та випадки, підстави виплати страхового відшкодування за договором страхування. З'ясовано, що відповідальність адвоката перед клієнтом може виникати як за порушення умов договору, так і за порушення норм чинного законодавства, у зв'язку з чим неможливо встановити чіткий перелік страхових випадків професійної відповідальності адвокатів, оскільки страхуванню підлягає відповідальність за будь-які винні порушення адвокатом умов договору про надання правничої допомоги, а також норм чинного законодавства, які завдали клієнту шкоду, яка перебуває у прямому причинному зв'язку з порушенням. Зроблено висновок, що запровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності діяльності адвокатів є недоцільним і немає під собою достатніх підстав. В першу чергу це пов'язано з відсутністю спеціального нормативно-правового акту, який би встановлював спеціальні умови та підстави здійснення такого страхування. З вищевикладеного можна зробити висновок, що професійна майнова відповідальність адвокатів належить до договірної відповідальності, оскільки правовідносини між адвокатом і довірительом виникають не інакше, як під час укладання договору надання юридичних послуг. Таким чином, у разі невиконання чи неналежного виконання адвокатом покладених на нього

© ЧОРНА А.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (Харківський національний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0003-0519-7300>

обов'язків або вчинення адвокатом дій, що суперечать нормам чинного законодавства та порушують права клієнта адвокат повинен нести цивільно-правову (майнову) відповідальність. Це забезпечить відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок неналежного виконання покладених на адвоката обов'язків.

Ключові слова: адвокат, професійна відповідальність, страховий випадок, страховий ризик, страхування професійної відповідальності адвоката.

The activity of a lawyer is one of the main features that determines the level of protection of human rights and is one of the components on the way to ensure the development of the rule of law in every democratic and legal state. But providing such qualified assistance is impossible without ensuring proper control over the lawyer's professional activity. Such control is primarily ensured by the norms of the institute of lawyer's legal responsibility. The main task of such responsibility is to ensure the proper performance of the lawyer's duties. The purpose of the article is to determine the problematic aspects of the mandatory liability insurance of a lawyer, as a guarantee of the proper performance of the duties assigned to him. The article is devoted to the problems of professional liability insurance of lawyers. The author considered the features of professional liability insurance of lawyers, insurance risks and cases, grounds for payment of insurance compensation under the insurance contract. It was found that the lawyer's liability to the client can arise both for the violation of the terms of the contract and for the violation of the norms of the current legislation, in connection with which it is impossible to establish a clear list of insurance cases of professional liability of lawyers, since liability for any guilty violation by the lawyer of the terms of the contract on the provision of legal assistance, as well as the norms of the current legislation, which caused damage to the client, which is directly causally related to the violation. It was concluded that the introduction of mandatory professional liability insurance for lawyers is impractical and there are no sufficient grounds. First of all, this is due to the absence of a special legal act that would establish special conditions and grounds for such insurance. From the above, it can be concluded that the professional property liability of lawyers belongs to the contractual liability, since the legal relationship between the lawyer and the principal arises no differently than during the conclusion of the contract for the provision of legal services. Thus, in case of non-fulfilment or improper fulfillment by the lawyer of the duties assigned to him or of actions by the lawyer that contradict the norms of the current legislation and violate the rights of the client, the lawyer must bear civil legal (property) liability. This will ensure compensation for damage caused as a result of improper performance of the duties assigned to the lawyer.

Key words: lawyer, professional liability, insurance risk, insurance event, notary's professional liability lawyer.

Актуальність статті. Здавна професія юриста, зокрема адвоката, розглядалася як одна з найважливіших та найпрестижніших у цивільному суспільстві. Це твердження пов'язане з тим, що на адвоката покладається конституційний обов'язок щодо надання клієнтам кваліфікованої правничої допомоги. Діяльність адвоката є однією з основних ознак, що визначає рівень захищеності прав людини та є однією із складових на шляху забезпечення розвитку верховенства права у кожній демократичній та правовій державі. Але здійснення такої кваліфікованої допомоги неможливе без забезпечення належного контролю за професійною діяльністю адвоката. Такий контроль насамперед забезпечується нормами інституту юридичної відповідальності адвоката. Основним завданням такої відповідальності є забезпечення належного виконання адвокатом своїх обов'язків.

Метою статті є визначення проблемних аспектів здійснення обов'язкового страхування відповідальності адвоката, як гарантії належного виконання покладених на нього обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Участь адвоката як представника щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту, що регулюється Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [6], виявляє в даний час проблеми, пов'язані з особливостями здійснення ним його професійної діяльності. Викликано це тим, що адвокат, як представник укладає договір про надання правничої допомоги із своїм клієнтом (п. 4 ст. 1 Закону

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), тобто бере на себе певні зобов'язання, за невиконання чи неналежне виконання яких він має відповідати. А отже, потрібно визначити, за рахунок яких коштів та в якому порядку повинні застосовуватися заходи відповідальності.

Страховання професійної відповідальності адвокатів є одним із міжнародних стандартів адвокатської діяльності, що знайшло своє втілення у законодавстві багатьох країн. Пп. 3.9.1. п. 3.9. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства передбачає, що адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю [1]. Законодавче закріплення страхування майнової відповідальності адвоката є необхідною умовою захисту клієнта від недобросовісної правничої допомоги. Складність встановлення належного правового режиму страхування ризику професійної відповідальності адвокатів в Україні під час укладання договору страхування відповідальності пов'язана з відсутністю спеціального закону, який би регулював умови та порядок здійснення цього виду страхування. Цей інститут нині регулюється лише загальними нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [8] та Законом України «Про страхування» [7]. Відповідно до п. 27 ст. 7 Закону України «Про страхування», одним із обов'язкових видів страхування є страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам. У переліку видів обов'язкового страхування, закріплених у законодавстві, відсутнім є такий вид як страхування професійної відповідальності адвокатів. Отже, українські адвокати нині мають право, але не зобов'язані страхувати свою професійну відповідальність за заподіяну шкоду. Саме тому в Україні випадки страхування адвокатами своєї професійної відповідальності є досить рідкісними, і такі страхові договори укладаються без урахування особливостей адвокатської діяльності на основі загальних правил страхування.

Щодо цілей досліджуваного виду страхування, то необхідно розрізняти цілі добровільного та обов'язкового страхування професійної відповідальності. Варто зазначити, що добровільне страхування професійної відповідальності спрямоване на звільнення адвоката від обов'язку прямого відшкодування заподіяної шкоди. Адвокат, добровільно укладаючи договір страхування своєї професійної відповідальності, насамперед, переслідує власний майновий інтерес при настанні страхового випадку, внаслідок якого у нього можуть виникнути зобов'язання щодо відшкодування заподіяної шкоди третім особам. Метою ж обов'язкового страхування професійної відповідальності буде насамперед захист інтересів клієнтів, правам та законним інтересам яких завдано шкоду діями адвоката, що найточніше характеризує мету обов'язкового страхування професійної майнової відповідальності. Таким чином, обов'язкове страхування відповідальності виступає гарантією належного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків.

Потребують додаткового дослідження норми законодавства щодо можливості захисту майнових інтересів клієнтів. Ст. 4 Закону України «Про страхування» передбачає, що предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані з відшкодуванням страховальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі. Тому можна визначити, що в основу даного захисту покладені саме майнові інтереси, які повинні відшкодуватися. Адвокат несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього професійних обов'язків, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У розділі VI зазначеного закону мова йдеться лише про дисциплінарну відповідальність адвоката. За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: попередження; зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України. Даний вид відповідальності також регулюється Правилами адвокатської етики, зокрема, у ст. 66 визначається, що за порушення Правил адвокатської етики до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, а також рішеннями З'їзду, актами Ради адвокатів України, Національної асоціації адвокатів України [5]. Таким чином, чинне законодавство України про адвокатуру встановлює види, умови та порядок застосування виключно дисциплінарної відповідальності.

Ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що до договору про надання правничої допомоги застосовуються загальні вимоги договірної права. Незважаючи на те, що договірне право є зобов'язальним, а невиконання чи неналежне виконання, покладених на сторони договору обов'язків передбачає настання наслідків, в Законі України

«Про адвокатуру та адвокатську діяльність» мова йде лише про дисциплінарну відповідальність. Тут виникає питання про можливість притягнення адвокатів до цивільно-правової відповідальності, зокрема відшкодування збитків клієнту в разі порушення адвокатом своїх зобов'язань. В іншому разі це: 1) є відхиленням від принципу рівності сторін цивільних правовідносин та свободи договору; 2) блокує можливість застосування правових наслідків глави 51 ЦК України щодо відповідальності за порушення зобов'язань; 3) ставить під сумнів можливість застосування окремих видів забезпечення виконання зобов'язань, зокрема неустойки (параграф 2 глави 49 ЦК України); 4) спричиняє запитання про вибір санкцій за порушення адвокатів і підміну їх лише дисциплінарними санкціями; 5) забезпечує «тепличні» умови для професійної діяльності адвокатів. [3, с. 130–131]. Доцільно зазначити, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» навпаки містить заборону притягнення адвокатів до кримінальної чи іншої відповідальності або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом (п. 14 ч. 1 ст. 23).

Порушення цивільно-правових зобов'язань тягне за собою обов'язок відшкодувати заподіяні збитки (ст. 611 ЦК України). Ця відповідальність виникає незалежно від того, передбачена вона договором чи законодавством (деліктна відповідальність). На практиці застосування даної норми викликає багато питань:

– дискусійним та проблемним у даній сфері є питання щодо визначення професійності адвоката. Це зумовлено тим, що результат професійної правничої допомоги залежить від безлічі факторів і дуже складно довести причинний зв'язок між збитками клієнта та невиконанням або неналежним виконанням адвокатом, покладених на нього обов'язків відповідно до умов договору про надання правничої допомоги. У цій ситуації під час укладання угоди з клієнтом адвокат зобов'язаний роз'яснити клієнту, що він не має права давати клієнтові будь-які обіцянки позитивного результату виконання доручення. Адвокат може гарантувати тільки надання кваліфікованої правничої допомоги клієнту. Така позиція відтворена в п. 4 ст. 18 Правил адвокатської етики, яка вказує на заборону адвокату давати клієнту запевнення і гарантії стосовно реального результату виконання доручення, прямо або опосередковано сприяти формуванню у нього необґрунтованих надій, а також уявлення, що він може вплинути на результат іншими засобами, окрім сумлінного виконання своїх професійних обов'язків. На підставі вказаного доходимо висновку, що за жодних умов винесення рішення не на користь клієнта, якщо при цьому адвокатом не було порушено його професійних обов'язків, не має розглядатися як надання правничої допомоги неналежним чином. Ознаки професійної адвокатської діяльності – це сукупність властивостей та факторів юридичної діяльності, які виникли у процесі її здійснення та характеризують її як певний специфічний вид професійної діяльності із захисту прав, свобод та законних інтересів людини [2, с. 35]. Завдяки якійсій професійній адвокатській діяльності, що об'єднує перелічені ознаки, у суспільстві та державі з'являється можливість гарантувати людині практичну можливість користуватися своїми правами і свободами. За наявності ефективного механізму відновлення порушених прав і свобод людини та відповідного покарання винних за це кількість таких ситуацій поступово зменшуватиметься. Цьому сприятиме усвідомлення невідворотності покарання за протиправні дії, ефективного функціонування механізму захисту та відновлення порушених прав і свобод людини;

– до підстав виплат страхового відшкодування відповідальності адвоката належить порушення умов договору про надання правничої допомоги. Клієнт, укладаючи договір з адвокатом розраховує на отримання професійної правничої допомоги та відшкодування збитків у разі невиконання або неналежного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків та у разі спричинення йому шкоди непрофесійними діями адвоката. Однак обов'язкове страхування не є стовідсотковою гарантією відшкодування шкоди, яка може заподіюватися клієнту. Для притягнення адвоката до відповідальності клієнту необхідно звернутися за захистом своїх прав та законних інтересів до суду та довести факт порушення умов договору. Тому на практиці обов'язкове страхування принесе користь лише страховій компанії, яка отримує від адвоката страхову премію, а відшкодування необхідної клієнту матеріальної шкоди ставиться під сумнів через спірність ситуації, складність доказовості страхового випадку, та відсутності взагалі майнової шкоди, яку неможливо виміряти та оцінити;

– при обов'язковому страхуванні законом повинні визначатися об'єкти, що підлягають обов'язковому страхуванню; ризики, від яких вони мають бути застраховані; мінімальні розміри страхових сум. Щодо визначення природи об'єкту страхування відповідальності адвоката, то ми розділяємо позиції науковців, які такий об'єкт розглядають як майновий інтерес адвоката, що

пов'язаний із його обов'язком відшкодувати завдану ним шкоду [4, с. 211]. Такий обов'язок в адвоката виникає у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням своєї професійної діяльності (тобто має місце прямий причинний зв'язок між таким діянням і заподіяною адвокатом шкодою). За таких умов варто звернути увагу на те, що така діяльність адвоката регулюється не лише договором про надання професійної правничої допомоги, а і нормами законодавства про адвокатуру. Таким чином, страхуванням може бути покрито майнову шкоду, заподіяну внаслідок ненавмисної професійної помилки та розголошення конфіденційної інформації страхувальником. Споживач професійних послуг страхувальника за наявності договору між страхувальником та страховою організацією набуває впевненості у компенсації збитків, завданих внаслідок помилкових професійних дій страхувальника. Отже, відповідальність адвоката перед клієнтом може виникати як за порушення умов договору, так і за порушення норм чинного законодавства, у зв'язку з чим неможливо встановити чіткий перелік страхових випадків професійної відповідальності адвокатів, оскільки страхуванню підлягає відповідальність за будь-які винні порушення адвокатом умов договору про надання правничої допомоги, а також норм чинного законодавства, які завдали клієнту шкоду, яка перебуває у прямому причинному зв'язку з порушенням.

Дуже складно на практиці визначити і критерії ризику майнової відповідальності адвоката та критерії оцінки адвокатської праці, оскільки така праця є індивідуальною діяльністю. Від результатів проведеної оцінки страхового ризику у механізмі страхування майнової відповідальності адвокатів, як і в будь-якому іншому виді страхування, багато в чому залежить розмір страхової премії – плати за страхування, яку страхувальник зобов'язаний сплатити страховику у порядку та строки, встановлені договором страхування. Якщо професійна правнича допомога непов'язана з явною несумлінністю, ухиленням від надання допомоги, то довести претензії клієнта щодо невиконання або неналежного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків дуже складно, оскільки неможливо виміряти коефіцієнт корисності роботи адвоката, ефективності його консультацій та правничої допомоги;

– до негативних факторів обов'язкового страхування відповідальності адвоката також можна віднести можливість зловживання з боку клієнтів своїми правами з відшкодування збитків і в тому випадку, коли правнича допомога була надана належним чином.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що запровадження обов'язкового страхування професійної відповідальності діяльності адвокатів є недоцільним і немає під собою достатніх підстав. В першу чергу це пов'язано з відсутністю спеціального нормативно-правового акту, який би встановлював спеціальні умови та підстави здійснення такого страхування. З вищевикладеного можна зробити висновок, що професійна майнова відповідальність адвокатів належить до договірної відповідальності, оскільки правовідносини між адвокатом і довірителем виникають не інакше, як під час укладання договору надання юридичних послуг. Таким чином, у разі невиконання чи неналежного виконання адвокатом покладених на нього обов'язків або вчинення адвокатом дій, що суперечать нормам чинного законодавства та порушують права клієнта адвокат повинен нести цивільно-правову (майнову) відповідальність. Це забезпечить відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок неналежного виконання покладених на адвоката обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343?find=1&text=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#Text (дата звернення: 27.07.2024).
2. Заяць О. С. Інтенціональний аналіз світоглядних ознак професійної адвокатської діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Випуск 36. 2021. С. 32–37.
3. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором про надання правової допомоги. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 130–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnauc_2014_3_27 (дата звернення: 27.07.2024).
4. Кравченко М.В. Щодо страхування професійної діяльності адвокатів. Інновації в юридичній освіті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки (м. Київ, 21 травня 2015 р.) : у 2-х т. К.: Національний авіаційний університет, 2015. Т. II. С. 210–211.
5. Правила адвокатської етики від 15.02.2019 № 0001891-17 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

7. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ЦІННІСТЬ
ТА ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП..... 3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

МІЛІНЧУК С.В. ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ
ДО РОЗУМІННЯ 9

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

ЗАДОРЖНА А.П. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ
МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ.....15
ЛАНТУХ Я.В. ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ:
ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНІСТЬ..... 23
ПОЗОВ Д.А. ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В ПРОЦЕСІ МЕДІАЦІЇ.....30
ПОКОТИНСЬКИЙ М.А. РОЗВИТОК НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ
АВТОРІВ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ ТА СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИХ ПРАВ.....35
ТІТКОВ Д.І. ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО
В ЦИВІЛІСТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ.. 42

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

ГРИНЬ Д.В. ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ЧЕРЕЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БАЛАНСУ МІЖ РОБОТОЮ ТА ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ..... 49

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БОГОМОЛОВ Д.А. ФРАНЧАЙЗИНГ У ПРИВАТНИХ ЗАКЛАДАХ
ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я..... 54
ГОЛУБ М.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ:
ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....60
КОЗІН А.О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ..64
КУР'ЯН В.В. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КАТЕГОРІЙ: «ОЦІНОЧНА ВАРТІСТЬ
НЕРУХОМОГО МАЙНА» ТА «ОЦІНОЧНА ОПОДАТКОВУВАНА ВАРТІСТЬ
НЕРУХОМОГО МАЙНА»..... 70
ЛІДІЧ Б.В. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....75
МАТУСЕВИЧ А.І. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ
ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ.....81
МИРОНЕЦЬ Ю.А. ФУНКЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ.....87
МОСКВИЧ О.С. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ ЗСУ..... 92

ПАРХОМЕНКО П.І. КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ, ЯК ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ.....	98
ПАХОЛОК І.В. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ.....	105
ПУСТОВІТ О.Ю., ПІДДУБНИЙ О.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	111
ТРУБА Р.М. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	114
ХИЖНЯК Є.С. НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТОВНИХ СКЛАДОВИХ МОДЕЛІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	119
ХМІЛЬ І.В. СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	127
ЧЕРВЯК С.І. СУЧАСНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ.....	133
ШАРУК О.Г. МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	139

***КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО***

ГРИГОРЧУК А.С. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИМ ЗЛОВЖИВАННЯМ ВПЛИВОМ.....	144
МИРГОРОДСЬКИЙ О.І. ОКРЕМІ НАПРЯМИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ, ВЧИНЕНОМУ ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ.....	150
ПАНФЬОРОВ П.І., НЄБИТОВ А.А. РОЛЬ І МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОМУ ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	156
ПРОКОПЕНКО Н.М. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	162
ЮЗІКОВА Н.С., КОРНЯКОВА Т.В., ХОМ'ЯЧЕНКО С.І. АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	169

***КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ***

БАБІКОВ О.П. ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	177
ДРОЗД В.Ю. КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ПАРАДИГМА ТА НАУКОВІ ПІДХОДИ.....	183
МАЛЮТІН Е.В. СПОСІБ УЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ Е-БАНКІНГУ (КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ).....	188

ТИТОР Д.П. ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ,
ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ УПОВНОВАЖЕНИМИ ОСОБАМИ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ
ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АБО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ.....193

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

ДУДКО Є.В. АДВОКАТУРА ЯК СИСТЕМНИЙ СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....199

ЧОРНА А.М. СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА:
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ.....204

CONTENTS

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS**

STREMENOVSKIYI S.M. THE RULE OF LAW AS A VALUE AND A FUNDAMENTAL LEGAL PRINCIPLE.....	3
--	----------

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

MILINCHUK S.V. THE RIGHT TO FREEDOM OF THOUGHT: MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING.....	9
--	----------

**CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW**

ZADOROZHNA A.P. PROBLEM ISSUES OF THE INSTITUTE OF SMALL CASES.....	15
LANTUKH YA.V. PROTECTION OF RIGHTS OF PARTICIPANTS IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS: GENESIS AND MODERNITY.....	23
POZOV D.A. PROTECTION OF THE CHILD'S RIGHTS IN THE MEDIATION PROCESS.....	30
POKOTYNSKYI M.A. DEVELOPMENT OF REGULATORY CONSOLIDATION OF THE RIGHTS OF AUTHORS OF COMPUTER PROGRAMS AND JUDICIAL PROTECTION OF THESE RIGHTS.....	35
TITKOV D.I. GROUNDS FOR ACQUIRING OWNERSHIP OF REAL ESTATE IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL PROVISIONS... 	42

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

HRYN D.V. INCREASING LABOR PRODUCTIVITY BY ENSURING A BALANCE BETWEEN WORK AND PERSONAL LIFE.....	49
--	-----------

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

BOHOMOLOV D.A. FRANCHISING IN PRIVATE HEALTHCARE FACILITIES.....	54
HOLUB M.V. LEGAL REGULATION OF FACTORING IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....	60
KOZIN A.O. FOREIGN EXPERIENCE IN ENSURING THE FUNCTIONING OF EXECUTIVE BODIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES.....	64
KURIAN V.V. DIFFERENTIATION OF THE CATEGORIES: “ESTIMATED VALUE OF REAL ESTATE” AND “ESTIMATED TAXABLE VALUE OF REAL ESTATE”.....	70
LIDICH B.V. THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES.....	75
MATUSEVYCH A.L. CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS AND FREEDOMS.....	81
MYRONETS YU.A. FUNCTIONS OF INFORMATION AND COMMUNICATION SUPPORT OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE.....	87
MOSKVYCH O.S. THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF PERSONNEL TRAINING FOR THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE REFORM OF THE ARMED FORCES.....	92

PARKHOMENKO P.I. GUIDELINES OF THE COMMITTEE OF MINISTERS OF THE COUNCIL OF EUROPE ON CHILD-FRIENDLY JUSTICE AS A PRACTICAL TOOL FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS.....	98
PAKHOLOK I.V. INSTITUTIONALIZATION OF THE STATE AND SOCIETY INTERACTION IN PROVIDING THE ECONOMIC INTERESTS OF THE STATE.....	105
PUSTOVIT O.YU., PIDDUBNYI O.YU. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS.....	111
TRUBA R.M. GENERAL PRINCIPLES OF REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF NATIONAL SECURITY.....	114
KHYZHNYAK YE.S. SCIENTIFIC APPROACHES TO THE MODERNIZATION OF MEANINGFUL COMPONENTS OF THE MODEL OF OPERATIVE AND INVESTIGATIVE FORECASTING OF INTENTIONAL MURDERS BY CRIMINAL POLICE UNITS.....	119
KHMIL I.V. STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY.....	127
CHERVIK S.I. MODERN ANALYSIS OF THE REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION IN UKRAINE.....	133
SHARUK O.H. MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS OF THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE: TERMINOLOGICAL ASPECTS.....	139
 <i>CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY</i>	
HRYHORCHUK A.S. REGARDING THE DETERMINATION OF CERTAIN ELEMENTS OF THE SYSTEM FOR PREVENTION OF CRIMINALLY ILLEGAL ABUSE OF INFLUENCE.....	144
MYRHORODSKYI O.I. CERTAIN AREAS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION OF FRAUD COMMITTED THROUGH ILLEGAL OPERATIONS WITH THE USE OF ELECTRONIC COMPUTERS.....	150
PANFOROV P.I., NIEBYTOV A.A. THE ROLE AND PLACE OF THE NATIONAL POLICE IN THE GENERAL SOCIAL PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES.....	156
PROKOPENKO N.M. ENSURING THE RIGHTS OF THE ACCUSED DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT.....	162
YUZIKOVA N.S., KORNIKOVA T.V., KHOMIACHENKO S.I. ANTI-CORRUPTION POLICY OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE OF THE EUROPEAN UNION.....	169
 <i>CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY</i>	
BABIKOV O.P. ON SOME ISSUES OF THE LEGAL NATURE OF CONFIDENTIAL COOPERATION.....	177
DROZD V.YU. FORENSIC METHODS OF INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICERS: PARADIGM AND SCIENTIFIC APPROACHES.....	183
MALIUTIN E.V. THE METHOD OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF E-BANKING (FORENSIC ANALYSIS).....	188

TYTOR D.P. FORENSIC PREVENTION TOOLS USED BY AUTHORIZED
PERSONS DURING THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD
OF VOLUNTEERING AND CHARITABLE ACTIVITIES OR HUMANITARIAN AID.....193

JUDICIARY; PROSECUTION AND ADVOCACY

DUDKO YE.V. THE LEGAL PROFESSION AS A SYSTEMIC SUBJECT
OF THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE UNDER
MARTIAL LAW.....199

CHORNA A.M. LAWYER'S LIABILITY INSURANCE: PROBLEM ASPECTS.....204

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2, 2024

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – О.І. Молодецька

Підписано до друку 21.03.2024. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 22,99. Ум. друк. арк. 17,55.

Наклад 300 прим. Зам. № 0824/590.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua